

AT
24

1500

50

IOANNES IVCVN
DVS VERO
NENSIS.

Libro Septimo.

Auaricum Vrbs Biturigum munitissima, quæ propè ex omnibus partibus flumine & palude circumdata: unum tantum & per angustum habebat aditum, quod Auaricū à Cesare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est, ut ipso potiretur.

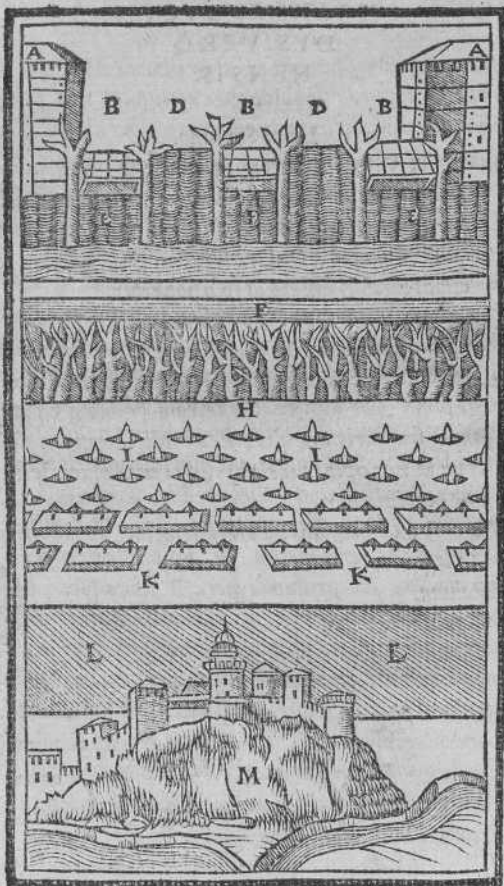
a Auarici urbis Biturigum muri: quorum forma ferè communis erat in gallia, qui & ita describuntur à Cesare, ut à mediocri quoque ingenio intelligi possit, nos duntaxat texturam trabium effinximus, fracturis dimissis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videtur, reliqua ex Caesaris lectione percipiantur.

b Torres due, quæ satis ad angustiam loci, & aggeris uise fuere.

c Vallum.

d Plutei.

e Cerui.

IO. IVCVND. VERONENSI

Libro septimo.

Alexia oppidum Mandubiorum in summo colle posita edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse uidebatur. Huius collis radices sublucebantur duobus flui- duabus ex partibus; cætera ex descriptione Cesaris, & ex opposita figura patent. a Turres coniunctæ aggeri, & uallo, quæ inter se distabant pedes lxxx. b Plus t ei qui tangebant interuallum, quod erat inter pinnas. c Pinne, quæ interstructæ erant inter pluteos. d Cerui grandes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorum, & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites, ascensum hostium, & conatum omnem repellabant. e Vallum cum lorica. lorica enim ex cratibus uel storiis apponebatur uallo & aggeri, ne facile harpagonibus, uel aliis instrumentis demoliri posset ab hostibus. f Fossa pedum quindecim lata & profunda, in qua per campestria loca & demissa, aqua ex flumine deriuabatur. g Fossa alia item pedum quindecim lata, & profunda, sicca & sine aquis. h Stipites ex truncis arborum, uo admodum firmis ramis præacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant, quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis uallis induebant, hos cippos appellabant. i Stipites teretes scæminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demissique in scrobibus oblique in quincuncem dispositis. hos ex similitudine floris liliæ appellabant.

K Talcæ pedē longæ ferreis hamis infixæ, in terram
que infossæ, mediocribus spatijs intermissis omnibus lo-
cis differebantur. hos hamos stimulos appellabant.

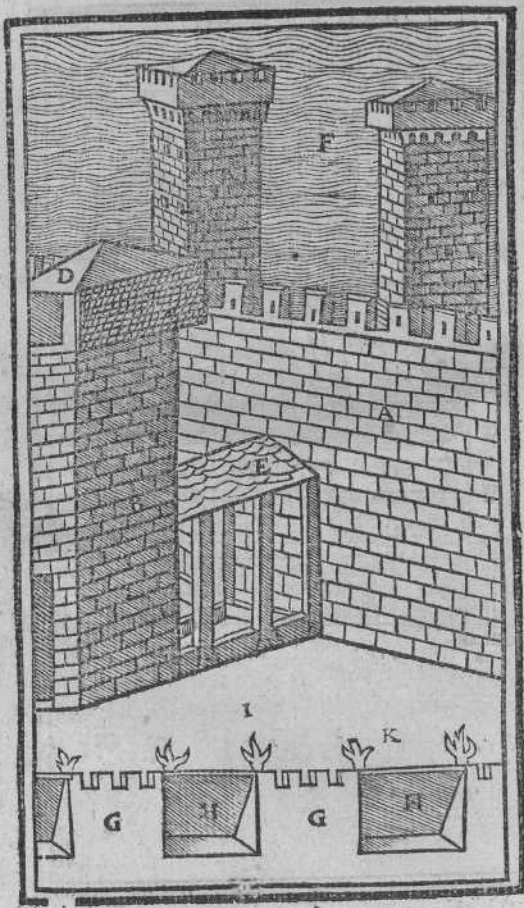
L Fossa pedum. xx. lata, & profunda directis ad per-
pendicularum lateribus, à qua reliquæ munitiones dista-
bant pedes quadringentos. in Alexia oppidum superius
descriptum.

IO. IOCVNDVS VERO
NENSIS.

Libro octauo.

- a** Vxellodunum oppidum egregie natura loci muni-
tum, in finibus Cadurcorum inter Celtas: non longe
à prouincia Romanorum.
- b** Fons, quem Cæsar cuniculis actis, et uenis eius in-
tercisit auertit.
- c** Cupæ, seuo, pice, scandulisque completæ & arden-
tes ad comburenda Cæsariana opera, ab oppidanis
demissæ.
- d** Vallum.
- e** Plutei.
- f** Flumen quod in sinuam uallem diuidebat, & pe-
nè totum montem cingebat, atq; ita in radicibus
eius ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis
deriuari posset.
- g** Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium su-
perabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur, ab
aquatione oppidanos prohibebat.

A		Bellocaſſij	Bayeux.
Aduatici	Bosleduc.	Bellouaci	Beauuois.
Agendicum	A prouuins.	Betere	Besies en guienne.
Alexia	Lausboys en bourguogne	Bibracte	beuray dautum.
Alduaſdubis	Ledoux.	Bibrax	Bray en la conte de Rethel.
Allobroges	Dauphinoys & Sauoie.	Bituriges	Burges.
Ambarriſemar	& mōtar.	Boij Bourbonnoys,	& Bas
Ambuariti	Pars Braban tie.		uiere en almagne.
Andes	Angiers.	Brannouices	Lauai de moriand.
Aquitania	Guienne.	C	
Arar	Sone.	Cabillunum	Chiallo ſur le ſone.
Arduenna ſylua,	Foreſte Dardena.	Cadurici	Caors.
Armorica ciuitates	Bertas gnetoute.	Cadetes	Hipercoren tin en Bertegne.
Ambiani	Amiens.	Caete	Cales.
Artonici	Armignac.	Carnutes	Chartres.
Attrebates	Arras.	Cenomani	Semans.
Auaricū uiaron	en Berry.	Centrones	Saitron au pais de liege.
Auerni	Aucrgne.	Centrones de	Tarentaſii, en Sauoie.
Aulerici	Roan.	Curioſolites	Cornouaille
Axona	Deſne	D	
B		Diablitres	Leon doul en Bertegne.
Facenio ſylua,	Foreſte nea gre.		
Bataui	Holande.		

	E	Ligris	Loirei
Ebrodunum	Ambrum	Lingones	Langres
Eburones	Liege.	Lutecia	Parisiij.
Eburonices	Ebreux.		M
Elauer	Alier.	Matrona	Marne.
Esfui	Retelois oul tretournay.	Matiscon	Macon.
	G	Mediomatrices	Mecz
gabelli	Lodue uauert	Melodunum	Mellon.
garumna	garonne.	Menapij	gheler.
genebum	Orleans		Œclues.
geneua	gencue.	Morini	Trouanne.
gergobia	Clarmont en Auuergne.	Mofa	Meuze.
gordani	gantois.		N
grudij	Louuain.	Narbona	Narbone.
	H	Nannetes	Nantes.
harudes	Constance.	Neruij	Tournay.
hedui	autum.	Nitiobriges	Vzes
heluetij	Suiſſes.		monpolier.
heluij	albm.	Noviodunum	Noion.
gisara	Lifera.		O
	I	Oſiſini	Landrigger en Bretagne.
Icius portus	Calais.		P
Iura mons. S. Claude.		Petragorij	pirregort.
	L	pleumofij	Flandrois.
lacus lemanus loZanne.		pictones	poitiers.
lemouices	limofins.		R
lexobij	liſieux.	Rauraci	Basilea.
		Rhemi	Rains.

Rhedones	Renes	Trueri	Trues
Rhenus	Ren.	Tribores	Strambourg.
Rhodanus	Rosne.	Turones	Tours.
Rhuteni	Rhodes.		V
	S	Vellaunodunam	Villeno
Sabis	Sambre.		ue in lorene.
Santones	Saintgonge.	Vellaunij	San. Flor.
Seduni	Seon.	Veneti	Vanes.
Segusiani	Bresse.	Veragri	San. Maurice.
Senones	Scns	Vertodunum	Verdon in
Sequana	Seina.		lorene.
Sequani	Bourgougnons.	Veromãdui	Vermandois.
Sicãbri	Nauso de hessem	Vesontio	Besanson
Suessiones	Soissons.	Virodunum	Verdon sour
	T		La fone.
Tarbelli	Tarbe.	Vnelli	percherons.
Tarusatij	Turse	Volci	auignon.
Tigurinus pagus	Zurich	Vsipenes	Francfort
	de Suiffes.		FINIS.

ET SI potes studiosè Lector per te ipse legendo cognoscere, cur nam C. Cæsar rerum ab se gestarum confecerit Commentarios, tum & quos & quot confecerit, tamen non inutile futurum existimaui, si id promptius tibi fieret mea cura. Res gestæ ab C. Cæsare in Gallia nou. m. annis, quib. in ea cum imperio fuit, octo libris scriptæ sunt. Primo & reliquis usque ad octauum ab ipso Cæsare tanta elegantia, tantoque dicendi ornatu, ut licet & hi, & tres primi de bello ciuili aduersus Pompeium, editi sint, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset, tamen prærepta potius, quam præbita illis sit scribendi facultas. Octauo autem ab A. Hircio, qui & de bello Alexandrino, & Africano commentarios uidetur scripsisse: id quod ex ipsius præfatione in octauum librum de bello Gallico colligi potest. ibi enim sic ait. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Gallie non comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis contexui, nouissimè que imperfecta ab rebus gestis Alexandria, confeci usque ad exitum non quidem ciuili diffensionis, cuius finem nullum uideamus, sed uite Cæsaris. Hæc ille. Ex quibus uidemus posse inferre, si confecit Hircius gestæ Cæsaris, usque ad illius uitæ exitum, ergo reliqui commentarij, præter decem supra dictos Cæsaris, esse illius uidentur: nec extra re quidem, que scripsit, omnia, quando quidem usque ad exitum uite Cæsaris scripsisse se ait. Commentarios tamen de bello Hispaniensi non modo non esse Hircij dixerint

xerim, sed ne eruditi quidem cuiusquam. Sunt enim ad modum quàm inconditi, ac barbari. De ijs ipsis Cæsaris Commentarijs quid senserit M. Tullius in libro de claris oratoribus, operæpretium uisum est subiungere. Cuius hæc sunt uerba. Commentarios scripsit ualde quidem probandos: nudi sunt, rekti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquam ueste detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde sumerent, qui uellent scribere, historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa uolunt calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud insuper addiderim, bonam partem eorum quæ his commentarijs scripta sunt, haberi etiam in epistolis M. Tullii ad Atticum, in quibus cùm quid noui gestum erat à Cæsare, statim Atticum, Quintumue Ciceronem fratrem, aut M. Brutum certiozem faciebat. Id quod maximo testimonio est, uerissima esse, quæ eundemque his commentarijs scripta habentur. Vale.

τῷ πόνῳ ἀποκρίμετ' ἑτ' ἑταίρῃ.

Par sit fortuna labori.

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS.

Libro secundo de Bello ciuili.

Massiliae descriptio, quae ex tribus ferè oppidi partibus
mari alluitur.

- a Massiliae mœnia & turres.
- b Turris ex opere laetitio tribulatum sex, ab legio
nariis extracta contra Massiliensium eruptiones.
- c Storiæ ex funibus anchorariis contextæ præpenden
tes contra hostium tela atque tormenta, quibus tea
cti milites turrim consistuebant.
- d Summa contabulatio laterculis & luto, & centoniæ
buste facta, ne quid ignis hostium nocere posset.
- e Musculus ab ipso Cæsare descriptus à turri lateri
tia usque ad mœnia productus, ad suffodiendum, &
disijciendum hostium turrem, & murum.
- f Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.
- g Vallum.
- h Plutei.
- i Cerui.
- K Pinnae.

OCEANVS OCCIDENTALIS

OCEANVS OCCIDENTALIS

M. FINIS

S. IACOBUS

WINDIVS MONS
BVRGVSVS

HISPANIA TARRAGONENSIS

VAGEDVLIT
MEDINA
SALAMANCA

SARAGOSA

PARS GALIAE

M. PYRENEOS

TARRAGONENSIS

BARGELON

ILEERDA

INSVLE BALFARES

DORVS F.

LVSITANIA

TOLETVM

TAGVS F.

LISBONA

TANIA ANA-E

BETI

MARIANVS M. BETIS F.

CA

CARTHAGO

BALEARICVM MARE

PITHVSE INS

ILLIPVIA M.
SIBILIA

MARE IBERICVM

FRETVM HERCVLEVM

MAVRITANIAE PARS

HISPANIÆ descriptio, in qua Cæs.
Pompeii, maxima et periculosissima
contra Petreium & Afranium, qui para
sequebantur, quibusque quasi tota Hispani
bat. Deinde post eiusdem magni Pompeii
minori discrimine aliud bellum in eandem
nam contra, Cn. Pompeium eiusdem ma
lium. Quem tandem superavit, & fugientem
spelunca latitantem, captiuorum indicio i
lites Caesariani interfecerunt. Sed si quis uel
saris p. censere, & ea descriptionibus loco
re, totum profecto orbem terrarum, quod in
t ait Plinius, enumerare oporteret.

Nomina Locorum, Urbium, Populorum
quæ his in commentariis habentur, quo nomina
latine, & nunc dicuntur Gallice, per ordine

B-4046

C. IVLII CÆSARIS COMMEN-
TARIORVM DE BELLO
GALLICO LIBER
PRIMVS.

ALLIA EST OM-
nis diuisa ī parteis treis,
quarum unam incolunt
Belgæ, aliam Aquitani,
tertiā qui ipsorum lin-
gua Celtæ, nostra Galli
appellātur. Hi omnes lin-
gua, institutis, legibus in-
ter se differūt. Gallos ab
Aquitanis Garumna flu-

men, à Belgis Matrona, & Sequana diuidit. Horum om-
nium fortissimi sunt Belgæ, propterea quod à cultu atq;
humanitate puincia lōgissime absunt, nini meq; ad eos
mercatores sepe conueant, atq; ea, quæ ad effæminan-
dos animos pertinēt, important, proximūq; sunt Germa-
nis, qui trans Rhenū incolūt, quibus cum cōtinēter bellū
gerūt. Qua de causa Heluetij quoq; reliquos Gallos uir-
tute præcedūt, quod ferè quotidianis prælijs cum Ger-
manis cōtendūt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut
ipsi in eorū finibus bellū gerūt. Eorū una pars, quā gal-
los obtinere dictū est, in itū capit à flumine Rhodano, cō-
neurq; garumna flumine, Oceano, finibus Belgarū: at
ingit etiā à Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenū, uer-

git

NM 445
R. 595

LIBER

git ad septentriones. Belgæ ab extremis galliæ finibus oriuntur, pertinet ad inferiorē partē fluminis Rheni, spectant ad septentriones, & orientē solem. Aquitania à garumna flumine ad Pyreneos montis, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniã pertinet, spectat inter occasum solis, & septentriones. Apud Helucios longe nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Mess. & P. Pisonē consulibus, regni cupiditate inductus coniurationē nobilitatis fecit, & ciuitate persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirent, per facile esse, cum uirtute omnibus præstarēt, totius galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undiq; loci natura tuti Helucij contineatur, una ex parte flumine Rhenolatissimo, atq; altissimo, qui agrum Helucium à germanis diuidit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Helucios. Tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciã nostrã ab Helucijs diuidit. his rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. Qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine attem hominum, & pro gloria belli, atq; fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinē milliapaſsuū. cc. xl. in latitudinē. c. lxxx. patebant. his rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiendū pertinerēt, cōparare. Iumentorum, et carrorum q̄ maximū numerū coemere, semētes q̄ maximas facere, ut in itinere copia frumētis supereretur, cum proximis ciuitatibus pacē, & amicitiam cōfirmare, ad eas

ad eas res conficiendas bienniū sibi satis esse dixerūt, in
 tertiu annū profectiōnē lege confirmāt: ad eas res cōfi-
 ciendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationē ad ciuita-
 tes suscepit: in eo itinere persuadet Castigo Catamantale
 dis filio Sequano, cuius pater regnū in sequanis multos
 annos obtinuerat, & à senatu populoq; Ro. amicus ap-
 pellatus erat, ut regnū in ciuitate sua occuparet, quod
 pater ante habuerat: itēq; Dūnorigi heduo fratri Diui-
 tiaci, qui eo tēpore principatū in ciuitate sua obtinebat,
 ac maxime plebi acceptus erat, ut idē conaretur per sua-
 det, cuiq; filiā suā in matrimoniū dat: per facile factū esse
 illis pbat, conata perfiere, ppterea quod ipse suā ciuita-
 tis imperiū obtēturus esset, nō esse dubiū, quin totius gal-
 liæ plurimū heluetij possent, se suis copijs, suoq; exercitu
 illis regna conciliaturū confirmat. hac oratione addu-
 cti, inter se fidem & iusiurandū dant, & regno occupa-
 to per treis potentissimos, ac firmissimos populos totius
 galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, ut est heluetijs
 per inditiū enūtiata, moribus suis Orgetorigē ex uinculis
 causam dicere coegerūt, damnatū pēnā sequi oportebat,
 ut igni cremaretur. Die cōstitutā causæ dictionis
 Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam ad homi-
 num millia decem undiq; coegit, & omneis clientis, ob-
 aratosq; suos, quorum magnū numerū habebat, eodē
 cōduxit, per eos ne causam diceret, se cripuit. cū ciuitas
 obeā rem incitata armis ius suū exequi conaretur, mul-
 tudinēq; hoīm ex agris magistrat^o coegerēt, Orgetorix
 mortuus est, neq; abest suspitio, ut heluetij arbitrantur,

LIBER

quin ipse sibi mortem consciuerit. Post eius mortem nihilominus Heluetij id quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata aedificia incendunt, frumentum omne, præterquod quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditiois spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent, trium mensium molita cibaria sibi quæque; domo efferre iubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobricis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis, uicisque exustis unâ cum his proficiscantur. Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum noricum transierant, Noreciamque; oppugnarant, receptos ad se socios sibi asciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. Vnum per Sequanos angustum, & difficile inter montem Iuram, et flumen Rhodanum, uix qua singuli carri ducerentur. Mons autem altissimus impendebat, ut facile per pauci prohibere possent. Alterum per provinciam nostram multo facilius, atque expeditius, propterea quod inter fines Heluetiorum, & Allobrogum, qui nuper populo Ro. pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis uado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Heluetiorum finibus geneua, ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet, Allobrogibus sese uel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Ro. uiderentur, existimabant, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire patere-
 terentur,

terentur. omnibus rebus ad profectiorem comparatis,
 diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conue-
 niunt. Is dies erat ad. v. calendas aprilis. L. Pisone, Au-
 lo gabinio consulibus. Cesari cum id nuntiatum esset,
 eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat
 ab urbe proficisci, et q̄ maximis itineribus potest, in Gal-
 liam ulteriorem contendit, & ad Geneuam peruenit, pro-
 uinciæ toti q̄ maximum potest militum numerum impe-
 rat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una: pontem,
 qui erat ad geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduens-
 tu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt
 nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius et Vero-
 doctius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse
 in animo sine ullo maleficio iter per prouinciam facere,
 propterea quod iter haberent nullum aliud, rogare, ut
 eius uoluntate id sibi tacere liceat. Cesar quod memoria
 tenebat, Lucium Cassium consulem occisum, exercitumq̄
 eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugum missum, conceden-
 dum non putabat, neque homines inimico animo data
 facultate per prouinciam itineris faciendi temperatu-
 ros ab iniuria & maleficio existimabat, tamen ut spa-
 tium intercedere posset, dum milites, quos imperaue-
 rat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad delibe-
 randum sumpturum, siquid uellent, ad idus Aprilis re-
 uerterentur. Interea ea legione, quam secum habebat,
 militibusq̄, qui ex prouincia conuenerant à lacu Lema-
 no, qui in flumen Rhodanum influit ad montem Iuram,
 qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, millia pas-
 sa iij suum

LIBER

suum decemnouem, murum in altitudinem pedum sexde-
 cim, fossamq; perducit. Eo opere perfecto, Præsidia di-
 sponit, castella communit, quò facilius, si se inuito transi-
 re conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quã con-
 stituerat cum legatis, uenit, & legati ad eum reuerte-
 runt, negat se more, & exemplo populi Ro. posse iter
 ulli per prouinciam dare, et si uim facere conentur, pro-
 hibiturum ostendit. heluetij ea spe deiecti, nauibus iun-
 ctis, ratibusq; compluribus factis, alij uadis Rhodani
 qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam inter-
 diu, sæpius noctu, si perrumpere possent conati, operis
 munitione, & militum concursu, & telis repulsi, hoc co-
 natu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia,
 qua Sequanis inuitis propter angustias ire non pote-
 rant. Iis cum sua sponte persuadere non possent, legatos
 ad Dumnorigem qeduum mittunt, ut eo deprecatore à
 Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largi-
 tione apud Sequanos plurimum poterat, & heluetijs
 erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in
 matrimonium duxerat, & cupiditate regni adductus,
 nouis rebus studebat, & quamplurimas ciuitates suo sibi
 beneficio habere obstrictas uolebat. Itaque rem suscipit,
 & à Sequanis impetrat, ut per fines suos heluetios
 ire patiantur, obsidèsque uti inter sese dent, perficit:
 Sequani ne itinere heluetios prohibeant, heluetij ut
 sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari renuntia-
 tur heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum,
 & hedaorum iter in Santouum fines facere, qui non lon-
 ge a

ge à Tolosatium finibus absunt, quæ ciuitas est in prouincia. Id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, at homines bellicosos populi Romani inimicos locis patentibus, maximeq; frumentarijs finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conseribit, & treis, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit, & quæ proximum erat iter per alpeis in ulteriorem Galliam, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & garoceli, & Caturiges locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur: compluribus his prælijs pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum in fines Vostontiorum ulterioris prouinciæ, die septimo peruenit, inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebastianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. belucti iam per angustias: & fines Sequanorum suas copias traduxerant, & in heduorum fines peruenerant, eorumq; agros populabantur. hedui cum se, suaq; ab his defendere non possent, legatos ad caesarem mittunt rogatum auxilium: ita se omni tempore de populo Ro. meritos esse, ut penè in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci: oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore quo hedui, ambarri quoque necessarii, & consanguinei heduorum caesarem certiore faciunt, sese depopulatis agris non facile ab oppidis uim hostium prohibere.

LIBER

Item Allobroges, qui trans Rhodanū uicos, possessionesq; habebant, fuga se ad Cæsarē recipiunt, & demonstrant sibi præter agri solū nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorū cōsumptis, in Santores Heluetij peruenirēt. Flumē est Arar, quod per fines Heduarū, et Sequanorū in Rhodanū influit incredibili lenitate, ita ut oculis in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis transibant. vbi per exploratores Cæsar certior factus est treis iam copiarum partis Heluetios id flumen transduxisse, quartam uero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia uigilia cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos, & inopinanteis aggressus, magnam partem eorum concidit, reliqui se se fugæ mandarunt, atque in proximas syluas abdiderunt. Is pagus appellabatur tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Hic pagus unus cum domo existet, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, & eius exercitum subiugum miserat, ita siue casu siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatem populo Ro. intulerat, ea principis pœnas persoluit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quod eius soceri. L. Pisonis auum. L. Pisonem legatum Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prælio factō reliquas copias Heluetiorum
 ut con

ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat,
 atque ita exercitum traducit. Heluetij repentino eius ad
 uentu cōmoti, cum id quod ipsi diebus .xx. ægerrime con
 fecerant, ut flumen transirent, Cæsarem uno die fecisse
 intelligerent, legatos ad eum mittunt, cuius legationis
 Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetio-
 rum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: Si pacem populus
 Ro. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atque
 ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque
 esse uoluisset. Sin bello persequi perseueraret, reminisce-
 retur & ueteris incommodi populi Ro. & pristina uir-
 tutis Heluetiorum. Quod improviso unum pagum ador-
 tus esset, cum hi, qui flumen transissent, suis auxilium fer-
 re non possent, ne ob eam rem, aut suæ magnopere uir-
 tuti tribueret, aut ipsos despiceret, se ita à patribus, ma-
 ioribusq; suis didicisse, ut magis uirtute q̄ dolo contende-
 rent, aut insidijs niterentur. Quare ne committeret, ut is
 locus ubi constitissent, ex calamitate populi Ro. & inter-
 nitione exercitus nomen aperet, aut memoriam prode-
 ret. His Cæsar ita respondit, eò sibi minus dubitationis
 dari, quod eas res, quas legati Heluetij commemoras-
 sent, memoria teneret, atque eò grauius ferre, quò mi-
 nus merito populi Ro. accidisset. qui si alicui⁹ iniuriæ si-
 bi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere, sed eo dece-
 ptum, quod neque commissum à se intelligeret, quare ti-
 meret, neq; sine causa timendum putaret. Quod si uete-
 ris contumeliæ obliuisci uellet, num etiam recentium iniu-
 riarum, quod eo inuito iter per prouinciã, per uim tenta-
 ssent

LIBER.

tasset, quod heduos, quod Ambarros, quod Allobroges uexasset, memoria deponere posset? Quod sua uictoria tam insolenter gloriaretur, quodque tandem impune tulisse iniurias admirarentur, eodem pertinere. Con-
 suesse enim deos immortales, quod grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen si obsides ab his sibi dentur, uti ea que polliceantur facturos intelligat, et si heduis de iniurijs, quas ipsis socijsque eorum intulerint: Item si Allobrogibus satis faciant, sese cum his pacem esse facturum. Diuico respondit, ita heluetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueuerint, eius rei populum Ro. esse testem. hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. Idem Caesar facit, equitatumque omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia & heduis, atque eorum socijs coactum habebat, praemittit, qui uideant quas in parteis hostes iter faciant: qui cupidius nouissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu heluetiorum praelium committunt, & pauci de nostris cadunt. Quo praelio sublatis heluetijs, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnumquam ex nouissimo agmine, praelio nostros laceßere caeperunt. Caesar suos a praelio continebat, & satis habebat in presentia, hostem rapinis, populationibusque prohibere. ita dies circiter. XV. iter fecerunt, uti inter nouissimum hostium agmen, & nostrum

Et nostrum primum non amplius quinque, aut senis milibus passuum interesset. Interim quotidie Cæsar hedui os frumentum, quod essent publicæ polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod gallia subseptentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare heluctij auerterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere hedui, conferri, comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius ducti intellexit Cæsar, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, et Lisco, qui summo magistratui præerant, quem Vergobretum appellant hedui, qui creatur annuus, et uite, necisq; in suos habet potestatem, grauer eos accusat, quod cum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non subleuctur, præsertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum suscepit: multo etiam grauius, quod sit destitutus queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaribus adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos: quorum authoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus possint, quam ipsi magistratus, hos seditiosa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præstare debeant. Si iam principatum galliæ obtinere

non

LIBER

non possent, gallorum q̄ Romanorum Imperia præferre, neq; dubitare debeant, quin si Heluetios superauerint Romani, unâ cum reliqua Gallia Heduis libertatem sint crepturi, ab iisdem nostra consilia, quæq; in castris gerantur, hostibus enuntiari. Hos à se coerceri non posse, quin etiam quod necessariam rem coactus Cesari enuntiarit, intelligere se se quanto id cum periculo fecerit, & ob eam causam quandiu potuerit, tacuisse. Cesari hac oratione Lisci Dumnorige Diuitiâci fratrem designari sentiebat, sed quod pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, æliter consilium dimitit, Liscum retinet, quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat, dicit liberius, atq; audacius, eadem secreto ab alijs quærit, reperit esse uera, ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia cupidum nouarum rerum, complureis annos portoria, reliquaq; omnia Heduorum uetigalia paruo pretio redempta habere, propterea q̄ illo licente contrahere audeat nemo, his rebus, & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse, magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere, neq; solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse, atq; huius potentiæ causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo, ac potentissimo colloasse, ipsum ex Heluetijs uxorem habere, sororem ex matre, & propinquas suas nuptam in alias ciuitates colloasse, fauere, & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem, odisse etiam suo nomine Cesarem, & Romanos,

quod

quod eorum aduentu potentia eius deminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ, atq; honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis summam in spem regni obtinēdi per Helucios uenire, Imperio po. Ro. nō modo de Regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, prælium equestre aduersum, paucis ante diebus factum, initium eius fugæ factum à Dumnorige, & eius equitibus. Nam equitum, quem auxilio Cæsari Hedui miserant, Dumnorix præerat, eorumq; fuga reliquum esse equitatum perterritum. quibus rebus cognitis, cum ad has suspensiones certissime res accederent, quod per fines Sequanorum Helucios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod à magistratu Heduorum accusaretur, satis esse causæ arbitratur quare in eum aut ipse animaduertret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Diuitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. Nam ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. Itaq; priusquam quicquam conaretur, Diuitiacum ad se uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Troacillum principem galliæ prouinciæ, familiarē suum, cui summā rerum omnium fidem habebat, eum eo colloquitur, simul commune facit, quæ ipso præsentente in concilio gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit,

LIBER

ostendit, quæ separatim quisq; de eo apud se dixerit, peti-
 tit, atq; hortatur, ut sine eius offensione animi, uel ipse
 de eo causa cognita statuatur, uel ciuitatē statuere iubeat.
 Diuitiacus multis cum lachrymis Cæsarem complexus,
 obsecrare cœpit, nequid grauius in fratrem statueret:
 scire se illa esse uera, nec quenq; ex eo plus, quàm se dolo-
 ris capere, propterea q; cum ipse gratia plurimum do-
 mi, atque in reliqua gallia, ille minimum propter ado-
 lescentiam posset, per se creuisset, quibus opibus, ac
 neruis non solum ad minuendam gratiam, sed penè ad
 perniciem suam uteretur, sese tamen & amore frater-
 no, et existimatione uulgi commoueri. Quod siquid ei à
 Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitie
 apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uo-
 luntate factum: qua ex re futurum, uti totius galliæ ani-
 mi à se auerterentur. hæc cum pluribus uerbis flens à
 Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit, conso-
 latus rogat, finem orandi faciat, tanti eius apud se gra-
 tiam esse ostendit, uti & rei publicæ iniuriam, & suum
 dolorem eius uoluntati ac precibus condonet. Dumno-
 rigem ad se uocat, fratrem adhibet, quæ in eo reprehen-
 dat ostendit, quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur,
 proponit: monet ut in reliquum tempus omnes suspi-
 ciones uitet: præterita se Diuitiaco fratri condonare di-
 cit: Dumnorigi custodes ponit, ut quæ agat, quibus cum
 loquatur scire possit. Eodē die ab exploratoribus cer-
 tior factus, hostes sub monte consedissee, millia passuum
 ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis, & quæ
 lis in

lis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum est facilem esse. De tertia uigilia T. Labienum legatum propere cum duabus legionibus, & eisdem ducibus, qui iter cognouerāt, summum iugum montis ascendere iubet: quid sui consilij sit, ostendit. Ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq; omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, quiq; in exercitu L. Sylle, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratorib; præmittitur. Prima lucæ cum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset, neq; (ut postea ex captiuis comperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset, Considius equo admissso ad eum accurrit, dicit montem quem à Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri, id se à gallicis armis, atque insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copię propè hostium castra uisæ essent, ut undique uno tempore in hosteis impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognouit, & montem à suis teneri, & hosteis castra mouisse, & Considium timore perterritum, quod non uidisset pro uiso sibi renuntiasse, eodie, quo consuerat interuallo hosteis sequitur, & millia passuum tria ab eorū castris castra ponit. Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum

LIBER

frumentum metiri oporteret, & quod à Bibracte oppè
 do Heduorum longe maximo, ac copiosissimo non am
 plius millibus passuum. XVIII. aberat, rei frumentariæ
 prospiciendum existimavit, iter ab Heluetijs auertit, ac
 Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos. L. AEmi
 lij decurionis equitum gallorum hostibus nuntiatur. Hel
 uetij seu quod timore perterritos Romanos discedere à
 se existimarent, eò magis, quod pridie superioribus
 locis occupatis prælium non commisissent, siue eò quod
 re frumentaria intercludi posse confiderent. commutato
 consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo
 agmine insequi, ac læsere cœperunt. Postquam id
 animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem
 subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum,
 misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instru
 xit, legionum quatuor ueteranorum, ita, uti supra se in
 summo iugo duas legiones, quas in gallia citeriore
 proxime conscripserat, & omnia auxilia collocarit,
 ac totum montem hominibus complerit. Et interea sar
 cinas in unum locum conferri, & eum ab his, qui in sie
 periore acie confiterant, muniri iussit. Heluetij cum om
 nibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum con
 tulerunt, ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu,
 phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.
 Cæsar primum suo, deinde omnium è conspectu remotis
 equis, ut equato omniũ periculo spem fugæ tolleret, co
 hortatus suos prælium commisit, milites è loco superiori
 pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. Ea
 disiecta

disiecta gladiis districtis in eos impetum fecerunt. gal-
 lis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus
 eorū scutis uno ictu pilorū transfixis, et colligatis, cum
 ferrum se inflexisset, neq; euellere, neq; sinistra impe-
 dita, satis commode pugnare poterant. Multi ut diu ias-
 etato brachio præoptarent scutum manu emittere, &
 nudo corpore pugnare, tandem uulneribus defessi, &
 pedem referre, & quod mons suberat circiter mille pas-
 suum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, & id succ-
 edentibus nostris, Boii & Tulingi, qui hominum milli-
 bus circiter, XV. agmen hostium claudebant, & nouissi-
 mis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto ag-
 gressi circumuenire. id conspiciati Heluetii, qui in mon-
 tem sese receperant, rursus instare, & prælium redinte-
 grare cœperunt. Romani conuersa signa bipartito ins-
 tulerunt, prima ac secunda acies ut uictis, ac summotis
 resisteret, tertia ut uenientes substineret. ita ancipiti
 prælio diu, atq; acriter pugnatum est: diutius cum nos-
 trorum impetum sustinere non possent, alteri se (ut cœ-
 perant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta,
 & carros suos se contulerūt. Nam hoc toto prælio, cum
 ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, auersum
 hostem uidere nemo potuit: ad multam noctem etiam ad
 impedimenta pugnatum est: propterea, quod pro uallo
 carros obiecerāt, & è loco superiore in nostros uenien-
 tes tela coniiiciebant: & nonnulli inter carros, rotasq;
 mazaras ac tragulas subiiciebāt, nostrosq; uulnerabāt.
 Diu cum esset pugnatum, impedimentis astrisque nostri
b potiti

LIBER

potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filijs ca-
 ptus est. Ex eo præliò circiter millia hominum .c. xxx.
 super fuerunt: eaq; tota nocte continenter ierunt, nullam
 partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die
 quarto peruenerunt, cum & propter uulnera militum,
 & propter sepulturã occisorum, nostri triduum morati
 eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones literas nun-
 tiosq; misit, ne eos frumento, ne ue alia re iuuant: qui
 si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios habitu-
 rum. Ipse triduo intermisso, cum omnibus copijs eos se-
 qui cæpit. Heluetij omnium rerum inopia adducti, le-
 gatos de deditioe ad eum miserunt, qui cum eum in ita-
 nere contuissent, seque ad pedes proiecissent, supplicia
 terque locuti, flentes pacem petissent, atq; eos in eo loco,
 quo tum essent, suum aduentum expectare iussisset, pa-
 ruerunt. Eò postquam Cæsar peruenit, obsides, arma,
 seruos, qui ad eos per fugissent, poposcit. Dum ea con-
 quiruntur, & conferuntur, nocte intermissa circiter ho-
 minum millia sex eius pagi, qui uerbi genus appellatur,
 siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio affice-
 rentur, siue spe salutis inducti, quod in tanta multitudine
 deditiorũ suam fugam, aut occultari, aut omnino igno-
 rari posse existimarent, prima nocte ex castris Helue-
 tiorum egressi, ad Rhenum, finesque germanorum con-
 tenderunt. Quod ubi Cæsar resciiuit, quorum per fines
 ierant, his uti conquirerent, & reducerent, si sibi purga-
 ti esse uellent, imperauit: reductos in hostium numero ha-
 buit. Reliquos omnes obsidibus, armis, per fugis tradi-
 tis, in

tis, in deditiōem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobri-
 gos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iussit: &
 quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat, quo fa-
 mem tolerarent, Allobrogibus inperauit, ut his frumen-
 ti copiam facerent, ipsos, oppida, uicosq; quos incende-
 rant, restituere iussit. Ad ea maxime ratione fecit, quod
 noluit eum locum, unde Heluetij disceserant, uacare, ne
 propter bonitatem agrorum germani, qui trans Rhe-
 num incolunt, è suis finibus in Heluetiorum fines tran-
 sissent, & finitimi galliæ prouinciæ, Allobrogibusq; es-
 sent. Boios petentibus Heduis, quod egregia uirtute erāt
 cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus
 illi agros dederunt, eosq; postea in parem iuris liberta-
 tisq; conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris
 Heluetiorum tabule repertæ sunt literis græcis cōfectæ
 & ad Cæsare perlatæ: quibus in tabulis nominatim ra-
 tio cōfecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui
 arma ferre possent: & item separatim pueri, senes mu-
 lieresq;: quarum omnium rerum summa erat, capitū Hel-
 uetiorū millia. CCLXIII. Tulingorū millia. XXXVI.
 Latobrigorum. XIII. Rauracorum. XXIII. Boiorum
 XXIII. Ex his, qui arma ferre possent, ad millia nona-
 ginta duo. Summa omnium fuerunt ad millia. CCC. LX-
 VIII. Eorum, qui domum redierunt censu habito, ut Cæ-
 sar imperauerat, repertus est numerus millium. C. & X.

Bello Heluetiorū cōfecto, totius ferè galliæ legati,
 principes ciuitatū ad Cæsare gratulatū conuenerunt.
 Intelligere sese, tãcti pro ueterib; Heluetiorū iniurijs

b ij

populus

LIBER

populus Ro. ab his pœnas bello repetisset, tamen eam
 rem non minus ex usu terræ galliæ, q̄ populi Ro. acia
 disse: propterea, quod eo consilio florentissimis rebus
 domos suas Heluetii reliquissent, uti toti galliæ bellum
 inferrent, imperioq̄; potirentur: locumq̄; domicilio ex
 magna copia deligerent, quem ex omni gallia oportu
 nissimum, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasq̄; ci
 uitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi conci
 lium totius galliæ in diem certam indicere, idq̄; cæsaris
 uoluntate facere liceret. Sese habere quasdam res, quas
 è communi consensu ab eo petere uellent. Ea re permis
 sa diem concilio constituerunt: & iureiurando ne quis
 enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum
 esset, inter se sanxerūt. Eo concilio dimisso, iisdem prin
 cipes ciuitatum qui ante fuerant, ad Cæsarem reuerte
 runt: petieruntq̄; uti sibi secretò, & in occulto de sua, om
 ni umq̄; salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, se
 se omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt. Non mi
 nus se id contendere, & laborare, ne ea quæ dixissent,
 enuntiarentur, q̄ uti ea, quæ uellent impetrarent: pro
 pterea quod si enuntiatum esset, summum in cruciatum
 se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus He
 duus, galliæ totius factiones esse duas. Harū alteri⁹ prin
 cipatum tenere heduos, alterius Aruernos. Hi cum tan
 to opere de potentatu inter se multos annos contenderēt,
 factum esse, uti ab Aruernis, Sequanisq̄; germani merce
 de accerferētur. Horum primo circiter millia. XV. Rhe
 num transiisse. posteaq̄; agros, et cultū, et copias gallorū
 homines

homines feri, ac barbari adamasent, traductos plureis: nunc esse in Gallia ad C. & XX. millium numerum. Cum his Heduos, eorumq; clientes semel, atq; iterum armis contendisse: magnam calamitatem pulsos accepisse: omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus praeliis calamitatibusq; fractos, qui & sua uirtute, & populi Ro. hospitio, atq; amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obfides dare nobilissimos ciuitatis: & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neq; obfides repetituros, neq; auxilium à populo Ro. imploratorios: neq; recusatorios, quominus perpetuo sub illorum ditione, atq; imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut suos liberos obfides daret. Ob eam rem ex ciuitate se profugisse, & Romam ad Senatum uenisse auxilium postulatum: quod solus neq; iureiurando, neq; obsidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequanis, q̄ Heduis uictis accidisse: propterea, quod Ariouistus rex Germanorum in eorum finibus confedisset, tertiamq; partem agri Sequani, qui esset optimus totius Gallie, occupauisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet: propterea, quod paucis mensibus ante, Harudum millia hominum uiginti quatuor ad eum uenissent, quibus locus, ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, uti omnes e Gallie finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent. Neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorū agro, neq; hanc consuetudinem uictus cum illa compar-

LIBER

randam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias
 praelio uicerit, quod praelium factum sit Amagetobriae,
 superbe, et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuius
 iusque liberos poscere, et in eos omnia exempla, cruciatu
 tusque edere, siqua res non ad nutum, aut ad uoluntate
 eius facta sit, hominem esse barbarum, iracundum, teme
 rariu, non posse eius Imperia diutius sustineri. Nisi quid
 in caesare, populoque Ro. sit auxilij, omnibus Gallis idem
 esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, ut domo emi
 grent, aliud domicilium, alias sedes remotas a Germa
 nis petant, fortunamque, quecumque accidat, experiantur.
 Hec si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare, quin de
 omnibus obsidibus qui apud eum sint, grauissimum sus
 plicium sumat. Caesarem uel auctoritate sua, atque exer
 citus, uel recenti uictoria, uel nomine populi Ro. deterre
 re posse, ne maior multitudo germanorum Rhenum tra
 ducatur, galliamque omnem ab Ariouisti iniuria posse de
 fendere. hac oratione a Diuitiaco habita, omnes, qui ade
 rant, magno fletu auxilium a Caesare petere ceperunt.
 Animaduertit Caesar unos ex omnibus Sequanos, ni
 hil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes
 capite demisso terram intueri. eius rei, que causa esset,
 miratus ex ipsis quasiuit. Nihil Sequani respondere,
 sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab his se
 pius quereret, neque ullam omnino uocem exprimere pos
 sent, idem Diuitiacus heduus respondit, hoc esse mise
 riores, et grauiorem fortunam Sequanorum, quam re
 liquorum, quod soli ne in occulto quidem queri, nec au
 xilium

xilium implorare auderent, absentisq; Ariouisti crudelitatem, uelut si coram adesset: horrerent, propterea, quod reliquis tantū fugæ facultas daretur, Sequanis uero, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis Cesar gallorum animos uerbis confirmauit, pollicitusque est sibi eā rem cure futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo, & auctoritate adductum Ariouistum, finem iniurijs facturum. hac oratione habita concilium dimisit, et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret. In primis quod heduos fratres, consanguineosque sæpenumero ab senatu appellatos, in seruitute, atque in ditione uidebat germanorum teneri, corūque obsides esse apud Ariouistum ac Sequanos intelligebat, quod in tanto Imperio populi Romani turpissimum sibi, & Reipublicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem germanos consuescere Rhenum transire, & in galliam magnam eorum multitudinem uenire, populo Romano periculosum uidebat, neque sibi homines feros, ac barbaros, obtemperaturos existimabat, quin, cum omnem galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutonique fecissent, in Prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent, præsertim cum Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus nō uideretur.

LIBER

Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitte-
 ret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium
 utriusq; colloquio deligeret, uelle sese de Republica, &
 summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ario-
 uistus respondit: siquid ipsi à Cesare opus esset, sese
 ad eum uenturum fuisse: siquid ille à se uelit, illum ad
 se uenire oportere. præterea se neq; sine exercitu in eas
 partes galliæ uenire audere, quas Cæsar possideret,
 neque exercitum sine magno comœatu, atque emolu-
 mento in unum locum contrahere posse: sibi autem mi-
 rum uideri: quid in sua galliâ, quam bello uicisset, aut
 Cæsari, aut omnino populo Ro. negotii esset. His re-
 sponsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar lega-
 tos cum his mandatis mittit. quoniam tanto suo, popu-
 liq; Ro. beneficio affectus, cum in consulatu suo rex, atq;
 amicus à Senatu appellatus esset, hanc sibi, populoque
 Ro. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitatus
 grauaretur, neq; de communi re dicendum sibi, & co-
 gnoscendum putaret, hæc esse, quæ ab eo postularet. Pri-
 mum, ne quam multitudinem hominum amplius trans
 Rhenum in galliã traduceret: deinde obsides, quos ha-
 beret ab Heduis redderet: Sequanisq; permitteret, ut
 quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret: ne
 ue Heduos iniuria laceberet, ne ue his, sociisq; ipsorum
 bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi, populoq; Ro. perpe-
 tuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non
 impetraret, quoniam M. Mess. L. Pisonè consulibus, Se-
 natus censuisset, uti quicumque galliâ provinciam ob-
 tineret,

tineret, quod commodo Reipub. facere posset, Heduos, ceterosq; amicos populi Ro. defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respōdit, ius esse belli, ut qui uicissent, iis, quos uicissent, quemadmodum uellent: imperarent: item populum Ro. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consueße: si ipse populo Ro. non præscriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se à populo Ro. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentaßent, & armis congressi, & superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem iniuriam facere: qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis se obsides redditurum non esse, neq; iis, neq; eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq; quotannis penderent. Si id non fecissent, longe his fraternum nomen populi Ro. abfuturum. Quod sibi Cæsar denuntiaret, se Heduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse: cum uellet, congregeretur. Intellecturum quid inuicti germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos, xiiii. lectum non subißent, uirtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referre bantur, & legati ab Heduis & Treuiris ueniebant. Hedui questum quod Harudes, qui nuper in galliam transportati essent, fines eorum popularentur, sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse. Treuiri autem pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consediße, qui Rhenum transire conarentur: his præ esse

esse Nasuam, & Cimberium fratres, quibus rebus Cæsar uehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria quæ celerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Ariouistum cõtendit. Cum tridui uia processisset, nuntiatum est ei, Ariouistũ cum suis omnibus copijs ad occupandum Vefontionem, quod est oppidum maximum Sequanorũ, contendere, triduique uiam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido difficultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Alduabis, ut circino circũ ductum, pene totum oppidum cingit, reliquum spatium, quod nõ est amplius pedum sexcentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis cõtingant. Hũc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. huc Cæsar magnis diurnis, nocturnisque itineribus cõtendit, occupatoque oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vefontionem rei frumentariæ, commotusque causa moratur, ex percunctatione nostrorum, uocibusque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos incredibili uirtute, atque exercitatione in armis esse prædicabant, se penumero sese cum his congressos ne uultum quidem, atque aciem oculorum dicebant

bant ferre potuisse, tantus subito timor omnem exerci-
 tum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes, ani-
 mosq; perturbaret. Hic primum ortus est à tribunis mi-
 litum, ac præfectis, reliquisq;, qui ex urbe amicitiae cau-
 sa Cæsarem secuti, non magnum periculum miseraban-
 tur, quod non magnum in re militari usum habebant.
 Quorum alius alia causa illata, q̄ sibi ad proficiscendū
 necessarium esse diceret, petebat ut eius uoluntate disce-
 dere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris suspi-
 cionem uitarent, remanebant. Hi neq; uultum fingere,
 neque interdum lachrimas tenere poterant, abdit in ta-
 bernaculis, aut suum fatum querebantur, aut cum fami-
 liaribus suis commune periculum miserabatur, uulgo to-
 tis castris testamenta obsignabantur. Horum uocibus,
 ac timore paulatim etiā hi, qui magnum in castris usum
 habebant, milites, ænturionesq;, quiq; equitatu præe-
 rant, perturbabantur, qui se ex his minus timidos existi-
 mari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias iti-
 neris, & magnitudine sylvarum, quæ inter eos, atque
 Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut sa-
 tis commode supportari posset, timere dicebant. Non-
 nulli etiam Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, &
 signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, ne-
 q; propter timorem signa laturos. Hæc cum animadu-
 tisset Cæsar conuocato concilio, omniumq; ordinū ad id
 concilium adhibitis ænturionibus, uehementer eos incu-
 sauit. Primum, quod aut quā in partem, aut quo consi-
 lio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandū putarēt.
 Ariouistū

LIBER

Ariouistum se consule cupidissime populi Ro. amicitiam appetisse, cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurū iudicaret. sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque equitate conditionis perspecta, eum neq; suam, neque populi Ro. gratiam repudiaturum. Quod si furore, atque amentia impulsus, bellum intulisset, quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, q̄ ipse imperator meritus esse uidebatur. Factum etiam nuper in Italia seruili tumultu, quostamē aliquis usus, ac disciplina, quam à nobis acceperant, subleuaret. Ex quo iudicari posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa tenuissent, hos postea armatos, ac uictores superassent. Deniq; hos esse eosdem germanos, quibus cum saepenumero Heluetii congressi non solum in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus, plerunq; superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint: Si quos aduersum praelium, & fuga gallorum commoueret, hoc si quaerent, reperiri posse diuturnitate belli defatigatis gallis, Ariouistum cum multis mēses castris, ac paludibus se continuisset, neq; sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, & dispersos subito adortū, magis ratione, ac consilio, q̄ uirtute uicisse: cui rationi cōtra homines barbaros, atq; imperitos locus fuisset. Hac ne ipsum quidē sperare nostros exercitus capi posse.

sc. Qui

se. Quisuum timorem in rei frumentaria simulatione,
 angustiasq; itineris conferrent, facere arroganter, cum
 aut de officio Imperatoris desperare, aut ei prescribere
 auderent. Hæc sibi esse curæ, frumentum Sequanos, Leu-
 eos, Lingonas subministrare: iamq; esse in agris frumen-
 ta matura. De itinere ipsos breui tempore iudicatu-
 ros. Quod non fore dicto audientes, neq; signa laturi dican-
 tur, nihil se ea re comoueri. Scire enim quibuscunq; exer-
 citus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunã
 defuisse, aut aliquo facinore coperto, auaritiam esse con-
 uictam. Suam innocentiam perpetua uite felicitate Hel-
 uetiorum bello esse perspectam. Itaq; se, quod in longio-
 rem diem collaturus esset, representaturum, & proxima
 nocte de quarta uigilia castra moturum, ut quãpria-
 mum intelligere posset, utrum apud eos pudor, atq; of-
 ficiũ, an timor plus ualcret. Quod si præterea nemo
 sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum: de
 qua non dubitaret, sibiq; eam prætoriam cohortem futu-
 ram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, et pro-
 pter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita,
 mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes: sum-
 maq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: Prin-
 cepsq; decima legio per tribunos militũ ei gratias egit,
 quod de se optimum iudicium fecisset: seq; esse ad bellum
 gerendum paratissimam confirmauit. Deinde reliquæ
 legiones per tribunos militum, & primorum ordinum
 centuriones egerunt, uti cæsari satisfacere, se neq; un-
 quam dubitasse, neq; timuisse, neq; de summa belli suum
 iudicium,

LIBER

iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactio accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex alijs gallis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à nostris nullibus passuum quatuor, & .xx. abesse. Cognito Cesaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit, quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cesar, iamque cum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem ueniebat, pro suis tantis, populique Roma. in eum beneficijs, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. interim cum saepe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquium Cesar adduceret: uereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ueniret: alia ratione se non esse uenturum. Cesar quod nec colloquium interposita causa tolli uolebat, neque salutem suam gallorum equitatum committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis, gallis equitibus detractis, eis legionarios milites legionis decimae, cui quae maxime confidebat, imponere, ut praesidium quae amicissimum, si quid opus factum esset, haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus

tibus decimæ legionis dixit, plus, quàm pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum esse in cohortis prætoris loco decimam legionem habiturum, & ad equum rescribere. Planities erat magna, et in ea tumulus terreus satis grãdis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utriusque aberat. eò, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt. legionem Cæsar, quam equis deuexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt. Ariouistus, ut ex equis colloquerentur, & præter se denos, ut ad colloquium adducerent, postulauit. Vbi eò uentum est, Cæsar initio orationis, sua senatusq; in eum beneficia commemorauit, quod rex appellatus esset à senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa. Quam rem et paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officijs consueuisse tribui docebat. illum cum neque aditum, neque causam postulandi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam quàm ueteres, quàmq; iustæ causæ necessitudinis ipsis cum Heduis intercederent, quæ senatusconsulta, quoties quàmq; honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Gallie principatû Hedui tenuissent, prius etiam quàm nostram amicitiam appetissent. Populi Ro. hanc esse consuetudinem, ut socios, atq; amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse. Quod uero ad amicitiam populi Ro. attulissent, id his eripi, quis pati posset? Postulauit deinde eadẽ, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorû socijs bellum inferret,

obsides

LIBER

obsides redderet: si nullam partem germanorum do-
 mum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum tran-
 sire pateretur. Ariouistus ad postulata Caesaris pauca re-
 spondit, de suis uirtutibus multa predicauit: transisse
 Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, & a cersitum
 à gallis: non sine magna spe: magnisq; premiis domū,
 propinquosq; reliquisse: sedes habere in gallia ab ipsis
 concessas, obsides ipsorum uoluntate datos, stipendium
 capere iure belli, quod uictores uictis imponere consue-
 uerint: non sese gallis, sed gallos sibi bellum intulisse:
 omneis galliæ ciuitates ad se oppugmandum uenisse, ac
 contra se castra habuisse, eas omneis copias à se uno præ-
 lio suas, ac superatas esse: si iterum experiri uelint, pa-
 ratum se decertare: sin pacem malint, iniquum esse de sti-
 pendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus des-
 penderint. Amicitiam populi Ro. sibi ornamento, et præ-
 sidio, non detrimento esse oportere, idq; ea spe se Petisse.
 Si per populum Ro. stipendium remittatur, & dedititiū
 subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum po-
 puli Ro. Amicitiam, q̄ appetierit. Quod multitudinem
 germanorum in galliam traducat, id se sui muniendi,
 non galliæ oppugnandæ causa facere. eius rei testimo-
 nio esse, quod nisi rogatus non uenerit: & quod bellum
 non intulerit, sed defendcrit. Se prius in galliã uenisse,
 q̄ populum Ro. Nunquam ante hoc tempus exercitum
 populi Ro. galliæ prouinciæ sinibus egressum quid si-
 bi uellet, cur in suas possessiones ueniret. Prouinciã
 suam esse hanc galliam sicuti illam nostram. ut ipsi con-
 cedi

cedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sicut nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod ex Sena. Consulto Heduos appellatos amicos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum. ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Hedui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Ro. usos esse. debere se suspicari simulata Casarem amicitia, quod exercitum in gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. Quod si cum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populis Rom. gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere: quorum omnium gratiam, atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si discisisset, ac liberam possessionem galliae sibi tradidisset, magno se illum premio remuneraturum, & quaecumque bella geri uellet, sine ullo eius labore, & periculo confecturum. Multa a Casare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset: & neque suam, neque populi Ro. consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret: neque se iudicare galliam potius esse Ariouisti, quam populi Ro. bello superatos esse Auernos, & Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus Roma. ignouisset, neque in prouinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod i antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Ro. iustissimum esse in gallia imperium. Si iudicium Senatus seruari oporteret, liberam debere esse galliam, quae bello uicta in suis legibus uti uoluisset.

LIBER

Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est equites Ariouisti propius tumultum accedere, & ad nostros adequitare, lapides, telaque in nostros conijcere. Cæsar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit: suisque imperauit, nequod omnino telum in hostes reijcerent. Nam & si sine ullo periculo legionis delectæ, cõnußum cum equitatu prælium fore uidebat, tamen committendũ non putabat, ut pulsus hostibus dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuentos. Postquam in uulgus militum relatum est, qua arrogãtia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium ut dirimisset, multo maior alacritas, studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo, uti iterum colloquio diem constitueret: aut si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa uisa non est: & cõ magis quod pridie eius diei Germani retineri nõ poterant, quin in nostros tela conijcerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum nußurum, & hominibus feris obiecturũ existimabat. Commodissimum uisum est. M. Valerium Procellum, C. Valerij Caburi filium, summa uirtute, & humanitate adolescentem, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiã, qua multa iam Ariouistus lōginqua cõsuetudine utebatur, et quod in eo Germanis peccãdi causa nõ esset, ad eum mittere, & Marcum Titium qui hospitio Ariouisti usus erat. His mandauit, ut quæ diceret

eeret Ariouistus, cognoscerēt, & ad se referrent. Quos
 cum apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercitus
 suo praesente, conclamauit, quid ad se uenirent? an spe-
 calandi causa? Conātes dicere prohibuit, & in catenas
 coniecit. Eodem die castra promouit, & millibus pas-
 suum sex à Caesaris castris sub monte consedit. Postri-
 die eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit
 & millibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo
 consilio, uti frumēto commeatuque, qui ex Sequanis &
 Heduis supportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo
 die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias
 produxit, & aciem instructam habuit, ut, si uellet
 Ariouistus praelio contendere, ei potestas non deesset.
 Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris conti-
 nuit. Equestri praelio quotidie contendit. Genus hoc er-
 rat pugnae, quo se Germani exercebant. Equitum mil-
 lia erant sex, totidem numero pedites uelocissimi, ac for-
 tissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suae salu-
 tis causa delegerant. Cum his in praelys uersabantur,
 ad eos se equites recipiebant. Hi siquid erat durius con-
 currebāt. Siqui grauiore uulnere accepto, equo decide-
 rant, circumsistebant. Si quo erat longius procedendum,
 aut celerius recipiendū, tanta erat horum exercitatione
 celeritas, ut iubis equorū subleuati, cursum adaequarēt.
 ubi eum castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius
 comeatu prohiberetur, ultra eum locū, quo in loco Ger-
 mani consederant circiter passus sexcentos ab his castris
 idoneum locum delegit: acieq; triplici instructa, ad eum
 locum uenit. Primam, & secundam aciem in armis esse,
 tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter

LIBER

passus sexcentos (uti dictum est) aberat, eò circiter hominum numero. XVI. millia expedita cum omni equitate Ariouistus misit, quæ copiae nostros perterreret, & munitione prohiberent. Nihilò secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisq; copias suas eduxit: paululumq; à maioribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusq; pugnandi potestatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinq; usq; ad uesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis, & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæsar quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam. Quod apud germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum sortibus, & uaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, nec ne. Eas ita dicere non esse fas germanos superare, si ante nouam lunam prælio contēdisent. Postridie eius diei Cæsar præsidium utrisq; castris, quod satis esse uisum est, reliquit. Omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quo minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alarijs uteretur. Ipse triplici instructa acie, usq; ad castra hostium accessit. Tum demum necessario germani suas copias à castris eduxerunt: generatimq; constiterunt, paribusq; interuallis.

interuallis. Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemq; aciem suam rhedis, & carris circumdederunt, nequa spes in fuga relinquere tur. Eò mulieres imposuerunt. Quæ in præliū proficiscentes milites passis manibus, flentes implorabāt, ne se in seruitutē Romanis traderēt. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisque uirtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quod eam partē minime firmā hostiū esse animaduertebat, præliū cōmisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato, impetū fecerūt: itaq; hostes repente, celeriterq; procurrerūt, ut spaciū pila in hostes conijciendi non daretur. Reiectis pilis cōminus gladijs pugnatū est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalange insilerēt, & scuta manibus reuellerent, & desuper uulnerarent. Cum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conuersa esset, à dextro cornu uehementer multitudine suorum, nostrā aciem premebant. Id cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quod expeditio erat quàm hi, qui inter aciem uersabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prælium restitutum est, atq; omnes hostes terga uerterunt: neq; prius fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum nullia passuum ex eo loco circiter quinque peruenerūt. Ibi per pauci, aut uiribus confisi, transire contenderunt, aut lintribus inuentis, salutem sibi petierunt. In his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit. Reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerūt. Duæ

LIBER

fuerint Ariouisti uxores: una Sueua natione, quam do-
 mo secum adduxerat: altera Norica, regis Vocionis so-
 ror, quam in Gallia duxerat à fratre missam. Vtraque
 in ea fuga periit. Duæ filie harum, altera occisa, altera
 capta est. M. Valerius Procillus cum à custodibus in
 fuga trinis catenis uinctus traheretur in ipsum Cæsa-
 rem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ qui-
 dem res Cæsari non minorem quàm ipsa uictoria uo-
 luptatem attulit: quod hominem honestissimum provin-
 ciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, creptum è
 manibus hostium, sibi restitutum uidebat. neque eius ca-
 lamitate de tanta uoluptate et gratulatione quicquã for-
 tuna diminuerat. Is se præsentem de se ter sortibus con-
 sultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud
 tempus reseruarietur. Sortium beneficio se esse incolu-
 men. Item Marcus Titius repertus, & ad eum reductus
 est. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Sueui qui ad ri-
 pas Rheni uenerant, domum reuerti cæperunt, quos ubi
 qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt in-
 secuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una
 æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo
 quam tempus anni postulabat, in hyberna in Sequanos
 exercitum deduxit. Hybernis Labienum præposuit. Ip-
 se in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profec-
 tus est.

C. IULII CAESARIS COMMEN-
 TARIORVM DE BELLO
 GALLICO LIBER
 SECVNDVS.

VM ESSET CÆsar in citeriore gallia in hybernis (ita uti supra demonstrauiamus) crebri ad eū rumores afferebātur: literisq; itē Labieni certior fiebat omnes Belgas, quā tertiam esse Gallie partē dixeramus, contra populū

Romanū coniurare, obsidesq; inter se dare. Cōiurandi has esse causas. Primū, quod uereretur ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur. Deinde qd' ab nōnullis gallis sollicitaretur. Partī, qui ut germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita Po. Ro. exercitum hyemare, atque inueterascere in Gallia moleste ferebant. Partim, qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs studebant. Ab nonnullis etiam quod in Gallia à potentioribus, atque ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, uulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in Imperio nostro consequi poterant. His nuntijs literisque commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit: & in eunte estate in ueriorē Galliam, qui deduceret Q. Pedium legatum misit. Ipse cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. Dat negocium Senonibus, reliquisq; gallis, qui finitimi Belgis erāt, uti ea, que apud eos gerantur, cognoscant, seque de his rebus certiore faciant. Hi constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitusque in unum locum conduci. Tum uero dubitā

c iiii dum nō

LIBER .

dum nō existimauit, quin ad eos proficisceretur. Re frumētaria comparata, castra mouet, diebusq; acriter XV. ad fines Belgarum peruenit. Eō cum de improviso, celeriusque omnium opinione uenisset, Rhemi, qui proximi galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Icium & Anatebrogium primos ciuitatis suæ miserunt, qui dicerent se, suaq; omnia in fidem, atque potestatem populi Ro. permittere: neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum Ro. omnino cōiurasse: paratosque esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cæterisque rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis esse. Germanosque, qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse: tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Sueffones quidem fratres, cōsanguineosque suos, qui eodem iure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumq; magistratū cum illis habeāt, detertere potuerint, quin cum his cōsentirent. Cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat. Plerosque Belgas esse ortos à germanis, Rhenumq; antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedisse, gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse: solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni gallia uexata, Teutones, Cimbrosq; intra fines suos ingredi prohibuissent. Quæ ex re fieri, uti earum rerum memoria magnā sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerēt. De numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant: propterea, quod propinquitatibus, affinitatibusq; coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant.

uerant. Plurimum inter eos Bellouacos, & uirtute, & auctoritate, & hominum numero ualere. Hos posse conficere armata millia centum: pollicitos ex eo numero lecta millia. LX. totiusque belli Imperium sibi postulare. Sueſones suos esse finitimos, latiſſimos, feraciſſimoque agros poſſidere. Apud eos fuiſſe regem noſtra etiam memoria Diuitiacum totius galliæ potentiſſimum: qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiã Britaniæ Imperium obtinuerit, nunc eſſe regem Galbani. Ad hunc propter iuſtitiam, prudentiamque ſummam totius belli omnium uoluntate deſerri: oppida habere numero. XII. Polliceri millia armata quinquaginta. Totidẽ Neruios, qui maxime feri inter ipſos habeantur, longiſſimeque abſint. XV. millia Atreates. Ambianos. X. millia. Morinos. XV. millia Menapios. VII. millia. Calceos. X. millia Verocæſes, & Veromã duos totidem. Catuacos. XXIX. millia. Conduſos, Eburones, Cæreſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæſar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione proſecutus, omnem Senatam ad ſe conuenire, principiũque liberos obſides ad ſe adduci iuſſit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet quanta pere Reip. communis que ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis cum ab ſe dimittit. Poſtquam omneis Belgarũ copias in unum locũ coactas ad ſe uenire uidit, neque iam longe abeſſe ab his, quos miſe-

LIBER

rat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit, flumē Axo-
 nam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exerci-
 tum traducere maturauit, atque ibi castra posuit. Que-
 res, & latus unum castrorum ripis fluminis muniēbat,
 & post eam que essent, tuta ab hostibus reddebat: & cō-
 meatus ab Rhemis, reliquisque ciuitatibus, ut sine pericu-
 lo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons
 erat. Ibi præsidium ponit, & in altera parte fluminis
 Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus re-
 liquit. Castra in altitudinem pedum duodecim uallo, fos-
 saque duo de uiginti pedum munire iubet. Ab ipsis ca-
 stris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia
 passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppu-
 gnare cœperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorū
 eadem, atque Belgarum oppugnatio est. Hi ubi circum-
 iecta multitudine hominum totis mœnibus, undiq; in mu-
 rum lapides iaci cœpti sunt, murusq; defensoribus nuda-
 tus est, testudine facta portis succedunt, murūq; subruunt.
 Quod tum facile fiebat. Nam tanta multitudo lapides,
 ac tela conijciebant, ut in muro consistendi potestas esset
 nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhe-
 mus summa nobilitate & gratia inter suos, qui tam op-
 pido præsuerat, unus ex his, qui legati de pace ad Cæsare-
 rem uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi
 mittatur, sese diutius sustinere non posse. Eo de media
 nocte Cæsar iisdem ducibus usus, qui nuntij ab Iccio ue-
 nerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores
 Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum aduen-
 tu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnan-
 di accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi
 oppidi

Oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morti, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus uicis, edificijsque, quo adire poterant, incensis, ad castra Caesaris cum omnibus copijs contenderunt: et à millibus passuum minus duobus castra posuerunt. Quæ castra, ut fumo, atq; ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinem patebant. Caesar primo & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem uirtutis prælio supersedere statuit. Quotidie tamen equestribus prælijs, quid hostis uirtute posset, & quid nostri auderent periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendâ natura opportuno, atq; idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planicie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat: atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat, & in fronte leuiter fastigatus, paulatim ad planiciem redibat: ab utroq; latere eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum: & ad extremas fossas castella constituit, ibiq; tormenta collocauit, ne cum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumuenire possent. Hoc factò duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie cõstituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. Paulus erat non magna inter nostrum, atq; hostium exercitiũ. Hanc si nostri transirent, hostes expectabãt. Nostri autem, si ab illis inuicti transgredi fieret, ut impeditos aggredere parati in armis

LIBER

mis erant. Interim prælio equestri inter duas acies con-
 tendebatur. Vbi neutri transcundi initium faciunt, secun-
 diore equitum nostrorum præsidio Cæsar suos in castra
 reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam
 contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum
 est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum tradu-
 cere conati sunt, eo consilio, ut si possent, castellum, cui
 præerat. Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque
 interscinderent: si minus possent, agros Rhemorum po-
 pularentur, qui magna nobis usui ad bellum gerendum
 erant, comæatusque nostros sustinebant. Cæsar certior fa-
 ctus à Titurio, omnem equitatum & leuis armaturæ nu-
 midas, fundiores, sagittariosque pontem traducit, atque
 ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hos-
 tes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eo-
 rum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos
 audacissime transire conantes, multitudine telorum repu-
 lerunt. Primos, qui transierant equitatu circumuentos,
 interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, et
 de flumine transcundo spem se sefellisse intellexerunt,
 neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi
 causas uiderunt, atque ipsi res frumentaria deficere cœ-
 pit, concilio conuocato, constituerunt optimum esse,
 domum suam quenque reuerti: & quorum in fines pri-
 mum Romani exercitum introduxissent, ad eos defen-
 dendo undique conuenirent, ut potius in suis, quam in alienis
 finibus decertarent, & domesticis copijs rei frumenta-
 riæ uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis,
 hæc quoque ratio eos deduxit, quod Diuitiacum quoque, atque
 Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cogno-
 uerint.

acerrant, his persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis
 auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta secunda
 vigilia magno cum strepitu, ac tumultu castris egressi,
 nullo certo ordine, neque Imperio, cum sibi quisque pri-
 mum itineris locum peteret, & domum peruenire pros-
 peraret, fecerunt, ut consimilis fugæ profecto uideretur.
 Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias
 ueritus, quod qua de causa discederent nondum perspe-
 xerat, exercitum, equitatumq; castris continuit. Prima
 luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equita-
 tum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit, eique
 Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præ-
 fecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subse-
 qui iussit. Hi nouissimos adorti, et multa millia passuum
 prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium
 conciderunt. Cum ab extremo agmine hi, ad quos
 uentum erat, consisterent, fortiterque impetum nostro-
 rum militum sustinerent, priores, quod abesse à peri-
 culo uiderentur, neque ulla necessitate, neque Imperio
 continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus
 omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo
 periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt,
 quantum fuit diei spatium: sub occasumque solis
 sequi destiterunt, seq; in castra, uti erat imperatum, re-
 ceperunt. Postridie eius diei Cæsar priusquam se hos-
 tes ex pauore, ac fuga reciperent in fines Sueffonum,
 qui proximi Rhenis erant, exercitum duxit: & magno
 itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum cõtendit. Id
 ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defens-
 soribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq;
 altitudinem

LIBER

altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis uineas agere, quæq; ad oppugnandum usui erant, comparare cepit. Interim omnis ex sua ga Sueſonũ multitudo, in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere tacto, turribusque constitutis magnitudine operum quæ neque uiderant ante Galli, neque audierant: & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditioe mittunt, & petentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Cæsar obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atq; ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditioem Sueſſones accepit, exercitũq; in Bellouacos ducit: qui cum se, suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atq; ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinq; abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & uoce significare ceperunt sese in eius fidem, ac potestatem uenire, neque contra populum Romanum armis contendere. Item cum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus suo more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarũ dimissis Hedudorum copijs ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos omni tempore in fide, atque amicitia ciuitatis Hedudæ fuisse. Impulsos à suis principibus, qui dicerent Hedudos à Cæsare in seruitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre, & ab Heduis defecisse, & populo Ro. bellum intulisse. Qui huius consilij principes fuissent, quod intelligerent quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non so-

lum Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Heduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturam, quorum auxilijs, atque opibus, si qua bella inciderrunt, sustentare consueverint. Casar honoris Diuitiaci, atque Heduorum causa sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum dixit. Sed quod erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine preestabat, sexcētos obsides poposcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. Qui se suaq; omnia sine mora dediderāt. Eorum fines Neruij attingebant, quorum de natura moribusque Cæsar cum quereret, sic reperiebat. Nullum aditum esse ad eos mercatoribus, nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium in ferri: quod his rebus relanguescere animos, eorumq; remitti uirtutem existimarent. Esse homines feros, magnæq; uirtutis. Incepitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent, & patriam uirtutem proiecissent: confirmare sese, neq; legatos missuros, neq; ullā conditionem pacis accepturos. Cum per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab castris suis, non amplius millia passuū decem abesse. Trans id flumen omnes Neruios consedisse, aduentumq; ibi Romanorum expectare unā cum Atrebatibus, & Veromanduis finitimis suis. Nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. Expectari etiā ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere. Mulieres, qui que per ætatem ad pugnam inutiles uiderētur, in cum locum coniecisse, quo propter paludes exercitus aditus

LIBER

aditus non esset. Cæsar his rebus cognitis exploratores, centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Cum ex deducis Belgis, reliquisque Gallis complures Cæsarem secuti unum iter facerent, quidam ex his (ut postea ex captiuis cognitum est) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere: neque esse quicquam negocii, cum prima legio in castra uenisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. Qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. Adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus cum equitatu nihil possent, neque enim ad hoc tempus ei rei student: sed quicquid possunt pedestribus ualent copiis, quò facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos uenisset, impediret, teneris arboribus incisiss, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, & rubis, sentibusque interiectis efficerant, ut instar muri hæsepes munimenta præberent, quo non modo non intrari, sed ne perspicere quidem posset. Iis rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis à summo æqualiter decliuus, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius passus circiter ductos, infimus, apertus, ab superiore parte syluestris, ut non facile introrsus perspicere posset. Intra eas syluas hostes in occulto sese

to sese cōtinebant. In aperto loco secundū flumē pauca
 stationes equitū uidebātur. Fluminis erat altitudo circi-
 ter pedū trium. Cæsar equitatu præmissō subsequēbatur
 omnibus copijs. Sed ratio, ordoque agminis aliter se ha-
 bebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. Nā quod hostis
 appropinquabat, consuetudine sua Cæsar .VI. legiones
 expeditas ducebat. Post eas, totius exercitus impedi-
 menta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proximæ conscri-
 ptæ crāt, totum agmen claudebant, præsidioque impedi-
 mentis erant. Equites nostri cum funditoribus, sagitta-
 rijsque flumentrangressi, cum hostium equitatu præliū
 commiserunt. Cum se illi idētidem in syluas ad suos
 reciperent, ac rursus è sylua in nostros impetum face-
 rent, neque nostri longius quāquam quem ad finem porre-
 cta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi aude-
 rent, interim legiones sex, quæ primæ uenerant, ope-
 re dimenso castra munire cæperunt. Vbi prima impe-
 di menta nostri exercitus ab his qui in syluis abditi late-
 bant, uisa sunt, quod tempus inter eos cōmittendi præ-
 lii conuenerat, ita ut intra syluam aciem, ordinesq; con-
 stituerant, atque ipsi sese confirmauerant, subito omni-
 bus copijs prouolarunt, impetumque in nostros equites
 fecerūt. His facile pulsīs, ac perturbatis, incredibili cele-
 ritate, ad flumen decurrerunt, ut pene uno tempore &
 ad syluas, & in flumine, & iam in manibus nostris ho-
 stes uiderētur. Eadem autem celeritate aduerso colle ad
 nostra castra, atq; eos, qui in opere occupati erant, con-
 tenderunt. Cæsari omnia uno tempore erant agenda.
 Vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad ar-
 ma concurrere oporteret. Signum tuba dādum. Ab opere
 d. reuocādū

LIBER

reuocandi milites. qui paulo longius aggeris petendi causa
 processerant, accersendi. Acies instruenda. Milites co-
 hortandi. Signum dandum. Quarum rerum magnam
 partem, temporis breuitas, & incursus hostium impedi-
 bat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia,
 atque usus militum, quod superioribus praelys exercita-
 ti, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi
 praescribere, quam ab alijs doceri poterant: & quod
 ab opere, singulisq; legionibus singulos legatos Caesar
 discedere, nisi munitis castris, uetuerat. Hi propter ces-
 leritate, & propinquitatem hostium, nihil iam Caesaris im-
 perium expectabant, sed per se quae uidebantur, admi-
 nistrabant. Caesar necessarijs rebus imperatis, ad cohor-
 tandos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit
 & ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore
 oratione est cohortatus, quam uti suae pristinae uirtutis
 memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hos-
 tiumq; impetum fortiter sustinerent. Et quia non longius
 hostes aberant, quam quo telum adijci posset, praelyi commit-
 tendi signum dedit. Atq; item in alteram partem cohortam
 di causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta
 fuit exiguitas, hostiumq; tam paratus ad dimicandum ani-
 mus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad
 galeas induendas, scutisq; tegmenta detrahenda, tempus
 defuerit. Quam quisq; in partem ab opere casu deuenit,
 quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit: ne in-
 querendis suis pugnandi tempus dimitteret. Instructo
 exercitu magis ut loci natura, deiectusque collis, & ne-
 cessitas temporis, quam ut rei militaris ratio, atque ordo
 postulabat, cum diuersis locis legiones aliae, alia in par-
 te hostibus

se hostibus resisterent, se pibusq; densissimis, ut ante de-
 monstraumus, interiectis, prospectus impediretur, ne-
 que certa subsidia collocari, neq; quid in quaque parte
 opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia admi-
 nistrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, for-
 tuna quoque euentus uarij sequebantur. Legionis nonae
 & decimae milites, ut in sinistra parte aciei constiter-
 rant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uul-
 neribusq; confectos Atrebatas (nam his ea pars obuene-
 rat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt
 Et transire conantes insecuti, gladiis magnam partem
 eorum impeditam inter fecerunt. Ipsi transire flumen non
 dubitauerunt: et in locum iniquum progressi rursus re-
 gressos, ac resistentes hostes, redintegrato praelio in fu-
 gam contecerunt. Item alia in parte diuersae duae legio-
 nes undecima, et octaua, profligatis Veromanduis, quib-
 us cum erant congressi, ex loco superiore in ipsis flu-
 minis ripis praeliabantur. Ac totis fere castris a fronte,
 et a sinistra parte nudatis, quod in dextro cornu legio
 duodecima, & non magno ab ea interuallo septima con-
 stitisset, omnes Neraui confertissimo agmine, duce Bo-
 duognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum
 contenderunt. Quorum pars aperto latere legiones cir-
 cumuenire, pars summum locum castrorum petere cae-
 pit. Eodem tempore equites nostri, leuisq; armatura pe-
 dites, qui cum his una fuerant, quos primo hostium im-
 petu pulsos dixeram, cum se in castra reciperet, aduer-
 sis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fu-
 gam petebant. Et calones, qui ab decumana porta, ac
 summo iugo collis nostros victores flumen transire con-
 diti spexerant,

LIBER

p̄ixerant, prædandi causa egressi, cum respexissent, &
 hostes in nostris castris uersari uidissent, præcipites fuga
 sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimen-
 tis ueniebant, clamor, stremitusq; exaudiebatur. Alique
 aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus
 rebus permoti equites Treueri, quorū inter Gallos uir-
 tutis opinio est singularis, & auxilij causa à ciuitate mis-
 si ad Cæsarem uenerant, cum multitudine hostium ca-
 stra nostra compleri, legiones premi, & pene circumua-
 uentus teneri: calones, equites, funditores, Numidas, di-
 uersos, dissipatosque in omnes partes fugere uidissent,
 desperatis nostris rebus domum cõtenderunt: Romanos
 pulsos, superatosque castris impedimentisq; eorum ho-
 stes potitos ciuitati renantiauerunt. Cæsar ab decimæ le-
 gionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi
 suos urgeri, signisque in unum locum collatis duodecimæ
 legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse
 impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus
 occisis, signiferoq; interfecto signo amisso, reliquarum
 cohortium omnibus ferè centurionibus, aut uulneratis
 aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo
 uiro multis grauibusque uulneribus confecto, ut iam se
 sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nõnullos
 à nouissimis desertos, prælio excedere, ac tela uitare, ho-
 stes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes inter-
 mittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in an-
 gusto uidit: neque ullum esse subsidium, quod summitti
 posset, scuto ab nouissimis uni militi detracto, quod ipse
 eò sine scuto uenerat, in primam aciem processit, centu-
 rionibusque non inatim appellatis, reliquos cohortatus
 milites.

milites, signa inferre, & manipulos laxare iussit, quo
 facilius gladijs uti possent. Huius aduentu spe illata mi-
 litibus ac redintegrato animo, cum pro se quisq; in con-
 spectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operã
 nauare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.
 Cæsar cum septimanam legionem, quæ iuxta constiterat,
 item urgeri ab hoste uidisset, tribunos militum monuit,
 ut paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa si-
 gna in hostes inferrent. Quo factò, cum aliis alii subsidium
 ferrent, neque timerent, ne aduersi ab hoste circũ-
 ueniretur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœpe-
 rant. Interim milites legionum duarum, quæ in nouissi-
 mo agmine presidio impedimentis fuerant, prælio nun-
 tiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus cõspicie-
 bantur. Et Titus Labienus castris hostium potitus, & ex
 loco superiore, quæ res in nostris castris gereretur, cõ-
 spicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui
 cum ex equitum, & calonum fuga, quo in loco res esset,
 quantoq; in periculo, & castra, & legiones, & impera-
 tor uersaretur, cognouissent, nihil ad celeritatẽ sibi re-
 liqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio
 est facta, ut nostri etiam, qui uulneribus confecti pro-
 cubissent, scutis innixi prælium redintegrarent. Tum
 calones perterritos hostes conspicati, etiam inermes ar-
 matis occurrerunt. Equites uero, ut turpitudinem fugæ
 uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se
 legiouarijs militibus præferrent. At hostes etiã in extre-
 ma spe salutis tantam uirtutem præstiterunt, ut cum pri-
 mi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, at-
 que eorum corporibus pugnarent. His deiectis, &

LIBER

coaceruat is cadaueribus, qui superessent, ut ex tumula
 tela in nostros coniceret, pilaq; intercepta remitteret,
 ut non nequicquam tantae uirtutis homines iudicari de-
 beret, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere
 altissimas ripas, subire iniquissimum locum, quae facie-
 lia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc
 praelio facto, & prope ad internitionem gente, ac nomi-
 ne Neruiorum redacto, maiores natu, quos una cum pue-
 ris mulieribusq; in aestuaria, ac paludes collectos dixere-
 ramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impe-
 ditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui su-
 pererant consensu, legatos ad Caesarem miserunt, seque
 ei dediderunt. Et in commemoranda ciuitatis calamitate
 ex sexcentis ad tredecim Senatores, ex hominum millibus
 sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre possent,
 sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar ut in miseros
 ac supplices, usus misericordia uideretur, diligentissime
 conseruauit: suisq; finibus, atque oppidis uti iussit: & fi-
 nitimis imperauit, ut ab iniuria, et maleficio se, suosq;
 prohiberent. Aduatici (de quibus supra scripsimus) cum
 omnibus copiis auxilio Neruiis uenirent, hac pugna nu-
 tiata ex itinere domum reuerterunt: cunctis oppidis, ca-
 stellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egre-
 gie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus
 in circuitu partibus altissimas rupes, despectusque habe-
 ret, una ex parte leniter accliuis aditus, in latitudinem
 non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem
 locum duplici altissimo muro munierant. Tum magni
 poderis saxa, & praecutatas trabes in muro collocarant.
 Ipsi erant ex Cimbris, Teutonisq; procreati: qui cum
 iter in

iter in prouinciā nostrā, atque Italiā facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis, ac præsidio sex millia hominū unā relinquerūt. Hi post eorum obitum multos annos à finitimis exagitati, cum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, cōsensu corū oīm pace facta, hūc sibi domicilio locum delegerunt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant: paruulisque prælijs cum nostris cōtendebant. Postea uallo pedum. XII. in circuitu XV. millium, crebrisq; castellis circūmuniti, oppido se se cōtinebant. Vbi uincis actis, aggere extructo, turrim cōstitui procul uiderunt, primum irrider e ex muro, atque increpitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. Quibus nam manibus, aut quibus uiribus præsertim homines tantule stature (nam plerumque omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare considerent. Vbi uero moueri et appropinquare mœnibus uiderunt, noua atq; inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt. Qui ad hunc modum locuti: Non se existimare Romanos sine ope deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tāta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare possent. Se, suāq; omnia eorum potestati permittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari, si forte pro sua elementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse cōseruandos, ne se armis dispoliaret. Sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere: à quibus se defendere

d uij traditis

LIBER

eraditis armis nō possent. sibi præstare, si in eim casum
 deducerentur, quamuis fortunam à populo Romano pa-
 ti, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos do-
 minari consuescent. Ad hæc Cæsar respōdit, se magis cō-
 suetudine sua, quàm merito eorum ciuitatem conseruatu-
 rum, si prius, quàm aries murum attigiſet, se dedidiſſe-
 sent: sed deditiois nullam esse conditionem, nisi armis
 traditis. se id, quod in Neruios feciſſet, faciūrum: fini-
 timique imperaturum, nequam dedititiis Populi Roma-
 ni iniuriam inferrent. Renuntiata ad suos, illi se, quæ
 imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multī-
 tudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum iacta,
 sic ut propè summam muri, aggerisque altitudinē acer-
 ui armorum ad æquarent. Et tamen circiter parte tertia
 (ut postea compertum est) cæolata, atque in oppido re-
 tenta, portis patefactis, ea die pace sunt usi. Sub uesper-
 rum Cæsar portas claudi, militesq; ex oppido exire ius-
 sit, nequam noctu oppidani à militibus iniuriam accipe-
 rent. Illi ante inito (ut intellectum est) consilio, quod de-
 ditione facta, nostros præsidia deducturos, aut deni-
 que indulgentius seruatuos crediderent, partim cum
 his, quæ retinuerant, & cælauerant armis, partim, scu-
 tis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subito
 (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerāt,
 tertia uigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones
 ascensus uidebatur, omnibus copiis repente ex op-
 pido eruptionem fecerunt. Celeriter (ut ante Cæsar im-
 perauerat) dignibus significatione facta, ex proximis ca-
 stellis eò cōcursum est: pugnatumq; ab hostibus ita acri-
 ter, ut à uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco
 cōtra

eo contra eos, qui ex uallo, turribusq; tela iacerent, pug-
 gnari debuit, cum una uirtute omnis spes salutis consi-
 steret. Occisus ad hominum millibus quatuor, reliqui in
 oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis por-
 tis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militi-
 bus nostris, sectionem eius oppidi uniuersam Cesar uen-
 didit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum re-
 latus est millium quinquagintatium. Eodem tempore &
 P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos
 Vnellos, Osifinos, Curiosolitas, Sefuuios, Aulercos, Rho-
 dones, quæ sunt maritime ciuitates, Oceanumque at-
 tingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in dedi-
 tionem, potestatemque populi Romani esse redactas.
 His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli
 ad Barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus,
 quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæ-
 sarem, quæ se obsides daturas, imperata facturæ, polli-
 cerentur. Quas legationes Cesar, quod in Italiam, Illys-
 ricumq; properabat, inita proxima estate, ad se reuer-
 ti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates
 propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus
 in hyberna deductis, in Italiã profectus est. Ob easq;
 res ex literis Cesaris dies. XV. supplicatio decreta est.
 Quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IULII CÆSARIS COMMEN-
 TARIORVM DE BELLO
 GALLICO LIBER
 TERTIVS.

VM IN ITALIAM
 proficisceretur Caesar,
 Seruium Galbam cum
 legione duodecima, &
 parte equitatus in An-
 tuates, Veragros, Sedu-
 nosq; misit: qui à fini-
 bus Allobrogum & La-
 cu Lemano, & flumine
 Rhodano ad summas al-
 pes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per alpes,
 quò magno cum periculo magnisq; portoriis mercato-
 res ire consueuerant, patefieri uolebat. Huic permisit, si
 opus esse arbitraretur, uti in ijs locis legionem hyemari
 di causa collocaret. Galba, secundis aliquot praeliis fa-
 ctis, castellisq; cõplurib⁹ corũ expugnatis, missis ad eum
 undiq; legatis, obsidibusq; datis, & pace facta, cõstituit
 cohortes duas in Antuatibus collocare: & ipse cum reli-
 quis eius legionis cohortibus in uico Veragrorũ, qui ap-
 pellatur octodorus, hyemare. Qui uicus posit⁹ in ualle,
 non magna adiecta planicie, altissimis montibus undiq;
 continetur. Cum hic duas in partes flumine diuideret-
 tur, alterã partẽ eius uici Gallis ad hyemandũ cõcessit,
 alterã uacuã ab his relictã cohortibus attribuit. Eum lo-
 cum uallo, fossaq; munuit. Cum dies hyernorũ cõplu-
 res transissent, frumentũq; eò cõportari iussisset, subito
 per exploratores certior factus est, ex ea parte uici,
 quam Gallis cõcesserat, omnes noctu discessisse: mōtesq;
 qui impenderent, à maxima multitudine Sedunorum, et
 Veragrorũ teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut su-
 bito

bito Galli belli renouandi, legionisq; opprimendæ consi-
 lium caperēt. Primū, quod legionē, neq; eam plenissimā
 detractis cohortibus diebus, & cōpluribus singillatim,
 qui com meatus petendi causa missi erant, absentibus,
 propter paucitatē despiciebant. Tum etiam, q; propter
 iniquitatē loci, cum ipsi ex montibus in uallem decurre-
 rent, & tela conicerent, ne primū quidem posse impetū
 suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos à se
 liberos abstractos obsidum nomine dolebant: & Roma-
 nos non solum itinerū causa, sed etiā perpetuæ possessio-
 nis, culmina alpiū occupare conari, et ea loca finitimæ
 Prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His nun-
 tiis acceptis Galba, cum neq; opus hybernorū, munitio-
 nesq; plene essent perfectæ, neq; de frumento, reliquoq;
 com meatu satis esset prouisum, quod deditioe facta, ob-
 sidibusque acceptis, nihil de bello timendam existimauit,
 rat, concilio celeriter cōuocato sententias exquirere cœ-
 pit. Quo in concilio cum tantum repentini periculi præ-
 ter opinionem accidisset, ac iam omnia ferè superiora
 loca multitudine armatorum completa conspicerētur,
 neq; subsidio ueniri, neque com meatus supportari, inter-
 clusis itineribus, posset, propè iam desperata salute, non
 nullæ huiusmodi sententiæ dicebantur: ut impedimentis
 relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus cō per-
 uenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti
 placuit, hoc reseruato ad extremum cōsilio, interim rei
 euentum experiri, & castra defendere. Breui spatio in-
 teriecto, uix ut his rebus, quas constituisent, colloquen-
 dis, atq; administrandis tempus daretur, hostes ex om-
 nibus partibus, signo dato decurrere, lapides, gessaque
 in uallum

LIBER

in uallum conijcere. Nostri primo integris uiribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæq; pars castrorum nudata de fenestris premi uidebatur, eò occurrere, & auxilium ferre. Sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi, cum prælio excedebant, alij integris uiribus succedebant. Quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat: ac non modo de fesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi consisterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solùm uires, sed etiam tela nostris deficerent, atq; hostes acrius instarent: languidioribusq; nostris uallum scindere, & fossas completere cœpissent, resq; esset iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus primipili centurio (quem neruico prælio compluribus confectum uulneribus diximus) & item C. Volusenus tribunus militum, uir & consilij magni, & uirtutis, ad Galbam accurrunt: atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium: ac tantummodo tela missa exciperent, seq; ex labore reficerent. Post dato signo è castris erumperent, atque omnem spem salutis in uirtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt: ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna eos, qui in spem potiendorum castrorum uenerant, tandiq; circumuentos, interficiunt: & ex hominum millibus amplius triginta (quem numerum barbarorum

rorum ad castra uenisse constabat) plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copijs suis, armis que exutis, se in castra, munitionesque suas recipiunt. Quo praelio facto, quod sepius fortunam tentare Galba uolebat: atque alio sese in hyberna consilio uenisse meminerat, alijs occurrisse rebus uiderat, maxime frumenti, comestusque inopia per motus, postero die omnibus eius uici edificijs incensis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumen legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibique hyemauit. His rebus gestis, cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atque ita inita hyeme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere uolebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa. P. Crassus adulescens cum legione septima proximis mari Oceano in Andibus hyemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos, tribunosque militum complures in finitimas ciuitates frumenti comestusque petendi causa dimisit. Quo in numero erat T. Terrasidius missus in Vnellos. M. Trebius Gallus in Curiosolitas. Q. Velanius cum T. Sillio in Venetos. Huius ciuitatis est longe amplissima autoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt, et scientia, atque usu nauticarum rerum ceteros antecedunt: et in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes

LIBER

nes ferē, qui eodem mari uti consueuerunt, habent uecti-
gales. Ab ijs fuit initiū retinēdi Silly, atq; Velanii, quod
per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recupera-
tuos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti
(ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem
de causa Trebium, Terra sidiumq; retinent: & celeriter
missis legatis per suos principes inter se coniurant, ni-
hil nisi communi consilio acturos, eundemq; omnis for-
tunæ exitum esse laturos: reliquasq; ciuitates sollicitāt,
ut in ea libertate, quam à maioribus acceperant, perma-
nere, quam Romanorum seruitutem perferre, mallent.
Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam per-
ducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt.
Si uelit suos recuperare, obsides sibi remittat. Quibus de
rebus Cæsar à Crasso certior factus, quod ille aberat lō-
gius naues interim longas ædificari in flumine Ligeri,
quod influit in Oceanū, remiges ex prouincia institui,
nautas gubernatoresq; comparari iubet. His rebus cele-
riter administratis, ipse, cum primum per anni tempus
potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæq; ciuita-
tes cognito Cæsaris aduentu, simul quod quantum in
se facinus admisissent intelligebant, legatos (quod nomē
apud omnes nationes sanctum, inuiolatūq; semper fuis-
set) retentos ab se, & in uincula coniectos, pro magnitu-
dine periculi bellum parare, et maxime ea, quæ ad usum
nauium pertinerent, prouidere instituunt: hoc maiore
spe, quod multum natura loci confidebāt: pedestria esse
itinerā concisa æstuariis, navigationē impeditam, pro-
pter inscitiam locorum paucitatemq; portuum sciebant.
Neq; nostros exercitus propter frumenti inopiam diu-
tius

tius apud se morari posse confidebant. Ac iam ut omnia
 contra opinionem acciderent, tamen se plurimum nauibus
 posse: Romanos neque ullam facultatem habere nauium,
 neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent,
 uada, portus, insulasq; nouisse: ac longe aliam esse nauiga-
 tionem in intercluso mari, atq; in uastissimo, ac aper-
 tissimo oceano per spiciebant: His initis consiliis, oppida
 munium: frumenta ex agris in oppida comportant.
 Naues in Venetiam, ubi Casarem primum bellum gestu-
 rum esse constabat, q̄ plurimas possunt, cogunt. Socios
 sibi ad id bellum Osisinos, Lexobios, Nannetes, Ambilia-
 tes, Morinos, Diablintres, Menapios asciscunt. Auxilia
 ex Britania, quæ contra eas regiones posita est, accer-
 sunt. Erant hæc difficultates belli gerendi, quas supra osten-
 dimus. Sed multa tamen Casarem ad id bellum incita-
 bant: iniuriæ retentorum equitum Romanorū, rebellio
 facta post deditiōem, defectio datis obsidibus, tot ciui-
 tatum coniuratio: in primis ne hac parte neglecta, res
 liquæ nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaque
 cum intelligeret omnes ferè Gallos nouis rebus stude-
 re, & ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes
 autem homines natura libertati studere, & conditionē
 seruitutis odisse, prius, q̄ plures ciuitates conspirarent,
 partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum pu-
 tauit. Itaq; T. Labienum legatum in Treueros, qui pro-
 ximi Rheno fluminisunt, cum equitatu mittit. Huic mā-
 dat Rhemos, reliquosq; Belgas adeat, atque in officio
 contineat. Germanosq; qui auxilio a Belgis accersiti di-
 cebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur,
 prohibeat P. Crassū cum cohortibus legionariis. XII.

et magno

LIBER

Et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci
 iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur,
 ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum
 legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas,
 Lexobiosq; mittit: qui eam manum distinendam curet.
 Decium Brutum adolescentem classi, Gallicisq; naubus,
 quas ex Pistonibus, et Santonis, reliquisq; pacatis regio
 nibus conueniri euissert, præfecit: Et cum primum pos-
 set in Venetos proficisci iubet. Ipse eò pedestribus com-
 piis contendit. Erant eiusmodi ferè situs oppidorum, ut
 posita in extremis lingulis promotorijsq; neq; pedibus
 aditum haberent, cum ex alto se æstus incitauisset, quod
 bis semper accidit horarum duodecim spatio: neq; nauibus,
 quod rursus minuente æstu, naues in uadis afflictan-
 rentur. Ita utraq; re oppidorum oppugnatio impedi-
 tur. Ac si quando magnitudine operis forte superati, ex-
 truso mari aggere, ac molibus, atque his fermè mœnia-
 bus adæquatis, suis fortunis desperare cœperat, magno
 numero nauium appulso (cuius rei summam facultatem
 habebant) sua omnia deportabant: seq; in proxima oppi-
 da recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus lo-
 ci defendebant. Hæc eò facilius magnam partem æstus
 tis faciebant, quod nostræ naues tempestatibus detinebã-
 tur: summaq; erat uæsto, atq; aperto mari magnis æstus-
 bus, raris, ac propè nullis portibus, difficultas nauigan-
 di. Namq; ipsorum naues ad hunc modum factæ, arma-
 tæq; erant. Carinæ, aliquanto planiores, q̄ nostrarum
 nauium, quo facilius uada, ac decessum æstus excipere
 possent. Proræ admodum erectæ: atque item puppes ad
 magnitudinẽ fluctuum, tempestatumq; accommodatæ.

Nauesq;

Nauesque totæ factæ ex robore, ad quamuis uim, & cō-
 tumeliam perferendam. Transtra ex pedali bus in altitu-
 dinem trabibus cōfixa clauis ferreis, digiti pollicis cras-
 situdine. Ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ.
 Pelles pro uelis, alutæque tenuiter confectæ, siue pro-
 pter lini inopiam, atque eius usus inscitiam: siue, quod
 est magis uerisimile, quod tantas tempestates oceani, tan-
 tosque impetus uentorum sustinire, ac tanta onera na-
 uium regi uelis non satis commode arbitrabantur. Cum
 his nauibus nostræ classi eiusmodi congressus erat, ut
 una celeritate, & pulsu remorū præstaret. Reliqua pro
 loci natura, pro ui tempestatum illis essent aptiora, &
 accommodatiora. Neque enim his nostræ rostro nocere po-
 terant, tanta in his erat firmitudo: neque propter altitu-
 dinem facile telū adigebatur: & eadem de causa minus
 commode scopulis continebātur. Accedebat, ut cū seui-
 re uentus cœpisset, & se uento dedissent, & tempestatē
 ferrent facilius, & in uadis consisterēt tutius: & ab æstu
 derelictæ, nihil saxa, & cautes timerent. Quarum res-
 rum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus.
 Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar ubi intellexit
 frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam, ca-
 ptis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expe-
 ctandam classem. Quæ ubi conuenit, ac primum ab ho-
 stibus uisa est, circiter. CC. XX. naues eorum paratissi-
 mæ, atque omni genere armorum ornatissimæ e por-
 tu profectæ nostris aduersæ constiterunt. Neque satis
 Bruto, qui classi præerat, uel tribunis militum, centurio-
 nibusque, quibus singulæ naues erant attributæ, consti-
 bat, quid agerent, aut qua ratione pugnae insisterent.

LIBER

Roſtro enim noceri nō poſſe cognouerāt. Turribus autē
 excitatis, tamen haec altitudo puppium ex Barbaris nauibus
 ſuperabat, ut neque ex inferiore loco ſatis commo-
 de tela adijci poſſent, & miſſa à Gallis grauius accide-
 rent. Vna erat maagnuſui res præparata à noſtris, ſal-
 ces præacutæ infertæ, affixæq; lōgurijs nō abſimili for-
 ma muralium falcium. His cum funes, qui antennis ad
 malos diſtinebāt, comprehenſi, adductique erant, nauis
 remis incitato prærumpebantur. Quibus abſciſis, an-
 tennæ neceſſario concidebant, ut cum omnis gallicis na-
 uibus ſpes in uelis, armamentisq; conſiſteret, his creptis
 omnis uſus nauium uno tempore eriperetur. Reliquum
 erat certamē poſitum in uirtute, qua noſtri milites faci-
 le ſuperabant, atque eò magis, quod in conſpectu Cæſa-
 ris, atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum
 paulo fortius factum latere poſſet. Omnes enim colles,
 & loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in
 mare, ab exercitu tenebantur. Diſiectis (ut diximus) an-
 tennis, cum ſingulas binæ, aut ternæ naues circumſte-
 rant, milites ſumma ui transcendere in hoſtium naues
 contendebant. Quod poſtquā barbari fieri animadu-
 terunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nul-
 lum reperiretur auxilium, fuga ſalutem petere cōtēde-
 bant. Ac iam conuerſis in eam partē nauibus, quò uen-
 tus ferebat, tanta ſubito malicia, ac tranquillitas extitit,
 ut ſe loco mouere non poſſent. Quæ quidem res ad ne-
 gocium conſiciendum maxime fuit opportuna. Nā ſin-
 gulas noſtri conſectati expugnauerunt, ut perpauca ex
 omni numero noctis interuentu, ad terrā peruenirent,
 ſum ab hor. i. ſerè quarta, uſq; ad ſolis occaſum pugna-
 retur.

retur. quo praelio bellum venetorum, totiusq; orae mari-
 timae confectum est. Nam cum omnis iuuentus, omnes
 etiam grauioris etatis, in quibus aliquid consilij, aut di-
 gnitatis fuit, coe conuenerant, tum nauium, quod ubiq;
 fuerat, unum in locu coegerant: quibus amissis, reliqui
 neq; quo se reciperent, neque quem admodum oppida
 defenderent, habebant. Itaq; se, suaq; omnia Caesari de-
 diderunt. In quos eo grauius Caesar uindicandum statu-
 it, quod diligentius in reliquum tempus a Barbaris ius le-
 gatorum conseruaretur. Itaq; omni senatu necato, reli-
 quos sub corona uendidit. Dum haec in Venetis gerun-
 tur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas a Caesare
 acceperat, in fines Venellorum peruenit. Iis praerat Vi-
 ridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ci-
 uitatum, quae defecerat. Ex quibus exercitum, magnasq;
 copias coegerat. Atque his paucis diebus Auleri, Ebu-
 ronices, Lexouijq; senatu suo interfecto, quod autho-
 res belli esse nolebant, portas clauscrunt, seq; cum Viri-
 douice coniunxerunt. Magnaq; praeterea multitudo in-
 diq; ex Gallia perditorum hominum, latronumq; conue-
 nerat: quos spes praedandi, studiumq; bellandi ab agri-
 cultura, et quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo
 omnibus rebus loco castris sese tenebat. cum Viridouix
 contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieq;
 productis copijs pugnandi potestatem faceret, ut iam non
 solu hostibus in contemptum Sabinus ueniret, sed etiam
 nostroru militum uocibus non nihil carperetur. Tanta
 q; opini onem timoris praebuit, ut iam ad uallum castro-
 rum hostes accedere auderent. Id, ea causa faciebat, qd
 cum tanta multitudine hostium praesertim eo absente,

LIBER

qui summam imperij teneret, nisi equo loco, aut oppor-
 tunitate aliqua data, legato dimicandum non existima-
 bat. Hac cōfirmata opinione timoris, idoneum quendā
 hominem, & callidum delegit gallum, ex ijs, quos auxi-
 lij causa secum habebat. Huic magnis prēmij, pollicita-
 tionibusque persuadet, uti ad hostes transeat: & quid
 fieri uelit, edocet. Qui ubi pro per fuga ad eos uenit, ti-
 morem Romanorum proponit. Quibus angustijs Cae-
 sar à Venetis prematur docet: neq; longius abesse, quin
 proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum edu-
 cat, & ad Caesarem auxiliij ferendi causa proficiscatur.
 Quod ubi auditum est, conclamant omnes causationem
 negocij bene gerendi amittendam non esse. ad castra iri
 oportere. Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur.
 Superiorum dierum Sabini cunctatio, per fugae con-
 firmatio, inopia cibariorum, cui rei parū diligenter ab
 his erat prouisum, spes Venetici belli: & quod ferē li-
 benter homines, id, quod uolunt, credunt. Iis rebus ad-
 ducti, non prius Viridouicem, reliquosque duces, ex cō-
 silio dimittunt, quā ab his sit concessum arma uti ca-
 piant, & ad castra contēdant. Qua re concessa, leti ue-
 lut explorata uictoria, sarmentis, uirgultis que collectis
 quibus fossas Romanorum cōpleant, ad castra pergunt.
 Locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo accliu-
 uis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderūt
 ut quā minimum spatij ad se colligendos, armandos-
 que Romanis daretur, exanimatique perucnerunt. Sa-
 binus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impedi-
 tis hostibus propter ea, quae ferebant onera, subito dua-
 bus portis eruptionem fieri iubet. Factum est opportu-
 nitate

nitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferret, ac statim terga uerterent. Quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt reliquos equites consecrati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. Sic uno tempore & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæsar certior factus est: ciuitatesque omnes se statim Titurio dederunt.

Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem ferè tempore. P. Crassus cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut ante dictum est) & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Gallie est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis. L. Valerius præconius legatus exercitu pulso, interfectus esset: atque unde. L. Mallius præcōsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque re frumentaria prouisa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea uiris fortibus Tolosa, & Narbonæ, quæ sunt ciuitates Gallie prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prælium commiserunt: deinde equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in consualle in insidiis collocauerat, ostenderunt. Hi nostros dis-

iectus

LIBER

iectos adorti, prælium renouauerunt. Pugnatum est diu,
 atque acriter. Cum Sontiates superioribus uictoribus fre-
 ti, in sua uirtute totius Aquitaniæ salutem positam putaa-
 rēt: Nostrī autem, quid sine imperatore, & sine reliquis
 legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspicere
 cuperent. Tandem confecti uulneribus, hostes terga uer-
 tere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex iti-
 nere oppidū Sontiatum oppugnare cœpit. Quibus for-
 titer resistentibus, uineas, turresq; egit. Illi aliās eruptio-
 ne tentata, aliās cuniculis ad aggerem, uineasq; actis, cu-
 ius rei sunt longe peritissimi Aquitanī, propterea, quod
 multis locis apud eos arariæ secturæ sunt: ubi diligen-
 tia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerūt,
 legatos ad Crassum mittunt: seq; in deditiōem ut reci-
 piat, petunt. Quare impetrata, arma tradere iussi, faci-
 unt. Atque in ea re omnium nostrorum intentis ani-
 mis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam
 imperij tenebat, cum sexcentis deuotis, quos illi soldu-
 rios appellant. Quorum hæc est cōditio, ut omnibus in-
 uita commodis unā cum his fruantur, quorum se amici-
 citiæ dediderint. Siquid ijs per uim accidat, aut eūdem
 casum unā ferant, aut sibi mortem consciscant. Neq; ad
 huc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo
 interfecto, cuius se amicitie deuouisset, mori recusaret.
 Cum ijs Adcantuannus eruptionem facere conatus: cla-
 more ab ea parte nuntiationis sublato, cum ad arma mili-
 tes concurrissent, uehementerq; ibi pugnatum esset, re-
 pulsus in oppidum est: uti tamen eadem deditiōnis con-
 ditione uteretur a Crasso impetrauit. Armis, obsidibus
 q; acceptis, Crassus in fines Vocontiorum, & Tarusa-
 tianis

tium profectus est. Tū uero Barbari cōmoti, quod oppidum & natura loci, & manu munitum paucis diebus, quibus eō uētum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoque uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cæperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesq; accersuntur. Quorum aduentu magna cum authoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conātur. Duces uero hi deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq; scientiam rei militaris habere existimabatur. Si cōsuetudine populi Ro. loca capere, castra munire, com meatibus nostros intercludere insistūt. Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & uagari, & uias obsidere, & castris satis presidij relinquere, ob eam causam minus commode frumentum, com meatumq; sibi supportari, indies hostium numerum augeri, non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad conciliū delata, ubi omneis idem sentire intellexit, posterū diem pugnae constituit. Prima luce productis omnibus copijs duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid hostes consilij caperent, expectabat. Illi, & si propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabatur, obsessis uijs, com meatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri. Et si propter inopiam rei frumentaria Romani sese recipere cæpissent, impeditos in agmine, & sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabāt. Hoc cōsilio probato ab ducibus

e iij bus,

LIBER

bas, productis Romanorum copijs, sese castris tenebāt, Hac re perspecta Crassus cum sua cunctatione, atque opinione, timidiore hosteis, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupiētibus ad hostium castra contendit. Ibi cum alii fossas, complerent, alij multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibusq; depellerent: auxiliaresq; quibus ad pugnam nō multum Crassus confidebat, lapidibus, telisq; subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opinionem pugnantium præberent: cum item ab hostibus constanter, ac non timide pugnaretur, telaq; ex loco superiore missa nō frustra acciderēt, equites circuitis hostium castris, Crasso renuntiarunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilem que aditum habere. Crassus equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis, pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit. Illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integre ab labore erant, & longiore itinere circumductis ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis, mentibusq; ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt. Atque his proruptis, prius in hostium castris cōstiterunt, quā plane ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tum uero clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerūq; in spe uictoriæ accidere cōsuevit, acrius impugnare cæperunt. Hostes undiq; circumuēti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, &

fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consecutus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisque uenisse constabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedit, obsidesq; ultro misit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garuni, Sibutzates, Coscosatesq;: Pauca ultimæ nationes anni tempore cõfise, quod hyems suberat, id facere neglexerunt. Eodem ferè tempore Cæsar, & si propè exacta iam æstas erat, tamè quod omni Gallia pacata, Morini, Menapij; superant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellũ celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longe alia ratione, ac reliqui Galli bellum gerere cœperunt. Nam quod intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas, superatasq; esse, continentessq; sylvas, ac paludes habebant, cõ se, suaq; omnia contulerunt. Ad quarum initium sylvarum cum peruenisset Cæsar, castraq; munire instituisset, neq; hostis interim uisus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus syluæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma cœperunt, eosq; in sylvas repulerunt: & compluribus interfectis, lōgius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desyderauerūt. Reliquis deinceps diebus Cæsar sylvas cedere instituit, & nequis inermibus, imprudentibusq; militibus ab latere impetus fieri posset, omnẽ eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro uallo ad utrunq; latus extruebat. Incre-

dibili

LIBER

dibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, eie-
 iam pecus, atque extrema impedimenta ab nostris tene-
 rentur, ipsi densiores sylvas peterent, eiusmodi tempe-
 rates sunt consecuta, uti opus necessario intermittere-
 tur: & continuatione imbrum, diutius sub pellibus mili-
 tes contineri non possent. Itaque uastatis omnibus coru-
 agris, uicis, ædificijsq; incensis, Cæsar exercitum redi-
 xit: & in Aulericis, Lexobijsq; reliquis item ciuitatib⁹,
 quæ proxime bellum fecerant, in hybernis collocauit.

C. IULII CÆSARIS COMMEN-
 TARIORVM DE BELLO
 GALLICO LIBER
 QVARTVS.

A, QUÆ SECUTA
 est, hyeme, qui fuit an-
 nus Cn. Pompeio, M.
 Crasso consulibus, Vsi-
 petes, Germani, & item
 Tenchtheri magna cū
 multitudine hominū flu-
 men Rhenū trāsierunt,
 non longe à mari, quo
 Rhenus influit. Causa
 transcundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagi-
 tati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur.
 Sueuorum gens est longe maxima, & bellicosissima Ger-
 manorum omnium. li centum pagos habere dicuntur.
 Ex quibus quotannis singula millia armatorum bellan-
 di causa suis ex finibus educūt. Reliqui, qui domi rem in-
 serint

serint, se, atq; illos alunt. Hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura, neq; ratio, atq; usus belli intermittitur. Sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. Neq; longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neq; multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore uiuunt: multumq; sunt in uenationibus. Quæ res et cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate uitæ, quod à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant, & uires alit, & immatura corporum magnitudine homines efficit. Atq; in eam se consuetudinem adduxerūt, ut locis frigidissimis, neq; uestitus, præter pelleis habeant: quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, & lauētur in fluminibus. Mercatorib⁹ est ad eos aditus magis eò, ut quæ bello cæperint, quibus uendāt, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desyderent. Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quæq; impenso parāt pretio, Germani importatis non utuntur: sed quæ sunt apud eos nata praua, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prælijs sepe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur: equosq; eodem remanere uestigio assuefaciunt. ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. Neq; eorum moribus turpius quicquā, aut inertius habetur, q̄ ephippijs uti. Itaque ad quemuis numerum ephippiatorū equitum, quamuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt: quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effæminari arbitrantur. Publice maximam putant esse laudem, q̄ latissime à suis finibus

LIBER

finibus uacare agros. Hac re significari magnum nu-
 merum ciuitatum suam uim sustinere non potuisse. Itaq;
 una ex parte à Sueuis circiter millia passuum sexcenta
 agri uacare dicuntur. Ad alteram partē succedūt Vbij:
 quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, ut est captus
 Germanorum: & paulo, qui sunt eiusdem generis etiam
 cæteris humaniores: propterea, quod Rhenū attingūt,
 multiq; ad eos mercatores uentitant, & ipsi propter
 propinquitatem, quod gallicis sunt moribus, a Suefacti.
 Hos cum Sueui multis sæpe bellis experti, propter am-
 plitudinem, grauitatemq; ciuitatis, finibus expellere nō
 potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt: ac multo hu-
 miliores, infirmioresq; redegerunt. In eadem causa fue-
 runt Vsipectes, & Tenchtheri, quos supra diximus: qui
 cum plures annos Sueuorum uim sustinuerint, ad extre-
 mū tamē agris expulsi, et multis locis Germaniæ trien-
 nium uagati, ad Rhenum peruenerunt. Quas regio-
 nes Menapij incolbant. ij ad utranq; ripam fluminis
 agros, ædificia, uicosque habebant. Sed tantæ multitu-
 dinis aduētū perterriti, ex his ædificijs, quæ trās flumē
 habuerant, demi grauerunt: & cis Rhenū dispositis præ-
 sidijs, Germanos transire prohibebant. Illi omnia exper-
 ti, cum neque uī contendere, propter inopiam nauium,
 neque clam transire, propter custodias Menapiorū pos-
 sent, reuerti se in suas sedes, regionesque simulauerunt.
 Et tridui uiam progressi, rursus reuerterunt: atque om-
 ni hoc itinere una nocte equitatu cōfecto, incios, inopi-
 nantesq; Menapios oppresserunt. Qui de Germanorū
 discessu per exploratores certiores facti, sine metu trās
 Rhenum in suos uicos remigrauerant. His interfectis,
 nauibusque

nauibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Mena-
 piorum, quæ citra Rhenum erat certior fieret, flumen
 transierunt: atque omnibus eorum ædificijs occupatis,
 reliquam partem hyemis se eorum copijs aluerunt. His
 de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorū
 ueritus, quod sunt in consilijs capiendis mobiles, & no-
 uis plerunq; rebus student, nihil his committendum exi-
 stimauit. Est autem hoc gallicæ consuetudinis, ut & uia-
 tores etiam inuitos consistere cogant, & quod quisq; eo-
 rum de quaq; re audierit, aut cognouerit, quærant: &
 mercatores in oppidis uulgus circumsistat: quibusque ex
 regionibus ueniāt, quasq; res ibi cognouerint, pronun-
 tiare cogāt: & his rumoribus atq; auditionibus permo-
 ti, de summis sæpe rebus cōsilia incunt, quorum eos è ue-
 stigio pænitere necesse est, cum incertis rumoribus ser-
 uant, & pleriq; ad uoluntatem eorum ficta respondeāt.
 Qua consuetudine cognita Cæsar, ne grauiori bello oc-
 curreret, maturius, quā consueuerat, ad exercitum pro-
 ficiscitur. Eo cum uenisset, ea, quæ fore suspicatus erat,
 facta cognouit. Missas legationes à nonnullis ciuitatibus
 ad Germanos, inuitatosq; eos, uti ab Rheno discederēt,
 omniaq; quæ postulassent ab se fore parata. Qua spe ad-
 ducti Germani latius iam uagabantur: & in fines Ebu-
 ronum, & Condruſonum, qui sunt Treuerorum clien-
 tes, peruenerāt. Principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea,
 quæ cognouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorumq;
 animis permulsis, & confirmatis, equitatuq; imperato,
 bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumenta-
 ria comparata, equitibusq; delectis iter in ea loca facere
 cæpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. A quibus
cum

LIBER

cum paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs uenerunt: quorum hæc fuit oratio. Germanos neque priores populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si laceffantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita, quicumque bellum inferant resistere, neq; deprecari. Hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos, uel sibi agros attribuant, uel patientur eos tenere, quos armis possederint. Se se unis Sueuis concedere, quibus ne Dij quidem immortales pares esse possint. Reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar quæ uisum est, respondit. Sed exitus fuit orationis, sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. Neque uerum esse, qui suos fines tueri non poterint, alienos occupare: neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine iniuria possint. Sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus considerare, quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & à se auxilium petant. Hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, & re deliberata post diem tertium ad Cæsarem reuersuros. Interea ne propius se castra moueret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus ante, prædandi, frumentandique causa ad Ambuaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atq; eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosa profuit ex monte Vosago, qui est in finibus Lingonum: & parte quadam Rheno recepta, quæ appellatur

latur *Vacalos*, in *fulam* efficit *Batauorum*: Neque longius ab eo millibus passuum. *LXXX.* in oceanum influit. *Rhenus* autem oritur ex *Lepontijs*, qui *alpes* incolunt: & longo spatio per fines *Nantuatum*, *Helucetiorum*, *Sequanorum*, *Mediomatricum*, *Tribucorum*, *Treuerorum* citatus fertur: & ubi *Oceano* appropinquauit, in plureis diffluit partibus, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à *feris*, *barbarisque* nationibus incolitur. Ex quibus sunt qui *piscibus*, atque *ouis* annuum uiuere existimantur: multisque capitibus in oceanum influit. *Cæsar* cum ab hoste non amplius passuum. *XII.* millibus abisset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur. Qui in itinere congressi, magnopere ne longius progredieretur, orabant. Cum id non impetrassent, petebant uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet. Sibi que uti potestatem faceret, in *Vbios* legatos mittendi. Quorum si principes, ac *Senatus* sibi iureiurando fidem fecissent, ea conditione, quæ à *Cæsare* ferretur, se *usuros* ostendebant. Ad has res conficiendas sibi *tridui* spatium daret. Hæc omnia *Cæsar* eodem illò pertinere arbitrabatur, ut *tridui* mora interposita, equites eorum, qui abissent, reuertentur. Tamen sese non longius millibus passuum quatuor a quationis causa processurum eo die, dixit. Huc postero die quam frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes prælio laceberent: & si ipsi laceberentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes ubi primum nostros equites conspexerunt,

LIBER

spexerunt, quorum erat quinque millium numerus, cum
 ipsi non amplius octingentos equites haberent, quod hi,
 qui frumentandi causa terant trans Mosam, nondum re-
 dierant, nihil nostris timentibus, quod legati eorum paulo
 ante à Cæsare discesserant, atque is dies inducijs erat
 ab ijs petitus, impetu facto celeriter nostros perturbaue-
 runt. Rursus his resistentibus, consuetudine sua ad pe-
 des desilierunt: suffosisque equis, compluribusque nostris
 deiectis, reliquos in fugam coniecerunt: atque ita per-
 territos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in
 conspectum agminis nostri uenissent. In eo prælio ex
 equitibus nostris interficiuntur quatuor & LXX. In
 his uir fortissimus Piso Aquitanus amplissimo genere na-
 tus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, ami-
 cus ab senatu nostro appellatus. Hic cum fratri interclu-
 so ab hostibus auxiliū ferret, illum ex periculo eripuit,
 ipse equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime re-
 stitit. Cum circumuentus multis uulneribus acceptis ce-
 cidisset, atque id frater, qui iam prælio excefferat, pro-
 cul animaduertisset, incitato equo, sese hostibus obtulit,
 atque interfectus est. Hoc facto prælio, cæsar neque iam sibi
 legatos audiendos, neque conditiones accipiendos arbitra-
 batur ab his, qui per dolum, atque insidias, petita pace, ul-
 tro bellum intulissent. Expectare uero dum hostium co-
 piæ augerentur, equitatusque reuerteretur, summæ demen-
 tiæ esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quan-
 tum iam apud eos, hostes uno prælio authoritatis essent
 confecti, sentiebat. Quibus ad consilia capienda nihil
 spatij dandum existimabat. His constitutis rebus, & con-
 silio cum legatis, & quaestore, communicato, ne quem
dicunt

diem pugnae praeatermitteret, opportunissima res accidit: quod postridie eius diei mane eadē et perfidia, et simulatione usi Germani, frequētes omnibus principibus maioribusq; natu adhibitis, ad eum in castra uenerunt. Simul (ut dicebatur) sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum, & ipsi petissent, praelium pridie commisissent. Smul, ut siquid possent, de inducijs fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar oblatos gauisus retineri iussit. Ipse omnes copias castris eduxit: equitatumq; , quod recenti praelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit. Acie triplici instructa, & celeriter octo millium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quam quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilij habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbabatur: ut copias ne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere nescirent quid praestaret. Quorum timor cum fremitu, et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati, in castra irruerunt. Quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris resisterunt, atque inter carros, impedimentaq; praelium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumq; (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq; transierant) passim fugere cepit. Ad quos consectandos Caesar equitatum misit. Germani post terga clamore audito, cum suos interfici uiderent, armis abiectis, signisq; militaribus relictis, se ex castris eiecerunt: et cum ad confluentem Mosae, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero iterfecto, reliqui

se in flumen præcipitauerunt atque ibi timore, lassitudi-
 ne, & ui fluminis oppressi perierunt. Noltri ad unum
 omnes incolumes, per paucis uulneratis, ex tanti belli ti-
 more, cum hostiũ numerus capitũ. CCC. XXX. milia
 fuisset, se in castra receperunt. Cæsar ijs, quos in ca-
 stris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi suppli-
 cia, cruciatusq; Gallorum ueriti, quorum agros uexaue-
 rant, remanere se apud eum uelle dixerunt. his Cæsar
 libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis
 de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum:
 quarum illa fuit iustissima, quod cum uideret Germa-
 nos tam facile impelli, ut in Galliam uenirent, suis quo-
 que rebus eos timere uoluit, cum intelligerent, & posse,
 & audere populi Romani exercitum Rhenum transi-
 re. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Vsi petum, &
 Tencherorũ, quam supra cõmemorauit, prædãdi fru-
 mentandiq; causa Mosam transisse, neque prælio inter-
 fuisse, post fugam suorum setrans Rhenum in fines Si-
 cambrorum receperat, seq; cum ijs cõiuxerat. Ad quos
 cum Cæsar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui si-
 bi, Galliaque bellum intulissent, uti sibi dedecrent, respon-
 derunt. Populi Romani imperium Rhenum finire. Si
 se inuito Germanos in Galliam transire, non æquum
 existimaret, cur sui quicquam esse imperij, aut potestas-
 tis trans Rhenu postularet. Vbiq; autem, qui uni extrãs-
 rhenanis, ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fece-
 rant, obsides dedecrant, magnopere orabant, ut sibi au-
 xilium ferret, quod grauius ab Sueuis premeretur: uel
 si id facere occupationibus populi Romani prohibere-
 tur, exercitum modo Rhenum transportaret. Id sibi ad
 auxiliũ,

auxilium, spemq; reliqui temporis satis futurum. Tan-
 tum esse nomen, atque opinionem exercitus Romani,
 Ariouisto pulso, & hoc nouissimo praelio facto, uti etiã
 ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amici-
 tia populi Romani tuti esse possint. Nauium magnam
 copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.
 Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transi-
 re decreuerat. Sed nauibus transire, neque satistutum
 esse arbitrabatur, neq; suæ, neq; populi Romani digni-
 tatis esse statuebat. Itaque & si summa difficultas faci-
 di pontis proponebatur, propter latitudinem, rapidita-
 tem, altitudinẽque fluminis, tamen id sibi contendẽ-
 dum, aut aliter non traducendum exercitũ existimabat.
 Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sex-
 quipedalia, paulum ab imo præcuta, dimensa ad altitu-
 dinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iun-
 gebat. Hæc cum machinationibus immissa in flumine
 defixerat, fluctisq; aegerat, nõ sublicæ modo directã
 ad perpendicularum, sed prona, ac fastigata, ut secũdum
 naturã fluminis procumberent. His item contraria duo
 ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadrage-
 num ab inferiore parte, contra uim atque impetum flu-
 minis conuersa statuebat. Hæc utraq; insuper bipedali-
 bus trabibus immixtis, quantum eorum tignorum iunctu-
 ra distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte di-
 stinebantur. Quibus disclusis, atque in contrariam par-
 tem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atq; ea reu-
 natura, ut quo maior uis aquæ se incitauisset, hoc ar-
 ctius illigata tenerentur. Hæc directã materia iniecta cõ-
 texebantur, ac longurijs, cratibusq; consternebãtur. Ac
 f ij nihil

LIBER

nihilò secius publicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur: quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent. & aliæ item supra pontem mediocri spatio, ut si arborum trunci siue naues deiciendi operis causa essent à barbaris missæ his defensoribus carū rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia cæpta erat cōportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad utraq; partem pontis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorum cōtendit. Interim à compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt: quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cæptus est, fuga cōparata, hortantibus ijs, quos ex Tencheris, atq; Vsipectibus apud se habebant, finibus suis excesserāt, suaq; oīa exportauerant, seq; in solitudinem, ac syluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, edificijsq; incensis, frumentisq; succēsis, se in fines Vbiorum recepit: atque his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaq; omnia in syluas deponerēt: atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum conuenirent. hunc esse delectum medium ferē regionū earum, quas Sueui obtinerent: hic Romanorum aduentum expectare, atque ibi decertare cōstituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Ger

manis

manis metū iniiceret, ut Sicābros ulcisceretur, ut Vbios
 obsidione liberaret: diebus omnino. XVIII. trans Rhe-
 num consumptis, satis, & ad laudem, & ad utilitatem
 perfectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque
 rescidit. Exigua parte æ statis reliqua Cæsar, et si in his
 locis, quod omnis Gallia ad septentrionem uergit, ma-
 turæ sunt hyemes, tamen in Britanniam proficisci contē-
 dit: quod omnibus ferè gallicis bellis, hostibus nostris,
 inde subministrata auxilia intelligebat: & si tēpus an-
 ni ad bellum gerendū deficeret, tamen magno sibi usui
 fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, et genus ho-
 minū perspexisset, loca, portus, aditus cognouisset: quæ
 omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere
 præter mercatores adiit ad illos quisquā: neque ijs ipsis
 quicquam præter oram maritimam, atq; eas regiones,
 quæ sunt contra Galliam notum est. Itaque conuocatis
 ad se undiq; mercatoribus, neq; quanta esset insulæ ma-
 gnitudo, neq; quæ, aut quantæ nationes incolerent, ne-
 que quem usum belli haberent, aut quibus institutis ute-
 rentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitu-
 dinē idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscē-
 da priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitra-
 tus, C. Voluscenum cum nauī longa præmittit. Huic mā-
 dat, ut exploratis omnibus rebus, ad se quā primum re-
 uertatur. Ipse cum omnibus copijs in Morinos profici-
 scitur: quod inde erat breuissimus in Britaniā traiectus
 Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, & quam sus-
 periore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, ius-
 bet conuenire. Interim consilio eius cognito, et per mer-
 catores perlato ad Britanos, à compluribus eius insulæ
 f iij ciuitatibus

LIBER

ciuitatibus ad eam legati ueniunt, qui polliciantur obsi-
 des dare, atque imperio populi Ro. obtemperare. Quibus
 auditis liberaliter pollicitus, hortatusq; , at in ea sen-
 tentia permanerent, eos domum remisit. Et cum his unã
 Comium, quem ipse Atrebatibus superatis, regem ibi
 constituerat, cuius & uirtutem, & consilium probabat,
 & quem sibi fidelem esse arbitratur: cuiusq; aulhori-
 tas in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic im-
 perat, quas possit, adeat ciuitates, horteturq; , ut populi
 Ro. fidem sequantur, scq; celeriter eò uerturum nuntiet.
 Volusenus per spectis regionibus, quantum ci facultatis
 dari potuit, qui nauis egrai, ac se barbaris committere
 non auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: que que
 ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauis-
 um parãdarum causa moratur, ex magna parte Mori-
 norum legati ad eum uenerunt: qui sede superioris tẽ-
 poris consilio excusarent: quod homines barbari, & no-
 stræ consuetudinis imperiti, bellum populo Ro. fecissent
 Scq; ea, que imperasset, facturos pollicentur. Hæc sibi
 satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque
 post tergum hostem relinquere uolebat, neq; belli geren-
 di propter anni tempus facultatẽ habebat, neque has tan-
 tularum rerum occupationes Britaniæ anteponendas iu-
 dicabat, magnum his numerũ obsidũ imperat. Quibus
 adductis eos in fidẽ recepit. Nauibus circiter. LXXX.
 onerarijs coactis, contractisque, quot satis esse ad du-
 as legiones transportandas existimabat: quicquid præ-
 terea nauium longarum habebat, que stori, legatis, præ-
 fectisq; distribuit. Huc accedebãt. XVIII. onerariæ na-
 ues, que ex eo loco millibus passuum octo, uento tene-
 bantur,

bantur, quò minus in eundem portum peruenire possent. Has equitibus distribuit. Reliquum exercitum, Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis in Mænapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant, ducendum dedit P. Sulpitium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitratur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, naues idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia ferè uigilia soluit: equitesq; in ulteriorem portum progredi & naues conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus cum paulo tardius esset administratū, ipse hora circiter dici quarta, cum primis nauibus Britanniã attigit: atque ibi in omnibus collibus expositus hostiū copias armatas conspexit. Cuius loci hæc erat natura, atque ita mōtib; angustis mare cōtinebatur, uti ex locis superioribus in litustelum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naues cōuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim legatis, tribunisque militum cōuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ fieri uellet, ostendit: nonuitque, ut rei militaris ratio, maximeque, ut res maritimæ postularent, ut quam celerem, atque instabilem motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimissis et uentum, & aestum unotēpore nactus secūdū, dato signo, et sublatis anchoris, circiter nullia passuum octo ab eo loco progressus aperto, ac plano littore naues constituit. At barbari consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedarijs, quo plerunque genere in prælijs uti consueverunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant.

LIBER

bant. Erat ob has causas summa difficultas, quod na-
 ues propter magnitudinem, nisi in alto cōstitui nō pote-
 rant. Militibus aut̄, ignotis locis, impeditis manibus, ma-
 gno, et graui onere armorum pressis, simul & de nauibus
 desiliendū, & in fluctibus consistendū, & cū hosti-
 bus erat pugnandū, cum illi aut ex arido, aut paululum
 in aquam progressi, omnibus membris expediti, notis-
 simis locis audacter tela cōijcerent, et equos insuesactos
 incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque huius
 omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem ala-
 critate, ac studio, quo in pedestribus uti praelijs consue-
 uerant, utebantur. Quod ubi Cæsar animaduertit, na-
 ues longas, quarum & species erat barbaris inusitata, &
 motus ad usum expeditior, paululum remoueri ab
 onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertū
 hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis,
 hostes propelli, ac submoueri iussit: quæ res magno ua-
 sui nostris fuit. Nam & nauium figura, & remorū mo-
 tu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari cō-
 stiterunt: ac paulum modo pedem retulerunt. At nostris
 militibus cūstantibus, maxime propter altitudinem ma-
 ris, q̄ decimæ legiōis aquilā ferebat, cōtestatus deos, ut
 ea res legioni feliciter eueniret, deserite iquit milites si
 uultis, aquilā, atq; hostibus pdite: ego certe meū Reip.
 atque Imperatori officium præstitero. Hoc cum magna
 uoce dixisset, se ex nauī proiecit, atque in hostis aquila
 lam ferre cœpit. Tūm nostri cohortati inter se ne t̄ atū
 dedecus admitteretur, uniuersi ex nauī desilierūt. Hos
 item alij ex primis proximis nauibus cum cōspexissent
 subsecuti, hostibus appropinquareunt. Pugnatum est ab
 utrisq;

utrisq; acriter. Nostri tamen, quod neq; ordines serua-
 re, neque firmiter insistere, neque signa subsequi pote-
 rant, atque alius alia ex naui quibuscunq; signis occur-
 rerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Ho-
 stes uero, notis omnibus uadis, ubi ex littore aliquos sin-
 gulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis
 equis, impeditos adoriebantur. Plures paucos circumsi-
 stebant, Alij ab latere aperto in uniuersos tela conicie-
 bant. Quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longa-
 rum nauium, item speculatoria nauigia militibus com-
 pleri iussit: & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia
 summittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis om-
 nibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atq; eos in
 fugam dederunt: neq; longius prosequi potuerunt: quod
 equites cursum tenere, atque insulam capere non potue-
 runt. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.
 Hostes prælio superati, simul atq; se ex fuga receperunt,
 statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides da-
 tuos, quæq; imperasset, sese facturos polliciti sunt. Vn-
 cum his legatis Comius Atrebas uenit, quæ supra demon-
 straueram, à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi
 è naui egressum, cum ad eos Imperatoris mandata per-
 ferret, comprehenderant, atque in uincula coniecerant.
 Tunc factò prælio, remisserunt: & in petenda pace eius
 rei culpam in multitudinem coniecerunt: & propter im-
 prudentiam, ut ignosceretur, petiuerunt. Cæsar questus,
 quod cum ultro in continentem legatis missis, pacem à
 se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere im-
 prudentiæ dixit: obsidesq; imperauit, quorū illi partem
 statim dederunt, partem ex longinquiore locis aera-
 sitam,

LIBER

sitam, paucis post diebus sese daturos dixerunt. Interea
 suos remigrare in agros iusserunt: principesq; unlique
 conuenere, & se, ciuitatesq; suas Cesari commendarunt.
 His rebus pace firmata, post diem quartum, quam est in
 Britanniam uentum, naues. XVIII. de quibus supra de-
 monstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori por-
 tu leni uento soluerunt. Quæ, cum appropinquarent
 Britannia, & ex castris uiderentur, tanta tempestas subi-
 to coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset. Sed
 aliæ eodem, unde erant profectæ, referretur: aliæ ad in-
 feriores partem insula, quæ est propius solis occasum,
 magno sui cum periculo deiecerentur. Quæ tamen an-
 choris tactis, cum fluctibus complerentur, necessario ad
 uersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt.
 Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, quæ maritimos
 æstus maximos in Oceano efficere consuecit. Nostrisq;
 id erat incognitum. Ita uno tempore & longius naues,
 quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat,
 quasq; in aridum subduxerat, æstus complebat: & ones
 varias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas affli-
 ctabat. Neque ulli nostris facultas, aut administrandi,
 aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis,
 reliquæ cum essent, fumibus, anchoris, reliquisque arma-
 mentis amissis, ad nauigandum inuitiles, magna (id quod
 necesse erat accidere) totius exercitus perturbatio facta
 est. Neque enim naues erant aliæ, quibus reportari pos-
 sent: & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt:
 & quod omnibus constabat, hyemare in Gallia oportere
 frumentum his in locis in hyemem prouisum non erat.
 Quib; rebus cognitis, principes Britannia, qui post præ-
 lium

lium factum ad ea, quæ iusserat Cæsar faciendâ conuen-
 nerant, inter se collocati, cum equites, & naues, & fru-
 mentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatē mi-
 litum ex castrorum exiguitatē cognoscerent, quæ hoc
 erant etiam angustiora, q̄ sine impedimētis Cæsar legio-
 nes transportauerat, optimum factū esse duxerunt, rebel-
 lione factâ, frumento, commeatuq̄; nostros prohibere, et
 rem in hyemem producere: quod his superatis, aut redi-
 tu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in
 Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus con-
 iuratione factâ, paulatim ex castris discedere, ac suos
 clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi non-
 dum eorum consilia cognouerat, tamen et ex euentu na-
 uium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserāt,
 fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omneis
 casus subsidia comparabat. Nam & frumentum ex
 agris in castra quotidie conferebat: & quæ grauissime
 afflicte erant naues, carum materia, atque ære ad reli-
 quas reficiendas utebatur: & quæ ad eas res erant usui,
 ex continenti comportari iubebat. Itaq; cum id summo
 studio a militibus administraretur, duodecim nauibus
 amissis, reliquis ut nauigari cōmode posset, effecit. Dum
 ea gerūtur, legione ex consuetudine una frumentū mis-
 sa, quæ appellabatur septima, neq; ulla ad id tempus bel-
 li suspitione interposita, cū pars hominū in agris rema-
 neret, pars etiā in castra uentitaret, hi, qui pro portis ca-
 strorū in statione erant, Cæsari renuntiarūt, puluerem
 maiorem, quā consuetudo ferret in ea parte uideri, quā
 in partē legio iter fecisset. Cæsar, id, quod erat suspicatus
 aliquid noui a barbaris initiū consilij, cohortes, quæ in
 stationibus

LIBER

stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas
 ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, &
 confestim se subsequi iussit. Cum paulò longius à castris
 processisset, & suos ab hostibus premi, atque ægre susti-
 nere. & conferta legione, ex omnibus partibus tela con-
 iji animaduertit. Nam quod omni ex reliquis partibus
 demesso frumẽto, una pars erat reliqua, suspicati hostes
 huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerant.
 Tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos su-
 bito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordini-
 bus perturbauerat: simul equitatu, atque esse dis circum-
 dederant. Genus hoc est ex essedis pugnae: primo per
 omneis partes perequitant, & tela conijciunt, atque ip-
 so terrore equorum, & strepitu rotarum ordines ple-
 runq; perturbant: & cum se inter equitum turmas insi-
 nuauere, & ex essedis desiliunt, & pedites præliantur.
 Aurigæ interim paulum e prælio excedunt: atque ita se
 collocant, ut si illi à multitudine hostium præmatur, ex-
 peditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatẽ equi-
 tum, stabilitatem peditum in prælijs præstât: ac tantum
 usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in decliui,
 ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui mo-
 derari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iu-
 go insistere, & inde se in currus citissime recipere con-
 sueuerint. Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pu-
 gnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit.
 Nanque eius aduentu hostes constiterunt. Nostri ex tim-
 ore se receperunt. Quo factò ad laceßendum hostem,
 & committendum prælium, alienum esse tempus arbi-
 tratus, suo se loco cõtinuit, & breui tempore intermisso,
 in castra

in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris cōtinerent, & hostem a pugna prohiberent. Interim Barbari nuntios in omneis partes dimiserunt, paucitatemq; nostrorum militum suis prædicauerunt. Et quanta prædæ faciendæ, atq; in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraerunt. His diebus celeriter magna multitudo peditatus, equitatusq; coacta, ad castra uenerunt. Cæsar, et si idem quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes pulsæ, celeritate periculū effugerunt, tamē nactus equites circiter. xxx. quos Comius Atrebas (de quo ante dictū est) secū transportauerat, legiones in acie pro castris cōstituit. Comisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & uiribus efficere potuerunt, complures ex his occiderunt: deinde omnibus longe, lateq; edificijs incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace uenerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosq; in continentē adduci iussit. Quod propinqua die æquinoctij infirmis nauibus hyemalium nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulo post mediam noctem naves soluit. Quæ omnes incolumes ad cōtinentē peruenērūt. Ex his onerariæ duæ eosdē portus, quos reliquæ, capere non potuerūt, sed paulo infra delatæ sunt. Quibus ex nauib' cum essent expositi milites circiter. CCC.

atq;

LIBER

atq; in castra contenderet, Morini, quos Cæsar in Britanniâ proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo nõ ita magno suorum numero circumsteterunt: ac si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cũ illi orbe facto sese defenderet, celeriter ad clamorẽ hominũ circumter millia sex conuenerunt. Quare nuntiata, Cæsar omnẽ ex castris equitatũ suis auxilio misit. Interim nostri milites impetũ hostium sustinuerunt: atq; amplius horis quatuor fortissime pugnauerunt: & paucis uulneribus acceptis, complures ex his acciderunt. Postea uero q̃ equitatus noster in cõspectũ uenit, hostes abiectis armis, terga uertunt: magnusq; eorũ numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienũ legatũ cum his legionibus, quas ex Britania reducerat, in Morinos, qui rebellionẽ fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludũ, quò se reciperet, non haberent, quo per fugio superiore anno fuerant usi, omnes ferẽ in potestatem Labieni uenerunt. At Qu. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succis, ædificijsque incensis, quod Menapij omnes se in densissimas syluas abdiderant, ad Cæsarẽ se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eò duæ omnino ciuitates ex Britania obsides miserunt. Reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum. XX. supplicatio à senatu decreta est.

C. IULII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER QVINTVS.

VCIO DOMITIO,
Appio Claudio consuli-
bus, discedens ab hyber-
nis Caesar in Italiam, ut
quotannis facere consue-
uerat, legatis imperat,
quos legionibus præfere-
rat, uti quam plurimas
posset hyeme naues ædi-
ficandas, ueteresq; resi-

ciendas curarent. Earum modum, formamq; demonstrat.
ad celeritatem onerandi, subductionesq; paulo facit hu-
miliores, quam quibus in nostro mari uti consueuimus.
Atq; ideo magis, quod propter crebras commutationes
æstiuum magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat. ad
onera, & ad multitudinẽ iumentorũ transportandam,
paulo latiores, quã quibus in alio mari uti assueuerant.
Has omnes actuarias imperat fieri, quã ad rem humili-
tas multum adiuuat. Ea, que sunt usui, ad armandas na-
ueis ex hispania apportari iubet. Ipse conuentibus Gal-
lie citerioris peractis, in Illyricũ proficiscitur: quod &
Pirustis finitimã partẽ prouinciæ incursionibus uastari
audiebat. Eo cũ uenisset, ciuitatibus milites imperat.
Certũq; in locũ cõuenire iubet. Qua renũtiata, Pirustæ
legatos ad eũ mittit, qui doceãt, nihil earũ rerũ publi-
co factũ cõsilio: seseq; paratos esse demonstrãt, omnibus ra-
tionibus de iniurijs satisfacere. Accepta oratione eorum,
Caesar obsides imperat, eosq; ad certã diẽ adduci iubet.
Nisi id fecerint, sese bello ciuitatẽ p̄secuturũ demonstrat.
Iis ad diẽ adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuita-

LIBER

tes dat, qui litem aestiment, pœnãque constituent. His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur: atq; inde ad exercitũ proficiscitur. Eo cum uenisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter sexcentas, eius generis, cuius supra demonstraui-
 mus, nauces, & longas, duo detriginta inuenit instrumetas: neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque ijs, qui negotio præsuerant, quid fieri uelit, ostendit: atque omneis ad portum Icium conuenire iubet. Quo ex portu commodissimum in Britaniã traiectum esse cognouerat circiter millium passuum. xxx. transmissum à continenti. Huic rei, quod satis esse uisum est militum, reliquit. Ipse cum legionibus expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines Treuerorum proficiscitur: quod hi neque ad concilia ueniebant, neq; imperio parebãt, Germanosq; transrhenanos sollicitare dicebantur. Hęc ciuitas longe plurimum totius Gallie equitatu ualet: magnasque habet copias peditum, Rhenum q; (ut supra demonstraui-
 mus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant. Induciomarus, & Cingentorix: ex quibus alter simulatque de Caesaris, legionumq; aduentu cognitum est, ad eũ uenit: se, suosq; omneis in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit: quæq; in Treueris gererentur ostendit. At Induciomarus equitatum, peditatumq; cogere, ijsq; qui per ætatem in armis esse non poterant, in syluam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuerorum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum per-
 tinet,

tinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingentorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem uenerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere non possent, ueritus ne ab omnibus desereretur. Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit, sese iccirco a suis discedere, atque ad eum uenire uoluisse, quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque ciuitatem in sua potestate esse, seq̃; si Cæsar permitteret, ad eum in castra uenturum: & suas, ciuitatisq̃; fortunas eius fidei permisurum. Cæsar & si intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæque enim res ab instituto consilio deterreret, tamen ne æstatè in Treueris consumere cogreretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum CC. obsidibus uenire iussit. His adductis, & filio propinquisque eius omnibus, quos mominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret. Nihil tamen secius principibus Treuerorum ad se conuocatis, eos singillatim Cingentorigi conciliauit. Quod cum merito eius à se fieri intelligebat, tū magni interese arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quā plurimū ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. Id factum grauius tulit Induciomarus suā gratiam inter suos minui: & qui iā ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Icium cū legiōibus peruenit. ibi cognoscit XL. nauis, quæ in Meldis factæ erant, tempestate reiectas

LIBER

tenere cursum nō potuisse, atq; eodem, unde erant pro-
 fectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque
 omnibus rebus instructas inuenit. Eodem equitatus to-
 tius Gallie conuenit, numero millium quatuor: princi-
 pesq; ex omnibus ciuitatibus, ex quibus per paucos (quos
 in se fidem perspexerat) relinquere in Gallia, re-
 liquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quod cū
 ipse abesset, motum Gallie uerebatur. Erat una cum cō-
 teris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antea dictum
 est. Hunc secum ducere in primis constituerat, quod cū
 cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni ani-
 mi, magnæ inter Gallos authoritatis cognouerat. Acce-
 debat huc, q; iam in concilio Heduorum Dumnorix di-
 xerat sibi à Cæsare regnum ciuitatis de ferri, quod di-
 ctum Hedui grauiter ferebant: neque recusandi, aut de-
 precandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant.
 Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. Ille pri-
 mo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia re-
 lineretur: partim quod insuetus nauigandi mare ti-
 meret, partim quod religionibus sese diceret impediri.
 Postquam id obstinate sibi negari uidit, omni spe im-
 petrandi adempta, principes Gallie singulos sollicitare
 reuocare, hortariq; cœpit, ut in continenti remanerent:
 metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobi-
 litate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut quos in
 conspectu Gallie interficere uereretur, hos omneis in
 Britanniam traductos necaret. Fidem reliquis interpone-
 re, usiurādū poscere, ut qd' esse ex usu Gallie intellexis-
 sent, cōmuni consilio administrarent. Hæc à compluris-
 bus ad Cæsarem deferbantur. Qua re cognita, Cæsar,
 quod

quod tantum ciuitati Heduae dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscunque rebus posset, Dumnorigem statuebat: quod longus eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum, ne quid sibi, ac reipublice nocere posset. Itaque dies circiter. XXXV. in eo loco commoratus, quod chorus uentus navigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis stare consuevit, dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret: nihil tamen secius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idoneam tēpestatem nactus, milites, equitesque conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduarum à castris inscisciente Caesare, domum discedere cepit. Qua re nuntiata, Caesar intermissa profectioe, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat. Si uim faciat, neque preceat, interfici iubet. Nihil hunc se absente, pro sano facturum arbitratus, qui presentis imperium neglexisset. Ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cepit, sepe clamitans liberum se, liberumque ciuitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circumfistunt, hominemque interficiunt. At Hedui equites ad Caesarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus, et equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, et rei frumentariae prouideret, quaeque in Gallia gererentur, cognosceret, et consilium pro tempore, et pro re caperet, ipse cum legionibus quinque, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad solis occasum naues soluit: et leni Africo prouectus media circiter nocte uento intermisso,

LIBER

cursum nō tenuit: et lōgius delatus æstu, orta luce, sub si-
 nistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus
 commutationem secutus, remis contendit, ut eam par-
 tem insulæ caperet, quæ optimum esse egressum superio-
 re æstate cognouerat. Quæ in re admodum fuit militiæ
 uirtus laudanda, qui uictorij, grauibusq; nauigijs non
 intermisso remigandi labore, longarum nauium cur-
 sum adequauerunt. Accessum est ad Britanniam omnibus
 nauibus meridiano ferè tempore: neque in eo loco ho-
 stis est uisus. Sed ut postea Cæsar ex captiuis cōperit, eū
 magnæ manus eō cōuenissent, multitudine nauium per-
 territæ, quæ cum annotinis, priuatisq; quas sui quisq;
 commodi causa fecerat, amplius octingentæ uno erant
 uisæ tempore à littore discesserāt: ac se in superiora lo-
 ca abdiderant. Cæsar exposito exercitu, a loco castris
 idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hosti-
 um copiæ consedisent, cohortibus decem ad mare reli-
 ctis, et equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent,
 de tertia uigilia ad hostes contendit: eō minus ueritus na-
 uibus, quod in littore molli, atq; aperto deligatas ad an-
 choras relinquebat, & præsidio nauibus, Q. Atrium
 præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter
 XII. hostium copias conspiciatus est. Illi equitatu, atque
 essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros
 prohibere, et prælium committere cœperunt: repulsi ab
 equitatu, se in syluas abdiderunt: locum nacti egregie, et
 natura, & opere munitum, quem domestici belli (ut ui-
 debatur) causa iam ante præparauerant. Nam crebris
 arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi
 ex syluis rari propugnabant, nostrosq; intra munitio-
 nes

nes ingredi prohibebant. At milites legionis septimæ te-
 studine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum
 ceperunt: eosq; ex syluis expulerunt, paucis uulneri-
 bus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi
 uctuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod ma-
 gna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus
 relinqui uolebat. Post ridie eius diei mane, tripartito mi-
 lites equitesq; in expeditionem misit, ut eos, qui fuger-
 ant, persequerentur. Iis aliquantum itineri progressis,
 cum iã extremi essent in conspectu, equites à Q. Atrio
 ad Cæsarem uenerunt, qui nuntiarent superiori nocte
 maxima coorta tempestate, propè omneis nauis affli-
 ctas, atque in littus eiectas esse, quod neque anchoræ, su-
 nesque subsisterent, neque nauis gubernatoresque uim
 tempestatu pati possent. Itaq; ex eo concursu nauium,
 magnum esse incommodum acceptum. His rebus cogni-
 tis, Cæsar legiones, equitatumq; reuocari, atque itine-
 re desistere iubet. Ipse ad nauis reuertitur. Eadem ferè
 quæ ex nuntijs, literisq; cognouerat, corã perspicit: sic
 ut amissis circiter. XL. nauibus, reliquæ tamè refici pos-
 se magno negotio uiderentur. Itaque ex legionibus fa-
 bros deligit, & ex continente alios accersiri iubet. Labi-
 eno scribit, ut quamplurimas possit, his legionibus, quæ
 sunt apud eum, nauis instituat. Ipse, & si res erat mul-
 tæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit,
 omneis nauis subduci, & cum castris una munitione
 coniungi. In his rebus circiter dies. X. consumit: nec no-
 eturnis quidem temporibus ad laborem militum inter-
 missis subductis nauibus, castrisque egregie munitis,
 easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerat, reli-
 g iij quit:

LIBER

quit: ipse eodem unde redierat, proficiscitur. Eò cum uenisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum conuenerant. Summa imperij, bellicę administrandi communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum. LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis ciuitatibus contententia bella intercesserant. Sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioque præfecerant. Britanniae pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferendi causa ex belgio transierat: qui omnes ferè ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò perueniunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia ferè gallicis cõsimilia: pecoris magnus numerus: utuntur autem nummo æreo, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis pro numo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia: ære utuntur importato. Materia cuiusque generis, ut in Gallia est, præter fagum, atque abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare fas non putant. Hæc tamen alunt animi, uoluptatisque causa. Loca sunt temperatiora, quàm in Gallia remissioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo ferè omnes ex Gallia naues appellantur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Huius latus tenet circiter millia passuum quingenta. Alterum uergit ad
Hispaniam,

Hispaniam, atque occidentem solem, qua ex parte est Ibernia dimidio minor (ut existimatur) quam Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona. Complures praeterea minores obiectae insulae existimantur, de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi quod certis ex aqua mensuris breuiores esse noctes, quam in continente uidebamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum millium passuum. Tertium est contra septentrionem: cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc millia passuum octingenta in longitudinem esse arbitrantur. Ita omnis insula est in circuitu uicies centena millia passuum. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quae regio est maritima omnis, neque multum a gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte, & carne uiuunt, pellibusque sunt uestiti. omnes uero se Britani glasto inficiunt, quod caeruleum efficit colorem atque hoc horribiliore sunt in pugna aspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasi, praeter caput, & labrum superius. Vxores habent deni, duodecimque inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, et parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, a quibus primum uirgines quoque ductae sunt. Equites hostium, essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere confluerunt: ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque

LIBER

eos in sylvas, collesq; compulerint: sed compluribus in-
 terfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt.
 At illi intermisso spatio imprudentibus nostris, atque
 occupatis in munitione castrorū, subito se ex syluis eie-
 cerunt: impetuq; in eos facto, quierant in statione pro
 castris collocati, acriter pugnaverūt: duabusq; missis
 subsidio cohortibus à Cesare, atque his primis legio-
 num duarum, cum hæ intermisso perexiguo loci spatio
 inter se cōstitissent, nouo genere pugnae perterritis no-
 stris per medios audacissime proruperunt, seq; inde in
 columas receperunt. Eo die Q. Laberius durus tribu-
 nus militum interficitur. illi pluribus submissis cohorti-
 bus repellūtur. Toto hoc in genere pugnae cum sub ocu-
 lis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est
 nostros propter grauitatē armorū quod neq; insequi ce-
 dentes possent, neque ab signis discedere auderent, mi-
 nus aptos esse ad huius generis hostem: equites autē ma-
 gno cum periculo dimicare: propterea, quod illi etiam
 consultò plerunq; cederent, & cum paululum ab legio-
 nibus nostros remouissent, ex esedis desilirent, & pedi-
 bus dispari prælio contenderent. Equestris autem præ-
 lii ratio & cedentibus, & insequentibus par, atque idē
 periculum inferbat. Accedebat huc, ut nunquam cōfer-
 ti, sed rari, magnisq; interuallis præliarentur: statioēs
 q; dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent,
 integriq; et recentes defatigatis succederent. Post-
 ero die procul à castris hostes in collibus cōstituerunt: rariq;
 se ostendere, & lentius quam pridie nostros equites
 prælio lacescere cœperunt. Sed meridie, cum Caesar pas-
 bulandi causa tres legiones, atque omnem equitatū cum

C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti ab signis, legionibusq; non absterent, nostri acriter in eos impetu facto repulerunt: neq; finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites (cum post se legiones uiderent) precipites hostes egerunt. magnoq; eorum numero interfecto, neq; sui colligendi, neq; consistendi, aut exessedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus quae undiq; conuenerant auxilia, discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Caesar cognito consilio eorum ad flumen Thamesim in fines Cassiuellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre transiri potest. Eo cum uenisset, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixisq; munita. Eiusdemq; generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. Is rebus cognitis à captiuis, perfuzisq; Caesar praemisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed caeleritate, atq; impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum, atq; equitum sustinere non possent, ripasq; dimitterent, ac se fugam mandarent. Cassiuellaunus (ut supra demonstraui) omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor essedariorum retentis, itinera nostra seruabat, paululuq; ex uia excedebat, locisq; impeditis, atque syluestribus sese occultabat: atq; ijs regionibus, quibus nos iter futuros cognouerat, praecora, atq; homines ex agris in syluas compellibat. Et cum equitatus noster liberius uastandi, praedandiq; causa se in agros

LIBER

in agro seffunderet, omnibus uijs notis, semitisq; esse da-
 rios ex syluis emittebat: & cum magno periculo nostro-
 rum equitum cum his cōfligebat: atque hoc metu latius
 uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius
 ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tan-
 tum in agris uastandis, incendijsque faciendis hostibus
 noceretur, quantum labore, atque itinere legionarij mi-
 lites efficere poterant. Interim Trinobantes propè fir-
 missima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius
 adolescens Cæsaris fidem secutus ad eum in continentē
 Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuita-
 te regnum obtinuerat, interfectusq; erat à Cassiuellaui-
 no, ipse fuga mortem uitauerat, legatos ad Cæsarem mit-
 tunt: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata fā-
 cturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassiuellaui-
 ni defendat, atque in ciuitatem mittat, qui præsit, Impe-
 riumq; obtineat. His Cæsar imperat obsides quadragin-
 ta, frumentumq; exercitui, Mandubratiumq; ad eos mit-
 tit. Illi imperata celeriter fecerūt, obsides ad numerū,
 frumentumq; miserant. Trinobantibus defensis, atq; ab
 omni militum iniuria prohibitis, Ceri magni, Segontia-
 ci, Ancalites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Cæsa-
 ri dediderunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco op-
 pidum Cassiuellauni abesse, syluis, paludibusq; munitū,
 quo satis magnus hominum, pecorisq; numerus conue-
 nerit. Oppidum autem Britanni uocant, cum syluas impe-
 ditas uallo, atq; fossi muniunt, quò incursionis hostiū
 uitandæ causa conuenire consueuerunt: eo proficiscitur
 cum legionibus, locum reperit egregie natura, atq; ope-
 re munitū. Tamen hunc duabus ex partibus oppugnare
 contendit.

contendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum
 impetum non tulerunt, seseq; ex alia parte oppidi ciece-
 runt. Magnus ibi numerus pecorum repertus, multiq;
 in fuga sunt comprehensi, atq; interfecti. Dum hæc in
 his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse
 ad mare, supra demonstrauimus, quibus regionibus qua-
 tuor Reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taxima-
 gulus, Segonax, nuntios mittit: atque his imperat, ut co-
 actis omnibus copijs, castra naualia de improviso ado-
 riantur, atque oppugnent. Hi cum ad castra uenissent,
 nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto
 etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxe-
 runt. Cassiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimen-
 tis acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus de-
 fectione ciuitatũ legatos per Atrebatem Comium de de-
 ditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cum statuisset hyema-
 re in continente propter repentinos Galliæ motus, neq;
 multum aestatis superesset, atq; id facile extrahi posse in-
 telligeret, obsides imperat: & quid in annos singulos ue-
 stigalis populo Ro. Britannia penderet, constituit. Inter-
 dicit atque imperat Cassiuellauno ne Mandubratio, neu
 Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum re-
 ducit ad mare, naues inuenit resectas. His deductis, quod
 & captiuorum magnum numerum habebat, & nonnullæ
 tempestates depræciant naues, duobus cõmeatibus exer-
 citum reportare constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto na-
 uium numero, tot navigationibus, neq; hoc, neq; superio-
 re anno ulla omnino nauis, quæ milites portaret, desyde-
 raretur. At ex ijs, quæ manes ex continente ad eum re-
 mitterentur, & prioris cõmeatus expositis militibus, &

quas

LIBER

quas postea Labienus faciēdas curauerat, numero. LX.
 per pauca locum caperet, reliquæ serè omnes reijceren-
 tur. Quas cum aliquandiu Cæsar frustra expectasset,
 ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æqui-
 noctium suberat, necessario angustius milites collocauit.
 Ac summam tranquillitatē cōsecutus, secunda in ita cum
 soluisset uigilia, prima luce terram attigit, omnesq; inco-
 lumes naues perduxit. Subductis nauibus, cōcilioq; Gal-
 lorum Samarobrinc peracto, quod eo anno frumentum
 in Gallia propter siccitatem angustius puenerat, coactus
 est aliter, ac superioribus annis exercitū in hybernis col-
 locare, legionesq; in plures ciuitates distribuere: ex quib³
 unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit. Alte-
 ram in Nervios Qu. Cicroni. Tertiam in Eßuos L. Ro-
 scio. Quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio
 Treuerorum hyemare iussit. Tres in Belgio collocauit.
 His M. Crasum questorem, & L. Munatium Plancum,
 & C. Treboniū legatos præfecit. Vnam legionem, quam
 proxime trans Padum conscripserat, & cohortes. V. in
 Eburones, quorū pars maxima est inter Mosam, & Rhe-
 num, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erant,
 misit. His militibus Qu. Titurium Sabinum, & L. Aurum
 culeium Cottam legatos præesse iussit. Ad hunc modum
 distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese
 mederi posse existimauit. Atq; harum tamen omnium le-
 gionum hyberna (præter eam, quam L. Roscio in pacat-
 tissimam, et quietissimam partem ducendam dederat) mil-
 libus passuum centū continebantur. Ipse interea quoad le-
 giones collocasset, munitaq; hyberna cognouisset, in Gal-
 liam morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco
 natus

natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Caesar pro eius uirtute, atque in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorū locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici palam multis etiam ex ciuitate aut horibus interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille uerius (quod ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorum impulsu deficeret L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ubiq; hyemare: quorumq; opera cognouerit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quaestoribusq; quibus legiones tradiderat, certior factus est in hyberna peruentum. Locumq; hybernis esse munitum. Dieb. circiter. XV. quibus in hyberna uenitum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui cum ad fines regni sui Sabino, Cottæq; praesto fuissent, frumentumq; in hyberna comportauissent, Indutiomari treueri nuntijs impulsis suos concitauerunt: subitoq; oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppugnanda uenerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent, uallumq; ascendissent, atque una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri praelio superiores fuissent, desperata re, hostes, suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent, habere se se, quæ de re communi dicere uellent, quibus controuersias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpineius eques Romanus familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem uentitare consueuerat.

Apud

LIBER

Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est. Sese pro Caesaris in se beneficijs plurimū ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset: quodq; ei & filius & fratris filius ab Cesare remissi essent, quos Aduatici obsidū numero missos apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neq; id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suaq; esse eiusmodi Imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quā ipse in multitudinē. ciuitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentina Gallorū coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, q̄ nō adeo sit imperitus rerum, ut suis copijs populum Ro. se superare posse confidat: sed esse Gallie commune consilium omnibus hybernis Caesaris oppugnandis, hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio uenire posset: non facile Gallis Gallos negare potuisse: praesertim, cum ei de recuperanda communi libertate consilium in initum uideretur: quibus quoniam propietate satis fecerit, habere se nunc rationem officij, pro beneficijs Caesaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suae, ac militum saluti consulat, magnam manū Germanorū conductam Rhenū transisse: hanc affore bi duo: ipsorum esse consilium, uelint ne prius, quā finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites, aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere: quorum alter nullia passuū circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab his absit. Illud se polliceri, & iureiurādo cōfirmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod cum faciat, & ciuitati sese consulere, quod hybernis leuetur, & Cesari pro eis meritis

ritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Am-
 biorix, Carpineius, & Iunius, quæ audierant ad legatos
 deferunt. illi repentina re perturbati, & si ab hoste ea di-
 cebantur, non tamen negligēda existimabāt. Maximeq;
 hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem, atq;
 humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum
 facere ausam, uix erat credendū. Itaq; ad conciliū rem
 deferunt, magnaq; inter eos ex his tot causis controuer-
 sia orta est. L. Aurūculeius, compluresq; tribuni militū,
 & primorum militum centuriones nihil temere agendū,
 neque ex hybernis iniussu Cæsaris discedendum existi-
 mabant: quantas uis magnas copias etiam Germanorū
 sustineri posse nuntis hybernis docebant: rem esse testis
 monio, q; primum hostium impetum multis uero uulne-
 ribus illatis fortissime sustinuerint: re frumentaria non
 premi. Interea & ex proximis hybernis, & à Cæsare
 conuentura subsidia. postremo quid esset leuius, aut tur-
 pius, quàm authore hoste de summis rebus capere consi-
 lium? Cōtra ea Titurius serò facturos clamitabat, cum
 maiores manus hostium adiunctis Germanis conuenis-
 sent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hybernis
 esset acceptum, breuem consulendi esse occasionem. Cæsa-
 rem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter carnutes
 interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque
 Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri
 ad castra uenturos esse: non hostem authorem, sed rem
 spectare, subesse Rhenum, magno esse Germanis dolo-
 ri Ariouisti mortem, & superiores nostras uictōrias,
 ardere Galliam tot contumelijs acceptis, sub populi Ro-
 mani Imperiū redactam, superiori gloria rei militaris
 extincta.

*extincta. Postremo quis hoc sibi persuaderet sine certare
 Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam
 sententiam in utranq; partem esse tutam, si nil sit durius,
 nullo cum periculo ad proximam legionē peruenturos:
 Si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in
 celeritate positam salutem. Cotta quidem atque eorum,
 qui dissentirent consilium, quem haberet exitum? in quo
 si non præsens periculū, at certe longa obsidione fames
 esset pertimescenda. Hac in utranq; partem habita dispu-
 tatione, cum a Cotta, primisq; ordinibus acriter resiste-
 retur, vincite inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clariore
 uoce, ut magna pars militum exaudiret. Neq; is sum, in-
 quit, qui grauiſſime ex uobis mortis periculo terrear. Hi
 sapient, & si grauius quid acciderit, abs te rationem res-
 pōsent qui si per te liceat, perendino die cum proximis
 hybernīs coniuncti, communem cum reliquis belli casum
 sustineant, ne reiecti & relegati longe ab cæteris, aut
 ferro, aut fame intereant. Conſurgitur ex concilio, com-
 prehendunt utrunq; & orant, ne sua dissensione, & per-
 tinacia rem in summum periculum deducāt, facilem esse
 rem, seu maneant, seu proficiantur, si modo unum om-
 nes sentiant, ac probent. Contra in dissensione nullam se
 salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem
 perducitur: tandem dat Cotta permotus manus: superat
 sententia Sabini: pronuntiatus prima luce ituros: consu-
 mitur uigilijs reliqua pars noctis cum sua quisq; miles
 circūspiceret, quid secum portare posset, quid ex instru-
 mento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia exco-
 gitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languore
 re militum, & uigilijs periculum augeatur. Prima luce
 sic ex*

sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum,
 nō ab hoste, sed ab hoīe amicissimo Ambiorige consilium
 datū, longissimo agmine, magnisq; impedimētis. At ho-
 stes posteaq; ex nocturno fremitu, uigilijsq; de profectio-
 ne corū senserunt, collocatis in fidijs, bipartito in syluis
 opportuno, atque occulto loco à millibus passuum circi-
 ter duobus Romanorum aduentum expectabant. Et cū
 se maior pars agminis in magnam conuallē demississet,
 ex utraque parte eius uallis subito sese ostenderunt, no-
 uissimosque premere, & primos prohibere ascensu, atq;
 iniquissimo nostris loco praelium committere cœpe-
 runt. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante prouidisset,
 trepidare, & concursare, cohortesque disponere,
 hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere ui-
 derentur: quod plerunque his accidere consuevit, qui in
 ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta qui
 cogitasset hæc posse in itinere accidere, atq; ob eam cau-
 sam profectiois author non fuisset, nulla in re commu-
 ni saluti decrat, & in appellandis cohortandisque mi-
 litibus Imperatoris, & in pugna militis officia præsta-
 bat. Cumq; propter longitudinem agminis minus faci-
 le per se omnia obire, & quid quoquo loco faciendum
 esset prouidere passent, iusserunt pronuntari, ut impe-
 dimenta relinquerent, atque in orbem consistrēt: quod
 consilium, & si in eiusmodi casu reprehendendum non
 est, tamen incommode accidit: nam & nostris militibus
 spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effe-
 cit, quod non sine summo timore, & desperatione id fa-
 ctū uidebatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat
 ut uulgo milites ab signis discederent: quæq; quisq; co-
 h
 rum

LIBER

rum carissima haberet ab impedimētis petere, atque arripere properaret: & clamore, ac fletu omnia completerentur. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronuntiare iusserunt, ne quis ab loco discederet. Illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæ cunque Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita existimarent. Erant & uirtute & numero pugnandi pares nostri, tametsi à duce & à fortuna deseruabatur, tamē oēm spēs salutis in uirtute ponebāt, et quoties quæq; cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat, qua re animaduersa Ambiorix, pronuntiare iubet, ut procul tela conijciant, neu propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant. Leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil his nocere posse. rursus se ad signa recipientes insequantur. Quo præcepto ab his diligentissime obseruato, cum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes uelocissime fugiebant. Interim ea parte nudari neesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus cum in eum locum unde erant egressi reuertī cœperant, & ab ijs qui cesserant, & ab ijs qui proximi steterant, circumueniebantur. Sin autem locum tenere uellent, neque uirtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine cōiecta tela à cōfertis uitari poterant. Tamen tam multis incōmodis confluctati, multis uulneribus acceptis resistebant: & magna parte diei cōsumpta, cum à prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil, quod ipsis esse indignum, committebant. Tū T. Baluencio, qui superiore anno primum pilum duxerat, uiro forti, & magnæ authoritatis, utrunque femur

tragula

traquila traiecitur. Qu. Lucanius eiusdem ordinis fortis-
 sime pugnans, dū circūuento filio sabuenit, interficitur
 L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinesq; adhortans,
 in aduersum os funda uulneratur. His rebus pmotus Qu.
 Titurius cum procul Ambiorigem suos cohortantē con-
 spexisset, interpretē suū Cn. Pompeium ad eum mittit, ro-
 gatū, ut sibi, militibusq; parcat. Ille appellatus respōdit
 si uelit secum colloqui, licere sperare à multitudine im-
 petrari posse, quod ad militum salutem pertineat, ipsē
 uero nihil nocitum iri, inque eam rem se, suamq; fidem
 interponere. Ille cum Cotta saucio cōmunicat, si uideat-
 tur pugna ut excedant, & cum Ambiorige unā collo-
 quantur sperare se ab eo suam, ac militum salutem im-
 petrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum ne-
 gat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in presentia
 tribunos militum circum se habebat, & primorum ordi-
 num centuriones, se sequi iubet, & cum propius Ambis-
 origem accessisset, iussus arma abijcere, imperata facit,
 suisq; ut idem faciant, imperat. Interius dum de cōditio-
 nibus inter se agunt, longiorq; consultō ab Ambiorige
 instituitur sermo, paulatim circūuentus interficitur. Tū
 uero suo more uictoriam conclamant, atque ululatum
 tollunt: impetuq; in nostros factō, ordines perturbant.
 Ibi L. Cotta pugnans interficitur cū maxima parte mi-
 litum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi.
 ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitu-
 dine hostium premeretur, aquilā intra uallum proiecit
 Ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. alij egre
 ad noctem oppugnationem sustinent, noctu ad unum
 omnes, desperata salute, seipsi interficiūt. pauci ex præ-

LIBER

lio elapsi incertis itineribus per sylvas ad T. Labienum legatum in hyberna perueniunt: atque eum de rebus gestis certiozem faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius, regno finitimi, proficiscitur: neque diem: neque noctem intermittit, peditatumq; se subsequi iubet. Re demonstrata, Aduaticisq; concitatis, postero die in Neruios peruenit hortaturq; ne sui in perpetuum liberandi, atq; ulciscendi Romanos pro his quas acceperint, iniurijs occasionem dimittant. Interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interisse demonstrat: nihil esse negocij subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici, se ad eam rem proficitur adiutorem. Facile hac oratione Neruijs persuadet. Itaq; confestim dimissis nuntijs ad Centrones, Grudios, Lcuacos, Pleumosios, Gordunos, qui oēs sub eorū imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt: et de improviso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoq; accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis, munitionisq; causa in sylvas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atq; horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendant: egre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant: atque hanc adepti uictoriam in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis premijs, si pertulissent: obsessis omnibus uijs nisi intercipiuntur. Nocturne ex ea materia, quam munitionis

tionis causa comportauerant, turres. CXX. excitantur
 incredibili celeritate: quæ deesse operi uidebantur, per-
 fiuntur. Hostes postero die multo maioribus copijs co-
 actis, castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadē
 ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idē deinceps reliquis
 fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem in-
 termittitur: non ægris, non uulneratis facultas quietis
 datur. Quæcūq; ad proximū dici oppugnationem opus
 sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes, magnus
 muraliū pilorū numerus instituitur: turres contabulā-
 tur: pinnae, loricaeque ex cratibus attexuntur. ipse Cice-
 ro, cum tenuissima ualetudine esset, ne nocturnū quidem
 sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militū con-
 cursu, ac uocibus sibi parcere coheretur. Tūc duces, prī-
 cipesq; Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, cau-
 samq; amicitiae cū Cicerone habebāt, colloqui sese uelle
 dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titu-
 rio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliā,
 Germanos Rhenum transisse, Caesaris, reliquorumque
 hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte:
 Ambiorigē ostentant, fidei faciundæ causa: errare eos
 dicunt, si quicquam ab his præsidij sperent, qui suis re-
 bus diffidant: sese tamen scire hoc esse in Ciceronem, po-
 pulumq; Romanum animo, ut nihil nisi hyberna recu-
 sent, atq; hanc inueterascere consuetudinem nosint: lice-
 re illis incolumibus per se ex hybernis discedere, & in
 quascunq; partem uelint sine metu proficisci. Cicero ad
 hæc unum modo respondit, non esse consuetudinem po-
 puli Romani, ullam accipere ab hoste armato cōditionem: si
 ab armis discedere uelint, se adiutore utantur, legatosq;

LIBER

ad Caesarem mittant. sperare se pro eius iustitia, quae pe-
 tierint impetraturos. Ab hac spe repulsi Neruij, uallo
 pedum. XI. & fossa pedū. XV. hyberna cingunt. haec ex
 superiorum annorum consuetudine à nostris cognoue-
 rant: & quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his do-
 cebantur. Sed nulla ferramentorum copia, quae esset ad
 hunc usum idonea, gladijs cespites circuncidere, mani-
 bus, sagulisq; terram exhaurire cogebantur. Qua quidē
 ex re hominum multitudo cognosci potuit. nam minus
 horis tribus decem millium passuum in circuitu muni-
 tionem perfecerunt: reliquisq; diebus turres ad altitudi-
 nem ualli, falces, testudinesq; quas ijdem captiui docue-
 rant parare, ac facere coeperunt. Septimo oppugnatio-
 nis die, maximo coorto uento, feruentes fusili ex argilla
 glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quae more
 gallico stramentis erant tecta, iacere coeperunt. Haec cele-
 riter ignem comprehenderunt, et uenti magnitudine in
 omnem castrorum locum distulerūt. Hostes maximo cla-
 more insecuti quasi parta iam, atq; explorata uictoria,
 turres, testudinesq; agere, & scalis uallum ascendere coe-
 perunt. At tanta militum uirtus, atq; ea praesentia animi
 fuit, ut cum undique flamma torrerentur, maximaq; tea-
 lorum multitudine premerentur, suaque omnia impedi-
 menta, atque omneis fortunas conflagrare intelligen-
 t, non modo demigrandi causa de uallo decederet nemo,
 sed penè ne respiceret quidem quisquam: ac tum omnes
 acerrime, fortissimeq; pugnarent. Hic dies nostris lōge
 grauissimus fuit: sed tamen hunc habuit euentum, ut co-
 die maximus numerus hostium uulneraretur, atque in-
 terficeretur, ut se sub ipso uallo constypauerant, recess-
 sumque

sumque primis ultimi non dabant. Paulum quidem inter
missa flamma, & quodam loco turri adacta, & contin-
gente uallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo
stabant loco, recesserunt: suosque omnes remouerunt: nu-
tu, uocibusque hostes si introire uellent, uocare ceperunt,
quorum progredi ausus est nemo: tum ex omni parte la-
pidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est. Erant
in ea legione fortissimi uiri centuriones, qui iam primis
ordinibus appropinquarent, T. Pulsio, & L. Varenus.
Hi perpetuas controuersias inter se habebant, uter alteri
ante ferretur: omnibusque annis de loco summis simulta-
tibus contendebat. Ex ijs Pulsio, cum accerrime ad muni-
tiones pugnaretur, quid dubitas inquit Varenæ? aut quæ
locum probandæ uirtutis tuæ expectas? Hic dies, hic die-
es de nostris controuersijs iudicabit. Hæc dum dixisset,
procedit extra munitiones: & quæ pars hostium cõser-
tissima uisa est, in eam erupit. ne Varenus quidem tum
uallo sese cõtinet: sed omnium ueritus existimationem,
subsequitur mediocri spatio relicto. Pulsio pilum in ho-
sticis mittit, atque unum ex multitudine procurrentem
traijcit, quo percusso, & exanimato, hunc scutis prote-
gunt hostes, & in illum uniuersi tela conijciunt: neque
dant regrediendi facultatem. Trãsgigitur scutum Pulsio-
ni, & uerutum in balteo defigitur. Auertit hic casus ua-
ginam, et gladium educere conantis dextram moratur
manum, impeditumque hostes circumsistunt. Succurrit ini-
micus illi Varenus, & laboranti subuenit: ad hunc se
confestim à Pulsione omnis multitudo conuertit. illum
ueruto transfixum arbitrabantur. Varenus gladio cõ-
minus rem gerit, atque uno interfecto, reliquos paulum

LIBER

propellit: dum cupidius instat in locum inferiorem deie-
ctus concidit. Huic rursus circūuento fert subsidiū Pul-
fio: atque ambo incolumes compluribus interfectis sum-
ma cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic for-
tuna in contentione, & certamine utrūque uersauit, ut
alter alteri inimicus auxilio, salutique esset: neque dijudi-
cari posset, uter utri uirtute a teferendus uideretur. Quā-
to erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, &
maxime, quod magna parte militū cōfecta uulneribus,
res ad paucitatē defensorum peruenerat, tanto crebri-
ores literæ, nūtiique ad Cæsarē mittebantur: quorū pars
deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cru-
ciatu necabatur. Erat unus intus Neruius nomine Ver-
tico, loco natus honesto, qui a prima obsidiōe ad Cicero-
nē profugerat, suāque ei fidē præsiterat, hic seruo spe
libertatis magnis persuadet premijs, ut literas ad Cæsa-
rem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert: & Gallus
inter Gallos sine ulla suspitione uersatus, ad Cæsarem
peruenit. ab eo de periculo Ciceronis, legiōisque cogno-
scit. Cæsar acceptis literis circiter hora. XI. diei, statim
nuntium in Bellouacōs ad M. Crassum quaestorem mit-
tit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum. XXV.
Iubet media nocte legionē proficisci, celeriterque ad se
uenire. exijt cum nuntio Crassus, alterum ad C. Fabium
legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem addu-
cat, qua sibi iter faciendam sciebat. Scribit Labieno, si
Reip. commodo facere posset, cum legionē ad fines Ner-
uorum ueniat, reliquam partem exercitus, quod paulo
aberat longius, non putat expectandā. equites circiter
quadringētos ex proximis hybernis cogit. Hora circi-
ter

ter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. Eo die millia passuum. XX progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemq; ei attribuit: quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentumque omne, quod eò toleranda hyemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, et cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuerorum copiae uenissent, ueritus si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti uictoria effèri sciret, literas Cæsari remittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis e ducturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omnem peditatus, equitatusque copias Treuerorum tria millia passuum longe ab suis castris consedisse. Cæsar consilio eius probato, et si opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat: tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. uenit magnis itineribus in Neruiorum fines. ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quâtoq; in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, uti ad Ciceronem epistolam de ferat. Hanc græcis conscriptam literis mittit, ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abiciat. In literis scribit se cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, ut pristinam uirtutem retineat. Gallis periculum ueritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrin adhesit, neque ab nostris bi
duo

LIBER

duo animaduersa. Tertio die à quodam milite conspici-
 tur. dempta ad Ciceronē defertur: ille perlectam in con-
 uentu militum recitat: maximaq; omneis lætitiæ afficit.
 Tum sumi incendiorum procul uidebantur, quæ res om-
 nem dubitationē aduentus legionum expulit. Galli re co-
 gnita per exploratores, obsidionem relinquunt. ad Cæ-
 sarem omnibus copijs contendunt. Eæ erant armatorum
 circiter millia. LX. Cicero data facultate, Gallum ab eo-
 dem Verticone, quem supra demonstrauimus, repetit,
 qui literas ad Cæsarem deferat. hunc admonet, iter cau-
 te, diligenterq; faciat. perscribit in literis hostes ab se di-
 scessisse, omnemq; ad eum multitudinem conuertisse. quæ
 literis circiter media nocte Cæsar allatis suos facit
 certiores, eosq; ad dimicandum animo confirmat. Poste-
 ro die luce prima mouet castra, & circiter millia passuum
 quatuor progressus trans uallem magnam, & riuum,
 hostium multitudinem conspiciatur. Erat magni periculi
 res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamen quo-
 niam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo ani-
 mo remittendum de celeritate existimabat: confedit, &
 quàm equissimo loco potest, castra cõmunit: atq; hæc,
 & si erant exigua, per se uix hominum millium septem,
 præsertim nullis cum impedimētis, tamen angustijs uia-
 rum quàm maxime potest contrahit, eo consilio, ut in-
 sumnam contemptionem hostibus ueniat. interim specu-
 latoribus in omneis partes dimissis explorat, quo commo-
 distime itinere uallem transire posset. Eo die paruulis
 equestribus prælijs ad aquam factis utriq; sese suo loco
 continent. Galli q; ampliores copias, quæ nondum con-
 uenerant, expectabāt: Cæsar si forte timoris simulatione
 hostes

hostes in suum locum elicere posset, citra uallem, ut pro castris prælio cōtenderet. Si id efficere non posset, ut exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuūq; transiret. Prima luce hostiū equitatus ad castra accedit, præliumq; cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere, seq; in castra recipere iubet: simul ex omnibus partibus castra altiore uallo muniri, portasq; obstrui, atq; in his administrandis rebus quàm maxime concursari, & cum simulatione agi timoris iubet. Quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemque iniquo loco constituunt. nostri uero etiam de uallo deductis propius accedunt, & tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciunt: præconibusq; circummissis, pronuntiare iubent: seu quis Gallus, seu Romanus uelit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere, post id tempus non fore potestatem: ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere uidebantur, alij uallum manu scindere, alij fossas cōplere inciperent. Tunc Cæsar omnibus portis eruptione facta, equitatuq; emisso, celeriter hosteis dat in fugam sic, ut omnino pugnãdi causa resisteret nemo: magnūq; ex his numerum occidit, atq; omnis armis exiit. Longius prosequi ueritus, q; syluæ, paludesq; intereedebant, neq; etiam paruulo detrimento illorū locū relinquere uidebat, omnibus suis incolumibus copijs in eodē die ad Ciceronē puenit. Institutas turres, testudines, munitionesq; hostium admiratur. legione producta, cognoscit non decimum queng; esse relictum militum sine uulnere. ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, & quanta

LIBER

cum uirtute sint res administratæ. Ciceronē pro eius me-
 rito, legionemq; collaudat: centuriones sigillatim, tribu-
 nosq; militū appellat, quorū egregiā fuisse uirtutem te-
 stimonio Ciceronis cognouerat. De casu Sabini, & Cota
 tæ certius ex captiuis cognoscit. Postero die contione ha-
 bita rem gestam proponit: milites consolatur, & confir-
 mat: quod detrimentum culpa, & temeritate legati sit
 acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod be-
 neficio deorum immortalium, & uirtute eorum expiato
 incommodo, neq; hostibus diutina letitia, neq; ipsis lon-
 gior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhe-
 mos incredibili celeritate de uictoria Cesaris fama per-
 fertur, ut cum ab hybernis Ciceronis nullia passū quin-
 quaginta abesset, eò q; post horam nonam diei Cesar
 peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum
 clamor oriretur, quo clamore significatio uictoriae, gra-
 tulatioq; ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treue-
 ros perlata Induciomarus, qui postero die castra Labie-
 ni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq; om-
 neis in Treueros reducit. Cesar Fabium cum legione in
 sua remittit hyberna: ipse cum tribus legionibus circum
 Samarobrinam trinīs hybernīs hyemare constituit: &
 quod tanti motus Gallie extiterant, totam hyemem ipse
 ad exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de
 Sabini morte perlato, omnes ferè Gallie ciuitates de bel-
 lo consultabant: nuntios, legationesq; in omneis partes
 dimittebant, & quid reliqui consilij caperent, atq; unde
 initium belli fieret, explorabant: nocturnaq; in locis de-
 sertis concilia habebāt: neq; ullum ferè totius hyemis tem-
 pus intercessit sine solitudine Cesaris, quin aliquem de
 concilijs

concilijs, & motu Gallorū nuntium acciperet. In his ab
 L. Roscio legato, quē legioni terti. edecimæ præfecerat,
 certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciui-
 tatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui cau-
 sa conuenisse, neque longius millia passuum octo ab hy-
 bernis suis abfuisse: sed nuntio allato de uictoria Cesaris,
 discessisse, adeo, ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæ-
 sar principibus cuiusq; ciuitatis ad se uocatis, aliàs terri-
 tando cum se scire, quæ fierent, denuntiaret, aliàs co-
 hortando magnā partem Galliæ in officio tenuit: tamen
 Senones (quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ in-
 ter Gallos authoritatis) Cauarinum, quem Cæsar apud
 eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduen-
 tu in Galliam Cesaris, cuiusq; maiores regnū obtinue-
 rant, interficere publico cōsilio conati, cum ille præsen-
 sisset, ac p̄fugisset, usq; ad fines insecuti, regno, domoq;
 expulerunt. & missis ad Cæsarem satisfaciendi causa le-
 gatis, cum is omnem ad se senatum uenire iussisset, dicto
 audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros
 ualuit esse re peritos aliquos principes belli inferēdi, tan-
 tamq; omnium uolūtatis commutationem attulit, ut præ-
 ter Heduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore
 Cæsar habuit, alteros pro uetere ac perpetua erga po-
 pulum Romanum fide, alteros pro recentibus belli Galli-
 ci officijs, nulla ferē fuerit ciuitas non suspecta nobis.
 Idq; adeo haud scio mirandum ne sit, cum compluribus
 alijs de causis, tum maxime, quod qui uirtute belli omni-
 bus gentibus præferrebatur, tantum se eius opinionis de-
 perdidisse, ut populi Romani imperia perferrent gra-
 uissime dolebāt. Treueri uero, atq; Induiciomarum totius
 hyemi

LIBER.

hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitaret, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, nullo minore superesse diceret partem: neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos diceret, Ariouisti bello, et Tenchtherorum transitu non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus nihilominus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exules, armatosque tota Gallia magnis premijs ad se allicere cepit: ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent: gratiamque atque amicitiam publice, priuatimque peteret. Vbi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones, Carnutesque, conscientia facinoris instigari: altera Neruios, Aduaticosque, bellum Romanis parare, neque sibi uoluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli, quo lege communi omnes puberes armati conuenire coguntur. Et qui ex his nouissimus uenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem alterius principem factionis generis suum, quem supra demonstraui, Caesaris secutam fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat, bonaque eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat acersitum se a Senonibus, et Carnutibus, aliisque compluribus Galliae ciuitatibus, huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumque agros populaturum: ac prius quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quaeque fieri uelit, praecipit. Labienus cum loci natura, et munitionibus

munitissimis castris sese contineret, de suo, ac legionis
 periculo nihil timebat. Sed nequam occasionem rei bene
 gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige, atque
 eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam
 in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates:
 equitesque undique conuocat. Is certam diem conueniendi di-
 cit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Inducio-
 marus sub castris eius uagabatur, alias ut situm castrorum
 cognosceret, alias colloquendi, aut territandi causa
 equites plerumque omnes tela intra uallum conijciebant.
 Labienus suos inter munitiones continebat: timorisque opi-
 nionem quibuscumque poterat rebus augebat. Cum maiore
 re indies contemptione Induciomarus ad castra accede-
 ret, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum
 ciuitatum, quos caersendos curauerat, tanta dili-
 gentia omnes suos custodis intra castra continuit, ut nul-
 la ratione ea res enuntiari, aut ad Treueros perferri
 posset. Interim ex consuetudine quotidiana Inducio-
 marus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei con-
 sumit, equites tela conijciunt, & magna contumelia uer-
 borum nostros ad pugnam euocant, nullo a nostris dato
 responso: ubi uisum est sub uesperam dispersi, ac dissi-
 pati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem
 equitatum emittit, praecipit, atque interdicit perterritis ho-
 stibus, atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, ui-
 debat) omnes unum peterent Induciomarum: neu quis
 quengque prius uulneret, quam illum interfectum uiderit, quod
 mora reliquorum illum spatium nactum effugere no-
 lebat: magna proponit ijs, qui occiderint premia: sum-
 mittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis
 consilium

LIBER

consilium fortuna, & cum unum omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Induciomarus interficitur, caputq; eius refertur in castra redeuntes equites, quos possunt consecrantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quae conuenierant copiae, discedunt: pauloq; habuit postid factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM DE BELLO
GALLICO LIBER
SEXTVS.

VLTIS DE CAU-
sis Caesar maiorem Gal-
liae motum expectans,
per M. Syllanum C. An-
tistium reginū T. Sex-
tium legatos delectū ha-
bere instituit. Simul ab
Cn. Pompeio proconsu-
le petit, quoniā ipse ad
urbem cum imperio rei

pub. causa maneret, quos ex cisalpina Gallia consulis sa-
cramento rogauisset ad signa conuenire, & ad se pro-
ficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tem-
pus, ad opinionem Galliae existimans, tantas uideri Ita-
liae facultates, ut si quid esset in bello detrimenti acceptū,
non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus
adaugeri copijs posset. Quod cum Pompeius & reipub.

Tamē

et amicitie tribuisset, celeriter cōfecto per suos delectu,
 tribus ante exactam hyemem, & constitutis, & adductis
 legionibus, duplicatoq; earum cohortium numero, quas
 cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copijs docuit
 quid populi Romani disciplina atq; opes possent. Inter
 fecto Inducomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à
 Treueris imperium defertur. illi finitimos, atque Ger-
 manos sollicitare, & pecuniam polliceri non desistunt.
 cum ab proximis impetrare non possent, ultiores ten-
 tant. Inuentis nonnuellis ciuitatibus iurciurando inter
 se confirmant, obsidibusq; de pecunia cauent. Ambiori-
 gem sibi societate, & fœdere adiungunt. Quibus rebus
 cogniti Cæsar, cum undiq; bellum parari uideret, Ner-
 uios, Aduaticos, ac Menapios, adiūctis cisrhenanis om-
 nibus Germanis, esse in armis: Senones ad imperatū nō
 uenire, & cum Carnutibus, finitimisque ciuitatibus con-
 silia communicare, à Treueris Germanos crebris lega-
 tionibus sollicitari, maturius sibi de Bello cogitandū pu-
 tauit. Itaq; nondū hyeme cōfecta, proximis quatuor le-
 gionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum con-
 tēdit, & prius quā illi aut cōuenire, aut profugere pos-
 sent, magno pecoris, atq; hominum numero capto, atq;
 ea præda militibus concessa, uastatisq; agris, in deditio-
 nē uenire, atq; obsides sibi dare coegit: Eo celeriter con-
 fecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Con-
 cilio Gallie primo uere (ut instituerat) indicto, cum reli-
 qui præter Senones, Carnutes, Treuerosque uenissent.
 initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia
 postponere uideretur, concilium in Lutetiā parhisorum
 transfert. (Confines erant hi Senonibus, ciuitatemq; pas-

LIBER

trum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio abscissa
 esse existimabantur.) Hac re pro suggestu pronuntiata
 eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, ma-
 gnisque itineribus eò peruenit. Cognito eius aduētū Ac-
 co, qui princeps eius cōsiliij fuerat, iubet in oppida mula-
 titudinē conuenire. Conātibus, prius quā id effici posset
 adesse Romanos nuntiatur, necessario sententia desistit
 legatosque deprecandi causa ad Cæsarem mittunt. Ade-
 unt per Heduos, quorum antiquitas erat in fide ciuitas:
 libenter Cæsar petentibus Heduis, dat ueniam, excusatio-
 nemque accipit: quod æstiuum tempus instantis belli, nō
 questionis, esse arbitratur. Obsidibus imperatis cen-
 tum, Hos Heduis custodiendos tradit. eodem Carnu-
 tes legatos, obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Rhe-
 mis, quorum erant in clientela, eadem ferunt responsa.
 peragit concilium Cæsar, equitesque imperat ciuitati-
 bus. Hac parte Gallie pacata totus & mēte, & animo in
 bellū Treuerorū, & ambiorigis insistit. Cauarinū cum
 equitatu Senonum secum proficisci iubet, nequis aut ex
 huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuita-
 tis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explo-
 rato habebat Ambiorigem praelio non esse concertaturū,
 reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant
 Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis pas-
 ladibus, syluisque muniti, qui uni ex Gallia de pace, ad
 Cæsarem legatos nunquam miserant: cum ijs esse ho-
 spitium Ambiorigi sciebat. Item per Treueros uenisse
 Germanos in amicitiam cognouerat. Hac prius illi des-
 trahēda auxilia existimabat, quā ipsum bello laceffen-
 dum: ne desperata salute, aut se in Menopios abderet,
 aut e ñ

eum cum transrhenanis cōgredi cogeretur. Hoc inito cō
 silio totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treu-
 ueros mittit : duasque legiones ad eum proficisci iubet.
 Ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios pro-
 ficiscitur . illi nulla coacta manu loci præsidio freti in
 sylvas, paludesque confugiunt, suaque codē conferunt. Cæ-
 sar partitis copijs cum C. Fabio legato, & M. Crasso
 questore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito,
 ædificia, uicosque incendit, magno pecoris, atque homi-
 num numero potitur. Quibus rebus coacti Menapij le-
 gatos ad eum pacis petendæ causa mittunt. Ille obsidibus
 acceptis hostiū se habiturū numero cōfirmat, si aut An-
 borigem, aut eius legatos finibus suis recepissent. His
 confirmatis rebus Comium Atrebatem cum equitatu, cu-
 stodis loco in Menapijs relinquit, ipse in Treueros pro-
 ficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treueri magnis
 coactis pediatibus, equitatusque copijs, Labienum cū una
 legione, quæ in eorū finibus hycm.auerat, adoriri para-
 bant. Iamque ab eo non longius bidui uia aberant, cum
 duas uenisse legiones missu Cæsaris cognoscunt: positis
 castris à millibus passuum. XV. auxilia Germanorum
 expectare constituunt. Labienus hostium cognito cōsilio
 sperans temeritate eorum fore aliquā dimicandi faculta-
 tem, quinque cohortium præsidio impedimentis relicto cū
 uiginti quinque cohortibus, magnoque equitatu, contra ho-
 stem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio
 castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem
 difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque
 ipse transire habebat in animo, neque hosteis transitu-
 ros existimabat. augebatur auxiliorū quotidie spes. lo-
 quitur

LIBER

quitur in concilio palam, quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusq; fortunas in dubiū non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hosteis deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militū, primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit, & quò facilius hostibus timoris det suspensionem, maiore strepitu, & tumultu quam populi Romani fert cōsuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugæ similem profectiōem efficit. Hæc quoque per exploratores antelucem in tanta propinquitate castrorum ad hosteis deferuntur. Vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratā prædā ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis Germanorum auxiliū expectare: neque suam patidignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, præsertim fugientem, atq; impeditam adoriri non audeant: flumen transire, et iniquo loco prælium committere, nō dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum præmissis paulum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis, habetis inquit milites, quam petistis facultatem, hostem impedito, atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus uirtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere existimate. Simul signa ad hostem conuerti, aciemque dirigi iubet: & paucis turnis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato

lato pila in hosteis iaciunt. Illi ubi præter spem quos fugere credebant infestis signis ad se ire uiderunt, impetum modo ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam coniecti proximas sylvas petiuerunt. quos Labienus equitatu confectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatem recipit. Nam Germani, qui auxilio ueniebant, percepta Treuerorum fuga, sese domum contulerunt. Cum ijs propinqui Induciomari qui defectionis authores fuerant, comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permanfisse in officio demonstrauimus, principatus, atque imperium est traditum. Cæsar post, quam ex Menapijs in Treueros uenit, duabus de causis Rhenum transire constituit. Quarum erat altera, quod auxilia contra se Treueris miserant. Altera ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo antea exercitum traduxerat, facere pontem instituit. nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur: firmo in Treueris presidio ad pontem relicto, nequis ab his subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque traducit. Vbijs qui ante obsides dederant, atque in deditiōnem uenerant purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant, neque ex sua ciuitate auxilia in Treueros missa, neque ab se fidem læsam: petunt, atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus penas pendant. si amplius obsidū uellet, dare pollicentur. Cognita Cæsar causa, reperit ab Sueuis auxilia missa esse. Vbiorum satisfactiōnem accepit, aditus uiasque in Sueuos perquirat. Interim paucis post diebus fit ab Vbijs

LIBER

certior, Sueuos omneis in unū locum copias cogere: atq; his nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denuntiare, ut auxilia, pediatatus, equitatusq; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneū locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suæque omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros, atque imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionē posse deduci. Mandat ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quæq; apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, & paucis diebus intermissis referunt Sueuos omnes, posteaquã certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerāt, cum omnibus, suis sociorumque copijs, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Syluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introfus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Chæruscos a Sacuis, Sueuosq; à Cheruscis iniurijs, incursionibusque prohibere: ad eius initium syluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est non alienum esse uidetur de Gallia, Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus ciuitatibus, atque pagis, partibusque, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt: earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumq; summa omnium rerum, consiliorumque reseat. Idq; eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiozem auxiliij egeret. Suos enim opprimi quisq; & circumueniri non patitur, neq; aliter

aliter si faciat ullam inter suos habet auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summa totius Gallia. nanque omnes ciuitates in duas partes diuise sunt. Cum Cæsar in Galliam uenit alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. Ii cum per se minus ualere, quod summa auctoritas antiquitus erat in Heduis, magnæque eorum erant clientele, Germanos, atq; Ariouistum sibi adiunxerāt: eosq; ad se magnis iacturis, pollicitationibusque perduxerant. Prælijs uero compluribus factis secūdis, atque omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesserāt, ut magnam partem clientium ab Heduis ad se traducerent, obsidesque ab his principum filios acciperent, & publice iurare cogere, nihil se cōtra Sequanos consilij iuturos: & partem finitimi agri per uim occupatam possiderēt, Galliæque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxiliij petendi causa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Aduentu Cæsaris facta commutatio rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteribus clientelis restitutis nouis per Cæsarem comparatis, quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atq; Imperio æquiore se uti uidebant: reliquis rebus eorū, gratia, dignitateq; amplificata Sequani principatum dimiserant. In eorū locum Rhemi successerant, quos, q; ad æquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias ullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicebant. Hos illi diligenter tuebantur, ita & nouam, & repente collectam auctoritatem tenebāt. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Hedui, secundū lo-

LIBER

eum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorū
 hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, ge-
 nera sunt duo. nam plebs penē seruorum habetur loco
 quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. Ple-
 riq; cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorū, aut
 iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem di-
 cant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quæ do-
 minis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum
 est Druidū, alterū equitum. Illi rebus diuinis intersunt,
 sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones in-
 terpretantur. ad hos magnus adolescētū numerus disci-
 plinae causa concurrit: magnoq; ij sunt apud eos hono-
 re. Nā ferē de omnibus cōtrouersijs publicis, priuatisq;
 constituunt, et si quod est admissum facinus, si cedes fa-
 cta, si de hereditate, de finibus controuersia est, ijdem
 discernunt, premia, pœnasq; cōstituunt. Siquis aut pri-
 uatus, aut populus eorū decreto non stetit, sacrificijs in-
 terdicunt. Hæc pœna apud eos est grauissima, quibus
 ita est interdictum, ij numero impiorū, ac sceleratorum
 habentur: ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermo-
 nemque defugiunt, nequid ex contagione incommodi ac-
 cipiāt: neque ijs petentibus ius redditur, neque honos ul-
 lus cōmunicatur. His autem omnibus Druidibus præest
 unus, qui summam inter eos habet authoritatem. Hoc
 mortuo, siquis ex reliquis excellit dignitate, succedit: ac
 si sunt plures pares suffragio Druidum adlegitur. non
 nunquam etiam de principatu armis contēdūt. li certo
 anni tempore in finibus Carnutū, quæ regio totius Gal-
 liæ media habetur, confidunt in loco cōsecrato, huc om-
 nes undique qui controuersias habent, conueniunt, eo-
 rumq;

rumque iudicijs, decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerunque illò discendi causa proficiscuntur. Druides à bello abesse consueuerunt, neque tributa unà cum reliquis pendunt. militiæ uacationem, omniũque rerum habent immunitatē. tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusq; mittuntur. magnum ibi numerũ uersuum ediscere dicuntur. Itaque nonnulli annos uicenos in disciplina permanēt, neque fas esse existimant ea literis mandare, cum in reliquis ferè rebus publicis, priuatisque rationibus græcis literis utantur. id mihi duabus de causis instituisse uidentur, q̄ neque in uulgum disciplinam efferri uelint, neque eos, qui discunt, literis confisos minus memoriæ studere: quod ferè plerisq; accidit, ut præsidio literarum diligentiam in perdiscendo, ac memoriã remittant. In primis hoc uolunt persuadere, nō interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios: atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de syderibus, atque corũ motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium ui, ac potestate disputāt, & iuuentuti tradūt. Alterum genus est equitum. Ii, cum est usus, atque aliquod bellum incidit, quod ante Cæsaris aduentum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent, omnes in bello uersantur: atque eorum ut quisque est genere, copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, olientesq; habet. Hanc unam gratiam potentiãque nouerunt. Na-

LIBER

tio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus: atq; ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs, periculisq; uersantur, aut pro uictis homines immolant, aut se immolatuos uouent: ad ministrisq; ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quod pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitratur, publicoq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alij immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta uinibus membra uiuis hominibus complent, quibus succens circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxia sint comprehensi, gratiora Dijs immortalibus esse arbitrantur. Sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt. huius sunt plurima simulacra. Hunc omnium inuentorum artium ferunt: hunc uiarum, atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasq; habere uim maximam arbitrantur. Post hunc Appollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. de his eandem ferè, quam reliquæ gentes habent opinionem. Appollinem morbos depellere. Mineruam operum, atq; artificiorum initia tradere: Iouem imperium celestium tenere: Martem bella regere. Hinc cum prælio dimicare constituerant, ea, quæ bello ceperunt, plerunq; deuouent: quæ superauerint animalia capta immolant, reliquasq; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspiciari licet: neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauissimumq;

grauiſſimumq; ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitu-
 tum eſt. Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos prædi-
 cant. Idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam cau-
 ſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed no-
 etium finiunt: & dies natales, & menſium, & annorum
 initia ſic obſeruant, ut noctem dies ſubſequatur. In reli-
 quis uitæ inſtitutis hoc ſerè ab reliquis differunt, quod
 ſuos liberos, niſi cum adoleuerint, ut munus militiæ ſu-
 ſtinere poſſint, palam ad ſe adire non patientur: fi-
 liumque in puerili ætate in publico in conſpectu patris
 aſſiſtere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus
 dotis nomine acceperunt, tantas ex ſuis bonis æſti-
 matione facta cum dotibus communicant. Huius om-
 nis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusque ſer-
 uantur. uter eorū uita ſuperarit, ad eam pars utriusq;
 cum fructibus ſuperiorum temporum peruenit. Viri in
 uxores ſicuti in liberos uitæ neciſq; habent poteſtatem.
 & cum paterfamilias illuſtriore loco natus deceſſit,
 eius propinqui conueniunt, & de morte, ſi res in ſuſpi-
 tionem uenit, de uxoribus in ſeruilem modum quæſtio-
 nem habent: & ſi compertum eſt, igni, atque omnibus
 tormentis excruciatas interficiunt. Funera ſunt pro-
 cultu Gallorum magnifica, & ſumptuoſa, omniaque
 quæ uiuis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt,
 etiam animalia: ac paulò ſupra hanc memoriam ſer-
 uui, & clientes, quos ab ijs dilectos eſſe conſtat, iuſtis
 funeribus conſectis, unà cremabantur. Quæ ciuitates
 commodius ſuam Rempublicã adminiſtrare exiſtiman-
 tur, habent legibus ſancitum: Siquis quid de Rep. à fini-
 timis rumore, aut fama acceperit, uti ad magiſtratum
 deferat,

LIBER

deferat, ne ue cum quo alio communicet: & sepe homines
 temerarios, atque imperitos falsis rumoribus, terreri,
 & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium ca-
 pere cognitū est. Magistratus, quæ uisa sunt occultant,
 quæq; esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. De
 Rep. nisi per concilium loqui non conceditur. Germani
 multum ab hac consuetudine differunt: nam neq; Dru-
 ides habent, qui rebus diuinis præsent, neque sacrificijs
 student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt,
 & quorum opibus aperte iuuantur, Solem & Vulcanū
 & Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita om-
 nis in uenationibus, atque in studijs rei militaris consis-
 tit: ab paruulis duritiæ, ac labori student. qui diutissime
 impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt
 laudem. Hoc ali staturam, ali hoc uires, neruosq; confir-
 mari putant. Intra annum uero uigesimalium fœminæ no-
 titiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cuius rei nul-
 la est occultatio, quod & promiscue in fluminibus per-
 luuntur, & pellibus, aut paruis Rhenonum tegumentis
 utuntur, magna corporis parte nuda. Agricultura non
 student: maiorq; pars uictus eorum in lacte, & caseo, &
 carne consistit: neq; quisquam agri modum certum, aut
 fineis proprios habet, sed magistratus, ac principes in
 annos singulos gentibus, cognationibusq; hominum, qui
 unà coierunt, quantum eis, & quo loco uisum est, attri-
 buunt agri, atque anno post, aliò transire cogunt. Eius
 rei multas afferunt causas, ne assidua cōsuetudine apti,
 studium belli gerendi, agricultura commutent: ne latos
 fineis parare studeant, potētioresq; humiliores possessio-
 nibus expellant: ne accuratius ad frigora, atq; æstus ui-
 tandos

tandos edificent: ne qua oriatur pecunie cupiditas, qua ex re factiones, dissensionesq; nascuntur: ut animi equitate plebem contineant, cum suas quisq; opes cum potentissimis equari uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quã latissimis circum se uastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam propè se audere consistere. Simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentine incursionis timore sublato. Cum bellum ciuitas, aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, ut uita necisq; habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus communis est magistratus, sed principes regionum, atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt: atq; ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. Atq; ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, qui sequi uelint profiteantur, consurgunt ij, qui & causam, & hominem probant, suumq; auxilium pollicentur, atq; ab multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti non sunt, in desertorum, ac proditorum numero ducuntur, omniumq; rerum ijs postea fides derogatur. Hospites uiolare fas non putant: qui quaque de causa ad eos uenerunt ab iniuria prohibent, sanctosq; habent, ijs omnium domus patent, uictusque communicatur. Ac fuit antea tempus cum Germanos Galli uirtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agriq; inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt Germaniæ loca circum Hercyniã Syluam (quam Eratostheni, & quibusdam grecis fama notam

LIBER

notam esse uideo, quam illi Orcyniam appellant (uulgo Teetosages occuparunt, atq; ibi confederūt. Quæ gens ad hoc tempus his sedibus se continet: summâq; habet iustitiæ, & bellicæ laudis opinionem. Nunc quod in eadē inopia, egestate, patientiâq; Germani permanent, eodē uitæ, & cultu corporis utuntur. Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiã, atq; usus largitur. paulatim assuefacti superari, multisq; uicti prælijs, ne se quidē ipsi cum illis uirtute cõparant. Huius Hercyniæ syluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest, neq; mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, & itaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. Neque quisquam est huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse ad initium eius syluæ dicat cum dierum iter. LX. processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis uisa non sint. ex quibus quæ maxime differant ab cæteris, & memoriæ prodenda uideantur, hæc sunt. Est bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directũ his, quæ nobis nota sunt cornibus: ab eius summo sicut palmæ, ramique late diffunduntur. eadem est fæminæ, marisque natura, eadem forma, magnitudoque cornuum. Sunt item quæ appellantur alces. harũ est consimilis capris figura, & uarietas pellium: sed magnitudine paulò antecedunt, mutileque sunt cornibus:

et crura

et crura sine nodis, articulisque habent: neq; quietis causa procumbunt: neq; si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut subleuare possunt. His sunt arbores pro cubilibus, ad eas se applicant: atque ita paulum modo reclinata quietem capiunt. quarum ex uestigijs, cum est animaduersum à uenatoribus, quo se recipere cõsueuerint, omnes co loco, aut a radicibus subruunt, aut abscidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores p̄dere affligūt, atq; unà ipsæ concidūt. Tertium est genus eorū, qui Vri appellātur. ij sunt magnitudine paulò infra Elephantos, specie, & colore, & figura tauri: magna uis est eorum, & magna uelocitas: neque homini, neque feræ, quã conspexerūt, par cūt. hos studiose foueis captos interficiūt. Hoc se labore durant adulescentes, atque hoc genere uenationis exercent: & qui plurimos ex his interfecerūt, relatis in publicū cornibus, quæ sint testimonio, magnā ferunt laudem, Sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidē excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species, multum à nostrorū bouum cornibus differt. Hæc studiose conquæsitā ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Cæsar postq̄ per Vbios exploratores cõperit Sueuos sese in syluas recepisse, inopiam frumētū ueritus, quod (ut supra demōstrauimus) minime omnes Germani agriculturæ studēt, cõstituit nō progredi longius: sed ne omnino metū reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorū auxilia tardaret, reducto exercitu partē ultimā pontis, quæ ripas Vbiorū cōtingebat, in longitudinē pedum ducentorū rescindit, atque, in ex-

LIBER

tremo ponte turrim tabulatorum quatuor cōstituit, præsidiamq; cohortiū duodecim pontis tuendi causa ponit, magnisq; cum locum munitionibus firmat. Ei loco, præsidioq; C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit, ipse cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennā sylvā, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni, finibusq; Treuerorū ad Nervios pertinet, millibusq; amplius quingentis in longitudinem patet L. Minutiū Basilium cum omni equitatu præmittit, siquid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit, monet, ut igneis fieri in castris prohibeat, nequa eius aduentus procul significatio fiat, sese confestim subsequi dicit. Basilus ut imperatum est, facit: celeriter contraq; omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest: nam magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atque etiā imparatum incideret: priusque eius aduentus ab hominibus uideretur, quàm fama, ac nuntiis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisque comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod ædificio circumdato sylva, ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui uitandi æstus causa plerumque sylvarum, ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco equitum nostrorum vim paulisper sustinuerunt: ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit, fugientem sylvæ texerunt: sic ad subcundū periculum,

culum, & ad uitandum, multum fortuna ualuit. Ambiorix an copias suas iudicio non conduxerit, quod praelio dimicandum non existimauerit, an tempore exclusus, et repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. Sed certe clam dimissis per agros nuntijs sibi quenque consule re iussit, quorum pars in Arduennam Syluam, pars in cōtinentes paludes profugit. Qui proximi oceano fuerunt, ij in insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere cōsuerunt. Multi ex suis finibus egressi, se, suaq; omnia alienissimis crediderunt. Catimulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unā cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem, aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus præcibus detestatus Ambiorigem qui eius cōsiliij author fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimauit. Segni, Condrusique ex gente, & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treuerosq; legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in hostiū numero duceret, nèue oīm Germanorū, qui essent citra Rhenum causam esse unā iudicaret, nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re questione captiuorum, siqui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur imperauit. Si ita fecissent, fines eorū se uiolaturum negauit. Tum copijs in treis parteis distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatuacam cōtulit. Id castelli nomen est, hoc frē est in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius hyemandi causa confederant. Hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superioris anni munitiones integræ
k manebant,

LIBER

manebant, ut militum laborem subleuaret. Præsidio impedimētis legionem quartandecimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas, ex Italia traduxerat. Ei legioni, castrisque Quintū Tullium Ciceronē præfecit, ducentosque equites attribuit. partito exercitu T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanū uersus in eas partes, quæ Menapios attingūt proficisci iubet. C. Trebonium, cum parilegionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit. Ipse cū reliquis tribus ad flumen Ascaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partis ire constituit, quocum paucis equitibus profectum Ambiorigē audiebat: discedens, post diem septimum sese reuersurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur deberi frumentum sciebat. Labienum, Treboniumque hortatur, si Reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem reuertantur, ut rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstrauius, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet: sed in omnibus partibus dispersa multitudo, ubi cuique, aut uallis abdita, aut locus syluestris, aut palus impedita, spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, confederat. Hæc loca uicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuersis perterritis, ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res, ad salutem exercitus pertinebat. nã & præde cupiditas multos longius euocabat, ac syluæ incertis, occultisque itineribus cōfertos

fertos adire prohibebant. Si negocium cōfici, stirpemq̄
 hominum sceleratorum interfici uellet, dimittendæ plu-
 res manus, diducendiq̄; erant milites. Si continere ad si-
 gna manipulos uellet (ut instituta ratio, & consuetudo
 exercitus Romani postulabat) locus ipse erat præsidio
 barbaris, neq; ex occulto insidiã di, & dispersos circũues-
 niendi singulis deerat audacia: & in eiusmodi difficulta-
 tibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouideba-
 tur, ut potius in nocendo aliquid omitteretur (& si oĩm
 animi ad ulciscendum ardebant) quã cũ aliquo detrimẽ-
 to militum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuno-
 tios dimittit. omneis euocat spe prædæ ad diripiendos
 Eburones, ut potius in syluis Gallorũ uita, quã legionar-
 riorum periclitaretur: simul ut magna multitudine cir-
 cumsusa pro tali facinore, stirps ac nomen ciuitatis tolla-
 tur. Magnus undiq; numerus celeriter cõuenit. Hæc in
 omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesq; adpe-
 tebat septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimenta
 legionemq; reuerti constituerat. Hic quantum in bello
 fortuna possit, & quantos afferat casus cognosci potuit
 dissipatis ac perterritis hostibus (ut demonstrauimus) ma-
 nus erat nulla, quæ parua modo timoris causam affer-
 ret. Trans Rhenũ ad Germanos peruenit fama, diripi
 Eburones, atq; ultro omneis ad prædam euocari: cogũt
 equitum duo milia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, &
 quibus receptos ex fuga Tenctheros, atq; Vsiptes, sus-
 pra docuimus, transeuntes Rhenum nauibus ratibusq; &
 triginta millibus passuũ infra eum locum, ubi pons erat
 imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum: primos
 Eburonum fines aduent, multos ex fuga dispersos ex-
 k ij cipiunt,

LIBER

cipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi
 barbari, potiuntur. Inuitati præda longius procedunt.
 non hos palus in bello latrocinijq; natos, non sylva mo-
 rantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærent:
 profectum longius reperiunt, omnemq; exercitum dis-
 cessori cognoscunt: atque unus ex captiuis quid uos in-
 quit hæc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus
 iam licet esse fortunatissimis: tribus horis ad Vatuca ue-
 nire potestis. Huc omnes suas fortunas exercitus Roma-
 norum cõtulit, præsidij tantum est, ut ne murus quidem
 cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones
 audeat. Oblata spe Germani quam nacti erant prædam
 in occulto relinquunt: ipsi ad Vatuca contendunt, usi eo-
 dem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero qui
 per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa
 diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonens
 quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset,
 septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem
 seruaturum, quod longius cum progressum audiebat, ne-
 que ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum
 permotus uocibus, qui illius patientiam penè obsessionem
 appellabant, si quidem ex castris egredi non liceret, nul-
 lum eiusmodi casum expectans, quo, nouem oppositis le-
 giõibus, maximoq; equitatu, dispersis, ac penè deletis ho-
 stibus, in millibus passuum tribus offendi posset, quinque
 hortis frumentatum in proximas segetes misit: quas in-
 ter, & castra unus omnino collis intrerat. Complures
 erant in castris ex legiõibus ægri relictæ, ex quibus qui
 hoc spatio dierum conualuerant circiter. CCC. sub ue-
 xillo unà mittuntur: magna præterea multitudo calo-
 num,

nam magna uis iumentorum, quæ in castris subsederat facta potestate sequitur. Hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt, protinusq; eodem illo, quo uenerant cursu ab decumana porta in castra irrumperere conantur: nec prius sunt uisi, obiectis ab ea parte syluis, quam castris appropinquarent usque eò, ut qui sub ualulo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet: circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, siquæ aditū reperire possent. ægre nostri portas tuentur: reliquos aditus locus ipse per se, munitioq; defendit: totis trepidatur castris, atq; aliis ex alio causam tumultus quærit: neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisq; conueniat, prouident. Alius iã capta castra pronuntiat, alius deleto exercitu, atque Imperatore uictores barbaros uenisse contendit. plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæq; & Titurij calamitatē, qui in eodē occiderit castello ante oculos ponūt. Tali timore oibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur seq; ipsi adhortantur, ne tantā fortunā ex manibus dimittant. Erat æger in præsidio relictus. P. Sextius Baculus, qui primū pilū apud Cæsare duxerat, cuius mentionem superioribus prælij fecimus, ac diē iã quintū cibo caruerat. Hic diffusus suæ, ac oim saluti inermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere hostes, atque in summo esse rē discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. Pauli sper præliam una sustinent. relinquit

LIBER

animus Sextium, grauibus acceptis uulneribus. Deficiē,
 egre per manus tractus seruat. Hoc spatio interpo-
 sito, reliqui sese cōfirmāt, tantū ut in munitionibus cōse-
 stere audeant, speciemq; defensorum præbeant. Interim
 confecta frumentatione, milites nostri clamorem exau-
 diunt: præcurrunt equites, quanto res sit in periculo co-
 gnoscūt. Hic uero nulla munitio est, quæ perterritos re-
 cipiatur. modo conscripti, atq; usus militaris imperiti ad
 tribunum militum, Centurionesq; ora conuertunt, quid
 ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, qui
 nō rei nouitate perturbetur. barbari signa procul cōspi-
 cati ab oppugnatione desistunt, redisse primo legiones
 credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerāt
 postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetū
 faciunt. calones in proximum tumultū procurrun: hic
 celeriter deiecti se in signa, manipulosq; conijciunt. Eo
 magis timidos perterrent milites. alij cuneo factō, ut
 celeriter perrūpant, censent, quoniā tā propinqua sint
 castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit: at reli-
 quos seruari posse confidunt. alij ut in iugo consistant,
 atq; eundē omnes ferant casum: hoc ueteres non probāt
 milites, quos sub uexillo unā pfectos docuimus. itaq; in-
 ter se cohortati duce C. Trebonio equite Romano, q̄ eis
 erat præpositus, per medios hosteis perrumpūt. incolu-
 mesq; ad unū in castra perueniūt oēs: hos subsequuti ca-
 lones, equitesq; eodē impetu, militū uirtute seruantur. At
 ij, qui in iugo constituerant nullo etiā nunc uisu rei milita-
 ris percepto, neq; in eo, quod probauerant consilio per-
 manere, ut se loco superiore defenderent, neq; eā, quā
 profuisse alijs uim, celeritatemq; uiderant, imitari potue-
 runt:

runt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa uirtutis in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne partem rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt: militum pars horum uirtute summo hostibus, præter spem incolumis in castra peruenit: pars a barbaris circumuenta perijt. Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constituisse in munitionibus uidebant, cum ea præda, quam in syluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra uenisset, fidem non haberent, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupauerat, ut penè alienata mente, deletis omnibus copijs, equitatum se ex fuga recepisse dicerent: neque incolumo exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex statione, et præsidio essent emisse questus, ne minimo quidem casu locum relinquere debuisset, multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit. multo etiam amplius, quod penè ab ipso uallo, portisque castrorum barbaros auertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandum uidebatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transferant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar ad uexandos rursus hostes profectus magno coacto nume-

LIBER

roex finitimis ciuitatibus in omneis parteis dimittit, omnes uici, atque omnia edificia, quae quisque conspexerat, incendebatur. praeda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum, atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: ut si qui etiam in praesentia se occulta essent, tamen ijs deducto exercitu rerum omnium inopia percundum uideretur: ac saepe in eum locum uentum est tanto in omneis parteis diuiso equitatu, ut non modo uisum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captiui, sed nec plane etiam ab ijs ex conspectu contenderent, ut spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam a Caesare gratiam inuituros putarent, penes naturam studio uincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse uideretur, atque ille latebris, aut syluis, aut saltibus se eriperet, et noctu occultatus, alias regiones, parteisque peteret non maiore equitum praesidio, quam quatuor, quibus solis uitam suam committere audebat. Tali modo uastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortum Rheimorum reducit. concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum, et Carnutum questionem habere instituit: et de Actone, qui princeps eius consilij fuerat, grauiore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium ueriti profugerunt: quibus cum aqua, atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treuerorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocauit: frumentoque exercitui prouiso, ut instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CÆSARIS COMMEN-
TARIORVM DE BELLO
GALLICO LIBER
SEPTIMVS.

VIETA GALLIA,
Cæsar, ut constituerat
in Italiam ad conuen-
tus agendos proficisci-
tur. ibi cognoscit de
Clodij cæde, de Senatus
que consulto certior fa-
ctus, ut omnes Italiae Iu-
niores coniurarent, de
lectu tota provincia

habere instituit. Eæ res in Galliam transalpinam celeri-
ter perferuntur. Addunt ipsi & affingunt rumoribus
Galli (quod res postulare uidebatur) retineri urbano mo-
tu Cæsarem, neq; in tantis disensionibus ad exercitum ue-
nire posse. Hac impulsione, qui iam ante se populi
Romani Imperio subiectos dolerent, liberius, atq; auda-
cius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se prin-
cipes Galliae concilijs, syluestribus, ac remotis locis, que-
runtur de Acconis morte, hunc casum ad ipsos recidere
posse demonstrant. Miserantur communem Galliae for-
tunam, omnibus pollicitationibus, ac premijs deposcunt,
qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam
in libertatem uindicent. Eius in primis rationem habendam
esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia effe-
ratur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile,
quod

LIBER

quod neq; legiones, absente Imperatore audeant ex hybernis egredi, neq; Imperator sine praesidio ad legiones peruenire possit: postremo in acie praestare interfici, quam non ueterem belli gloriam, libertatemq; quam à maioribus acceperat recuperare. Iis rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesq; se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in praesentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iure iurando, ac fide sanciantur, petunt, collatis militaribus signis (quod more corum grauissima caerimonia continetur) ne facto initio belli à reliquis deserantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. Vbi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducebantur, desperatis hominibus Genabin dato signo concurrunt, ciuesq; Romanos, qui negociandi causa ibi conlisterant, in ijs C. Fusium Cottam honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praerat, interfecerunt, bonaq; eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliae ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atq; illustrior incidit res clamore per agros, regionesq; significant, hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit: nam quae Genabi oriente sole gesta essent ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt, quod spatium est millium passuum circiter.

CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius Aruernus summæ potentiae adolescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat, & ob eam causam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, con-

uocatis

uocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito eius consilio ad arma concurritur, ab Gobanitione patruo suo, reliquisq; principibus, qui hanc tentandam fortunã non existimabant, expellitur ex oppido Gergobia: non tamen desistit, atq; in agris habet delectum egentium, ac perditorum. Hac coacta manu quoscunq; adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant: magnisq; coactis copijs aduersarios suos, à quibus paulo ante erat eiectus expellit ex ciuitate. Rex ab suis appellatur: dimittit quoquo uersus legationes: obtestatur, ut in fide maneãt. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemouices, Andos, Reliquosq; omnes, qui Oceanium attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum deferitur Imperium: qua oblata potestate, omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. Armorum quantum quæq; ciuitas domi, quodq; ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatu studet, summæ diligentie summam Imperij seueritatem addit, magnitudine supplicij dubitantes cogit. nam maiore commisso delicto, igni, atq; omnibus tormentis necat: leuiore de causa, auribus defectis, aut singulis effosis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento, & magnitudine pænæ perterreant alios. Iis supplicijs celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Rutenos mittit. ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Hedui de consilio legatorũ, quos

LIBER

Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatusq; subsidio Biturigibus mittunt. qui cum ad flumen Ligerim uenissent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq; flumen trāsire ausi, domū reuertuntur: legatisq; nostris renuntiat se Biturigū perfidiā ueritos reuertisse, quibus id consilij fuisse cognouerint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circumsisterent. Id ea ne de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non uidetur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cum iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem instatum peruenisse intelligeret, in transalpinam Galliam profectus est. eò cum uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset. Nam si legiones in prouinciam accerferet se absente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne ijs quidem, qui eo tempore pacati uiderentur, suam salutem recte committi uidebat. Interim Lucterius Caduraeus in Rutenos missus, eam ciuitatem Aruernis cõciliat. progressus in Nitiobriges, & Gabalos ab utrisq; obsides accipit, & magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus, eruptionē facere contendit. Quæ re nuntiata Cæsar omnibus consilijs anteuertendum existimauit, ut Narbonem proficisceretur. eò cum uenisset, timentes confirmat: præsidia in Rutenis, prouincialibus, Volcis, Artomicis, Tolosatibus, circumq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit. partem copiarū ex prouincia, supplementumq; quod ex Italia adduxerat,

rat,

rat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, represso iam Lucterio, & remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur, & si mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediabat, tamen discussa niue sex in altitudinem pedum, atq; ita uis patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Gebenna, ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semita patuerant, equitibus imperat, ut quam latissime possent, uagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec fama, ac nuntij ad Vercingetorigem perferuntur, quem perterriti, omnes Aruerni circumsistunt, atq; obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur: praesertim cum uideat omne ad se bellum translatum: quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu uentura, opinione perceperat, per causam supplementi, equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adolescentem his copijs praeficit. Hunc monet, ut in omneis partibus equites quam latissime peruagentur, daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus omnibus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennam peruenit: ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus commiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Heduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hyemabant, ut si quid etiam de sua salute ab Heduis

LIBER

Heduis iniretur consilij, celeritate præcurreret. Eo cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq; in unum locum omnes cogit, q̄ de eius aduentu Aruernis nuntia-
 ri posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bitu-
 riges exercitū reducit, atq; inde profectus Gergobiam
 Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prælio uictos Cæ-
 sar collocauerat, Heduisq; attribuerat, oppugnare insti-
 tuit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consiliū
 capiendum afferbat, si reliquam partem hyemis uno in
 loco legiones contineret, ne stipendiarijs Heduatorum ex-
 pugnatīs, cuncta Gallia deficeret, q̄ nullum in eo amicis
 præsidium uideretur positum esse: sin maturius ex hy-
 bernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuersioni-
 bus laboraret. præstare uisum est tamen, omnes difficul-
 tates perpeti, q̄ tanta contumelia accepta, omnium suo-
 rum uoluntates alienare. Itaque cohortatus Heduos de
 supportando comæatu præmittit ad Boios, qui de suo
 aduentu doceant, hortenturq; ut in fide maneant, atque
 hostium impetum magno animo sustineant: duabus Agri-
 dici legionibus, atque impedimentis totius exercitus re-
 lictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cum ad oppi-
 dum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se
 hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria ute-
 retur, oppugnare instituit. Idq; biduo circumuallauit:
 tertio die missis ex oppido legatis de deditioe arma
 proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet:
 ea qui conficeret C. Trebonium legatum relinquit.
 Ipse ut quam primum iter faceret, Genabum Carnu-
 tum proficiscitur, qui tunc primum allato nuntio de op-
 pugnacione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductū

iri existimarent, praesidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterent comparabant. Huc biduo Caesar peruenit: & castris ante oppidum positus, diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt, quaeq; ad eam reuulsus, militibus imperat: & quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire ceperunt. qua re per exploratores nuntiata, Caesar legiones quas expeditas esse iusserat, portis incensis intronmittit, atque oppido potitur: per paucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis, atque itinerum angustiae multitudini fugam intercluserat. oppidum diripit, atque incendit, praedam militibus donat: exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix ubi de Caesaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atq; obuiam Caesari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido, cum legati ad eum uenissent oratum, ut sibi ignosceret, suaeq; uiae consulere, ut celeritate reliquas res cōficeret, qua pleraq; erat cōsecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intronmissis, qui arma, iumentaq; conquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. quem simul atq; oppidani conspexerunt, atque in spem auxiliuenerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere ceperunt. Centuriones in oppido

LIBER

oppido, cum ex significatione Gallorum noti aliquid ab
 ijs iniri consilij intellexissent, gladijs districtis portas
 occupauerunt, suosq; omnes incolumes receperunt. Ca
 sar ex castris equitatum educi iubet, praeliumq; equestre
 committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circa
 ceter. CCCC. submittit, quos ab initio secum habere insti
 tuerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt,
 atque in fugam coniecti multus amissis sese ad agmen re
 ceperunt. quibus profigatis rursus oppidani perterriti,
 comprehensos eos quorum opera plebem concitatam exi
 stimabant, ad Caesarem perduxerunt, seseq; ei dederunt.
 Quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Auaricum,
 quod erat maximum, munitissimumq; in finibus Bituri
 gum, atq; agri fertilissima regione profectus est: quod
 eo oppido recepto ciuitatem Biturigum se in potestatem
 redacturum cōsidebat. Vercingetorix tot continuis in
 commodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis,
 suos ad conciliū conuocat, docet longe alia ratione esse
 bellum gerendum, atq; antea sit gestum: omnibus modis
 huic rei studendum, ut pabulatione, & commeatu Roma
 ni prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abun
 dent, & quod anni tempore subleuentur, pabulum seca
 ri non posse, necessario dispersos hosteis ex edificijs pete
 re. hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. praeterea salutis causa rei familiaris commoda negligenda,
 uicos atq; aedificia incendi oportere, hoc spatium à Boia
 quoquo uersus, quo pabulandi causa adire posse uidean
 tur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod quorū
 in finibus bellum geratur eorum opibus subleuentur:
 Romanos aut inopiam nō laturos, aut magno cum pe
 riculo

periculo longius a castris progressuros: neque interesse i pa-
fos ne interficiant, impedimentisue exuat, quibus amissis
bellum geri non possit. praeterea oppida incendi oportere,
quae non munitioe, et loci natura ab omni sint periculo
tuta, neu suis sint ad detractandam militiam receptacula,
neu Romanis proposita, ad copiam comestus praedamque
tollendam. haec si grauius, aut acerba uideantur, multo illa
grauius estimari debere, liberos, coniuges in seruitute ab-
strahi, ipsos interfici, quae sint necesse accidere uictis. om-
nium consensu hac sententia probata, uno die amplius. XX.
urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis ciuita-
tibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur. quae et si
magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi sola-
tij proponebant, quod se propere explorata uictoria celeriter
amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de
Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defen-
di. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne
pulcherrimam propere totius Galliae urbem, quae et prae-
sidio, et ornamento sit ciuitati, suis manibus succende-
re cogentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod
propere ex omnibus partibus flumine, et palude circun-
data unum habeat, et per angustum aditum. datur pe-
tentibus uenia dissuadente primo Vercingetorige, post
concedente, et precibus ipsorum, et misericordia uul-
gi defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix
minoribus Caesaris itineribus subsequitur: et locum castris
deligit, paludibus syluisque munitum ab Auarico longe mil-
lia passuum. XV. ibi per certos exploratores in singula
diei tempora, quae ad Auaricum agerentur, cognoscebat, et
quid fieri uellet imperabat, omnibus nostras fabulatio-
l nes

LIBER

nes frumentationesq; obseruabat: dispersosq;, cum longius necessario procederent, adoribatur, magnosq; incommodo afficiebat, & si quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diuersisq; itineribus irectur. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quæ intermissa à flumine, & palude aditum (ut supra diximus) angustum habebat, aggerem apparare, uincas agere, turris duas constituere cepit: nam circumuallare loci natura prohibebat. de re frumentaria Boios atq; Heduos adhortari non desistit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuuabant: alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua & infirma, celeriter quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, usq; eo, ut coplureis dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquiore uicis adactò, extremam famem sustentarent. nulla tamè uox est ab his audita populi Romanæ maiestate & superioribus uictorijs indigna: quin etiam Caesar cum in opere singulas legiones appellaret, et si acerbis inopiâ ferrèt, se dimissurum oppugnatione diceret uniuersi ab eo, ne id faceret, petebat: sic se coplureis annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominie luros loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: prestare, omneis perferre acerbitates, quam non ciuibus Ro. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parerent. Hæc eadem centurionibus, tribunisq; militum mandabat, ut per eos ad Casarem deferrentur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Caesar cognouit, Vercingetorigem

cingetorigem cōsumpto pabulo castra mouisse propius
 Auaricum: atque ipsum cum equitatu, expeditisq; , qui in
 ter equites praeliari cōsueſcent, in ſidiarum cauſa cō pro-
 fectum, quo noſtros poſtero die pabulatum uenturos ar-
 bitrabatur: quibus rebus cognitis media nocte ſilētio p-
 fectus, ad hoſtiū caſtra mane peruenit. Illi celeriter per
 exploratores aduentu Cæſaris cognito, carros, impedi-
 mentaq; ſua in arctiores ſyluas abdiderunt, copias om-
 nis in loco edito, atque aperto inſtruxerunt. qua re nū-
 tiata, Cæſar celeriter ſarcinas conſerri, arma expediri
 iuſſit. Collis erat leniter ab inſimo accliuſ, hunc ex om-
 nibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cinge-
 bat non latior pedibus quinquaginta: hoc ſe colle inter-
 ruptis pontibus Galli fiducia loci cōtinebant, generatim-
 que diſtributi in ciuitates, omnia uada, ac ſaltus eius pa-
 ludis certis cuſtodijs obtinebant: ſic animo parati, ut ſi
 eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæſi-
 tanteis premerent ex loco ſuperiore, ut qui propinqui-
 tatem loci uiderent paratos propé æquo Marte ad dimi-
 candum exiſtimarent: qui iniquitatem conditionis per-
 ſpiccerent, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſcerēt.
 Indignantibus milites Cæſar, q; conſpectum ſuum hoſtes
 ferre poſſent tantulo ſpatio interiecto, & ſignum præ-
 lij expoſcenteis, edocet quanto detrimento, & quot uiro-
 rum fortium morte neceſſe eſſet cōſtare uictoriam, quos
 cum ſic animo paratos uideret, ut nullum pro ſua lau-
 de periculum recuſarent, ſummæ ſe iniquitatis condem-
 nari debere, niſi eorum uitam ſua ſalute habeat cario-
 rem. ſic milites conſolatus, eodē die reducit in caſtra, re-
 liqua que ad oppugnationem oppidi pertinebāt, admi-
 ſtrare

LIBER

ni strare instituit. Vercingetorix cū ad suos redisset, pro
 ditionis insimulatus, q̄ castra propius Romanos mouis-
 set, quod cum omni equitatu discessisset, q̄ sine imperio tā
 tas copias reliquisset, q̄ eius discessu Romani tanta op-
 portunitate, & celeritate uenissent, non hæc omnia for-
 tuitu, aut sine consilio accidere potuisse, regnum illum
 Gallie malle Cesaris concessu, quā ipsorū habere bene-
 ficio. Tali modo accusatus ad hæc respōdit: quod castra
 mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus:
 q̄ propius Romanos accessisset, persuasum loci oppor-
 tunitate, qui seipsum munitione defenderet: equitum ue-
 ro operam, neque in loco palustri desiderari debuisse,
 & illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperij
 se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudi-
 nis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter
 animi molliam studere omnes uideret, quod diutius la-
 borem ferre non possent. Romani si casu interuenerint,
 fortunæ, si alicuius inditio uocati, huic habendam grati-
 am, quod & paucitatem eorum ex loco superiore co-
 gnoscere, & uirtutem despicere potuerint, qui dimicas-
 re nō ausi turpiter se in castra receperint. Imperiū se à
 Cesare per proditionem nullum desiderare, quod hæ-
 bere uictoria posset: quæ iam esset sibi, ac omnibus Gal-
 lis explorata, quin etiā ipsis remitteret, si sibi magis ho-
 norem tribuere, quàm ab se salutem accipere uideatur.
 Hæc ut intelligatis, inquit, sincere à me pronūtiari, au-
 dite Romanos milites: producit seruos, quos in pabula-
 tione paucis ante diebus exceperat, & fame, uinculisque
 excruciauerat. ij iam ante edocti, quæ interrogati pro-
 nuntiarent, milites se esse legionarios dicunt, fame &
 inopia

inopia adductos clam ex castris exisse, siquid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem posse. Itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, tri- duo exercitum deducere. Hæc inquit à me Vercingetorix beneficia habetis, quem productionis insimulatis, cuius opera sine uestro sanguine, tantum exercitum uictorem fame penè consumptum uidetis: quem turpiter se ex fuga recipientem, nequa ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat, quod facere in eo consueuerunt cuius orationem approbant, summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandū, nec maiori ratione bellum administrari posse Statuunt, ut decem milia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidū summittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendā censent: q; penè in eo, si oppidum retinuisent, summam uictoriæ constare intelligebant. Singulari militum nostrorum uirtuti consilia cuiusq; modi Gallorū occurrebant, ut est summæ genus solertiæ: atq; ad oīa imitanda, atq; efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum destinauerant, tormentis introrsus reducebant: et aggerem cuniculis subtrahabant, eò scientius, q; apud eos magnæ sunt Ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum, atque usitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atq; has corijs intexerant: tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in

LIBER

opere adoriebantur: et nostrarum turrium altitudinem,
 quantum has quotidianus agger expresserat, commissis
 suarum turrium malis adaequabant: & apertos cunicu-
 los præusta, & præacuta materia, et picce seruesfacta, &
 maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusq; appros-
 pinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hæc
 ferè forma sunt: trabes directæ perpetuæ in longitudi-
 nem paribus interuallis distantes inter se binos pedes
 in solo collocantur. eæ reuinciuntur extrorsus, & mul-
 to aggere uestiuntur. eæ autem, quæ diximus interualla
 grandibus in fronte saxis effarciuntur: his collocatis, et
 cognemētatis, alius insuper ordo adicitur, ut idem illud
 interuallum seruetur, neque inter se cōtingant trabes,
 sed paribus intermissæ spitijs, singulæ singulis saxis in-
 teriectis, arctè cōtineantur. sic deinceps omne opus cōte-
 xitur, dū iusta muri altitudo expleatur, hoc cū i speciē
 uarietatemq; opus deforme non est, alternis trabibus, ac
 saxis, quæ rectis lincis suos ordines seruant, tum ad
 utilitatem & defensionem urbium summam habet op-
 portunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete
 meteria defendit: quæ perpetuis trabibus pedes quadra-
 genos plerunque introrsus reuincta, neque perrumpi,
 neque distrahi potest. his tot rebus impedita oppugna-
 tione, milites cum toto tempore, frigore, & asiduis im-
 bribus tardarentur, tamen continēti labore omnia hæc
 superauerunt. & diebus. XXV. aggerem latum pedes
 CCC. XXX. altum pedes. LXXX extruxerunt. cum
 is murum hostium penè contingeret, & Cæsar ad opus
 cōsuetudine excubarct, militesq; cohortaretur, nequod
 omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante ter-
 tiam

tiam uigiliam est animaduersum fumare aggerem, quē cumculo hostes succenderāt. Eodemq; tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroq; latere turrium eruptio fiebat. Alij fāces, atq; aridam materiem de muro in aggerem cminus iaciebant: picem, reliquasq; res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut quo primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset. tamē quod instituto Casaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæq; partibus temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alij eruptio nibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq; interscinderēt: omnis uero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperq; hostibus spes uictoriæ redintegraretur: eo magis, quod de istos pluteos turriū uidebāt, nec facile adire apertos ad auxiliandū animaduvertebant, semperq; ipsi recentes defessis succederent, omnemq; Gallie salutē in illo uestigio temporis positā arbitrare tur, accidit inspeçantibus nobis, q; dignū memoria uisum prætermittendū nō existimauimus. Quidā ante portā oppidi Gallus per manus scui, ac picis traditas glebas in ignem e regione turris proijcibat, scorpiōne ab latere dextro traiectus, exanimatusq; concidit: hunc ex proximis unus iacentē transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpiōis exanimato altero successit tertius, & tertio quartus. nec ille prius est a propugnatoribus uacuus relictus locus, quā restinēto aggere, atq; omni parte summotis hostibus finis est pugnae factus. omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consiliū

LIBER

liū cœperunt ex oppido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige. id silētio noctis conati, nō magna iactura suorū sese effecturos sperabāt: propterea, quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat: iamque hoc facere noctu apparatus bant, cū matres familias repente in publicum procurrerunt, flētesque proiectæ ad pedes suorū omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententiam uiderunt, quod plerunque in summo periculo Timor misericordiā nō recipit, cōclamare & significare de fuga Romanis cœperunt, quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uie præoccuparētur, consilio destiterūt. Postero die Cæsar promotæ turri, perfectisq; operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutile hanc ad capiendū consiliū tēpestatem arbitratus est: quod paulō incautius custodias in muro dispositas uidebat, suosque languidius in opere uersari iussit, & quid fieri uellet, ostendit: legiones intra uincas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando protantis laboribus fructum uictoriæ perciperent. ijs, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusq; signum dedit. illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumq; celeriter compleverunt hostes re noua perterriti, muro, turribusq; deiecti in foro, ac locis patentioribus cuneatim constiterūt: hoc animo, ut si qua ex parte obuiam contraueniretur, acie instructa depugnarent: ubi neminem in æquum locum sese demittere,

mittere, sed toto undiq; muro circumfundi uiderunt, ueriti ne omnino spes fuga tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi partis continenti impetu pettuerunt: parsq; ibi, cum angusto exitu portarum seipsi premerent, à militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. sic & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. deniq; ex omni eo numero, qui fuit circiter quadraginta millium, uix octingenti, qui primo clamore audito, se ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt. quos ille multa iam nocte silentio ex fuga excepit, ueritus nequa in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur, ut procul in uia dispositis familiaribus suis, principibusq; ciuitatum disparandos, deducendosq; ad suos curaret, quæ cuiq; ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. Postero die concilio conuocato, consolatus, cohortatusq; est, ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur incommodo, non uirtute, neque acie uicisse Romanos, sed artificio quodam, & scientia oppugnationis: cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare sibi qui in bello omnes secundos rerum euentus expectent. sibi nunquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet: sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum, atq; unum consilium totius Galliae effecturum. cuius consensu, ne orbis quidem terrarum possit obsistere. Idq; se propè iam esse

Etum

LIBER

Etum habere. interea æquum esse ab ijs communis salu-
 tis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò
 facilius hostium repentinos impetus sustinere possent.
 fuit hæc oratio non ingrata Gallis: maxime, quod ipse
 animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque
 se in occultum abdiderat, & conspectū multitudinis su-
 gerat: plusq; animo providere, & præsentire existima-
 batur, quod re integra, primo incendendum Auaricum,
 post deferendum censuerat: Itaq; ut reliquorum impera-
 torum res aduersæ auctoritatem minuunt, sic huius ex
 contrario dignitas incommodo accepto indies augeba-
 tur. Simul in spem ueniebant eius affirmatione de reli-
 quis adiungēdis ciuitatibus: primumq; eo tempore Gala-
 li castra munire instituerunt, & sic sunt animo conster-
 nati, homines insueti laboris, ut omnia quæ imperaren-
 tur, sibi patiēda & perferenda existimarent: nec mi-
 nus, quā est pollicitus Vercingetorix animo laborabat,
 ut reliquas ciuitates adiungeret, atq; earum principes
 donis, pollicitationibusq; alliciebat. Huic rei idoneos ho-
 mines deligebat, quorum quisq; aut oratione subdola,
 aut amicitia facillime capi posset. qui Auarico expugna-
 to refugerant, armandos, uestiendosq; curat: simul ut
 deminute copię redintegrarentur, imperat, certum nu-
 merum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem
 in castra adduci uelit, sagittariosq; omnes, quorū erat
 permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti
 iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat,
 expletur. Interim Teutomatus Ollouiconis filius Rex Ni-
 tiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat ap-
 pellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos
 ex Aquitania

ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Caesar Augurici complureis dies commoratus, summâq; ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. Tam propè hyeme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum uocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, siue cum ex paludibus, syluisque elicere, siue obsidione premere posset, legati ad eum Principes Heduarum ueniunt oratum, ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat, summo esse in periculo rem, quod cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueßent, duo magistratum gerant, & se uterque eorum legibus creatum esse dicat. horum esse alterum Conuictolanem florentem, & illustrem adolescentem, alterum Cotum antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentie, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit, ciuitatem omnem esse in armis, diuisum Senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas: quod si diutius alatur controuersia, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat. id ne accidat, positum in eius diligentia, atque authoritate Caesar & si à bello, atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueßent, ne tanta & tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad uim, atque ad arma descenderet, atq; ea pars, que minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret, huic rei præuertendum existimauit: & quod legibus Heduarum, ijs, qui sum-

mum^e

LIBER

mum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non
 liceret, ne quid de iure, aut legibus eorum diminuisse ui
 deretur, ipse in Heduos proficisci statuit: Senatumq; om
 nem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euoca
 uit. Cum propè omnis ciuitas eò cõuenisset, docereturq;
 paucis clam uocatis, alio loco, alio tempore, atq; oppor
 tuerit, fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duos ex
 una familia uiuo utroq; non solum magistratus creati
 uerent, sed etiam in senatu esse prohiberent. Cotum ma
 gistratum deponere coegit. Conuictolitanem, qui per sa
 cerdotes more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset
 creatus, potestatem obtinere iussit. Hoc decreto interposi
 to cohortatus Heduos, ut controuersiariũ, ac dissensio
 num obliuisceretur: atq; omnibus omissis his rebus, huic
 bello seruirent: eaq; quæ meruissent præmia, ab se deu
 eta Gallia expectarent: equitatũq; omnem, & peditum
 millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsijs rei
 frumetariæ causa disponderet. exercitum in duas partis
 diuisit, quatuor legiones in Senones, Parisiosq; Labieno
 ducendas dedit. VI. ipse in Aruernos ad oppidum Gergo
 uiam secundum flumen Elauer duxit: equitatus partem
 illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Ver
 cingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus,
 ab altera Elaueris parte iter facere cæpit. Cum uterq;
 utriq; esset exercitui in conspectu, ferèq; è regione ca
 stris castra poneret, dispositis exploratorib⁹, necubi effe
 cto ponte Romani copias traduceret, erat in magnis Cæ
 saris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flu
 mine impediretur, quod non ferè ante autumnũ Elauer
 uado transiri soleat. Itaq; ne id accideret, syluestri loco
 castris

castris positus, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueuerat misit, demptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare uideretur. ijs quam longissime possent progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam caperet, in castra peruentum, ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cepit: celeriter effecto opere, legionibusque traductis, & loco castris idoneo delecto reliquas copias reuocauit. Vercingetorix recognita ne contra suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Caesar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit: equestrique praelio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omneis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit. de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix castris pro oppido in monte positus mediocribus circum se interualis separatim singularum ciuitatum copias collocauerat: atque omnibus eius iugi collibus occupatis, quae despici poterat, horribilem speciem praebat: principesque earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid administrandum uideretur: neque ullum ferè diem intermittebat, quin equestri praelio interiectis sagittarijs, quid in quoque esset animi, ac uirtutis suorum periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus motis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus, quem si tenerent nostri, & aquae magna

LIBER

parte, & pabulatione libera prohibitori hostes uideban-
 tur. Sed is locus praesidio ab ijs non nimis firmo teneban-
 tur, tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, prius
 quam subsidiū ex oppido uenire posset, deiecto praesidio poti-
 tus loco, duas ibi legiones collocauit: fossamque duplicem
 duodenum pedum a maioribus castris ad minora perdu-
 xit, ut tuto ab repentino hostiū incurſu etiam singuli com-
 meare possent. Dum haec ad Gergouiam geruntur Con-
 uictolitanus Hedui, cui magistratum adiudicatum à Cae-
 sare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia,
 cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat
 princeps Litaucius, atque eius fratres, amplissima familia
 nati adolescentes. Cum ijs primum communicat, hortaturque
 eos, ut se liberos, & imperio natos meminerint. unā
 esse Heduium ciuitatem, quae certissimam Galliae uicto-
 riam distineat: eius auctoritate reliquas contineri: qua
 traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore:
 esse nonnullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen ut
 iustissimam a pud eum causam obtinuerit, se plus commu-
 ni libertati tribuere. cur enim potius Hedui de suo iure,
 & de legibus ad Caesarem disceptaturi, quam Romani
 ad Heduos ueniant? Celeriter adolescentibus, & oratio-
 ne magistratus, & praemio deductis, cum se uel princi-
 pes eius consilij fore profiterentur, ratio perficiendi quae
 rebatur, quod ciuitatem temere ad suscipiendum bellum,
 adduci posse non confidebant, placuit, ut Litaucius decem
 illis millibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praefice-
 retur, atque ea ducenda curaret: fratresque eius ad Cae-
 sarem praecurrerent. reliqua, qua ratione agi placeat, con-
 stituunt. Litaucius accepto exercitu, cum millia passuum
 circiter

circiter. XXX. ab Gergouia abesset, conuocatis subito
 militibus lachrimās, quo proficiscimur, inquit, milites?
 omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt: principis
 pes ciuitatis Eporedorix, & Viridomar⁹ insmulari pro
 ditionis ab Romanis in dicta causa interfecti sunt. Hæc
 ab his cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerūt. nam ego fra
 tribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, do
 lore prohibeor, quæ gesta sunt pronuntiare. producun
 tur ij, quos ille edocuerat, quæ dici uellet: atque eadem,
 quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudinē exponunt,
 omnes equites Heduarū interfectos, quod collocuti cum
 Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militū
 occultasse, atque ex mediâ cæde, profugisse. Conclamāt
 Hedui, & Litauicum obsecrant, ut sibi consulat. quasi ue
 ro, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis Ger
 gouiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniunge
 re? an dubitamus quin ne fario facinore admissō, Roma
 ni iam ad nos interficiendos concurrant? proinde si
 quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem,
 qui indignissime interierunt, atque hos latrones interfi
 ciamus. ostendit ciues Romanos, qui eius præsidij fidu
 cia una erant: continuo magnum numerum framenti,
 comestusq; diripit: ipsos crudeliter excruciatos inter
 ficat: nuntios tota ciuitate Heduarum dimittit, in eodem
 mendacio de cæde equitum, & principū permanet: hor
 tatur ut similiratione, atq; ipse fecerit, suas iniurias per
 sequatur. Eporedorix Heduus summo loco natus adole
 scens, & summæ domi potētiae, et unâ Viridomar⁹ pari
 etate, & gratia, sed genere dispari, quæ Cæsar ab Diui
 tiano traditū, ex humili loco ad summā dignitatē pduxer
 at,

LIBER

rat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. ijs erat inter se de principatu cōtentio, & in illa magistratum cōtrouersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaerat. ex ijs Eporedorix cognito Lituici consilio, media fere nocte rcm ad Cæsarem defert. orat ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium cōsilijs ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum prouideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem, neq; propinqui negligere, neq; ciuitas leui momento aestimare possit. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, q̄ semper Heduarum ciuitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quatuor, equitatumq; omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res in celeritate posita esse uidebatur, C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris præsidio relinquit. fratres Lituici cum cōprehendi iussisset, paulo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites, ne necessario tēpore itineris labore permoueantur, cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV. agmen Heduarū conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atq; impedit, interdicitq; omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarus, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari, suosque appellare iubet. His cognitis, & Lituici fraude perspecta, Hedui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Lituicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar nuntijs ad ciuitatem

Heduarum

Heduarū missis, qui suo beneficio cōseruatos docerent. quos iure belli interficere potuisset: tribusq; horis noctis exercitui ad quietē datis, castra ad Gergouia mouit. Medio ferē itinere equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt, summis copijs castra oppugnata demonstrant, cū crebro integri defessis succederent, nostrosq; assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinē castrorū perpetuo esset iisdē in uallo permanendū, multitudine sagittarū, atque omnis generis telorū multos uulneratos, ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabiam discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, plutosq; uallo addere, & se in posterum diem, similem ad casum parare. His rebus cognitis Cæsar summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui primis nuntijs à Lituico acceptis, nullum sibi ad cognoscēdum spatium relinquunt: impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominū generi est innata, ut leuem auditionem habeant pro re comperta: bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in seruitutem abstrahunt. adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut facinore admissō, ad sanitatem reuerti pudeat M. Aristium tribunum militum iter ad legionem facientem, si de data ex oppido Cauillono educunt, idē facere cogunt eos, qui negociandi causa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt: repugnantēs diem noctemq; obsident. multis utrinq; interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. interim nuntio allatu, omneis eorum milites in potestate Cæsaris

ris teneri, cōcurrunt ad Aristium, nihil publico factum
 consilio demonstrant, quæstionem de bonis direptis de-
 cernunt. Litauici, fratrumq; bona publicant: legatos ad
 Casarem sui purgandi gratia mittunt: hæc faciunt recu-
 perandorum suorum causa. Sed contaminati facinore,
 et capti cōpendio ex direptis bonis, quod ea res ad mul-
 tos pertinebat, & timore pœne exterriti, consilia eîam
 de bello mire incipiūt, ciuitatesq; reliquas legationibus
 sollicitant: quæ tametsi Caesar intelligebat, tamen quam
 mitissime potest, legatos appellat, nihil se propter insci-
 entiam, leuitatemque vulgi grauius de ciuitate iudicare
 neq; de sua in Heduos beneuolētia diminuere. ipse ma-
 iorem Gallie motum expectans, ne ab omnibus ciuitati-
 bus circumsisteretur, cōsilia inibat, quemadmodū à Ger-
 gouia discederet, ac rursus omnem exercitum contrahe-
 ret, ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ
 uideretur. Hæc cogitanti accidere uisa est facultas, bene-
 rei gerendæ. nam cū minima in castra operis perspicies
 di causa uenisset, animaduertit collem, qui ab hostibus te-
 nebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus
 uix præ multitudine cerni poterat: admiratus quærit ex-
 per fugis causam, quorum magnus ad eum quotidie nu-
 merus cōfluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse
 Caesar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius
 iugi propè æquum, sed syluestrem, & angustum, qua
 esset aditus ad alteram partem oppidi, uehementer huic
 illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Ro-
 manis occupato, si alterum amississent, quin penè circun-
 uallati, atq; omni exitu, & pabulatione interclusi uide-
 rentur, ad hunc muniendū locum, omnis à Vercingeto
 rige

rige euocatos. Hac re cognita Caesar mittit complures
 equitum turmas eò de media nocte: ijs imperat, ut pau-
 lo tumultuosius omnibus in locis peruagarentur: prima
 luce magnum numerum impedimentorum ex castris de-
 trahi, milionesq; cum cassidibus equitum specie, ac si-
 mulatione collibus circũuehi iubet. His paucos addit eqs-
 tes, qui latius ostentationis causa uagarentur, longo cir-
 cuitu easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul
 ex oppido uidebantur, ut erat à Gergouia despectus in
 castra, neque tanto spatio, certi quid esset, explorari po-
 terat. Legionem unam eodem iugo mittit, & paulũ pro-
 gressam in inferiore loco constituit, syluisq; occultat. auge-
 tur Gallis suspitio, atque omnes illò munitionum copie
 traducuntur. u. scuz castra hostium Caesar cõspicatus, te-
 ctis insignibus suorum, occultatisq; signis militaribus ra-
 ros milites, ne ex oppido animaduertentur, ex maiori
 bus castris in minora traducit: legatisque, quos singulis
 legionibus præfecerat, quid fieri uellet ostendit in pri-
 mis monet, ut cõtineant milites ne studio pugnandi, aut
 spe prædæ longius progrediãtur. quid iniquitas loci ha-
 beat incõmodi, proponit: hoc una celeritate posse uitari
 occasionis esse rem, non prælij. His rebus expositis, si-
 gnum dat, & ab dextera parte alio ascensu eodem tem-
 pore Heduos mittit. oppidi murus ab planitie, atque ini-
 tio ascensus, recta regione (si nullus anfractus interce-
 deret). M. CC. passus aberat. Quicquid huic circuitus
 ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris at-
 gebat a medio ferè colle in longitudine, ut natura mon-
 tis ferebat. ex grandibus saxis sex pedum murum, qui
 nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli: atq;

LIBER

inferiore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem
 collis usque ad murum oppidi de sibi mis castris comple
 uerant. Milites signo dato celeriter ad munitionem per
 ueniunt, eamque transgressi trinis castris potiuntur. Ac
 tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus
 Rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut
 meridie coquieuerat, superiore corporis parte nudata,
 uulnerato equo, uix se ex manibus predantium militum
 eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar
 receptui cani iussit, legioniisque decimae, qua cum eo erat co
 cionatus, signa consistere. at reliquarum milites legionum
 non exaudito tube sono, quod satis magna uallis inter
 cedebat, tamen a tribunis militum, legatisque, ut erat a Ca
 sare praecipuum, retinebantur. Sed elati spe celeris uicto
 riae, et hostium fuga, superiorumque temporum secun
 dis praелиjs nihil adeo arduum sibi existimabant, quod
 non uirtute consequi possent, neque prius finem sequen
 di fecerunt, quam muro oppidi, portisque appropinqua
 runt. tum uero ex omnibus urbis partibus orto clamore,
 qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum
 hostes intra portas esse existimarēt, sese ex oppido ciece
 runt: matres familias de muro uestem, argentumque ia
 ctabant, et pectore nudo prominentes passis manibus ob
 testabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu sicut Auar
 rici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus ab
 stinerent. nonnullae de muris per manum demissae, sese
 militibus tradebant L. Fabius Centurio legionis octa
 uae, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se
 Auaricensibus praemijs, neque commissurum, ut prius
 quisquam murum ascenderet, treis suos nactus manus
 pulares,

pulares, atque ab his subleuatus murum ascendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstrauimus, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno cō cursu eò contenderunt: eorum ut quisque primus uenerat, sub muro consistebat, suorumq; pugnantium numerum augebat: quorum cum magna multitudo conuenisset, matresfamilias, quæ pauloante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberosq; in conspectū proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio, simul et cursu et spatio pugne defatigati, nō facile recentes, atq; integros sustinebant. Cæsar cū in quo loco pugnari, hostiumq; augeri copias uideret, præmetuens suis ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut si nostros depulsos locouidisset, quo minus libere hostes insequeretur, terreret. ipse paulū ex eo loco cum legione progressus, ubi cōstituerat, cœtū pugne expectabat. cum acerrime cōminus pugnaretur, hostes loco & numero, nostri uirtute cōfiderent, subito sunt Hedui uisi, ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextra parte alio ascensu manus distine dæ causa miserat: ij similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt: ac tametsi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod in signe pacatis esse consueuerat, tamē id ipsum sui fallendi causa milites ab hom iij sibus

LIBER

stibus factum existimabant. eodem tempore L. Fabius cęturio, quiq; unā murum ascenderant circumuenti, atq; interfecti de muro precipitantur. M. Petreius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperās, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illū secuti erāt quoniam inquit me unā uobiscam seruare non possum, uestrę quidē certe salutē prospiciā, quos cupiditate glorię adductus, in periculū deduxi, uos data facultate uobis consulite, simul irrupit, in medios hosteis, duobusq; interfectis, reliquos à porta paulum submouit. conantibus auxiliari suis, frustra inquit me e uita subuenire conamini, quē iā sanguis, uiresq; deficiunt: proinde hinc abite, dum est facultas, uosq; ad legionē recipite. Ita pugnans post paulum cōcidit, ac suis salutē fuit. nostri, cū undiq; premerentur. XLVI. centurionibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes, legio decima tardauit, quę pro subsidio paulo æquiore loco constitit. Hanc rursus tertię decimę legiōis cohortes exceperunt, quę ex castris minoribus eductę, cū T. Sextio legato cęperant locum superiorem. Legionēs ubi primum planiciem attigerunt, in festis cōtra hosteis signis cōstitērunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitionēs reduxit. eo die milites sunt paulò minus septingenti desiderati. Postero die Cęsar cōcione aduocata, temeritatē, cupiditatemq; militū reprehendit, quod sibi ipsi iudicauissent, quò procedendū, aut quid agendū uideretur: neque signo recipiendi dato, constitissent, neq; à tribunis militū, legatisq; retineri potuissent: exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse

ad Auariciū

ad Auaricum sensisset, cum sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus exploratam uictoriam dimisisset, ne paruū modo detrimentū in contentione propter iniquitatem loci acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos nō castrorum munitio nes, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiā arrogantiaq; reprehendere, quod plus se, q̄ imperatore de uictoria, atq; exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam, & continentia, q̄ uirtutem, atq; animi magnitudinē desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus ne ob hanc causam animo permoueretur, neu q; iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostium tribuerent. eadem de profectio cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui facto equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit, cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq; animos confirmandos factum existimans, in Heduos castra mouit, ne tum quidem insecutis hostibus: tertio die ad flumen Elaucr pontem refecit, atque exercitum traducit: ibi a Viridomaro, atque Eporcdorige Heduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Heduos profectum, opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. Et si multis iam rebus perfidiam Heduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu ad maturari defectionem ciuitatis existimabat, tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre iniuriam uide-

LIBER

retur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit, quos, & quae humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos a agris, omnibus ereptis socijs, imposito stipendio, obfidibus summa cum contumelia extortis, & quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse uiderentur. His datis mandatis eos absce dimisit. Nouiodunum erat oppidum Heduorum ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia, atque Hispania coemptorum miserat. Eo cum Eporedorix, Viridomarusque uenissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Heduis receptum, quod est oppidum apud eos maxime authoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamque partem Senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publice missos, non praetermittendum tantum com modum existimauerunt. Itaque interfectis Nouioduni custodibus, quique eò negociandi, aut itineris causa conuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt, obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt: oppidum, quod ab se teneri non posse iudicabant, necui esset ususui Romanis, incenderunt. frumenti quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atque incendio corruerunt: ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia, custodiasque ad ripas Ligeris

geris disponere, equitatumq; omnibus locis iniiciendi timoris causa ostentare cœperūt, ut ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent. quā ad spem multū eos adiuuabat, quod Liger ex niuibus creuerat, & omnino uado transiri non posse uideretur. Quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quā essent maiores eò copiae coactæ, dimicaret. Nam ut commutato cōsilio iter in prouinciā conuerteret, id ne tum quidem necessario faciendum existimabat, cum infamiam, atq; indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, uiarūq; difficultas impediebat, tum maxime, quod adiungi Labieno, atque his legionibus, quas unā miserat uehementer cupiebat. Itaque admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionē ad Ligerim peruenit. uadoq; per equites inuēto, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo, atq; humeri ad sustinēda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui uim fluminis refringeret, atq; hostibus primo aspectu perturbatis, incolumē exercitum traduxit: frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus repleto his rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem gerūtur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur, Id est oppidum parisiensium, positum in insula fluminis Sequanæ, cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiae conuenerunt. Summa imperij traditur Camulogeno Aulercō, qui propē confectus ætate, tamen propter singularem

LIBER

singularem scientiam rei militaris, ad eam est honorem
 euocatus. Is cum animaduertisset perpetuam esse palu-
 dem, quæ insueret in Sequanam, atque illum omnem locum
 magnopere impediret, hic consedit, nostrosque transi-
 tu prohibere instituit. Labienus primos vineas agere,
 cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire
 conabatur. postquam difficilius conferri animaduertit,
 silentio e castris tertia uigilia egressus eodem, quo uen-
 nerat itinere, Melodanum peruenit, id est oppidum Seno-
 num in Insula Sequana positum, ut paulo ante Lutetiam
 diximus, deprehensis nauibus circiter L. celeriterque con-
 iunctis, atque eò militibus impositis, et rei nouitate per-
 territis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum
 euocata, sine contentione oppido potitur: resecto ponte,
 quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum
 traducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœ-
 pit. Hostes re cognita ab ijs, qui a Meloduno profugerant,
 Lutetiam incendi, pontesque eius oppidi rescindi iu-
 bent. ipsi profecti, palude in ripis Sequanae regione Lu-
 tetiae contra Labieni castra consistunt. Iam Cæsar à Ger-
 gouia discessisse audiebatur: iam de Heduarum defectione,
 et secundo Galliae motu rumores afferbantur: Gal-
 lique in colloquijs interclusum itinere, et Ligere Cæsarem
 inopia frumenti coactum in provinciam contendisse con-
 firmabant. Bellouaci autem defectione Heduarum cog-
 nita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque
 aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus tanta res-
 rum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium,
 atque antra senserat, intelligebat. Neque iam ut aliquid
 acquireret, prælioque hostis lacefferet, sed ut incolumen
 exercitum

exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namq; altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis, instabant. alteram Camulogenus parato, atq; instructo exercitu tenebat. tum legiones à presidio, atq; impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petendū uidebat. itaq; sub uesterum concilio conuocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter, industriæq; administrarent, naues, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitib⁹ Romanis attribuit, & prima confecta uigilia, quatuor millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibiq; se expectari iubet. quinq; cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris presidio relinquit. quinq; eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirat etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paulo, silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quo nauis appellii iusserat. eò cum esset uentum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimantur. exercitus, equitatusq; equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Vno ferè tempore sub lucem hostibus nuntiatum in castris Romanorum præter consuetudinē tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq; remorum in eadem parte exaudiri, & paulo infra, milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire

LIBER

transire legiones, atq; omneis perturbatos defectione He
duorum fugã parare, suas quoq; copias in treis partes
distribuerunt. Nam & præsidio è regione castrorum re-
lictò, & parua manu Metio sedum uersus missa, quæ tan-
tam progredetur, quantum nauæis processissent, reli-
quas copias contra Labienum duxerunt: prima luce &
nostri omneis erant transportati, & hostium acies cerne-
batur. Labienus milites cohortatur, ut suæ pristinae uir-
tutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tene-
rent, atq; ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenuero ho-
stis superassent, adesse existimarent, dat signum prælij.
primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio con-
stiterat, hostes pelluntur, atq; in fugam conijciuntur. ab
sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum pri-
mi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen
accerrime reliqui resistebant, nec dabat suspensionem fugæ
quisquã. ipse dux hostiũ Camulogenus suis aderat, atq;
eos cohortabatur. at incerto etiam nunc exitu uictoriæ,
cum septimæ legionis tribunus esset nuntiatum, quæ in
sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legio-
nem ostenderunt, signa q; intulerunt. ne eo quidem tem-
pore quisquam loco cessit: sed circumuenti omnes inter-
fecti q; sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. At ij,
qui præsidio contra castra Labieni erant relictì, cum
prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt col-
lem q; cæperunt, neque nostrorum militum, uictorum q;
impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus
permixti, quos non solum, montes q; texerunt, ab equita-
tu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuer-
titur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus reli-
cta erant:

Et erant: inde cum omnibus copijs ad Cæsarem perue-
 nit. defectione Hedduorum cognita, bellum augetur. lega-
 tiones in omneis partibus circummittuntur. quantum gra-
 tia, autoritate, pecunia ualent, ad sollicitandas ciuitates
 nituntur: nacli obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat,
 horum supplicio dubitanteis territant. petunt à Vercin-
 getorige Hedui, ut ad se ueniat, rationesq; belli gerendi
 communicet. re impetrata, contendunt, ut ipsis summa im-
 perij tradatur, & re in cōtrouersia deducta, totius Gal-
 liæ concilium Bibracte indicitur. eodem conueniunt una-
 diq; frequentes multitudines. suffragijs res permittitur:
 ad unum omnes Vercingetorigē probant Imperatorē.
 Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treueri absuerunt.
 illi quod amicitiam Romanorum sequebantur, Treueri
 quod aberant longius, & ab Germanis premebantur,
 quæ fuit causa, quare toto abessent bello, & neutris au-
 xilia mitterent. magno dolore Hedui ferunt se deiectos
 principatu. queruntur fortunæ commutationem, & Cæ-
 saris indulgentiam in se requirunt: neque tamen suscepto
 bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inuiti
 summæ spei adolescentes Eporedorix, & Viridomarus
 Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus
 obsides. deniq; ei rei constituit diem, huc omneis equites
 quindecim millia numero celeriter conuenire iubet. pedi-
 tatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque
 fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum. Sed quo-
 niã abundet equitatu, per facile esse factu frumentationi-
 bus, pabulationibusq; Romanos prohibere, æquo modo
 animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaq; incen-
 dant, qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium,
 libertatemq;

LIBER

libertatemq; se consequi uideant. His constitutis rebus,
 Heduis, Segusianisq;, qui sunt finitimi ei prouinciæ de-
 cem millia peditum imperat. Huc addit equites octingen-
 tos. ijs præficit fratrem Eporedorigis, bellumq; in ferre
 Allobrogib; iubet. altera ex parte Gabalos, proximosq;
 pagos Aruernorū in Heluios: item Rutenos, Cadurcosq;
 ad fines Volgarum, Aremicorumq; depopulandos mit-
 tit. Hic nihilo minus clandestinis nuntijs legationibusq;
 Allobroges sollicitat, quorū mentes nondum à superiore
 bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, ci-
 uitati autem imperiū totius prouinciæ pollicetur. Ad hos
 omnes casus prouisa erant præsidia cohortium duarum
 & uiginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cesare le-
 gato ad omnes partis opponebantur. Heluij sua sponte
 cum finitimis prælio congressi pelluntur, & C. Valerio
 Donotauro Caburi filio principe ciuitatis, cōpluribusq;
 alijs interfectis, intra oppida murosq; cōpelluntur. Allo-
 broges crebris ad Rhodanū dispositis præsijs: magna
 cum cura & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quod
 hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis
 omnibus itineribus, nulla re ex prouincia, atque Italia
 subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit
 ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: equi-
 tesq; ab his accersit, & leuis armaturæ pedites, qui inter
 eos præliari consueuerant. eorum aduentu, quod minus
 idoneis equis utebantur, à tribuni militum, reliquisq;
 equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germani-
 nisq; distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium co-
 piæ ex Aruernis, equitesq;, qui toti Gallie erant impera-
 ti, conueniunt. magno horum coacto numero, cum Cæ-

sar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium prouinciæ ferri posset, circiter millia passuum decem ab Romanis trinis castris Vercingetorix confedit: conuocatisq; ad concilium præsentis equitum, uenisse tempus uictoriæ demonstrat, fugere in prouinciã Romanos, Galliaq; excedere. Id sibi ad præsentem obtinendam libertatẽ satis esse, ad reliqui temporis pacem, atq; otium parum profici. maioribus enim coactis copijs reuersuros, neq; finem belli facturos: proinde agmine impeditos adorientur: si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse. si id, quod magis futurũ confidebat, relictis impedimentis, suæ salutis consulant, & usu rerum necessariorum, & dignitate spoliati uiri. Nam de equitibus hostium, quibus nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum, conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atque omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in treis partibus distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cepit. Qua re nuntiata, Cæsar suum quoq; equitatum tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. pugnatur unã omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi uidebantur, eò signa inferri Cæsar, aciemq; conuerti iubebat. quæ res et hostes ad insequendum

LIBER

dum tardabat, & nostros spe auxiliij confirmabat. tandem Germani ab dextro latere summum iugum nacti hostes loco depellunt: fugienteis usq; ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copijs cōfederat, persequuntur, compluresq; interficiūt. Qua re animaduersa, reliqui ne circumuenirentur ueriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Hedui capti ad Cæsarem perducuntur. Cotus præfectus equitum, qui contra uersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat: & Cauarillus, qui post defectionem Lituici pedestribus copijs præfuerat: & Eporedorix, quo Duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contendebant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit, protinusq; Alexiã, quod est oppidum Mandubiorum iter facere cœpit: celeriterq; impedimenta ex castris educi, et se subsequi iussit. Cæsar impedimentis in proximum collem deductis, duabusq; legionibus præsidio relictis, secutus quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit. prospecto urbis situ, perterritisq; hostibus, quod equitatus, qua maxima parte exercitus confidebãt, erat pulsus, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo ad modum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non possent uideretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina sublucebant. ante id oppidum planities circiter millia passuum tria in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quæ

pars

pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locū co-
 piæ Gallorum compleuerant, fossamq; et maceriam sex
 in altitudinem pedum produxerant. Eius munitionis
 quæ ab Romanis instituebatur, circuitus. XI. M. passū
 tenebat. Castra opportunis locis erant posita: ibiq; ca-
 stella uigintitria facta, in quibus castellis interdū statio-
 nes disponebantur, nequa subito irruptio fieret. hæc ea-
 dem noctu excubitoribus, ac firmis præsijs tenebātur
 Opere instituto fit equestre prælium in ea planitie, quā
 intermissam collibus trium millium passuum in longitu-
 dinē patere supra demonstrauius. summa ui ab utris-
 que cōtenditur. laborantibus nostris, Cæsar Germanos
 summittit. legionesq; pro castris cōstituit, nequa subito
 irruptio ab hostium peditatu fiat: præsidio legionū ad-
 dito, nostris animus augetur, hostes in fugam coniecti,
 seipsi multitudine impediunt: atq; angustioribus portis
 relictis coarctantur: Germani acrius usque ad munitio-
 nes sequuntur. fit magna cædes. nonnulli relictis equis
 fossam transire, & maceriam transcendere conantur.
 Paulum legiones Cæsar, quas pro uallo cōstituerat, pa-
 moueri iubet. non minus qui intra munitiones erant
 Galli perturbantur, ueniri ad se cōfestim existimantes,
 ad arma cōclamant. nonnulli perterriti in oppidum ir-
 rumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra
 nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis,
 Germani sese recipiunt. Vercingetorix priusquā muni-
 tiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnē
 à se equitatum noctu dimittere: discedentibus mandat,
 ut suam quisq; eorum ciuitatē adeat, omneisq; qui per-
 etatem arma ferre possint, ad bellum cogant, sua in illa

LIBER

los merita proponit: obtestaturq; , ut suæ salutis ratione habeant, neu se de communi libertate optime meritum cruciatum hostibus dedant. qui si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta secum interitura demonstrat. ratione inita, frumentum se exigue dierum triginta habere, sed paulo etiam longius tolerare posse parando. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum dimittit. frumentum omne ad se referri iubet. capitis pœnam ijs, qui non paruerint, constituit. pecus, cuius magna erat ab Manduujs compulsa copia, uiritim distribuit. frumentum parce, & paulatim metiri instituit. copias omnes quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Gallie expectare, & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cesar hæc genera munitiois instituit. Fossam pedum uiginti latam directis lateribus duxit, ut eius solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitioes ab ea fossa pedibus. CCCC. reduxit. Id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, ne facile totum opus, militum corona cingeretur, ne de improviso, aut noctu ad munitioes hostium multitudo aduolaret, aut interdum tela in nostros operi destinatos conijcere possent. hoc intermissio spatio, duas fossas quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit: quarum interiorem eam pestribus, ac demissis locis aqua ex flumine deriuata compleuit. post eas aggerem, & uallum duodecim pedum extruxit. huic loriam, pinna sq; adiecit grandibus certuis, eminentibusq; ad commensuras pluteorum, atq; aggeris, qui ascensum hostium

hostiūm tardarent, & turres toto opere circūdedit, quæ
 pedes. LXXX. inter se distarent. erat eo tempore, &
 materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri ne-
 cesse: diminutis nostris copijs, quæ longius ab castris pro-
 grediebantur, & nonnunquam opera nostra Galli tenta-
 re, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere,
 re, summa vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera
 addendum Cæsar putauit, quo minore numero militum
 munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum,
 haud admodum firmis ramis abscis, atque horum de-
 libratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ,
 quinos pedes altæ ducebantur. Huc illi stipites demissi,
 & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis emi-
 nebant: quini erant ordines coniuncti inter se, atque im-
 plicati, quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis uallis in-
 ducebant. hos Cippos appellabant, ante hos obliquis or-
 dinibus in quincuncem dispositis scrobes trium in altitu-
 dinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad sum-
 mum fastigio. Huc teretes stipites fœminis crassitudine
 ab summo præacuti, & præusti demittebantur, ita, ut nō
 amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul con-
 firmandi, & stabilicndi causa singuli ab infimo solo pe-
 des terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultā-
 das insidias uiminibus, ac uirgultis integebatur. huius
 generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes dista-
 bant. id ex similitudine floris liliūm appellabant. Ante
 hæc talæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in ter-
 ram infodiebantur: mediocribusq; intermissis spatijs, om-
 nibus locis differebantur, quos Stimulos nominabant.
 His rebus perfectis regiōes secutus, quā potuit equissi-

LIBER

mas, pro loci natura quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionum praesidia circumsundi possent, neu cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum, frumentumque habere omneis conuectum iubet. Dum haec ad Alexiam geruntur, Galli concilio Principum indicto, non omneis, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt: sed certum numerum, cuique ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere possent. Imperant Heduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambruaetis, Aulercis, Brannonicibus, Brannonijs millia trigintaquinque, parem numerum Aruernis, adiunctis Heleuetis, Cadurcis, Gaballis, Velauijs, qui sub imperio Aruernorum esse consueuerunt. Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xanthonibus, Rutenis, Carnutibus uigintiduo millia. Bellouacis decem, totidem Lemouicibus: octona Pictonibus, Turonis, Parisijs, Heluetijs, Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrogibus quina millia. Aulercis Cenomanis totidem. Atrebatibus quatuor millia. Bellocassis, Lexouijs, Aulercis, Eburonicibus tera. Rauracis, Boijs triginta. Vniuersis ciuitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeque eorum consuetudine Armoricae appellantur, quo sunt in numero, Curiosolites, Redones, Ambibarij, Cadetes, Osissimi, Lemoices, Vnelli, Sena. ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis

manis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam Imperio obtemperaturos: rogati tamen à Commio pro eius hospitio duo millia miserunt. huius opera Commij, ita ut antea demonstrauimus, fideli atq; utili superioribus annis erat usus in Britania Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat, iura, legesque reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen uniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis uindicandæ, et pristinae belli laudis recuperandæ, ut neque beneficijs, neque amicitia memoria mouerentur: omnesque & animo & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum. VIII. millibus, & peditum circiter. CCXL. Hæc in Heduorum finibus recensebantur, numerusque inibat, præfecti constituebantur. Commio Attrebatum, Viridomaro, & Eporedorigi Heduis, Verga fillanno Aruerni cõsobrino Vercigetorigis summa imperij traditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorũ consilio bellum administraretur. omnes alacres, & fiducia pleni ad Alexiam proficiscuntur, nec erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur: præsertim ancipiti prælio cū ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copię equitatus, peditatusq; cerneretur. at ij, qui Alexiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumento, inscij quid in Heduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum cõsultabant: ac uarijs dictis sententijs, quarum pars deditio nem, pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebant. Non prætereunda uidetur oratio Critognati propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. Hic

summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus aũ-
 thoritatis: Nihil inquit de eorum sententiâ dicturus sum,
 qui turpissimam seruitutem deditiõis nomine appellat,
 neque hos habendos ciuium loco, neque ad concilium ad-
 hibēdos censeo: cum ijs mihi res sit, qui eruptionem pro-
 bant, quorum in cõsilio omnium uestrũ consensu pristi-
 næ residere uirtutis memoriâ uidetur. animi est ista mol-
 licies, non uirtus, inopiam paulisper ferre nõ posse. qui se
 ultro morti offerant facilius reperiuntur, quam qui do-
 lorē patiēter ferāt. Atq; ego hanc sententiã probare,
 (nã apud me multũ dignitas potest) si nullã præterquã
 uitæ nostræ iacturã fieri uiderem. Sed in consilio capiē-
 do omnẽ Gallã respiciamus, quã ad nostrum auxilium
 concitauimus, quid hominum millibus octoginta uno lo-
 co interfectis, propinquis, consanguineisq; nostris ani-
 mi fore existimatis, si penè in ipsis cadaueribus prælio
 decertare cogentur? Nolite hos uestro auxilio spoliare,
 qui uestre salutis causa suũ periculum neglexerint: nec
 stultitia ac temeritate uestra, aut imbecillitate animi om-
 nem Galliam prosternere, ac perpetuã seruituti addice-
 re. An quod ad diẽ non uenerint, de eorum fide, constan-
 tiaque dubitatis? Quid ergo Romanos in illis ulterio-
 ribus munitionibus animi ne causa quotidie exerceri pu-
 tatis? si illorũ nũtijs cõfirmari non potestis, omni aditu
 præsepto, ijs utimini te sibus appropinquare eorum ad-
 uentũ, cuius rei timore exterriti, diem, nocteq; in opere
 uersantur. Quid ergo? Mei consilij est facere, quod no-
 stri maiores, nequaquã pari bello Cymbrorũ, Teutonumq;
 fecerunt, qui in oppida cõpulsis, ac simili inopia subacti,
 eorum corporibus, qui etate inutiles ad bellum uideban-

tur, uitā tolerauerūt, neq; se hostibus tradiderunt. cuius
 rei exemplū si nō haberemus, tamen libertatis causa in-
 stitui, & posteris prodi, pulcherrimū iudicārē. Nā quid
 illi simile bello fuit? de populata Gallia, magnaq; illata
 calamitate Cymbri finibus nostris aliquādo excesserūt,
 atq; alias terras petierunt. iura, leges, agros, libertatem
 nobis reliquerunt. Romani uero quid petunt aliud, aut
 quid uolunt, ni si inuidia adducti, quos fama nobiles, po-
 tentesq; bello cognouerunt, horū in agris, ciuitatibusq;
 considerare, atque his eternam iniūgere seruitutem? neq;
 enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quod si
 ea, quæ in longinquis nationibus geruntur ignoratis,
 respicite finitimam Galliā, quæ in prouinciam redacta
 iure & legibus cōmutatis, securibus subiecta, perpetua
 premitur seruitute. Sentētis dictis cōstituunt, ut qui ua-
 letudine, aut etate inutiles sunt bello, oppido excedant:
 atque omnia prius experiantur, quā ad Critognati sen-
 tentiam descendant. Illo tamen potius utendum consilio
 si res cogat, atque auxilia morētur, quā deditiois, aut
 pacis subeundam conditionem. Mandubiū, qui eos oppi-
 do receperant, cum liberis, atque uxoribus exire cogun-
 tur: ij cum ad munitiones Romanorum accessissent, flen-
 tes omnibus precibus orabant, ut se in seruitutem rece-
 ptos cibo iuuarēt. Hos Caesar dispositis in uallo custodijs
 recipi prohibebat. Interea Cōmius, & reliq; duces, qui-
 bus summa imperij permissa erat, cū omnibus copijs ad
 Alexiā perueniūt: & colle exteriorē occupato non lon-
 gius quingentis passibus à nostris munitionibus confi-
 dunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem cā-
 planiciem, quā in longitudinē tria millia passū patere
 n iiij demon-

LIBER

demonstrauimus, complent: pedestresq; cōpias pabulū ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alexia de spectus in campū, concurritur: his auxiliij uisis fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiā excitantur. Itaque productis copijs ante oppidum confidunt, & proximam fossam cratibus intrant, atque aggere explent, seq; ad eruptionem, atque omnes casus comparāt. Caesar omni exercitu ad utrāq; partemmunitionum disposito, ut si usus ueniat, suum quisq; locū teneat, & nouerit: equitatum ex castris educi, & præliū committi iubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undiq; iugum tenebant de spectus, atque omnium militum intenti animi pugnae euentum expectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque leuis armaturæ intriccerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent, ab his complures, de improviso uulnerati prælio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli considerent, & nostros premi multitudine uiderent, ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur, & ij, qui ad auxilium conuenerant, clamore, & ululatu suorum animos confirmabant, quæ in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum clari poterat: utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominia ad uirtutē excitabāt. Cū à meridie propè ad solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hosteis impetum fecerunt, eosq; propulerunt. quibus in fugā coniectis, sagittarij circūuenti, interfectiq; sunt. Item ex reliquis partibus nostri eedentes usq; ad castra insecuti sui colligendi facultatem

non

non dederunt. At ij, qui ab Alexia processerant, mæsti propè uictoria desperata, se in oppidum receperūt. Vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestrès munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsidebātur, de suo aduentu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo deturbare, reliquaq; quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodē tempore clamore ex audito dat tuba signum suis Vercingetorix, atq; ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus, suus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis liberalibus, sudibusq; quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrēt. prospectu tenebris adempto multa utrinq; uulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte nostros intellexerant, ijs auxilio ex ulterioribus castellis deductos summitterant, dum longius ab munitione aberāt Galli, plus multitudine telorum proficiebāt: posteaq; propius successerunt, aut seipsi stimulis inopinantes inducebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex uallo, & turribus traiecti pilis muralibus interibant, multis undiq; uulneribus acceptis nulla munitione perrupta, cum lux appareret, ueriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperūt. at interiores dum ea, quæ à Vercingetorige, ad eruptionē præparata erant proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus administrādis morati prius suos

LIBER

suos discessisse cognouerunt, quæ munitionibus appropin-
 quarent, ita re infecta in oppidum reuerterunt. Bis ma-
 gno cum detrimento repulsi Galli, quid agunt consulunt:
 locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum
 situs, munitionesque cognoscunt. Erat à septentrionibus
 collis, quem quia propter magnitudinem circuitus, ope-
 re circumplecti non potuerant nostri, necessario penè in
 quo loco, et leniter decliui castra fecerunt. Hæc C. An-
 tistius Reginus, et L. Caninius regulus legati, cum dua-
 bus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores re-
 gionibus, duces hostium sexaginta millia ex omni nume-
 ro deligunt earum ciuitatum, quæ maximam uirtutis opi-
 nionem habebant, quid quoque pacto agi placeat, occulte
 inter se constituunt, ad eundem tempus definiunt, cum me-
 ridies esse uideatur. ijs copijs Vergasillaunum Aruernum
 unum ex quatuor ducebus propinquum Vercingetorigis
 præficiunt. ille ex castris prima uigilia egressus propè
 confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, mi-
 litesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Cum iam
 meridies appropinquare uideretur, ad ea castra, quæ su-
 pra demonstrauius, contendit: eodemque tempore equi-
 tatus ad campestres munitiones accedere, et reliquæ co-
 piæ sese pro castris ostendere ceperunt. Vercingetorix
 ex arce Alexiæ suos conspicatus ex oppido egreditur,
 à castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eru-
 pitionis causa parauerat, profert. pugnatur uno tempo-
 re omnibus locis, atque omnia tentantur, quæ minime uisa
 pars firma esse, huc concurritur. Romanorum manus,
 tantis munitionibus distinctur, nec facile pluribus locis
 occurrit. multum ad terrendos nostros ualuit clamor,
 qui

qui post tergum pugnantibus extitit, & suum periculum in aliena uident uirtute consistere. Omnia enim plerūq; quæ absunt, uehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaq; in parte geratur cognoscit, laborantibus summittit, uicisq; ad omnia occurrit, unum illud esse tempus prædicat, quo maxime contendendi conueniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint, finem laborū omnium expectant, maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Verga silla unū missum demonstrauim⁹. Exiguū loci ad decliuitatē fastigiū magnū habet momentū. Alij tela conijciūt. alij testudine facta subeunt, defatigatis inuicē integri succedunt. agger ab uniuersis in munitionē coniectus, & ascensum dat Gallis, & ea, quæ in terrā occultauerāt Romani contegit: nec iam arma nostris, nec uires suppetunt. Iis rebus cognitis, Cæsar Labienū cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat si sustinere nō possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret, id nisi necessario non faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbāt, omnium superiorum dimicationū fructum in eo die, atq; hora docet consistere: interiores desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex ascensu tentant. huc ea, quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnātes deturbant, aggere, & oratibus aditus expediunt: falcibus uallum, ac loriciā rescindūt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentē cū cohortibus sex, post cum alijs septē Fabiū legatū, postremo ipse, cū uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit: restituto Plio, ac repulsis hostib⁹,
 eò, quò

LIBER

eò, quò Labienum miserat, contendit. cohortes quatuor
 ex proximo castello educit. equitum se partem sequi, par-
 tem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes
 adoriri iubet. Labienus postquam neq; aggres, neq;
 fosse uim hostium sustinere poterāt coactis una de qua-
 draginta cohortibus, quas ex proximis præsijs dedu-
 ctas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiozem,
 quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, ut prælio in-
 ter sit. eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insi-
 gni in prælijs uti consueuerat, turmis equitū, & cohorti-
 bus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus
 hæc decliua, & deuexa cernebantur, hostes committunt
 prælium, utrinq; clamore sublato, excipitur rursus ex
 uallo, atq; omnibus munitionibus clamor. Nostri emissis
 pilis, gladijs rem gerunt, repente post tergum equitatus
 cernitur, cohortes aliæ appropinquāt. Hostes terga uer-
 tunt, fugientibus equites occurrunt, fit magna cædes. Se-
 dulius Dux, & princeps Lemouicum occiditur. Verga-
 sillaunus Aruernus uiuus in fuga cõprehenditur: signa
 militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur.
 pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiūt.
 conspicati ex oppido cædem, & fugam suorum, despera-
 ta salute copias à munitionibus reducunt. fit protinus
 hac re audita ex castris Gallorum fuga. quod nisi cre-
 bris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi,
 omnes hostium copie delcri potuissent. de media nocte
 missus equitatus nouissimum agmen cõsequitur. magnus
 numerus capitur, atq; interficitur: reliqui ex fuga in ci-
 uitates discedūt. Postero die Vercingetorix concilio con-
 uocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum,
 sed,

sed communis libertatis causa demonstrat: & quoniam sit fortunæ cedendum, ad utranq; rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuū tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati, iubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris confedit, eò duces producuntur. Vercingetorix deditur. arma proijciuntur. reseruat Heduis, atq; Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. His rebus confectis in Heduos proficiscitur. ciuitatē recipit, eò legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum. legiones in hyberna mittit. captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruernisq; reddidit. T. Labienū cum duabus legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci iubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium & L. Minutium Basilium cum duabus legionib⁹ in Rhemis collocat, nequam à finitimis Bellouacis calamitatē accipiant. C. Antistium Reginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem & P. Sulpitium Cabilonni, & Matisconæ in Heduis ad Ararim rei frumentariæ causa collocat. ipse Bibracte hyemare constituit. Huius Anni rebus cognitis, Romæ dierum uiginti supplicatio indicitur.

A. HIRCII DERELICTORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER. VIII

OACTVS ASSI-
 dui tuis uocibus Balbe,
 cum quotidiana mea re-
 cusatio, non difficultas
 excusatione, sed in-
 ertia uideretur depreca-
 tionem habere, difficilli-
 mam rem suscepi. Cesa-
 ris nostri commentarios
 rerum gestarum Galliae

non comparandos superioribus, atq; insequentibus eius
 scriptis, contexui, nouissimeq; imperfecta ab rebus gestis
 Alexandriae confecti, usq; ad exitum non quidem ciuili-
 dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitaes Cesa-
 ris, quos utinam qui legent, scire possint, q̄ multus susce-
 perim scribendos, quo facilius carcam stultitiae, atq; ar-
 rogantiae crimine, qui me medium interposuerim Cesa-
 ris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose
 ab alijs esse perfectum, quod non horum elegantia com-
 mentariorum superetur, qui sunt editi, ne scientia tanta-
 rum rerum gestarū scriptoribus deesset. adeoq; proban-
 tur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas
 scriptoribus uideatur. Cuius tamē rei maior nostra, quā
 reliquorum est admiratio. Ceteri enim quā bene, atq;
 emendate, nos etiam quā facile, atq; celeriter eos perfe-
 cerit, scimus. Erat autē in Cesare cum facultas, atq; ele-
 gantia summa scribendi, tum uerissima suorum scientia
 consiliorum explicandorum. mihi ne illud quidem acci-
 dit, ut Alexandrino, atq; Africano bello interessem. quae
 bella quanquā ex parte nobis Caesaris sermone sint nota,
 tamen

tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

OMNI GALLIA DE-
uicta, Cæsar cum à superiore estate nullum bel-
landi tempus intermis-
sisset, militesq; hyberno-
rum quiete reficere à
tantis laboribus uellet,
complures eodem tem-
pore ciuitates renouare
belli consilia nuntiaban-
tur,

coniurationesq; facere: cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neq; ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxiliij, aut spatij, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda. non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se uendicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hybernis. ipse equitatus præsidio pridie Calendas Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem duodecimam, quam non longe à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem undecimam

LIBER

decimam, quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesque facerent. Repentino aduentu Caesaris accidit, quod imparatis, defectisque fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud uulgare incursionis signum hostium, quod incendijs ædificiorum intelligi consuevit, Caesaris id erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli, frumentique si longius progredi uellet, deficeretur, aut hostes incendijs terrerentur, multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitij confisi, aut societate consiliorum confugerant frustra. Nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitantem terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita Bituriges, cum sibi uiderent clementia Caesaris redditum patere in eius amicitiam, finitimasque ciuitates sine ulla pena dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Caesar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducentos sestertios, centurionibus duo millia numum præde nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hyberna remissis, ipse se recepit die. XL. Bibracte: ibi cum

ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium
 petiitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi quaere-
 rebantur. Qua re cognita, cum non amplius decem &
 octo dies in hybernis esset commoratus, legiones quarta
 tamdecimam et sextam ex hybernis ab Arare educit, quas
 ibi collocatas, explicandae rei frumentariae causa superio-
 re commentario demonstratum est. Ita cum duabus legio-
 nibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cum fama
 exercitus ad hostes esset perlata, calamitate caetero-
 rum ducti Carnutes, desertis uicis oppidisque, quae tole-
 randae hyemis causa, constitutis repente exiguis ad ne-
 cessitatem aedificijs, incolebant (nuper enim deuicti com-
 plura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Caesar
 erumpentis eo maxime tempore acerrimas tempestates
 cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo
 castra ponit, atque in tecta, partim Gallorum, partim
 coniectis celeriter stramentis, quae tentorium integre-
 dorum gratia erant inaedificata, milites contegit. equi-
 tes tamen & auxiliarios pedites in omnes partes mit-
 tit, quas cunq; petisse dicebantur hostes. nec frustra. nam
 plerunq; magna praeda potiti nostri reuertuntur. op-
 pressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cum
 tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec
 sylvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent,
 dispersi magna parte amissa suorum, dissipantur in fi-
 nitimas ciuitates. Caesar tempore anni difficillimo, cum
 satis haberet, convenientes manus dissipare, ne quod ini-
 tium bellina sceretur, quantumque in ratione esset, ex-
 ploratum haberet, sub tempus aestiuorum nullum sum-
 mum bellum posse conficere, C. Trebonium cum duabus
 legionibus;

LIBER

legionibus, quas secum habebat, in hybernis Genabi col-
 locauit: ipse, cum crebris legationibus Rhemorū certior
 fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgas
 q̄; præstabant, finitimasq̄; ijs ciuitates, duce Corbeo Bel-
 louaco, & Commio Atrebate exercitum comparare, at
 que in unum locum cogere, ut omni multitudine in fi-
 ncis Sueſſionum, qui Rhemis erant attributi, facerent
 impressionem, pertinere autem non tantum ad dignita-
 tem: sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam cala-
 mitatem socios optime de republica meritos accipere, le-
 gionem ex hybernis euocat rursus undecimam. Literas
 autem ad C. Fabium mittit, ut in fincis Sueſſionum legi-
 ones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duas
 bus à T. Labieno accersit. Ita quantū hybernorū oppor-
 tunitas, belliq̄; ratio postulabat, perpetuo suo labore, in
 uicem legionibus expeditionū onus iniungebat. His co-
 pijs coactis ad Bellouacos proficiscitur: castrisq̄; in eo-
 rum finibus positis, eqtū turmas dimittit in omneis par-
 teis ad aliquos excipiendos, ex quibus hostiū consilia co-
 gnosceret. eqtes officio functi renuntiant paucos in edi-
 ficijs esse inuentos, atq; hos nō qui agrorū incolendorū
 causam remansissent (nanq; esse undiq; diligenter demi-
 gratū) sed qui speculandi gratia essent remissi. à quibus
 cum quaereret Cæsar, quo loco multitudo esset Belloua-
 corū, qd' ue esset cōsiliū eorū, inueniebat Bellouacos om-
 neis qui arma ferre possent, in unū locū cōuenisse. Item
 que Ambianos, Aulericos, Calicos, Velliocassos, Atreba-
 tes locū castris excelsum impedita circūdatū palude de-
 legisse, oīa impedimenta in ultiores syluas contulisse,
 cōplures esse principes belli authores, sed multitudinem
 maxime

maxime Corbeo obtēperare, q̄ ei summo odio esse no-
 men populi Ro. intellexissent. Paucis ante diebus, ex his
 castris Commiū discessisse ad auxilia Germanorū addu-
 cenda, quorū et uicinitas propinqua, & multitudo esset
 infinita. Cōstituisse autē Bellouacos oim principū cōsen-
 su, summa plebis cupiditate, ut si diceretur Cæsar cū tri-
 bus legionibus uenire, offerrent se ad dimicandū, ne mi-
 seriore, ac duriore postea cōditione cū toto exercitu de-
 certare cogerētur: sin maiores copias adduceret, ñ colo-
 co pmanerēt, quē delegissent. pabulatiōe autē, quæ ppter
 anni tēpus cū exigua, tū disiecta esset, & frumētatione,
 et reliquo cōmeatu ex insidijs prohibere Romanos. quæ
 Cæsar cū consentientibus plurimis cognouisset, atq; ea
 quæ proponerentur consilia plena prudentiæ, longeque
 à temeritate Barbarorum remota esse iudicaret, omni-
 bus rebus inferuendum statuit, quō celerius hostes con-
 tempta suorum paucitate prodirent in aciem. singularis
 enim uirtutis ueterrimas legiones septimam, octauam,
 & nonam habebat: summae spei, delectæque iuuentutis,
 undecimam, quæ octauo iam stipēdio functa, tamen col-
 latione reliquarum nondum eandem uetustatis, & uirtu-
 tis cœperat opinione. Itaq; cōsilio aduocato, rebus ijs
 quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multi-
 tudinis confirmat, si forte hostes trium legionum nume-
 ro posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita
 cōstituit, ut legio septima, octaua, nona, ante omnia iret
 impedimenta. deinde omnium impedimentorum agmen,
 (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse
 cōsuevit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis spe-
 cies accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent.

LIBER

Hac ratione penè quadrato agmine instructo, in conspectu hostium celerius opinione eorum exercitum adducit. Quis legiones repete instructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uiderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiducia consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu expectatione nostri consilij, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, et si dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium ualle intermissa, magis in altitudinem depressa, quàm late patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat uallo pedum. XII. muniti, coronisq; hac ratione eius altitudinis inædificari, fossam duplicem, pedum quintum denum lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabularum, pontibus traiectis, constratisq; coniungi, quorum frontes uimine a lorica munirentur, ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusq; tela promitteret: alter, quo propior hostem in uallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur, portis fores, altioresq; turres imposuit. Huius munitio duplex erat consilium. namq; et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum: et cum pabulatum, frumentatumq; longius esset proficiscendum, paruis copijs castra munitione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebro paucis utring; percurrentibus inter bina castra palude interiecta, contentebatur. quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumq; transibant, acrisq; hostes insequerentur, aut uicissim hostes eodem transgressi

gressi nostros longius summovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus id, quod accidere erat necesse, cum raris disiectisq; ex edificijs pabulum conquiretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur. quæ res & si mediocriter detrimētum iumentorū ac seruatorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eò magis, q̄ Commiæus, quem profectum ad auxilia Germanorū accersenda dixeram, cum equitibus uenerat: qui tametsi numero nō amplius erant quingentis, tamen Germanorum aduentu barbari inflabantur. Cæsar cū animaduertet hostē cōplures dies castris palude, & loci natura munitis se tenere, neq; oppugnari castra eorū sine dimicatione pernitiosa, nec locū munitioibus claudi, nisi à maiore exercitu posse, literas ad Treboniū mittit, ut q̄ celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerseret, atq; ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se ueniret: ipse equites inuicem Rhenorum, ac Lingonum, reliquarumque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent: quod cū quotidie fieret, ac iam cōsuetudine diligentia minueretur, quod plerūq; accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, syluestribus locis insidias disponunt. Eodemq; equites postero die mittunt, qui primū elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggredierentur. cuius mala sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Namq; ij, cum repente hostium equites animaduertissent, ac nu-

LIBER

mero superiores paucitatē cōtēpsissent, cupidius infecur-
 ti, à pedibus undique sunt circumdati. quo factō pertur-
 bati, celerius, q̄ consuetudo fert equestris prælii, se rece-
 perūt, amisso Vertisco principe ciuitatis præfecto equi-
 tum: qui cum uix equo propter ætatem posset uti, tamen
 consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in su-
 scienda præfectura usus erat, neq; dimicari sine se uo-
 luerat. Instantur, atque incitantur hostium animi secū-
 do prælio, Principe, & præfecto Rhemorum interse-
 cto: nostri detrimento admonentur, diligentius explo-
 ratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem
 insequi hostem. Non intermittuntur interim quotidiana
 prælia in cōspectu utrorumq; castrorum, quæ ad uada,
 transitusq; fiebant paludis. qua contentione Germani,
 quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equi-
 tibus interpositi præliarentur, cum constantius uniuers-
 si paludem trāsissent, paucisq; resistantibus interfectis,
 pertinacius reliquam multitudinem essent infecuti, per-
 territi non solum ij, qui aut comminus opprimebantur,
 aut eminus uulnerabantur, sed etiam, qui longius sub-
 sidiari consueuerant, turpiter fugerunt nec prius finem
 fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quã se aut
 in castra suorum reciperent, aut nōnulli pudore coacti
 lōgius profugerent. Quorū periculo sic omnes copie
 sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrum secundis,
 minimisque rebus insolentiores, an aduersis mediocri-
 bus timidiores essent. Compluribus diebus iisdem in ca-
 stris consumptis, cum propius accessisse legiones, & C.
 Trebonium legatū cognouissent, duces Bellouacorū ue-
 riti similit̄ obsessionē Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos

aut etate aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unaq; reliqua impedimenta: quorū perturbatū, et cōsum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiā expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce, copijs armatorū castrorū uias instruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neq; resistentes tanto collis ascensu laceßendos iudicabat, neq; non usq; eò legiones admouēdas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita cum paludē impeditā à castris castra diuidere, quæ transcundi difficultas celeritatē insequendi tardare posset, atq; id iugum, quod trans paludem, penè ad hostium castra pertineret, mediocri ualle à castris eorum intercisum animaduerteret, pontibus palude constrata, legiones traducit. celeriterq; in summā planitiē iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus ab lateribus munitabatur. ibi legionibus instructis ad ultimū iugum peruenit: aciemq; eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuncos conijci possent. Barbari cōfisi loci natura, cum dimicare nō recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatimq; copias distributas dimittere nō auderent, ne dispersi perturbaretur, in acie permanserūt: quorum pertinacia cognita, Cæsar uiginti cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis, muniari iubet castra. absolutis operibus legiones pro uallo instructas collocat, equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci cum Romanos ad insequendum paratos uiderent, neq; pernoctare, aut diutius permanere sine cibarijs eodem loco possent, tale consiliū sui recipi-

LIBER

endi inierunt: fascēs ubi confederāt (nam in acie sedere Gallos consueſſe ſuperioribus cōmentarijs declaratum eſt) per manus ſtramentorū, ac uirgultorum, quorum ſumma erit in caſtris copia, inter ſe traditos, ante acie collocauerunt. extremoq; tempore diei, ſigno pronūtiato uno tempore incēderunt. Ita continēs ſtamma copias omnes repente a conſpectu texit Romanorū. quod ubi accidit, barbari uehemētīſimo cūſu fugerūt. Caeſar & ſi diſceſſum hoſtium anima uertere non poterat, in cendijs oppoſitis, tamen id conſilium cum fugae cauſa mitū ſuſpicaretur, legiones promouet, & turmas mittit ad inſequendum. ipſe ueritus inſidias, ne forte in eodem loco ſubſiſtere hoſtis, atque elicere noſtros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare ſuum & ſtammam denſiſſimam timerent, ac ſiqui cupidius intrauerant, uix ſuorum ipſi priores partes aduerterent equorum, inſidias ueriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris ſimul, calliditatisq; plena ſine ullo detrimento, millia non amplius decem progreſſi hoſtes, munitiſſimo loco caſtra poſuerunt. inde cum ſæpe in inſidijs equites, peditesque diſponerent magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferabant. quod cum crebrius accideret ex captiuo quodā comperit Caeſar Corbeum Bellouacorum ducē fortiſſimorum millia ſex peditum delegiſſe, equitesque ex omni numero mille, quos in inſidijs eo loco collocaret, quē in locū propter copiam frumenti, ac pabuli Romanos pabulatū miſuros ſuſpicaretur. Quo cognito cōſilio, Caeſar legiones plures q̄ ſolebat educit: equitatumq; qua conſuetudine pabulatoribus mittere præſidio conſueuerat,

fuerat, præmittit: huic interponit præsidia leuis arma-
 turæ: ipse cum legionibus, quam potest maxime appro-
 pinquat, hostes in insidijs dispositi, cum sibi delegissent
 campum ad rem gerendam non amplius patentem in om-
 nis partibus passibus mille, syluis undiq; impeditissimis,
 aut altissimo flumine, uelut in dagine munitum, hunc in-
 sidijs circumdederunt: nostri explorato hostium consi-
 lio, ad præliandum animo, atq; armis parati, cum subse-
 quentibus legionibus nullam dimicationem recusarent,
 turmatim in eum locum deueniunt. Quorum aduentu cum
 sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendæ existima-
 ret, primus cum paucis se ostendit, atq; in proximas tur-
 mas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent
 insidiarum: neq; plures in unum locum conueniunt, q̄
 plerūq; equestribus prælijs, cum propter aliquem timorem
 accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.
 cum dispositis turmis inuicem rari præliarentur, neq; ab
 lateribus circumueniri suos paterentur, erumpunt cæte-
 ri Corbeo præliante ex syluis. fit magna contentione di-
 uersum prælium: quod cum diutius pari Marte iniretur,
 paulatim ex syluis instructa multitudo procedit peditem,
 quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subue-
 niunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos
 docui, turmisq; nostrorum interpositi constanter præ-
 liantur. pugnant aliquandiu pari contentione. deinde
 ut ratio postulabat prælij, qui sustinuerant primos im-
 petus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum
 ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum.
 Accedunt propius interim legiones, crebriq; eodem tem-
 pore, & nostris, & hostibus nuntij afferuntur, Impera-
 torum

LIBER

torem instructis copijs adesse. Quare cognita praesidio
 cohortium confisi nostri accerrime praeriantur, ne si tar-
 dius rem gessissent, uictoriae gloriam communicasse cum
 legionibus uiderentur. Hostes concidunt animis, atq; iti-
 neribus diuersis fugam quaerunt nequicquam. Nam qui-
 bus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant,
 his ipsi tenebantur: uicti tamen, percussiq; maiore parte
 amissa consternati, quod fors tulerat confugiunt, partim
 syluis petitis, partim flumine, qui tamen in fuga a nostris
 acriter insequentibus conficiuntur. Cum interim nulla
 calamitate uictus Corbeus excedere praelio, syluasq; pe-
 tere haud inuitantibus nostris, ad deditionem potuit ad-
 duci, quin fortissime praerando, compluresq; uulneran-
 do, cogeret elatos iracundia uictores in se tela conijcere.
 Tali modo re gesta, recentibus praerij uestigijs ingressus
 Caesar, cum uictos tanta calamitate existimaret hostes,
 nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non lon-
 gius ab ea caede abesse, plus minus octo millibus passuum
 dicebantur (tametsi flumine impeditum transitum uide-
 bat) tamē exercitu traducto progreditur. At Bellouaci,
 reliquaeq; ciuitates repente ex fuga paucis, atq; his uul-
 neratis receptis, qui sylvarum beneficio casum euitaue-
 rant, omnib; aduersis cognita calamitate, interfecto Cor-
 beo amisso equitatu, et fortissimis peditibus, eum aduenta-
 re Romanos existimarent, concilio repente cantu tubae-
 rum conuocato, conelamant, ut legati, obsidesq; ad Cae-
 sarem mittantur. Hoc omnibus probato consilio Com-
 mius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad
 id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e uestigio mittunt
 ad Caesarem legatos, petuntq; ut ea poena sit contentus
 hostium

hostium, quæ se sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque humanitate, nunquam profecto esset illaturus. afflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse, delectorum perditum multa millia interijisse, uix refugisse nuntios cædis, tamen magnum, ut in tanta calamitate Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos, quod Corbeus auctor belli, concitator multitudinis esset interfectus. Nunquam enim Senatui tantum in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebem potuisse. Hæc orantibus legatis commemorat Cæsar eodem tempore superiore anno Bellouacos, cæterasque Galliæ ciuitates suscepisse bellum pertinacissime, hos ex omnibus in sententia permanuisse: neque ad sanitatem reliquorum deditioe esse perductos. Scire atque intelligere se causam peccati facillime mortuis delegari, neminem uero tantum pollere, ut inuitis principibus, resistente Senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare, et gerere posset. Sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euentum, obsides dant, imperata faciunt, excepto Commiio: quem timor cohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare ciuitates, et coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimî posse: quem quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautioerem faceret, C. Volu senum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquij

LIBER

loquij curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones. cum in colloquium uentum esset, & ut conuenerat, manū Commij Volusenus arripuisset, Centurio uelut insueta re permotus celeriter, à familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem non potuit: grauius tamē primo ictu gladio caput percussit. Cū utrinq; gladij districti essent, non tam pugnandi, quàm diffugiendi fuit utrorunq; consilium: nostrorum, quod mortifero uulnere Commiū credebant affectum: Gallorum, quod insidijs cogitis plura quàm uidebant extimescebant. Quo factō statuisse Commius dicebatur, nunquam in cōspectu cuiusquā Romani uenire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar cum uideret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium cuitandum plures in partes exercitum dimittere constituit, M. Antoniū questorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium Legatum cum cohortibus uigintiquinque mittit in diuersissimam partem Galliæ: quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas duas legiones habere existimabat, T. Labicnum ad se euocat. Legionemq; duodecimam, quæ cum eo fuerat in hybernus, in togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas: ne quod simile incommodū accideret de incursione Barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset, quia repentino latrocinio, atq; impetu incolæ illorum erant oppressi, ipse ad deuiastandos depopulandosq; fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum, atq; fugientem

tem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius uastare, ciuibus, aedificijs, pecore, ut odio suorum Ambiorix, siquos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. Cum in omnes finibus partium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimississet, atque omnia caedibus, incendijs, rapinis uastasset, magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treueros mittit, quorum ciuitas propter Germaniae uicinitatem, quotidianis exercitijs bellis, cultu & feritate non multum a Germanis differrebat, neque imperata unquam nisi exercitu coacta, faciebat. Interim, C. Caninius legatus cum magnam multitudinem conuenisse hostium in finibus Pictorum literis nuntijsque Duracij cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quod pars quaedam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum Lemouicum contendit. quod cum aduentaret, atque ex captiuis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnao duce Andium, Duracium clausum, Lemouicum oppugnari, neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit Dumnaeus cum appropinquare Caninium cognouisset, copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset, & magno suorum detrimento nullam partem munitionum conuelleret potuisset, rursus ad obsidendum Lemouicum redit. eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisque C. Caninij certior fit, quae in Pictonibus geratur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur

LIBER

tur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnaeus ad
 uentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodem
 coactus esset, & Romanum & externum sustinere hos-
 tem, & respicere, ac timere oppidanos, repente eo ex lo-
 co cum copijs recedit: nec se satis tutum fore arbitratur,
 nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitu-
 dinem constratum, copias traduxisset. Fabius, & si non-
 dum in conspectu uenerat hostium, neq; se cum Caninio
 coniunxerat, tamen doctus ab ijs, qui locorū nouerant
 naturam, potissimum credidit hostes perterritos, cum lo-
 cum, quem petebant, petituros. Itaq; cum copijs ad eun-
 dem pontem contendit, equitatumq; tantum procedere
 ante agmen imperat legionum, quantū cum processisset
 sine defatigatione equorum, in eadem se reciperent ca-
 stra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum,
 inuaduntq; Dumnaei agmen, & fugientes perterritosq;
 subsarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis
 interfectis potiuntur. Itaq; re bene gesta se recipiunt in
 castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit sic pa-
 ratos, ut confugerent, atq; omne agmen morarentur,
 dum cōsequeretur ipse: cuius præceptis ut res gereretur,
 Q. Titatus Varus præfectus equitum singularis & ani-
 mi, & prudentiæ uir suos hortatur, agmenq; hostiū con-
 secut⁹ turmas partim idoneis locis disponit, partim equi-
 tum prælium committit. consistit audacius equitatus ho-
 stium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsi-
 stentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit
 præliū acri certamine. nanq; nostri contemptis pridie,
 superatisq; hostibus, cum subsequi legiones meminissent,
 & pudore cædendi, & cupiditate per se conficiēdi præ-
 lij,

lij, fortissime contra pedites præliantur: hostesq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur. cum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus inuicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectu hostium ueniunt. quibus uisis percussæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium perturbato impedimento: rum agmine magno clamore discursuq; passim fugæ se mandant. At nostri equites qui pauloante cum resistentibus fortissime conflixerant, letitiæ uictoriæ clati magno undiq; clamore sublato, cedentibus circunfusi, quantum equorum uires ad persequendum, dextræq; ad cadendum ualent, tantum eo prælio interficiunt. Itaq; amplius millibus XII. aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Quæ ex fuga cum constaret Drapetem Senonem, qui ut primùm defecerat Gallia collectis undiq; perditis hominibus, seruis ad libertatē uocatis, exulibus omnium ciuitatum acitis, receptis latronibus impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis prouinciam petere, unaq; consiliū cum eo Lutcrium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Gallie facere in prouinciam impetum uoluisse, cognitū est. Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit. ne de timore, aut detrimento prouincie magna infamia perditorum hominum latrocinijs caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasq; proficiscitur ciuitates, quarum eo prælio, quod cum

Dumnaco

LIBER

Dumnaco fecerat, copias esse acutas sciebat. Non enim dubitabat quin recenti calamitate summissiores essent future: dato uero spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco possent concitari: qua in re summa felicitas celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fabium cōsequitur. nam Carnutes, qui sepe uexati nunquā pacis fecerant mentionem, datis obsidibus ueniunt in deditionem: ceteraq; ciuitates posite in ultimis Gallias finibus oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutū, aduentu Faby Legionumq; imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans latitansq; solus extremas Gallie regiones petere coactus est. At Drapes unaq; Luterius, cum legiones Caniniumq; adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent prouinciæ fines intrare posse: nec iam liberam uagandi latrocinendiq; facultatē haberēt, consistunt in agris Cadurcorū. Ibi cum Luterius apud suos ciues quondam in tegris rebus multum potuisset, semperq; author nouorum consiliorum, magnam apud Barbaros auctoritatem haberet, oppidum Vxellodunū, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copijs, oppidanosq; sibi coniungit. Quo cum confestim C. Caninius uenisset, animaduertereiq; omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quod defendēte nullo, tamē armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripartito cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit: à quibus paulatim quantum copia

pie patiebantur, uallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod cum animaduertērēt oppidani, miserimaq; Alexiæ memoria solliciti similem casum obsessiōnis uerentur, maximeq; ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationē frumenti esse habendam, constituunt omnium consensu, parte ibi relictæ copiarum, ipsi cum expeditis, ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorū relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt. Ii paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circū dare conatur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis in firma disponat præsidia. Magna copia frumenti comparata, considunt Drapes, & Luterius non longius ab oppido. X. millibus passuum, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent, ipsi inter se prouincias partuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit. Luterius agmen iumentorū ad oppidum adducit. dispositis ibi præsidijs, hora noctis circiter decima, syluestribus angustisq; itineribus frumentū importare in oppidum instituit. quorum strepitum uigiles castrorū cum sensissent, exploratoresq; missi quæ agerentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij repētino malo perterriti diffugiūt ad sua

P præsidia:

praesidia: quae nostri, ut uiderunt, acrius contra armatos
 incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur.
 Profugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in ca-
 stris. Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit par-
 tem copiarum, cum Drapete esse in castris intra millia
 passuum decem. qua re ex compluribus cognita, cum in-
 telligeret, fugato Duce altero, perterritos reliquos faci-
 le opprimi posse, magnae felicitatis esse arbitratur,
 neminem ex caede fugisse in castra, qui de accepta ca-
 lamitate nuntium Drapeti perferret. Sed cum in expe-
 riundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germa-
 nosque pedites summae uelocitatis omnem ad castra hos-
 tium praemittit. Ipse legionem unam intra castra distri-
 buit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hos-
 tem accessisset ab exploratoribus, quos praemiserat, co-
 gnoscit castra eorum, ut Barbarorum fere consuetudo
 est, relietis locis superioribus ad ripas fluminis esse de-
 missa. At Germanos, equitesque imprudentibus omnibus
 de improviso aduolasse, et praelium commisisse. Qua
 re cognita legionem armatam instructamque adducit. ita
 repente omnibus ex partibus signo dato, loca superio-
 ra capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites signis
 legionis uisis uehementissime praeliantur. confestim om-
 nes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis,
 aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse co pre-
 lio Drapes. Caninius felicissime re gesta sine ullo pene
 militis uulnere ad obsidendos oppidanos reuertitur: ex-
 ternoque hoste deleto. cuius timore augere praesidia, et
 munitione oppidanos circundare prohibitus erat, ope-
 ra undique imperat administrari. Venit eodem cum suis co-

pijs postero die C. Fabius: partēq; oppidi sumit ad obsi-
 dēdum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum co-
 hortibus. XV. in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nes-
 uorum consiliorum ad capiendum bellum facultas dare-
 tur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat.
 timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in
 Carnutes uenisset, quorum consilio in ciuitate superiore
 commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, q̄
 præcipue eos propter conscientia facti timere animada-
 uertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, princi-
 pem sceleris ipsius, & cōcitatorem belli Cutruatum ad
 supplicium deposcit. qui & si ne ciuibus quidem suis se
 commutabat, tamen celeriter omnium cura quæsitus in
 castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar con-
 tra naturā suam, maximo militum consensu, qui omnia
 pericula, & detrimeta belli à Cutruato accepta refere-
 bant: adeo, ut uerberibus exanimatum corpus securi fe-
 riretur. Ibi crebris literis Caninij fit certior, quæ de
 Drapete, & Luterio gesta essent: quòque in consilio
 permanerent oppidani: quorum, & si paucitatem con-
 temnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficia-
 endam iudicabat, ne uniuersa Gallia non uires sibi de-
 fuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam puta-
 ret: né ue hoc exemplo ceteræ ciuitates locorum oppor-
 tunitate fretæ, se uindicarent in libertatem, cum omni-
 bus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam esta-
 tem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nul-
 lum ultra periculum uererentur. Itaque C. Calenum le-
 gatum cum legionibus duabus relinquit, qui iustis itinē-
 ribus se subsequeretur. Ipse cum omni equitatu quam pos-

test celerrime ad Caniniū contendit. Cum contra expectationem omnium Cæsar Vxellodunum uenisset, oppidumque operibus clausum animaduerteret, neque ab oppugnatione recedi uideret ulla conditione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex persugis cognosceret, aqua prohibere hostem tentare cœpit. flumen in sinuam uallem diuidebat, quæ penè totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Vxellodunum, hoc auertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine uulneribus ac periculo uitæ nequæ adire flumen, neque arduo se recipere possent ascensu. Quia difficultate eorum cognita, Cæsar sagittarijs, funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorū omnis postea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. sub ipsius enim oppidimurum, magnus fons prorumpebat, ab ea parte, quæ ferè pedum. CCC. interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar unus uideret non sine magno periculo, è regione eius uineas agere aduersus montem, & aggeres struere cœpit magno enim labore, & continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo præliantur, multosque pertinaciter succedentes uulnerant. non deterrentur tamen milites nostri uineas proferre, & labore atque operibus locorum uincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos agunt

agunt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspitione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium posset. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora atque iumentata, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti oppidani, Cupas seuo, pice, scâ dulus complent, eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma existit, quæcûque enim per locum præcipitem missa erant, ea uineis et aggere suppressa comprehendebant idipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quâquam periculoso genere prælij, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur, & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusque utrinque clamor oriebatur, ita ut quisque poterat maxime in signis, quo notior, testatiorque uirtus eius esset, telis hostium, flammæque se offerebat. Cæsar cum cõplures suos vulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes motem ascendere, & simulatione mœnium occupandorum clamorem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt: ita nostri sine prælij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restin-

gunt, partim interseindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permancbant. Ad postremum cuniculis uenæ fontis intercisse sunt, atque auersæ: quo factò repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum uoluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti se tradiderunt. Cæsar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque uereretur, nequid crudelitate nature uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animaduerneret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. Itaque omnibus qui arma tulerant, manus præcidit, uitamque concepit, quod testator esset pœna improborum. Drapes quem captum esse à Caninio docui, siue indignatione & dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interijt. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prælio scripsi, cum in potestatem uenisset Epasnahti Aruerni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cum sibi cõsciussset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnahtus Aruernus amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla uinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treueris equestre prælium secundum facit: compluribusque Treueris interfectis, & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegebant, principes eorum uiuos in suam redegit potestatem: atque in ijs Sarum Heduum, qui & uirtutis & generis

neris summam nobilitatem habebat, solusque ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Gallie bene res gestas uideret, iudicaretque superioribus æstiuis Galliam deuictam & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstiuorum. Quam rem sicut cætera celeriter feliciterq; confecit. nanque omnes Aquitanie ciuitates legatos ad eum miserunt, obfidesq; ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in Hyberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocauit. cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Qu. Tullio legatis, duas in Heduos misit: quorum in omni Gallia summam esse authoritatem sciebat. duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniunctam oceano cõtineret. Duas reliquas in Lemouicum fines non longe ab Aruernis, nequa pars Gallie uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in pro- uincia moratus. cum celeriter omnes conuentus percurrisset, publicas controuersias cognouisset, benemeritis præmia tribuisset: cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisq; animo in rempu. fuisset totius Gallie defectione, quã sustinuerat fidelitate atq; auxilijs prouinciæ illius. His rebus confectis ad legiones in Belgum se recepit, hybernauitque Nemetocennæ. ibi cognoscit Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in Hyberna uenisset, ciuitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui
 p iij post

LIBER

post illam uulnerationem, quam supra commemorati,
 semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse con-
 sueſſet, ne conſilia belli quærentibus, author armorum,
 duxq; deeſſet, pare nte Romanis ciuitate, cum ſuis equiti-
 bus, ſe ſuosq; atrocinijs alebat: in feſtisq; itineribus com-
 meatus complures, qui comportabatur in Hyberna Ro-
 manorum interciperet. Erat Attributus Antonio præ-
 fectus equitū C. Voluſenus Quadratus, qui cū eo hyber-
 naret: hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſti-
 um mittit. Voluſenus autem ad eam uirtutem quæ ſin-
 gularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat,
 quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque diſpo-
 ſitis inſidijs, ſepius eius equites aggreſſus, ſecunda præ-
 lia faciebat. Nouiſſime cum uehementius contenderetur,
 ac Voluſenus ipſius intercipiendi Cōmij cupiditate per-
 tinacius eum cum paucis inſecutus eſſet, ille autem fuga
 uehementi Voluſenum longius produxiſſet, repente om-
 nium ſuorum inuocat fidem, atque auxilium, ne ſua ul-
 nera perſidia interpoſita paterentur inulta, conuerſoq;
 equo ſe à cæteris incautius permittit in Præfectum. Fa-
 ciunt idem omnes eius equites, paucosque noſtros cōuer-
 tunt, atque inſequuntur. Commius incenſum calcaribus
 equum iungit equo. Quadrati, lanceaque in feſta medi-
 um femur eius magnis uiribus traiecit. Præfecto ulne-
 rato, non dubitant noſtri reſiſtere, & conuerſi hoſtem
 pellere. Quod ubi accidit complures hoſtium magno no-
 ſtrorum impetu pulſi uulnerantur. & partim in fuga
 protrecuntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum
 dux equi uelocitate cuitauit, grauiter uulneratus Præfe-
 ctus, ut uitæ periculū adiuturus uideretur, reſertur i ca-
 ſtra.

stra. Commius autem siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq̄ ibi futurum ubi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, obsidibus datis firmat. Vnum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in cōspectum ueniat cuiusquam Romani. quam postulationem Antonius, cum iudicaret ab iusto nasci timore, ueniam petenti dedit. obsides accepit.

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse, quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus L. Paulo, & C. Marcello consulibus, nullas habet Galliæ magnopere res gestas: nequis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusq̄ eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaq̄ huic Commentario statui. Cæsar cum in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem, aut causam dare armorum. nihil enim minus uolebat, quam sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaq̄ honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmijs afficiendo, nulla onera noua imponēdo, defessam tot aduersis prælijs Galliam, conditione parendi meliore facile in pace continuit. Ipse hybernis peractis contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonij quæstoris sui commendaret sacerdotij petitionem. Contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem pauloante præmiserat ad
petitionem

LIBER

petitionem, tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui M. Antonij repulsa Caesaris recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc & si Augurem prius factum, quam Italiam attingeret in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia & colonias aduendi existimauit, ut ijs gratias ageret, quod frequentiam, atque officium suum Antonio prestitissent. simulq; se & honorem suum insequentis anni commendaret: propterea, quod insolenter aduersarij sui gloriarentur L. Lentulum, & C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem & dignitatem Caesaris expoliarent: ereptum Sergio Galbae consulatum, cum is multo plus gratia, suffragijsq; ualisset, q; sibi coniunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset. Exceptus est Caesaris aduentus ab omnibus municipijs & colonijs incredibili honore, atque amore. Tum primum enim ueniebat ab illo uniuersae Galliae bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumq; omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat. Hostiae omnibus locis immolabantur, triclinijs stratis fora, templaq; occupabantur, ut uel expectatissimi triumphii letitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliae Togatae Caesar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam redijt: legionibusque ex omnibus hybernjs ad fines Treuerorum euocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustrauit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad Consulatus petitionem. Ipse tantum ite-

nerum

nerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquã crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari: certiorq; fiebat, id agi paucorum consilijs, ut interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neq; de Labieno credidit quicquã, neq; contra Senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudicabat enim liberis sententijs Patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio, tri. ple. cum Cæsaris causam dignitatemq; defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeij dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterq; ab armis, exercitusq; dimitteret: fore eo factò liberam & sui iuris ciuitatem. neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cœpit, quod ne fieret, Consules, amiciq; Pompeij iusserunt, atque ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimoniũ Senatus erat uniuersi, conueniensque superiori factò. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cæsaris prouincijs, sententijsq; dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia querebat, Senatus frequens in alia omnia transijt, quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris: sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituisent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. neq; obscure hæc duæ legiones

LIBER

giones uni *Cæsari* detrahuntur. Nam *Cn. Pompeius* legionem primam, quam ad *Cæsarem* miserat confectam ex delectu provinciae, *Cæsari* eam tanquam ex suo numero dedit. *Cæsar* tamen cum de uoluntate aduersariorum se expoliari nemini dubium esset, *Cn. Pompeio* legionem remisit, & suo numero. XV. quam in Gallia cisteriore habuerat, ex S. C. iubet tradi in eius locū. XIII. legionem in Italiā mittit, quæ praesidia tueretur, ex quibus praesidijs. XV. deducebatur. Ipse exercitum distribuit, per hyberna *C. Trebonium* cum legionibus. III. in Belgio collocat. *C. Fabiū* cum totidem in Heduos deducit. Sic enim existimabat tutissimā fore Galliam, si Belgæ quorum maxima uirtus, & Hedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quo cum uenisset, cognoscit, per *M. Marcellū* cons. legiones duas ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci *Cn. Pompeio* traditas, atque in Italia retentas esse. Hoc factō, quanquam nulli erat dubium quin arma contra *Cæsarem* pararentur, tamen *Cæsar* omnia patiēda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. IULII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI. LIBER PRIMVS.

ITERIS A FABIO
C. Cæsaris consulibus
redditis, egre ab ijs im-
petratũ est summa Tri-
bunorum Pleb. conten-
tione, ut in Senatu reci-
tarentur. Vt uero ex li-
teris ad Senatum refer-
retur impetrari non po-
tuit. Referunt Consules

de Rep. in ciuitate. L. Lentulus consul Senatui reiç; pub.
se non de futurum pollicetur, si audacter, ac fortiter sen-
tentias dicere uelint. sin Cæsarem respiciant, atque eius
gratiam sequantur, ut superioribus fecerint tẽporibus,
se sibi consilium capturum, neq; Senatus authoritati ob-
temperaturum, habere se quoque ad Cæsaris gratiam,
atq; amicitiam receptum. In eandem sententiam loqui-
tur Scipio, Pompeio esse in animo Reip. non deesse si Se-
natus sequatur. si cunctetur, atq; agat lenius, ne quicquã
eius auxilium, si postea uelit, Senatum imploraturum.
Hęc Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habebatur,
Pompeiusq; aderat, ex ipsius ore Pompeij mĩtti uideba-
tur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M.
Marcellus ingressus in eam orationẽ, non oportere an-
te de Rep. ad Senatum referri, q̃ delectus tota Italia hæ-
biti, & exercitus conscripti essent, quo præsidio, tuto &
libere Senatus, quæ uellet decernere auderet. ut M. Cali-
dius, qui censebat, ut Pompeius in suas prouincias profi-
cisceretur, nequa esset armorum causa, timere Cæsarem
abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum
reseruare

reseruare, & retinere eas ad urbem Pompeius uide-
 tur. ut M. Rufus, qui sententiã Calidij paucis ferè mutis
 uerbis sequebatur. ij omnes conuitio L. Lentuli Con-
 sulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiã Calidij
 pronuntiatum se omnino negauit. Marcellus per terri-
 tus conuitijs à sua sententiã discessit. Sic uocibus Consulibus,
 terrore presentis exercitus, minis amicorũ Pompeij ple-
 rig; cõpulsis, inuitis, & coactis Scipionis sententiã sequun-
 tur, uti ante certam diem Cæsar exercitũ dimittat. Si nõ
 faciat, cum aduersus Rempub. facturũ uideri. intercedit
 M. Antonius Q. Cassius Tri. Ple. Refertur cõfestim de in-
 tercessione Tribunorum. dicuntur sententiã graues. ut
 quisq; acerbissime crudelissimeq; dixit, ita q̃ maxime ab
 inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad uesperũ Senatu,
 omnes qui sunt eius ordinis à Pompeio euocantur. Lau-
 dat Pompeius, atq; in posterum confirmat: segniores ca-
 stigmat, atq; incitat, multi undiq; ex ueteribus Põpeij exer-
 citibus, spe præmiorũ, atq; ordinũ euocantur, multi ex
 duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare accersun-
 tur. Completur Vrbs. ad ius comitiarum Tribunos Plebis
 C. Curio euocat. omnes amici Consulibus, necessarij Pom-
 peij, atque eorum qui uetres inimicitias cum Cæsare ge-
 rebant, coguntur in senatum: quorum uocibus, & con-
 cursu terrentur infirmiores, dubij cõfirmantur. plerisq;
 uero libere potestas decernendi eripitur. pollicetur L. Pi-
 so censor sese iturum ad Cæsarem. Item L. Roscius præ-
 tor, qui de his rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem
 conficiendam spatij postulant. dicuntur etiam à nõnul-
 lis sententiã, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui uolun-
 tatem Senatus ei proponent. omnibus his resistitur, om-
 nibusq;

nibusq; oratio Cons. Scipionis, Catonis, opponitur. Cato
nem ueteres inimicitiae Caesaris incitant, & dolor repul
sæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus,
ac prouinciarum, & regum appellandorum largitioni
bus mouetur: seq; alterum fore Syllam inter suos gloriaa
tur, ad quem summa imperij redeat. Scipionem eadem
spes prouinciæ, atq; exercituum impellit. quos se pro ne
cessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur. simul
iudiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui, & po
tentium, qui in Repub. iudicijsque tum plurimum polle
bant. Ipse Pompeius ab inimicis Caesaris incitatus, quod
neminem dignitate secum exæquari uolebat, totum se ab
eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in
gratiam redierat: quorū ipse maximam partem illo affe
nitatis tempore adiunxerat Cesari. simul infamia dua
rum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæq;
ad suam potentiam, dominatumq; conuerterat, rem ad
arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia ra
ptim, atque turbate, neque docendi Caesaris propinquis
eius spatium datur, nec Tri. ple. sui periculi deprecand
di, neque etiam extremi iaris intercessionem retinendi,
quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua sa
lute die septimo cogitare coguntur, q; illi turbulentissim
mi superioribus temporibus Tri. ple. octauo deniq; men
se suarum actionū respicere, ac timere cōsueuerant. De
curritur ad illud extremum atq; ultimum S. C. quo, nisi
penè in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium
salutis, latorū audacia, nunquā ante discessum est, dent
operam Con. P. R. tri. ple. quiq; Con. sunt ad urbem, ne
quid respub. detrimenti capiat. Hæc S. C. perscribun
tur ad

tur. ad. VII. Idus Ianuarij. Itaq; quinque primis diebus quibus haberi Senatus potuit, qua ex die consulatū iniit Lentulus biduo excepto Comitiali, & de Imperio Cæsaris, & de amplissimis uiris tri. ple. grauissime acerbissimeq; decernitur. profugiūt statim ex urbe tri. ple. seseq; ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Rauennæ, expectabatq; suis leuissimis postulatis responsa, si qua hominum equitate, res ad ocium deduci posset. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit. Senatus uirtutem constantiamq; collaudat. copias suas exponit. legiones habere sese paratas. X. Præterea cognitum comperitq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neq; ijs posse persuaderi, uti eum defendant, aut sequantur. Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur: Faustus Sylla propere in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex arario Pompeio detur. refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit, atq; amicus. Marcellus uero passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus tri. ple. De reliquis rebus S. C. perscribuntur. Prouinciæ priuatis decernuntur, duæ consulares, reliquæ prætorie. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia, Philippus, & Marcellus priuato consilio prætereuntur, neq; eorum sortes deijciūtur. In reliquas prouincias prætores mittuntur: neq; expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum Imperio ad populum referatur, paludatiq; uotis nuncupatis exeunt. Cōsules, quod ante id tempus acciderat nunquã, ex urbe profisciscūtur. Lictoresq; habent in urbe ex capitolio priuatim, contra omnia uetustatis exempla. tota Italia dele-

Etus habentur: arma imperantur: pecuniæ à municipijs
 exiguntur: & è fanis tolluntur: omnia diuina, & huma
 na iura pmiscetur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud
 milites concionatur. omnium temporũ iniurias iunico
 rum in se cõmemorat, à quibus et inductum, et depraua
 tum Pompeiũ queritur, inuidia atque obtreffatione lau
 dis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semp̄ fauerit, ada
 iutorq; fuerit. Nouũ in rep. inductum ex eplũ queri
 tur, ut Tribunitia intercessio armis notaretur, atque op
 primeretur, quæ superioribus añis armis esset restituta:
 Syllã nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen
 intercessionem liberam reliquisse. Pompeium, qui amisa
 sam restituisse uideatur, dona etiam, quæ ante habuerat,
 ademisse. Quotiescunq; sit decretũ, darent magistrat
 us operam, nequid Resp. detrimenti caperet, qua uoce,
 & quo S. C. populus Romanus ad arma sit uocatus, fa
 ctum in perniciosis legibus, in uis Tribunitia, in secessio
 ne Populi, templis, locisque editioribus occupatis, atque
 hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini, atq;
 Gracchorum casibus docet. quarum rerum illo tempo
 re, nihil factum, nec cogitatum quidem: nulla lex pro
 mulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio fa
 cta, hortatur cui⁹ Imperatoris ductu nouẽ anni s Remp.
 felicissime gesserint, plurimaq; prælia secũda fecerint,
 omnem Galliam, Germaniamq; pacauerint, ut eius exi
 stimationem, dignitatemque ab inimicis defendam. Con
 clamãt legionis tertiædecimæ, quæ aderat, milites (hanc
 enim initio tumultus euocauerat, reliquæ, nondum con
 uenerant) sese paratos esse Imperatoris sui, Tribunorũ
 que ple. iniurias defendere. Cognita militum uoluntate,

LIBER

Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tri. ple. q. ad eum confugerant, conuenit. reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iubet. cō L. Cæsar adolescens uenit, cuius pater Cæsaris erat legatus. is reliquos sermone confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio ad eum privati officij mandata demonstrat, uelle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea quæ Reip. causa egerit, in suam contumeliam uertat. semper se Reip. cōmoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora. Cæsarem quoque pro sua dignitate debere, & studium, & iracundiam suam reip. dimittere: neque adeo grauius irasci inimicis, ne cum illis nocere speret, reip. noceat. pauca eiusdem generis addit cum excusatione Pompeij coniuncta. eadem ferè, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibiq; Pompeium commemorasse demonstrat. Quæ res & si nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ uellet ad eum perferrentur, petit ab utroq; quoniam Pompeij mandata ad se detulerim, ne grauentur, sua quoque ad eum postulata deferre. si paruo labore magnas controuersias tollere, atq; omnē Italiã metu liberare possent, sibi semper reip. primam fuisse dignitatem, uitãq; potiorem. doluisse se quod P. Ro. beneficium sibi per cōtumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoq; semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis Comitibus populus iussisset: tamen hanc honoris iacturam sui reip. causa æquo animo tulisse: cum literas ad Senatū misserit, ut omnes ab exercitiis discederent, ne id quidem impetrauisset, tota Italia delectus haberi, retineri legiones

nes duas, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abdu-
 ctæ, ciuitatem esse in armis, quo nam hæc omnia, nisi ad
 suam perniciem pertinere? sed tamen ad omnia se descen-
 dere paratum, atque omnia pati reip. causa. proficisceretur
 Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus dimittan-
 tur, discedam in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate
 tollatur, libera Comitia. atq; omnis respub. S. P. Q. R.
 permittatur. hæc quo facilius certisq; cõditionibus fiât,
 & iureiurando sanciat, aut ipse propius accedat, aut
 se patiat, fore uti per colloquia omnes con-
 trouersia componantur. Acceptis mandatis Roscius cū
 L. Cesare Capuam peruenit, ibiq; consules, Pompeiūq;
 inuenit, postulata Cesare renūtiat. Illi deliberata respõ-
 dent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt. quo-
 rum hæc erat summa. Cesare in Galliã reuertetur, Ari-
 mino excederet, exercitus dimitteret. quæ si fecisset, Põ-
 peium in Hispanias iturum. Interea quoad fides esset de-
 ta, Cesarem facturum quæ polliceretur, non intermissu-
 ros Consules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua condi-
 tio postulare, ut Cesare Arimino excederet, atque in pro-
 uinciam reuertetur. Ipsum & provincias, & legiones
 alienas tenere exercitum Cesare uelle dimitti, delectus
 habere polliceri se in provinciam iturum, neq; ante quẽ
 diem iturus sit, definire, ut si peracto Cesare consulatu
 Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij reli-
 gione obstrictus uideretur, tempus uero colloquio non
 dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis despe-
 rationem assererat. Itaq; ab Arimino M. Antoniũ cū co-
 hortibus quinq; Arretiũ mittit. Ipse Arimini cū duabus
 legionibus substiit, ibique delectum habere instituit. Pi-

LIBER

saurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum praetorem cohortibus quinque tenere oppidum manire, omniumque esse Tigniorum optima erga se uoluntate, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. Cuius aduentu cognito, diffusus municipij uoluntatis Thermus cohortes ex urbe educit et profugit. milites in itinere ab eo discedunt ac domum reuertuntur. Curio omnium summa uoluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis confusus municipiorum uoluntatibus, Caesar cohortes legionis XIII. ex praesidijs deducit, Auximumque proficiscitur. quod oppidum Actius cohortibus introductis tenebat, delectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat. aduentu Caesaris cognito Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt: docent sui iudicij rem non esse, neque se neque reliquos municipales pati posse C. Caesarem Imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus gestis oppido, mœnibusque prohiberi. proinde habeat rationem posteritatis, et periculi sui. Quorum oratione permotus Actius Varus, praesidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites, consistere cogunt, commissoque praelio, deseritur a suis Varus. nonnulla pars militum domum discedit. reliqui ad Caesarem perueniunt. atque unam cum ijs deprehensus L. Puppilius Primipili Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Caesar milites Actianos collaudat. Puppium dimittit. Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror inuasit,

inuasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum ararium
 uenisset, ad pecuniam Pompeio ex Senatusconsulto pro-
 ferendam, protinus aperto sanctiore arario ex Urbe
 profugeret. Cæsar enim aduentare, iamq; adesse eius
 equites falso nuntiabatur, hunc Marcellus collega, &
 plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Compeius pri-
 die eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat,
 quas à Cæsare acceptas in Apulia Hybernorum causa
 disposuerat: delectus intra urbem intermittuntur, nihil
 citra Capuam tutum esse omnibus uidetur. Capuæ pri-
 mam sese confirmant, & colligunt, delictumq; colono-
 rum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere insti-
 tuunt: gladiatoresq; quos ibi Cæsar in ludo habebat in
 forum productos Lentulus libertati confirmat: atque ijs
 equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea monitus à
 suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, cir-
 cum familiares conuentus Campaniæ, custodiæ causa di-
 stribuit. Auximo Cæsar progressus, omnem Agrum Pi-
 cenum percurrit, cunctæ earum regionum Præfecturæ
 libentissimis animis eum recipiunt, exercitumq; eius om-
 nibus rebus iuuant, etiam ex Cingulo, quod oppidum
 Labienus constituerat, suaq; pecunia exedificauerat,
 ad eum legati ueniunt, quæq; imperauerit, sese cupidissi-
 me facturos pollicentur, milites imperat: mittunt, inter-
 ea legio duodecima Cæsarem consequitur, cum his dua-
 bus Asculum, Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentu-
 lus Spinther decem cohortibus tenebat, qui Cæsaris ad-
 uentu cognito, profugit ex oppido, cohortesq; secum ab-
 ducere conatus, à magna parte militum deseritur. Reli-
 ctus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum
 q iij missum

LIBER

missum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa. à quo Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis, in ijs Camerino fugientem Vlcillem Hirum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, tredecim efficit: cum ijs ad Domitium Aenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Cæsaremque adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter uiginti cohortes ex alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoq; Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui iubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus, Corfinium contendit. eo cum uenisset, cohortes quinque præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter tria. ibi cum antecursoribus Cæsaris, prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus traductis ad oppidum constitit. iuxtaq; murum castra posuit. Recognita Comitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum literis mittit: qui petant, atq; orent, ut sibi subueniat, Cæsarem duobus exercitibus & locorum angustijs facile intercludi posse, frumentoq; prohiberi: quod nisi fecerit, se, cohortesq; amplius triginta, magnūq; numerū Senatorum, atq; equitū Romanorū in periculum esse uenturū. Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit, certasq; cuiq; partes ad custodiam urbis attribuit, militibus in contione

agros

agros ex suis possessionibus pollicetur quadraginta in
 singulos iu gera, & pro rata parte centurionibus euo-
 catisq; Interim Cesari nuntiatul Sulmonenses, quod op-
 pidum à Corfinio septem millium interuallo abest, cupere
 ea facere quæ uellet, sed à Q. Lucretio senatore, &
 Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohorti-
 um præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum le-
 gionis octauæ cohortibus quinq;. Sulmonenses simul at-
 q; nostra signa uiderunt, portas aperuerunt, uniuersiq;
 & oppidani & milites obuiam gratulantes Antonio exi-
 erunt. Lucretius & Actius de muro se deiecerunt, Acti-
 us ad Antonium deductus petit, ut ad Cesarem mitte-
 retur. Antonius cum cohortibus & Actio eodẽ die, quo
 profectus erat, reuertitur. Cesar eas cohortes cum ex-
 ercitu suo coniunxit. Actiũq; incolumem dimisit. Cesar
 tribus primis diebus castra magnis operibus munire,
 & ex finitimis municipijs frumentum comportare, re-
 liquasq; copias expectare instituit, eo triduo legio octa-
 ua ad eum uenit: cohortesq; ex nouis Gallie delectibus
 XXII. equitesq; à rege Norico circiter treceti, quoruũ
 aduẽtu altera castra, ad alteram oppidi partem ponit.
 Iis castris Curionem præfecit, reliquis diebus oppidum
 uallo castellisq; circummunire instituit. cuius operis ma-
 xima parte effecta eodem fere tempore missi ad Pom-
 peium reuertuntur. Literis perlectis Domitius dissimulãs
 in consilio pronuntiat Pompeium celeriter subsidio uen-
 turum: hortaturq; eos ne animo deficiant, quæq; usui ad
 defendendum oppidum sint, parent. Ipse Arcano cum
 paucis familiaribus suis colloquitur, cõsiliũque fugæ
 capere constituit. Cum uultus Domitij cum oratione nõ
 q iij cõsentiret,

LIBER

consentiret, atque omnia trepidantius, timiliusque ageret quam superioribus diebus consueisset, multumque cum suis consultandi causa secreto prae ter conuetudinem colloqueretur, concilia conuentusque hominum fugeret, res diutius tegi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat se se rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. Proinde si qua facultas fuisset ad se cum omnibus copijs ueniret. Id nefieri posset obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio milites, qui erant Corfinij prima uesperti secessionem faciunt, atque ita inter se per Tri. militum centurionesque atque honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se a Caesare, opera munitionesque prope esse per se festas. Ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugae consilium capere, debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quae munitissima uideretur occupant: tantumque inter eos dissensio extitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur. post paulo tamen internuntijs uultro citroque missis, quae ignorabant de L. Domitij fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumstant et custodiunt. legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quaeque imperauerit facere, et L. Domitium uiuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cognitis, Caesar et si magni interesse arbitrabatur quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra traducere, nequa aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut

ne, aut falsis nuntijs cōmutatio fieret uoluntatis, quod sepe in bello paruis momentis, magni casus intercederent, tamen ueritus, ne militum introitu, & nocturni tēporis licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant, collaudat, atque in oppidum dimittit, portas, murosq; asseruari iubet. ipse his operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis uigilijs stationibusq; ut contingant inter se, atq; omnem munitionem expleant. Tri militum, & præfectos circummittit, atq; hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asseruent. neq; eo tam remisso, ac lāguido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquicuerit: tanta erat summa rerum expectatio, ut nullus in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiriensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperet, quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigilijs custodibusq; noctris colloquitur, uelle si sibi fiat potestas Cæsarem conuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua orat, atque obsecrat, sibi ut parcat, ueteremq; amicitiam cōmemorat. Cæsarisq; in se beneficia exponit, quæ erant maxima, q; per eum in collegium pontificum uenerat, quod prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat, q; in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. cuius orationem Cæsar interpellat, se nō maleficij causa ex prouincia egressum, sed uti se à contumelijs inimicorū defenderet, ut Tribunos plebis

plebis ea re ex ciuitate expulsos ad suam dignitatem restitueret, ut se, & populum Romanum paucorum factione oppressum in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reuerti liceat, petit, & de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio, adeo esse perarritos nonnullos, ut suæ uitæ durius consulere cogantur. facta potestate discedit. Cæsar ubi illuxit, omnes Senatores, senatorumque liberos, Tribunos militum, equitesq; Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Questor, L. Rubrius. Præterea filius Domitij, alijq; complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat, hos omnes productos à contumelijs militum, conuiuijsq; prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi aperte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs, dimittit omnes incolumes. HS. LX. quod aurū adduxerat Domitius, atq; in publicū deposuerat, allatum ad se ab Duumuiris Corfiniensibus Domitio reddit. ne continentior in uita hominum, quàm in pecunia fuisset uideatur, & si eam pecuniam publicam esse constabat, datamq; à Pompeio in stipendium, Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet, atque eo die castra mouet, iustumq; iter conficit. Septem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium, copias unliq; omnes ex
 nonis

nouis delectibus ad se cogi iubet. seruos, pastores armat,
 atque his equos attribuit. ex ijs circiter trecentos equi-
 tes conficit. L. Malius prætor Alba cum cohortibus sex
 profugit. Rutilus Lupus prætor Taracina cum tribus:
 quæ procul equitatum Cæsaris conspiciat, cui præerat
 Binius Curius, relicto prætore, signa ad Curiū transfe-
 runt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus,
 nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites in-
 cidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Ma-
 gius Cremona præfectus Fabrum Cn. Pompeij, quæ Cæ-
 sar ad eum remittit cum mandatis, quoniam ad id tem-
 pus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundu-
 sium sit uenturus, interesse, Reipub. & communis salu-
 tis causa se cum Pompeio colloqui: neq; uero idem per-
 fici longe itineris spatio, cum per alios conditiones fe-
 rantur, ac si coram de omnibus conditionibus discer-
 tur. Iis datis mandatis, Brundusium cum legionibus sex
 peruenit. Veteranis quatuor, reliquis quas ex nouo dele-
 ctu confecerat, atq; in itinere compleuerat. Domitianas
 enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat,
 reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna
 parte exercitus: Pompeium remanere Brundusij cum co-
 hortibus uiginti. neq; certum inueniri poterat, obtinen-
 di ne causa Brundusij ibi remansisset, quo facilius omne
 Adriaticū mare extremis Italiæ partibus, regionibusq;
 Græciæ, in potestate haberet, atq; ex utraq; parte Bellū
 administrare posset, an inopia nauium ibi restitisset: ue-
 ritusq; ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exi-
 tus administrationesq; Brundusini portus impedire in-
 stituit, quorum operum hæc erat ratio: quas fauces erāt
 angustissima

LIBER

angustissimæ portus, molem atq; aggerē ab utraq; parte littoris iaciebat, quod his locis erat mare uadofum: longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo uersus pedum triginta è regione molis collocabat, has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis collocatisq; alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atq; aggere contegebat, ne aditus, atq; incurfus ad defendendum impeditur, a fronte, atq; ab utroq; latere cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quoq; earum turres binorum tabulatorū excubabat, quò commodius ab impetu nauium incendijsq; defenderet. Contra hæc Pompeius nauis magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq; multis tormentis, & omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perfringeret, atq; opera disturbarct: sic quotidie utrinq; eminus fundis, sagittis, reliquisq; telis pugnabatur. Atq; hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tamen si magnopere admirabatur, Magiū, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res sæpe tentata, & si impetus eius consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilium legatum familiarem, necessariūq; Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij causa. mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis

armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atq;
 æstimationis ad Libonem peruenturam si illo auctore,
 atq; agente ab armis sit discessum. Libo à colloquio Cani-
 nij digressus, ad Pompeium proficiscitur. paulopost re-
 nuntiat, quod Consules absint, nihil sine illis de composi-
 sitione agi posse. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæ-
 sar aliquando dimittendâ sibi iudicabat, & de bello agen-
 dum. Propè dimidia parte operis à Cæsare effecta, dies
 bûsque in ea re consumptis nouem, naues à Consulibus
 Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò
 deportauerant, Brundisium reuertuntur. Pompeius si-
 ue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quod ab ini-
 tio Italia excedere constituerat, aduentu nauium pro-
 fectionem parare incipit, & quo facilius impetum Cæ-
 saris tardaret, ne sub ipsa profectioe milites oppidû ir-
 rumperent, portas obstruit, uicos plateasq; inædificat,
 fossas transversas uis perducit, atque ibi sudes stipites-
 q; præacutos defigit. Hæc leuibus cratibus, terraque in-
 æquat. aditus autem atque itinera duo, quæ extra murû
 ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atq; eis
 præacutis præsepit. His paratis rebus, milites silentio
 naues conscendere iubet. expeditos autem ex euocatis sa-
 gitarijs, funditoribusq; raros in muro turribusq; dispo-
 nit: hos certo signo reuocare constituit, cum omnes mili-
 tes naues conscendiissent: atque ijs expedito loco actu-
 ria nauigia relinquit. Brundisini, Pompeianorum mili-
 tum iniurijs, atque ipsius Pompeij contumelijs permoti,
 Cæsaris rebus fauebant. Itaque cognita Pompeij profe-
 ctione, concursantibus illis, atq; in ea re occupatis, uul-
 go ex tectis significabant. Per quos re cognita, Cæsar
scalas

LIBER

scalas parari, militesq; armari iubet, nequam rei gerens
 de facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues sol-
 uit, qui erant in muro custodiae causa collocati, co signo
 quod conuenerat, reuocantur, notisq; itineribus ad na-
 ues decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt,
 sed monti a Brundusinis ut uallum caetum, fossasq; ca-
 ueant, subsistunt, & longo itinere ab ijs circumducti ad
 portum perueniunt, duasque naues cum militibus, quae
 ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque de-
 prehendant, deprehensasq; excipiunt. Caesar & si ad
 spem conficiendi negocij maxime probat coactis nauis-
 bus, mare transire, & Pompeium sequi, priusquam ille sese
 transmarinis auxilijs confirmaret, tamen rei eius mor-
 ram temporisq; longinquitatem timebat, quod omnibus
 coactis nauibus Pompeius praesentem facultatem inse-
 quendi sui ademerat. Relinquebatur ut ex longinquo-
 ribus regionibus Galliae, Picenique, & a freto naues
 essent expectandae, sed id propter anni tempus longum,
 atq; impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitum,
 duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maxi-
 mis beneficijs Pompeii deuincta, auxilia, equitatum pa-
 rari, Galliam Italiamq; tentari se absente nolebat. Itaq;
 in praesentia Pompeii insequendi rationem omittit. In
 Hispaniam proficisci constituit. Duumuiris municipio-
 rum omnium imperat, ut naues conquirant, Brundu-
 siumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam legio-
 ne una Valerium legatum, in Siciliam Curionem pro-
 praetorem cum legionibus tribus. Eundem cum Siciliam
 recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iu-
 bet. Sardiniam obtinebat M. Cotta Siciliam M. Cato. Africa

eam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani simul ad
 se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Ita-
 lia, sua sponte ex oppido Cotram ciuiciunt. Ille perterri-
 tus, quod omnem prouinciam consentire intelligeret, ex
 Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues lon-
 gas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat. hæc
 magno studio agebat. In Lucanis Brutiusq; per legatos
 suos, ciuium Romanorum delectus habebat: equitum pe-
 ditumque certum numerũ a ciuitatibus Siciliæ exigebat:
 quibus rebus penè perfectis, aduentu Curionis cogni-
 to, quæritur in concione sese proiectum, ac proditum a
 Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimus, non
 necessarium bellum suscepisset, & ab se, reliquisque in
 Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac
 parata confirmauisset: hæc in concione questus ex Pro-
 uincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Va-
 lerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt.
 Tubero cum in Africam uenisset, inuenit in prouincia
 cum Imperio Actium Varum, qui ad Auximum, ut su-
 pra demonstrauius, amissis cohortibus, protinus ex
 fuga in Africam peruenerat, atque eam sua sponte ua-
 cuam occupauerat, delectũque habito duas legiones effe-
 cerat, hominum, & locorum notitia, & usu eius Pro-
 uinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante
 annis ex Prætura eam Prouinciam obtinuerat. hic ue-
 nientem Uticam cum nauibus Tiberonem, portu atque
 oppido prohibet: neque affectum ualitudine filium ex-
 ponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excede-
 re eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum
 tempus à labore intermitteretur, milites in proxima mu-
 nicipia

LIBER

niāpia deducit. Ipse ad urbem proficiscitur. coacto Sena-
 tu, iniurias inimicorū commemorat: docet se nullum ex-
 traordinarium honorem appetisse, sed expectato legi-
 timo tempore consulatus, eo fuisse contentū, quod omni-
 bus ciuibus pateret, latum ab decem Tri. pl. contradicenti-
 bus inimicis, Catone uero acerrime repugnante, & pri-
 stina cōsuetudine dicendi mora dies extrahēte, ut sui ra-
 tio absentis haberetur, ipso Cōsule Pōpeio, qui si impro-
 basset, cur fieri passus esset: Si probasset, cur se uti Po-
 puli beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam,
 cum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset, in
 quo iacturam dignitatis, atq; honoris ipse facturus esset.
 Acerbitatem inimicorū docet, qui quod ab altero postu-
 larent, in se recusarent, atque omnia permisceri mal-
 lent, quā imperium exercitusq; dimittere. Iniuriam in
 eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem & insolentiam
 in circumscribendis Tri. ple. Conditiones à se latas,
 & expetita colloquia & denegata cōmemorat. pro quib-
 us rebus orat, ac postulat Rempub. suscipiant, atq; unā
 secum administrarent. Sin timore desu giant, illis se honori
 non futurum, & per se Rempub. administraturum. Legatos
 ad Pompeiū de compositione mitti oportere: neq;
 se reformidare quod in Senatu pauloante Pompeius dixisset,
 ad quos legati mitterentur, ijs auctoritatem at-
 tribui, timoremq; eorum qui mitterēt significari, tenuis
 atq; infirmi hæc animi uideri: se uero ut operibus ante-
 studuerit, sic iustitia & equitate uelle superare. Probat
 rem Senatus de mittendis legatis: sed qui mitterentur,
 non reperiebātur: maximeq; timoris causa pro se quisq;
 id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedēs
 ab Vrbe

ab Vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusq; extrahitur. Subiicitur etiam L. Metellus Tri. ple. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq; res quascunq; agere instituerat, impediatur. Cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs quæ agere destinauerat, ab urbe proficiscitur, atq; in ulteriorem Galliam peruenit. Quo cum uenisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum ipse dimiserat: profectum item Domitium. d. occupandū Massiliam nauibus actuarijs septem, quas Sicilia, & Sardinia priuatis coactis seruis liberisq; colonis suis compleuerat. Præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes, quos ab Vrbe discedens Pompeius erat adhortat⁹, ne noua Cæsaris officia ueterū suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserunt. Albicos Barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se uocauerunt: Frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus castellis in Urbē cōuexerāt: armorum officinas in Vrbe instituerunt: muros, classem, & portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Massiliensium. XV. primos, cum his agit, ne initiū inferendi belli à Massiliensibus oriatur. Debere eos Italiæ. totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis uoluntati obtemperare. reliquasq; quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitratur, commemorat. Cuius orationē domum legati referunt.

rant, atq; ex authoritate hæc Cæsari renuntiant. Intelligere se diuisum esse populum Romanum in partes duas, neque sui iudicij, neque suarū esse uirtū discernere, utra pars iustiore[m] habeat causam. Principes uero esse earū partium Cn. Pompeiū, & C. Cæsarem Patronos ciuitatis: quorum alter agros Volgarum, Arecomicorum, & Iluorum publicæ his cōcesserit: alter bello uictas Gallias attribucrit, uectigaliaq; auxerit: quare paribus eorum beneficijs parem se quoque uoluntatem tribuere debere, & neutrū eorum cōtra alterū iuuare, aut urbe, aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliam peruenit: atque ab ijs receptus urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classẽ quoquouersus dimittunt, onerarias naues, quas ubiq; possunt, deprehendunt, atq; in portū deducunt: earum clauis, aut materia, atq; armamentis instructis, ad reliquas armādas reficiēdasq; uidentur. Frumenti quod inuentum est, in publicū conferunt, reliquas merces commeatūsque ad obsidionem Urbis, si accidat, reseruant. Quibus iniurijs permotus Cæsar, legiones treis Massiliam adducit, turres uineasq; ad oppugnationem Urbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere instituit. Quibus effectis armatisq; diebus triginta, à qua die materia cæsa est, adductisq; Massiliam his Decium Brutum præfecit, C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat, atq; administrat, C. Fabium legatum cū legionibus tribus quas Narbone circumque ea loca hyemādi causa disposuerat in Hispaniam præmittit. celeriterq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidijs

præsidij tenebantur. legiones reliquas, quæ lōgius hie
 mabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhi-
 bita celeritate, præsidium ex saltu deiecit: magnis que iti-
 neribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibul-
 lij Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demon-
 stratum est, Afranius et Petreius & Varro legati Pom-
 pelij, quorum unus tribus legionibus Hispaniam cite-
 riorem, Alter à saltu Castulonensi ad Anam duabus le-
 gionibus, tertius ab Ana, Vectonum agrum, Lusitaniãq;
 pari numero legionum obtinebat, officia inter se par-
 tiuntur, ut Petreius ex Lusitania per Vectones cum om-
 nibus copijs ad Afranium proficiscatur. Varro cum his,
 quas habebat legionibus omnem ulteriorem Hispaniam
 tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliãq; totius Lu-
 sitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris, Barbarisq; om-
 nibus, qui ad oceanum pertinent, ab Afraniõ imperan-
 tur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad
 Afranium peruenit, constituunt communi consilio bel-
 lum ad Ulerdam propter ipsius loci opportunitatem ge-
 rere. Erant, ut supra demonstratum est, legiões Afranij
 tres, Petreij due. præterea scutatæ citerioris prouinciæ
 & cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter octogē-
 ta: equitum utriusque prouinciæ circiter quinque millia
 Cæsar legiões in Hispaniam præmiserat, ad sex millia
 auxilia peditum, equitum tria millia, quæ omnibus su-
 perioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia nume-
 rum, quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciui-
 tatibus nobilissimo & fortissimo quoque euocato. Hinc
 optimi generis hominum ex Aquitanis, Montanisq; qui
 Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium

r ij per Mau*

LIBER

per Maūritaniā cum legionibus iter in Hispaniā facere, confestimq; esse uenturum. Simul à Tri. militum cēturionibusque mutuas pecuniās sumpsit, has exercitū dīstribuit. Quo factō, duas res consecutus est, q; pignore animos centurionum deuinxit, & largitiōe redemit mīlitum uoluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntijsq; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos inter se distantes mīllia passuum quatuor. his pontibus pabulatum mittebat, quod ea quæ citra flumen fuerant superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant. crebroque inter se equestribus prælijs contendebant. Huc, cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen transissent, impedimētāq; & omnis equitatus sequeretur, subito iumentorum & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisq; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatumq; omnem transiecit, duabusque Fabianis occurrit legiobus, cuius aduētū nuntiāto L. Plācius qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamque aciem in duas partes cōstituit, ne ab equitatu circumueniri posset. Ita congressus impari numero magnus impetus legionum equitatusq; sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasio-

ne, &

ne, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uteretur: quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cū equitibus nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. pons qui fuerat tempestate interruptus, penè erat resectus, hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura ponti, castrisq; præsidio sex cohortes reliquit, atque omnia impedimenta, & postero die omnibus copijs triplici instructa acie, ad illerdam proficiscitur, & sub castris Afranij constitit, & ibi paulisper sub armis moratus, facit equo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognouit per Afranium stare quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit. & ne in opere faciendo, milites repentino hostium incursu exterrerentur, atq; opere prohiberentur, uallo muniti uetuit, quod eminere, & procul uideri necesse erat: sed à fronte contra hostem pedum quidam fossam fieri iussit. prima & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. Post hoc opus in occulto acies tertia faciebat, sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniti. Subuesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: & quod longius erat agger petendus, in præsentia similè rationem operis instituit, singulaq; latera castrorū singulis attribuit legionibus munienda, fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in

armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque terrendi causa, atque operis impediendi copias suas ad infimas montis radices producunt, & praelio laceſſunt. Neque idcirco Caesar opus intermittit cōfusus praesidio legionum trium & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducunt. Tertio die Caesar uallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaq; ad se traduci iubet. Erat in oppido Ilerda & proximo colle, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planicies circiter passuum trecentorum, atque in hoc serè medio spatio Tumulus erat paulo editior, quem si occupasset Caesar, & cōmouisset, ab oppido, & ponte, & comœtu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. Hoc sperans legiones treis ex castris educit, acicque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos praecurrere, atque occupare eum Tumulum iubet. Quare cognita celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur praelio: & q; prius in Tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atque alijs summissis praesidijs terga uertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, vari, disperſique pugnarent, si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarēt. Cum Lusitani reliquisque barbaris genere quodam pugnae assuefacti, quod serè fit, quibus quisque in locis

mīles inueterauerit, uti multum earum regionum cōsue-
tudine moueatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat in-
suetos huius generis pugne, circumiri enim sese ab aper-
tolatere, procurrentibus singulis arbitrabantur: ipsi
autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere,
neque sine graui causa eum locum, quem cæperant di-
mitti cēsuerant oportere. Itaque perturbatis antesigna-
nis, legio, quæ in eò cornu constiterat, locum nō tenuit,
atque in proximum collem sese recepit. Cæsar penè om-
ni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudi-
nemq; acciderat, cohortatus suos legionem nonam sub-
sidio ducit, hostem insolentem, atq; acriter nostros inse-
quentem suppressit, rursusque terga uertere, seq; ad op-
pidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit.
Sed nonæ legionis milites elati studio, dū sarcire acceptū
detrimentū uolunt, temere insecuti fugientes in locū ini-
quum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppi-
dū positū Ilerda succedunt, hinc se recipere cum uellent,
rursus illi ex loco superiore nostros premebant. præru-
ptus locus erat utraque ex parte directus, ac tantum in
latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum lo-
cum explerent: & neque subsidia à lateribus summitti,
neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido
autem decliui fastigio uergebat: in longitudinem passus
um circiter quadringentorū, hac nostris erat receptus,
q; eò incitati studio inconsultius pcesserant. Hoc pugna-
batur loco & ppter angustias iniquo, et quod sub ipsis
radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telū in
eos mitteretur: tamen uirtute et patiētia nitebātur, atq;
omnia uulnera sustinebāt. Augebantur illis copie, atq;
r iij ex castris

ex castris cohortes per oppidum crebro summitteban-
 tur, ut integri de fessis succederent. Hoc idem Caesar fa-
 cere cogebatur, ut summissis in eundem locum cohorti-
 bus, defessos reciperet. Hoc cum esset modo pugnatum
 continenter horis quinque. nostrique grauius & multitu-
 dine premerentur, consumptis omnibus telis, gladijs di-
 strictis, impetum aduersus montem, in cohortes faciunt
 paucisque deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. Sum-
 motis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter
 terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris rece-
 ptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, et
 si deiectis atque in ferioribus locis constiterat, tamen in
 summum iugum uirtute connititur: atque inter duas aci-
 es perequitans commodiorem ac tutiorem nostris rece-
 ptum dat. Ita uario certamine pugnatum est. Nostri in
 primo congressu circiter septuaginta ceciderunt. in his
 Q. Fulginius ex primo hastato legionis quart. & decim. &
 qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus
 in eum locum perucnerat: uulnerantur amplius sexcenti.
 Ex Afranianis interficiuntur T. Cecilius Primipili Cen-
 turio, & praeter eum centuriones quatuor. milites am-
 pli⁹ duceti. sed haec eius diei praefertur opinio, ut se utri-
 que superiores discessisse existimaret. Afraniani, qui cum es-
 se oim iudicio inferiores uideretur, cominus tamen diu ste-
 tissent, & nostrorum impetum sustinuisent, & initio lo-
 cum tumulumque tenuissent, quae causa pugnandi fue-
 rat, et nostros primo congressu terga uertere coegisset.
 nostri autem, qui iniquo loco atque impari congressi nume-
 ro, qui quinque horis praelium sustinuisent, quod montem
 gladijs districtis ascendissent, quod ex loco superiore ter-
 gauerte.

ga uertere aduersarios coegissent, atq; in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, presidiumq; ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hec gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus uix profluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontesq; ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatium milium triginta, neutrum horum transiri poterat, necessarioq; omnes his angustijs continebantur, neque ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius progressi erant interclusi fluminibus, reuerti, neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaq; ueniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neque frumenta in hybernis erant, neque multum à maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius penè omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam cõuexerat: reliqui siquid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant. qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritiq; earum regionum Cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur: quibus erat procliue tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia,
multum

LIBER

multum erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus temporibus, multū ex omni prouincia comportabatur, magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons illud præbebat, & loca trans flumē integra, quò omnino Cæsar adire non poterat. Eæ permanserunt aquæ dies quamplures. Conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neq; ad ripam dispositæ cohortes aduersariorū perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atq; aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atq; angustū locum tela iaciebantur: atq; erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela uitare. nuntiatum Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerāt eò sagittarij ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cuiusq; generis hominū millia circiter sex cum seruis liberisq;: sed nullus ordo, nullū imperiū certum, cum suo quisq; consilio uteretur, atq; omnes sine timore iter facerent, usi superiorū temporū, atq; itinerū licentia. Erant complures honesti adolescentes Senatorū filij, & equestris ordinis. Erant legationes ciuitatū, erant legati Cæsaris, hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesq; antemissis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliumq; committūt. Hi, dum pari certamine resgeri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere: sed ubi signa legionum appropinquare cæperunt,

paucis

paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum: naeti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desyderati sunt eo die sagittarij circiter ducenti, equites pauci, calonum atq; impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona creuit, quae ferè res inopia non solum praesentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit: iamq; ad denarios quinquaginta in singulos modios annona peruenerat, & militum uires inopia frumenti diminuerat, atq; incommoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat, ut nostri magna inopia necessariorum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, superioresq; haberentur. Caesar ijs ciuitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus impetrabat, calones ad longinquiores ciuitates dimittebat, ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Haec Afranius Petreiusq; et eorum amici pleniora etiam, atque uberiora Romam ad suos perscribebant: multa rumor fingebat, ut penè bellum confectum uideretur. Quibus literis, nuntijsque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant. Multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur. Alij ut principes talem nuntium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi uenisse uiderentur. Cum in his angustijs res esset, atque omnes uia ab Afranianis militibus, equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Caesar, ut naues faciant cuius generis eum superioribus annis usus

Britanij

LIBER

Britaniæ docuerat. Carinæ primum, ac statumina ex le-
 ui materia fiebant: reliquum corpus nauium uiminibus
 contextum corijs integebatur. Has perfectas carris iun-
 ctis deuehit noctu millia passuum à castris. XXII. mili-
 tesq; his nauibus flumen transportat, continentemq; ri-
 pæ collem improviso occupat. Hunc celeriter priusquã
 ab aduersarijs sentiatur, communit. huc legionē postea
 traiecit, atq; ex utraq; parte pontem institutū perficit
 biduo. Ita commeatus, & qui frumenti causa proceße-
 rant, tuto ad se recipit, & rem frumentariam expedire
 incipit. Eodem die equitū magnam partem flumen tra-
 iecit, qui inopinantes pabulatores, & sine ullo dissipatos
 timore aggressi, quàm magnum numerū iumentorum,
 atq; hominum intercipiunt: cohortibusq; centuriatis sub-
 sidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt, alij,
 ut prædæ subsidio sint, alij ut uenientibus resistant, atq;
 eos propellant, unamq; cohortem, quæ temere ante cæ-
 teras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis cir-
 cumueniunt, atque interficiūt, incolumesq; cum magna
 præda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad
 Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitij consilio
 naues longas expediunt numero decemseptem, quarum
 erant undecim tectæ, multa his minora nauigia addūt,
 ut ipsa multitudine nostra classis terreatur, magnū nu-
 merum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus
 supra demonstratum est, imponunt, atque hos præmijs,
 pollicitationibusq; incitant: certas sibi deposcit naues Do-
 mitius, atque has colonis, pastoribusq;, quos secum ad-
 duxerat complet. Sic omnibus rebus instructa classe, ma-
 gna fiducia ad nostras naues procedūt, quibus præerat

D. Brutus.

D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero nauium Brutus, sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos uiros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerat. ij manus ferreas, atque harpagones parauerant: magnoq; numero pilorum, tragularum, reliquorumq; telorum se instruxerant. Ita cognito hostiũ aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt, pugnatum utrinque est fortissime, atque acerrime, neque multum Albici nostris uirtute cedebant. Homines asperi, & montani exercitati in armis: atque ij modo digressi à Massiliensibus recentem eorundem pollicitationem animis continebant, pastoresq; indomiti spe libertatis excitati sub oculis domini suam probare operam studebant. Ipsi Massilienses & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant, et quoad licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulis, aut remos transcurrentes detergere, si possent cõtendebant: cum propius erat necessario uentum, ab scientia gubernatorum, atque artificij, ad uirtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate & tarditate nauium impediebantur. factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis nauibus obijciebant, atque iniecta

LIBER

manu ferrea, & retenta utraque naue, diuersi pugna-
 bant, atque in hostium naues transcendebant: & magno
 numero Albicorum, & Pastorum interfecto, partem na-
 uium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, re-
 liquas in portum compellunt. Eo die naues Massiliensium
 cum ijs, quæ sunt captæ, intereunt. **IX.** Hoc primum Cæ-
 sari ad Ilerdam nuntiatur, simul perfecto ponte celeriter
 fortuna mutatur. Illi perterriti uirtute equitū minus libe-
 re, minus audacter uagabantur. aliās non longo ab ca-
 stris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, an-
 gustius pabulabantur: aliās longiore circuitu custodias
 stationesq; equitū uitabant, aut aliquo accepto detrimen-
 to, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere proiectis sar-
 cinis fugiebāt. postremo etiam plures intermittere dies,
 & præter consuetudinem omnium noctu consituerant
 pabulari. Interim Oscenses & Calaguritani, qui erant
 cum Oscensibus cōtributi, mittunt ad eum legatos, seseq;
 imperata facturos pollicētur. hos Taraconenses, & La-
 cetani, & Aufetani, & paucis post diebus Illurgauonen-
 ses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab
 his omnibus, ut se frumento iuent: pollicentur, atq; om-
 nibus undique conquisitis iumentis, in castra deportant.
 transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ci-
 uitatis consilio, & signa ex statione transfert. magna ce-
 leriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis
 quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re-
 frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum,
 quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire dicebātur,
 multæ longinquoiores ciuitates ab Afranio desciscunt, et
 Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterri-
 tis

tis animis aduersariorum, Cæsar ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit: quibus partē aliquā Sicoris auerteret, uadumq; in eo flumine efficeret. his penē effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq; perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq; intercluderentur, quod multum Cæsar equitatu ualebat. Itaque constituunt ipsi locis excedere, & in Celtiberiā bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiā illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates uictæ nomen, atque imperium absentis timebant. quæ in amicitia manserant Pompeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant. Cæsaris autem in Barbaris erat nomen obscurius. Hic magnos equitatus, magnaq; auxilia expectabant, & suis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio toto flumine Ibero naues conquirere, & Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, millia passuum à castris aberat. XX. ad eum locum fluminis nauibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim traducunt, castraq; muniunt uallo pedum duodecim. Quare per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar cōtinuato diem noctemq; opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat, ut equites, & si difficulter, atq; egre fiebat, possent tamen, atq; auderent flumen transire. Pedites uero tantummodo humeris, ac summo pectore extarent, ut, tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transcundū impediterentur. Sed tamen eodem serè tempore pons in Ibero propè

ro propè effectus nuntiabatur, & in Sicori uadum re-
 periebatur. Iam uero eò magis illi maturandum iter exi-
 stimabant. Itaque duabus auxiliariis cohortibus Iler-
 dæ præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt,
 & cum duabus legionibus, quas superioribus diebus tra-
 duxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari ni-
 hil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum male habe-
 ret, & carperet. pons enim ipsius magnum circuitum
 habebat, ut multo breuiore itinere illi ad Iberum perue-
 nire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt, & cum
 de tertia uigilia Petreius, atque Afranius castra mouis-
 sent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt, et ma-
 gna multitudine circumfusa morari, atque iter impedire
 incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris
 castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri præ-
 lio nouissimos illorum premi uehementer, ac nonnunquã
 sustinere extremum agmen, atque interrumpi, aliàs in-
 ferri signa, & uniuersarum cohortium impetu nostros
 propelli, deinde rursus conuersos insequi: totis uero ca-
 stris milites conturbari, & dolere hostem ex manibus di-
 mitti, bellum necessario longius duci. Centuriones Tribus
 nòsque militum adire, atq; obsecrare, ut per eos Cæsar
 certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret, para-
 tos esse sese, posse & aadere eà trans ire flumen, quã tra-
 ductus esset equitatus. quorum studio, & uocibus excita-
 tus Cæsar, & si timebat tantæ magnitudinis flumini
 exercitum obijcere, conandum tamen atq; experiendum
 iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs
 deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur
 sustinere non posse. hos cum legione una præsidio castris
 relinquit,

reliquit, reliquas legiones expeditas educit, magnoq; numero iumentorum in flumine supra, atq; infra constituto traducit exercitum. pauci ex his militibus vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur, interijt tamen nemo. Traducto in columni exercitu copias instruit, triplicemq; aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus studium, ut nullum sex ad iter addito ad vadum circuitu, magnaq; fluminis mora interposita, eos qui de tertia uigilia exissent, ante horam diei nonam consequerentur. Quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciemq; instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne desessum proelio obijciat. Rursus conantes progredi insequitur, et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. (Suberant enim montes, atq; a millibus passuum quinque itinera difficilia, atque angusta excipiebant. hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Caesaris, praefidiisque in angustiis collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo, ac timore Iberum copias traducerent, quod fuit illis conandum, atq; omni ratione efficiendum.) Et totius diei pugna, atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte iis, qui ad aquam causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, sit ab his certior Caesar, Duces aduersariorum silentio copias castris educere, quo cognito, signum dari iubet, et uasa militari more conclamari. Illi ex audito clamore ueriti ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die

f Petreius

Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda lo-
 ca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Caesaris. Mutis-
 tur. L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturam per-
 spiciat. uterque idem suis renuntiat, quinque millia pas-
 suum proxima intercedere itineris campestris, inde ex-
 cipere loca aspera, & montuosa: qui prior has angusti-
 as occupauerit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse nego-
 cij. Disputatur in concilio à Petreio & Afranio, & tem-
 pus profectionis queritur. plerique censebant ut noctu
 iter facerent, posse prius ad angustias ueniri. quàm sens-
 tirentur: alij, quod pridie noctu conclamatum esset in ca-
 stris Caesaris, argumenti sumebant loco, non posse clam
 exiri. Circunfundi noctu equitatum Caesaris, atque om-
 nia loca, atque itinera obsideri, nocturnaq; praelia esse
 uitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione timo-
 ri magis, quàm religioni consulere consueuerit: at lucem
 multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam
 Tribunorum militum, & Ceterionum presentiam affer-
 re: quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri
 soleant. Quare omni ratione esse interdum perumpen-
 dum, & si aliquo accepto detrimento, tamen summa ex-
 ercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Hæc uicit
 in concilio sententia, & prima luce postridie constituunt
 proficisci. Caesar exploratis regiõibus, albente cælo om-
 nis copias castris educit, magnaq; circuitu, nullo certo
 itinere exercitum ducit. nãq; itinera, quæ ad Iberũ, atq;
 Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tene-
 banter: ipsi erant transcendendæ ualles maxima, ac dif-
 ficillimæ, saxa multis locis prærupta iter impediebãt, ut
 arma per manus necessario traderentur, militesq; iner-

mes subleuatiq; alij ab alijs magnam partem itineris cō-
 ficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eū om-
 nium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero
 intercludere, & frumento prohibere potuissent: ac pri-
 mo Afraniani milites uisendi causa leti ex castris pro-
 currabant, contumeliosiq; uocibus prosequabantur, ne-
 cessarij uictus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam
 reuerti. Erat enim iter à proposito diuersum, contrari-
 amque in partem iri uidebatur. duces uero eorum suum
 consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent:
 multumq; eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumē-
 tis, impedimentis que ad iter profectos uidebant, ut non
 posse diutius inopiam sustinere considerent. Sed ubi
 paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerūt,
 iamque primos superare regionem castrorum animada
 uertunt, nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris,
 quin statim castris exeundum, atque occurrendum pu-
 taret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiae paucis
 praesidio relictis cohortibus exeunt, rectoque ad Iberū
 itinere contendunt. erat in celeritate omne positum cer-
 tamen, utri prius angustias, montes que occuparent: sed
 exercitu Caesaris uiarum difficultates tardabant. Afran-
 nij copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res
 tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut si
 priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi pericu-
 lum uitarent. Impedimenta totius exercitus, cohortes
 que in castris relictas, seruare non possent, quibus in-
 terclusis exercitu Caesaris auxilium ferri nulla ratione
 poterat. Confecit prior iter Caesar, atque ex magnis ru-
 pibus nactus pl. uniciem, in hanc contra hostem aciem in-
 s ij struit.

struit. Afranius, cum ab equitatu nouissimū agmen pre-
 meretur, & ante se hostem uideret, collem quendam na-
 ctus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor Cetratorum co-
 hortēs in montem, qui erat in conspectu omnium excel-
 sissimus mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet oc-
 cupare, eo consilio uti ipse eodem omnibus copijs contē-
 deret, & mutato itinere iugis Octogesam perueniret.
 hunc cum obliquo itinere Cetrati peterent, conspicatus
 equitatus Caesaris in Cohortes impetum facit: nec mini-
 mam partem temporis equitum uim Cetrati sustinere
 potuerunt, omnesque ab his circumuenti, in conspectu
 utriusque exercitus interficiuntur. erat oasio bene ge-
 rende rei: neque uero id Caesarem fugiebat, tanto sub
 oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustine-
 re non posse, praesertim circumdatum undique equitatu,
 cum in loco aequo, atque aperto confligeretur, idque ex
 omnibus partibus ab eo flagitabatur. Cōcurrēbant lega-
 ti, Centuriones, Tribunūq; militum, ne dubitaret praeliū
 committere, omnium esse militum paratissimos animos.
 Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misit
 se, & suis non subuenissent, quod de colle non recederent,
 & uix equitum incurfus sustinerent, collatisq; in unum lo-
 cum signis conferti, neque ordines, neque signa serua-
 rent. & si iniquitatem loci timeret, datumiri tamen ali-
 quo loco pugnandi facultatem, quod certe inde deceden-
 dum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cae-
 sar in eam spem uenerat, se sine pugna, & sine uulnere
 suorum, rem conficere posse, quod re frumentaria ad-
 uersarios interclusisset. cur etiam secūdo praelio aliquos
 ex suis amitteret? cur uulnerari pateretur optime meri-

eos de se milites? cur deniq; fortunã periclitaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, q̄ gladio. mouebatur etiam misericordia ciuiũ, quos interficiẽdos uidebat, quibus saluis, atq; incolumibus rẽ obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris à plerisq; non probabatur. Milites uero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio uictoriæ dimitteretur, etiam cum uellet Cæsar sese non esse pugnatuos. Ille in sua sententia perseuerat, & paulũ ex eo loco digreditur, ut timorem aduersarijs minuatur. Petreius, atque Afranius oblata facultate in castra sese referunt. Cæsar præsidijs montibus dispositis, omni ad Iberũ intercluso itinere, quã proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorũ perturbati, quod omnem reifrumẽtariæ, fluminisq; Iberi spem amiserãt, de reliquis rebus consultabant. Erat unũ iter, Ilerdam si reuertĩ uel lent: alterũ si Tarraconẽ peterent. Hęc consultãtib; cinnũtiatur aquatores ab equitatu premi nostro. Quare cognita, crebras stationes disponunt equitũ, & cohortiũ alariarum, legionariasque interijciũt cohortes, uallũq; ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, & sine timore, & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius, atq; Afranius partiuntur, ipsiq; perficiendi operis causa longius progrediũtur. Quorũ discessu liberã nacti milites colloquiorum facultatẽ, uulgo procedunt, & quẽ quisq; in castris notũ, aut municipẽ habebat, conquirunt, atq; uocat. Primũ agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent, eorum se beneficio uiuere. Deinde imperatoris fidem quærunt, recte ne se illi sint commissuri: & quod

LIBER

nō ab initio fecerint, armaq; cum hominibus necessarijs,
 & consanguineis, contulerint, conquerūtur. His prouo-
 cati sermonibus fidem ab imperatore de Petreij & Afrani-
 nij uita petunt, ne quod in se scelus concepiſſe, neu suos
 prodidiſſe uideantur. Quibus cōfirmatis rebus se statim
 ſigna translaturus confirmant. Legatosq; de pace pri-
 morum ordinum centuriones ad Cēſarem mittunt, in-
 terim alij ſuos in caſtra inuitandi cauſa adducūt, alij ab
 ſuis adducuntur, adeo, ut una caſtra iam facta ex binis
 uiderentur. Compluresq; Tribuni militum, & Cēturio-
 nes ad Cēſarem ueniunt, ſeq; ei commendant. Hoc idē
 fit a Principibus Hiſpaniæ, quos illi euocauerant, & ſex
 cum in caſtris habebant obſidum loco. ij ſuos notos, ho-
 ſpitesque quærebant, per quem quisq; eorum aditum cō-
 mendationis haberet ad Cēſarem. Afranij etiam filius
 adoleſcens de ſua & parentis ſui ſalute cum Cēſare, per
 Sulpitium legatum agebat. erant plena letitia & gratu-
 latione omnia, eorum, qui tanta pericula uiſaſſe, & eos
 rum qui ſine uulnere tantas res conſeciſſe uidebantur,
 magnūq; fructum ſuæ priſtinæ lenitatis omnium iūdi-
 cio Cēſar ferebat. conſiliūque eius a cunctis probaba-
 tur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab inſtituto opere
 diſcedit, ſeq; in caſtra recipit, ſic paratus, ut uidebatur,
 ut quicumque accidiſſet caſus, hunc quieto & æquo ani-
 mo ferret. Petreius uero non deſerit ſeſe, armat ſamiliā,
 cum hac & prætoria coorte Cetratorum, barbariſque
 equitibus paucis, beneficiarij ſuis, quos ſuæ cuſtodie cau-
 ſa habere conſueuerat, improuiſo ad uallum aduolat, col-
 loquia militum interrumpit, noſtros repellit ab caſtris,
 quos deprehendit interficit, reliqui eocunt inter ſe, &
 repentino

repentino periculo exterriti sinistras sagis inuoluunt,
 gladiosque disstringunt, atque ita se à Cetratis, equiti-
 busq; defendunt, castrorum propinquitate confisi, seq;
 in castra recipiunt, & ab his cohortibus, quæ erant in sta-
 tione ad portas defenduntur. Quibus rebus confectis,
 flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat,
 ne se, neu Pompeium absentem Imperatorem suum ad
 uersarijs ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter
 concursus in prætorium, postulant, ut iurent omnes
 se exercitum, ducesque non deserturos, neque proditu-
 ros, neque sibi se partim à reliquis consilium capturos.
 Princeps in hæc uerba iurat ipse, ad idem iusiurandum
 adigit Afranium: subsequuntur Tribuni militum, centu-
 rionesq; centuriatim producti milites idem iurpat. edi-
 cunt penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut produca-
 tur. productos palam in prætorio interficiunt: sed plerique
 quos cæperant, celant, noctuque per uallum emittunt.
 Sic terror oblati à ducibus, crudelitas in supplicio, uana
 religio iusiurandi, spem præsentis deditiõis sustulit,
 mentesque militum conuertit, & rem ad pristinam bel-
 lirationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui
 in castra per tempus colloqui uenerant summa diligen-
 tia cõquiri, & remitti iubet. Sed ex numero Tribunorum
 militum, Centurionumque nonnulli sua uoluntate apud
 eum remanserunt, quos ille postea magno in honore ha-
 buit. Centuriones, ampliorisque ordinis equites Roma-
 nos in tribunitium restituit honorẽ. Eredebantur Afra-
 niani pabulatione, aquabantur ægre, frumenti copiam
 legionarij nonnulli habebant, quod dierum uigintiduo-
 rum ab Ilerda frumentum iusserant efferre. Cetrati, auxili-
 s iij liresq;

LIBER

liaresq; nullam, quorum crāt, & facultates ad parandū
 exiguae, & corpora insueta ad onera portanda. itaque
 magnus eorū quotidie numerus ad Cæsarem per fugies
 bat. In his erat angustijs res: sed ex propositis consilijs
 duobus explicitius uidebatur ad Ilerdam reuerti: & ibi
 paululum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consiliū
 expleturos confidebant. Tarraco aberat lōgi⁹, quo spa
 tio plures rem posse casus recipere intelligebāt. Hoc pro
 bato cōsilio, ex castris proficiscūtur. Cæsar equitatu præ
 misso, qui nouissimum agmē carperet, atque impediret,
 ipse cum legionibus subsequitur, nullum intercedebat tē
 pus quin extremi cū equitibus præliarētur. Genus erat
 hoc pugnae, expeditæ cohortes nouissimum agmen clau
 debāt, pluresque in locis campestribus subsistebāt: si mōs
 erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum re
 pellebat, quod ex locis superioribus qui antecesserant, su
 os ascendentes protegebant: cum uallis, aut locus decli
 uis suberat, neque ij, qui antecesserant, morātibz opem
 ferre poterant, equites uero ex loco superiore in aduer
 sarios tela conijciebant: tum magno serat in periculo
 res, tum inquirebant, ut cum eiusmodi esset locis appro
 pinquatum, legionum signa consistere iuberent, ma
 gnoque impetu equitatum repellerent. Eo summoto, res
 pente incitati cursu, sese in ualles uniuersi dimitte
 rent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus
 consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxilijs
 aberant, quorum numerum habebant magnum, ut
 eos superioribus perterritos prælijs, in medium reci
 perent agmen, ultrōque eos tuerentur: quorum nulli
 ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris
 exciperetur.

exciperetur. tali dum pugnatur modo, lente, ac paulatim proceditur, crebroq; ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. millia enim progressi quatuor, uehementiusq; peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt, ibiq; una fronte contra hostem castra muniunt, neq; iumentis onera deponunt. Vbi Cæsaris castra posita, tabernaculaq; constituta, & dimissos equites pabulandi causa animaduertente, sese subito proripiunt, hora circiter sexta eiusdem diei: & spem nocti moræ, discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Quæ re animaduersa, Cæsar relictis his, legionibus subsequitur, præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit, hora decima subsequi, pabulatores, equitesq; reuocari iubet: celecriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur. pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeo, ut penè terga conuertant: compluresq; milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque uniuersum imminabat. Tum uero neq; ad explorandum idoneum locum castris, neq; ad progredendum data facultate consistunt necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco castra ponunt. Sed iisdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio nõ laceffit: & eo die tabernacula statui passus non est, quò paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdium erumperent illi animaduerso uitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraq; castris conuertunt. hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem consumunt: sed quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, & præsentis malo alijs malis remedia dabantur.

Prima

LIBER

Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die praesidio in castris relicto, uniuersas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Caesar necessariam subire deditonem, quam praelio decertare malebat. conatur tamen eos uallo, fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quo necessario descensuros existimabat. illi inopia pabuli adducti, et quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. In his operibus, consiliisque biduum consumatur. tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae rei, quae munitionis causa fiebat, hora circiter octaua signo dato legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamque omnium uideri praelio diffugisse, magnum detrimentum afferebat: sed isdem de causis quae sunt cognitae, quo minus dimicare uellet, mouebatur: atque hoc etiam magis, quod spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam uictoriae iuuare poterat. Non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant. Tertia uacabat, ad incursum, atque impetum militum relicta, si praelium committeretur propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerant signa inferentibus resistere, prior praelio non laceessere. Acies erat Afraniana duplex, legio quinta et tertia in subsidijs locum Alariae cohortis obtinebat. Caesaris triplex, sed primam aciem, quam ternae cohortes ex quinta legione tenebant, has subsidiariae ternae,

et rursus

Et rursus alie totidem, sue cuiusque legionis subsequen-
 bantur, sagittarij, funditoresq; media cōtinebātur acie,
 equitatus latera cingebat. tali instructa acie, tenere uterq;
 propositum uidebatur. Cæsar, ut nisi coactus prælium
 non committeret: ille, ut opera Cæsaris impediret. pro-
 ducitur tamen res, aciesq; ad solis occasum continentur.
 Inde utriq; in castra discedunt. Postero die munitiones
 institutas Cæsar parat perficere, illi uadum fluminis Si-
 coris tentare, si transire possent. Quare animaduersa,
 Cæsar Germanos leuis armaturæ, equitūq; partem flu-
 men traicit, crebrasq; in ripis custodias disponit. tandē
 omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo re-
 tentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, collo-
 quium petunt, & id si fieri possit, semoto à militibus lo-
 co. ubi id à Cæsare negatum, & palam si colloqui uel-
 lent, concessum est, datur obsidis loco Cæsari filius Afras-
 nij. uenitur in eum locum quem Cæsar deligit. Audiente
 utroq; exercitu loquitur Afranius, non esse, aut ipsis,
 aut militibus succensendum, quod fidem erga imperato-
 rem suum Cn. Pompeium conseruare uoluerint. sed sa-
 tis iam fecisse officio, satisque supplicij tulisse, perpeffos
 omnium rerum inopiam. Nunc uero penè ut sceminas
 circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, ne-
 que corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre
 posse. itaque se uictos confiteri, orare, atque obsecrare, si
 quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimū sup-
 plicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest de-
 mississime, atq; subiectissime exponit. Ad ea Cæsar re-
 spondit, nulli omnium has parteis, uel querimonie, uel
 miserationis minus conuenisse. reliquos enim omncis
 suum

LIBER

suum officium præstitisse, se, qui etiam bona conditione,
 & loco, & tempore æquo confligere noluerit, ut quæ inte-
 gerrima essent ad pacem omnia, exercitum suum, qui
 iniuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua pote-
 state habuit, conseruarit, & texerit, illius denique exerci-
 tus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in
 re omnium suorum uitæ consulendum putarunt: sic om-
 nium ordinum parteis in misericordia constituisse, ipsos
 Duces à pace abhorruisse, eos, neque colloqui, neque in-
 duciarum iura seruaße, & homines imperitos, & per
 colloquium deceptos crudelissime interfecisse: accidisse
 igitur his, quod plerunque hominibus nimia pertinacia,
 atque arrogantia accidere solet, uti eò recurrant, & id
 cupidissime petant, quod paulo ante contempserint: neque
 nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis oppor-
 tunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed
 eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint,
 uelle dimitti, neque enim sex legiones alia de causa missas
 in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot, tan-
 tasque classes paratas, neque summos duces rei militaris
 peritos, nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad
 usum Prouinciæ prouisum, quæ propter diurnitatem
 pacis nullum auxilium desiderarit, omnia hæc iampris-
 dem contra se parari, in se noui generis imperia consti-
 tui, ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas
 bellicosissimas Prouincias absens tot annos obtineat, in se
 iura magistratuum commutari, ne ex prætura, & con-
 sulatu, ut semper, sed per paucos probati, & electi in
 Prouincias mittantur, in se ætatis excusationem nihil ua-
 lere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos ex-
exercitus

exercitus euocentur, in se uno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum reuertatur. exercitumq; dimittant, quæ tamen omnia, & se tulisse patienter, & esse laturum, neq; nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. proinde, ut esset dictum, Prouincijs excederent, exercitumq; dimitteret, si id sit factum, nociturum se nemini. hanc unam, atq; extremam pacis esse conditionem. Id uero militibus fuit pergratum, & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci, ut qui aliquid uicti incommodi expectauissent, ultro inde præmiũ missio nis ferrent. Nam cum de loco, & tempore eius rei controuersia inferretur, & uoce, & manibus, uniuersi ex uallo, ubi constitent signficare cœperunt, ut statim dimitterentur, neq; omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differetur. paucis cum esset in utranq; partem uerbis disputatum, res huc deducitur, ut ij qui habeant domicilium, aut possessiones, in Hispaniam, statim reliqui ad Varum flumen dimittantur. nequid eis noceatur, neue quis inuitus sacramento cogatur à Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo tempore dum ad flumen Varũ ueniat, se frumentum daturum pollicetur. addit etiam, ut, quid quisq; eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs qui amiserint, restituatur. militibus æqua facta estimatione pecuniã pro his rebus soluit. Quascũq; postea controuersias inter se milites habuerant sua sponte ad Cæsarem introduxerunt. Petreius, atq; Afranius, cum stipedium ab legionibus penè seditione facta flagitarentur,

LIBER

tarentur, cuius illi diem nondum uenisse diceret, Cæsar ut cognosceret, postulatum est. Eoq; utriq; quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eique negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit. Hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IULII CÆSARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI, LIBER SECVNDVS.

VM HÆC IN HISPANIA GERUNTUR. C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uinas, turresq; ad oppidum agere instituit: una erat proxima portui, naualibusque; altera ad

partem, qua est aditus ex Gallia, atque Hispania ad id mare, quod adigit ad hostium Rhodani. Massilia enim ferè ex tribus oppidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, qua aditum habet à terra: huius quoque spatij pars ea, qua ad arcem pertinet, loci natura, & ualde altissima munita longam, & difficilem habet oppugnationem

tionem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atq; hominum multitudinē ex omni provincia uocat. uimina, materiamq; comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginti extruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq; multitudo tormentorum, ut eorum uim nullæ contextæ uiminibus uincæ sustinere possent. asseres enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi per quatuor ordines cratium in terra desigebantur. Itaque pedibus lignis coniunctis inter se porticus intuebantur, atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum sexaginta equandi loci causa. facta item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides, defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat. crebre tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq; aggeri, & turribus inferebantur. quæ facile nostri repellebant milites: magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem, fecerant in oppidum reiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe nauium sexdecim, in quibus pauca erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusq; subsidio missus, freto Sicilia imprudente, atq; inopinante Curione prouehitur, appulsisq; Messinam nauibus, atq; inde propter repentinum terrorem principum, ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorū unam deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues cursum Massiliā uersus perficit: præmissaque clam nauicula Domitium, Massiliensesque de suo aduentu certiores facit: cōsque magnopere

magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe addi-
 tis suis auxilijs confligant. Massilienses post superius in-
 commodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus
 productas naues refecerant, summaque industria arma-
 uerant: remigum, gubernatorumque magna copia sup-
 petebat: piscatoriasque adiecerant, atque contexerant, ut
 essent ab ictu telorum remiges tuti. Has sagittarijs, tor-
 mentisq; compleuerant. tali modo instructa classe om-
 nium seniorum, matrum familiae, uirginum precibus, &
 fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati subuenirent,
 non minore animo, ac fiducia, quam ante dimicauerat,
 naues conscendunt. communi enim fit uitio naturae, ut
 inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confi-
 damus, uehementiusque exterreamur, ut tum accidit.
 aduentus enim L. Nasidij summa spe, & uoluntate ciui-
 tatem compleuerat. nocti idoneum uentum ex portu ex-
 eunt, & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nas-
 sidium perueniunt: ibique naues expediunt: rursusque
 se ad confligendum animo confirmant, & consilia com-
 municant: dextera pars Massiliensibus attribuitur, sini-
 stra Nasidio. Eodem Brutus contendit aucto nauium nu-
 mero. Nam ad eas, quae factae fuerant Arelate per Cæsa-
 rem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superio-
 ribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat.
 Itaque suos cohortatus, quos integros superauissent, ut ui-
 ctos contemnerent plenus spei bonæ, atque animi aduersus
 eos proficiscitur. facile erat ex castris C. Trebonij, atque
 omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut om-
 nis iuuentus, quæ in oppido remanserat, omnesque supe-
 rioris ætatis cum liberis, atque uxoribus, publicisque cu-
 stodijs,

stodijs, aut ex muro ad cœlū manus tenderent, aut tem-
 pla dcorum immortalium adirent, & ante simulachra
 proiecti uictoriam a Dijs exposcerent. Neque erat quis
 quam omnium qui non in eius diei casu suarum omniū
 fortunarum euentum cōsistere existimaret. Nam & ho-
 nesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplissimi nomi-
 natim euocati, atque obsecrati, naues conscenderant, ut
 si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi
 quicquam reliqui fore uiderent: si superauissent, uel do-
 mesticis opibus, uel externis auxilijs de salute urbis confi-
 derent. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad
 uirtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ
 paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut
 nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur:
 & quibus in pugna uitæ periculum accideret, non ita
 multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existima-
 rent, quibus urbe capta, eadem esset belli fortuna patien-
 da. diductisq; nostris paulatim nauibus, & artificio gu-
 bernatorum mobilitati nauium locus dabatur, & si quā-
 do nostri facultatem hæc ferreis iniectis manibus nauē
 religauerant, undique suis laborantibus succurrebāt. Ne-
 que uero cōiuncti Albicis comminus pugna deficiebāt,
 neque multum cedebant uirtute nostris: simul ex mino-
 ribus nauibus magna uis eminas missa telorum, multa
 nostris de improviso imprudentibus, atque impeditis
 uulnera inferebant. Conspicaturq; naues triremes due,
 nauem D. Bruti, quæ ex signo facile agnosci poterat,
 duabus ex partibus sese in eam incitauerant: sed tan-
 tum re prouisa Brutus celeritate nauis erisus est, ut
 paruo momento antecederet. Illæ adeo grauiter inter se
 t incitatæ

incitata conflixerunt, ut uehementissime utraq; ex con-
 cursu laborarent: altera uero per fracto rostro tota col-
 abefieret. Quare animaduersa, quæ proximæ ei loco
 ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum fa-
 ciūt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ na-
 ues nulli usui fuerunt, celeriterq; pugna excesserūt. Nō
 enim has, aut conspectus patriæ, aut propinquorum
 præcepta ad extremum uitæ periculum adire cogebāt.
 Itaque ex eo numero nauium nulla desiderata est. ex
 Massiliensium classe quinque sunt depresso. quatuor ca-
 ptæ, una cum Nasidianis profugit, quæ omnes citerior-
 rem Hispaniam petiuerūt. At ex reliquis una præmissa
 Massiliam, huius nuntij perferendi gratia, cum iam ap-
 propinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscen-
 dū effudit. Hac re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs
 ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilien-
 ses tamen nihilo segnus ad defensionem urbis reliqua
 apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionari-
 is, qui dexteram partem operis administrabant, ex cre-
 bris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio pos-
 se, si pro Castello, ac receptaculo turrim ex latere sub
 muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus hu-
 milem, paruamq; fecerunt. huc se referebant. hinc si qua
 maior oppræserat uis, propugnabant, hinc ad repellen-
 dum, & prosequendum hostem procurrebant. Patebat
 hæc quoque uersus pedes. XXX. sed parietum crassitu-
 do pedum. V. Postea uero (ut est rerum omnium magis
 ster usus) hominū adhibita solertia, inuentū est magno
 esse usui posse, si hæc esset in altitudinē turris elata. Id hæc
 ratione per factum est. Vbi turris altitudo perducta est ad
 cōtabulatio-

e contabulationem, eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hostium adheresceret. Hanc insuper, contignationem quantum tectum plutei, ac uinearum passum est, laterculo astruxerunt, supraq; eum locum tigna transversa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegumento esset futura: supraq; ea tigna directo transversas trabes iniecerunt, easque asseribus religauerunt: has trabes paulo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, cum inter eam contignationem parietes extruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constituerunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus partibus, quae ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem praependentes religauerunt: quod unum genus tegumentum alijs locis erant experti, nullo telo, neque tormento traieci posse. ubi uero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt, turris tectum per seipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tolerare coeperunt. Vbi quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elcuabant. Intra haec tegumenta abditati, atque muniti, parietes lateribus extruebant, rursus

t ij que

LIBER

que alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta, extremis lateribus instruebant. Exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasque eleuabant. Ita tuto, ac sine ullo uulnere, ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestrasque, quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circum essent, operati ueri se posse confisi sunt, musculum ped. LX. longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrem, murumque perduceret, facere instituerunt. Cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur. Inq; eis columnellæ pedum in altitudinem. V. de figuntur. has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocantur: eo super tigna bipedalia iniiciunt, eaq; laminis, et uisq; reliquant: ad extremum musculi tectum, trabesq; extremas, quadratas regulas quatuor patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculos struantur, cõtineant. Ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq; musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, cõtēgitur. Super lateres Coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria aut, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus cõtēguntur. Hoc opus omne tectum uineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoq; inopinantibus hostibus machinatione nauali, phalangis subiectis ad turrim hostium admouent, ut ædificatio iugatur. quo malo perterriti subito oppidani saxa q̄
maxima

maxima possunt nec uictibus promouet, precipitataque muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiae sustinet, & quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi uident, mutant consilium. Cupastæda, ac pice repletas incendunt, easque de muro in musculum deuoluunt. Inuolute labuntur, delapsæ ab lateribus longurijs, furcisque ab opere remouentur. Interim sub musculo milites uictibus in firma saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris, telis, tormentisque defenditur, hostesque ex muro ac turribus submouentur, non datur libera muri defendendi facultas. cō pluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira percussi, Urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras uniuersi proripiunt, Ad legatos, atque exercitum supplices manus tendunt. Quæ noua re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque a prælio, ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos exercitumque peruenerunt, uniuersi se ad pedes proieciunt. Orant, ut aduentus Cæsaris expectetur, captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam, itaque à defensione desistere, nullam exoriri moram posse quo minus cum uenisset, si imperata non facerent, ad nuntium uestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque deleerent. hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum
 t iij misericor.

LIBER

misericordia fletuq; pronuntiantur. Quibus rebus com-
 moti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione de-
 sistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quo-
 dam genere misericordia facta, aduentus Cæsaris expe-
 ctatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur te-
 lum, ut re confecta, omnes curam, & diligentiam remit-
 tunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere man-
 dauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur, ne
 grauius permoti milites, & defectionis odio, & contem-
 ptione sui, & diutino labore, omnes puberes interfices-
 rent, quod se facturos minabantur: agrèque tunc sunt
 retenti, quin oppidum irrumperet: grauiusq; eam rem
 pertulerunt, q; stetit per Trebonium quo minus oppi-
 do potirentur, uidebatur. At hostes sine fide tempus, at-
 que occasionem fraudis, ac doli querunt. Interiectis
 aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo res-
 missis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset,
 alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se des-
 disset, arma uero omnia reposita, contactaque essent,
 portis se foras erumpunt, secundo, magnoque uento igne
 operibus inferunt. Hunc sic distulit uentus, uti uno tem-
 pore agger, plutei, testudo, turris, tormenta que flammã
 conciperent: & prius hæc omnia consumerentur, quã,
 quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostris re-
 pentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt.
 Alij ex castris sese incitant: fit in hostes impetus eorum:
 sed muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi pro-
 hibentur. illi sub murum se recipiunt. ibique musculum,
 turrimque lateritiam libere incendunt. ita multorum men-
 sum labor hostium perfidia, & ui tempestatis puncto
 tēporis

temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Massilienses, postero die eandem nocti tempestatem, maiori cum fiducia ad alterā turrem, aggeremque eruptione pugna uerunt, multum que ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remisērāt, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem para uerāt. Itaq; multis interfectis, reliquos in fecta re in op pidum repulerunt. Trebonius ea quæ sunt amissa multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores, & apparatus male cecidisse uiderunt, inducijsque per scelus uiolatis suam uirtutem irrisui fore perdoluerūt. quod unde agger omnino comportari posset nihil erat reliquum omnibus arboribus longe, lateque in sinibus Massiliensium excisis, & coniectis, aggerem noui generis, atque inauditū ex lateritijs duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materie postulare uideretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse possint. Et quicquid est contignatum, cratibus cōsternitur, cratesque luto integūtur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunque usui sunt sine periculo supportat, celeriter res administratur, diurni laboris detrimentum solertia, & uirtute militū breui reconcinnatur. portæ quibus locis uidetur eruptionis causa in muro relinquūtur. Qd' ubi hostes uiderūt, ea, quæ diu, lōgoq; spatio reficere nō posse sperassent, paucorū dierū opera, & labore ita

t iij refectis,

LIBER

refecta, ut nullius perfidia, neque eruptioni locus esset,
 neque quicquam omnino relinqueretur, quo aut uim
 litibus, aut igni operibus noceri posset, eodemque exem-
 plo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, mu-
 ro, turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi
 in suis munitionibus locus non esset, cum pene aedificata
 in muris ab exercitu nostro mania uiderentur, ac tela
 manu conijcerentur, suorumque tormentorum usum, qui-
 bus ipsi magna sperauissent, spatium propinquitatis inte-
 rire, parique conditione in muro, ac turribus bellandi da-
 ta, uirtute se nostris adaequare non posse intelligunt, ad
 easdem deditiois conditiones recurrunt. M. Varro in ulte-
 riore Hispania initio cognitae his rebus, quae sunt in Ita-
 lia gestae, diffidens Pompeianis rebus amicissime de Cesa-
 re loquebatur, praecipuum sese legatione, ab Cn. Pom-
 peio teneri obstructum fide, necessitudinem quidem sibi ni-
 hilo minorem cum Caesare intercedere, neque se ignora-
 re quod esset officium legati, qui fiduciarium operam ob-
 tineret, quae uires suae, quae uoluntas erga Caesarem toti-
 us Prouinciae. Haec omnibus referebat sermonibus, neque
 se in ullam partem mouebat. Postea uero, cum Caesarem
 ad Massiliam detineri cognouit, copias Petrei cum exer-
 citu Afranij esse coniunctas, magna auxilia conuenisse,
 magna esse in spe, atque expectatione, et consentire omnem
 ceteriorem prouinciam, quaeque postea acciderat, de augus-
 tij ad Ilerdam rei frumentariae accepit, atque haec ad eum la-
 tius, atque in latius Afranij praescriberebat, se quoque ad mo-
 tum fortunae mouere cepit: delectum habuit tota Prouincia.
 legionibus completis duabus cohortes circiter triginta ala-
 rias addidit: frumenti magnam numerum coegit, quod Massi-
 liensibus,

liensibus, item quod Afranio, Petreioque mitteret: naues longas. X. Gaditanis ut facerent, imperauit. Complares praeterea in Hispani faciendas curauit, pecuniam omnem, omniaque ornamenta ex Phano Herculis, in oppidum Gades contulit. Eo sex cohortes praesidij causa ex prouincia misit, Gaiumque Gallonium equitem Romanum familiarem Domitij, qui eo procurandae hereditatis causa uenerat missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit: arma omnia priuata, et publica in domum Gallonij contulit. Ipse habuit graues in Caesarem conciones. Saepe ex tribunali praedicauit aduersa Caesarem praelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium per fugisse: haec se certis nuntijs, certis authoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius Prouinciae, sibi ad Rempub. administrandam HS. CLXXX. millia, et argenti pondo. XX. millia, tritici modios. CXX. millia polliceri cogit. Quas Caesari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniungebat, qui uerba, atque orationem aduersus Rempub. habuissent, eorum bona in publicum addicebat, praesidiaque eo deducebat, et iudicia in priuatos reddebat, Prouinciam omnem in sua, et Pompeij uerba per iusiurandum adigebat. Cognitis his rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem haec erat belli, ut secum duas legiones Gadis conferreret, naues, frumentumque omne ibi contineret: prouinciam enim omnem Caesaris rebus fauere cognouerat. In insula frumento, nauibusque comparatis bellum duci non difficile existimabat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere, quod

LIBER

buod magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore Prouincia sciebat. Itaq; duabus legionibus missis in ulteriorē Hispaniā cum Q. Cassio Tri. Ple. ipse cum equitibus sexcentis magnis itineribus progreditur: edictumq; præmittit, ad quā diem magistratus, principesq; omnium ciuitatū sibi esse præsto Cordubæ uellet. Quo edicto tota Prouincia per uulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tēpus partē Senatus Cordubam mitteret. Non ciuis Romanus paulo notior, quin ad diem cōueniret. Simul ipse Cordubæ cōuentus per se portas Varroni clausit, custodias, uigiliasq; in muro, turribusque disposuit. Cohortes duas quæ Colonicæ appellabātur, cum cō casu uenissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. isdē diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius Prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; præclusit. Hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quā primū Gadis cōtenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur. tanta ac tam secunda in Cæsare uoluntas prouinciæ reperiēbatur. Progresso ei paulo longius literæ à Gadibus redduntur, simul atq; cognitū sit de edicto Cæsaris consensisse Gaditanos principes cum Tr. cohortiū, quæ essent ibi in præsidio, ut Galloniū ex oppido expellerēt, Urbē, insulāq; Cæsari seruarant. Hoc inuito cōsilio, denūtiā uisē Gallonio, ut sua spōte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus, si id nō fecisset sibi cōsiliū capturos. Hoc timore adductū Galloniū Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duab⁹ legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis astante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispali recepit,

pit, atq; in foro, & porticibus sine maleficio consedit. quod factū adeo eius cōuentus ciues Romani cōprobaue-
 runt, ut domū ad se quisq; hospitio cupidissime recipe-
 ret. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere cōuer-
 so sese in Italiā uenturū promississet, certior à suis factus
 est, præclusas esse portas, tum uero omni interclusus itine-
 re ad Cæsare mittit, paratū se esse legionē, cui iusserit
 tradere. ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atq; huic tradi
 iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem
 uenit. relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod
 penēs eum est pecuniæ, tradit, & quod ubiq; habeat frua-
 menti, ac nauium, ostendit. Cæsar habita cōcōione Cordu-
 bæ, omnibus generatim gratias agit. Ciuibus Romanis,
 quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispa-
 nis, quod præsidia expulissent: Gaditanis, quod conatus
 aduersariorū infregisset, seseq; in libertatē uindicassent.
 Tribunis, mil. centurionibusq; qui eò præsidij causa ue-
 nerant, quod eorū cōsilia sua uirtute cōfirmassent: pecu-
 nias, quas erāt in publicū Varroni Ciues Rom. polliciti
 remittit. Bona restituit ijs, quos liberius locutos hanc pœ-
 nam tulisse cognouerat: tributis quibusdā publicis, priua-
 tisq; præmijs, reliquos in posterum bona spe complet: bi-
 duūq; Cordubæ cōmoratus Gades p̄ficiscitur: pecuniās,
 monumētāq; que ex Phano Herculis collata erāt in pri-
 uatā domū, referri in templū iubet. Prouinciæ Q. Cæs-
 siū præficit, huic quatuor legiones attribuit. ipse his nau-
 uib⁹, quas M. Varro, quasq; Gaditani iussu Varronis fece-
 rāt, Tarraconē paucis dieb⁹ puenit. ibi toti⁹ ferē citerioris
 Prouinciæ legationes Cæsaris aduētū expectabāt. Eadē
 ratione priuatim, ac publice quibusdā ciuitatibus habitis
 honoribus,

LIBER

honoribus, Tarracone discedit, pedibusq; Narbonam, atque inde Massiliam peruenit: ibi legem de Dictatore latam, seseq; Dictatorem dictum à M. Lepido prætorè cognoscit. Massilienses omnibus de seßi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, his prælio nauali superato, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & mutatione uictus (panico enim uetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Massiliensium uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem est profectus. hunc cõspicite naues, quæ missis Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. Ex ijs unum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilioq; tempestatis ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostrarum nauium sese in portum receperunt. Massilienses arma, tormentaq; ex oppido, ut est imperatum, proferrunt. Naues ex portu, naualibusq; educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & uetustate, quam pro meritis in se ciuitatis conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit. Cæteras in Italiam mittit, ipse ad urbem proficiscitur. Isdem temporibus C. Curio in Africã profectus ex Sicilia, etiã ab initio copias P. Aëtij Varri despiciens, duas legiones
ex quatuor

ex quatuor, quas à Cesare acceperat, & quingētos equi-
tes transportabat, biduoq; et noctibus tribus nauigatione
ne consumptis, appulit ad eum locū, qui appellatur Aquila-
ria. Hic locus abest à clupeis passuum uigintiduo mila-
lia, habetq; non incommodam æstate stationem, & duobus
eminentibus promontorijs continetur. Huius aduen-
tum L. Caesar filius cum decem lōgis nauibus ad clupeā
præstolans, quas naues Vtica ex prædonum bello subdu-
ctas P. Actius reficiēdas huius belli causa curauerat, ue-
ritusq; nauium multitudinem ex alto refugerat, appul-
saq; ad proximum litus trireme constrata, & in litore
relicta, pedibus Adrumentū profugerat. Id oppidum C.
Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Re-
liquæ Caesaris naues eius fuga Adrumentum se recepe-
runt. Hunc secutus M. Rufus quæstor nauib⁹ duodecim,
quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxe-
rat, postquā relictam in litore nauem conspexit, hanc
remulco abstraxit. ipse ad Curionem cum classe redit.
Curio Martium Vticam nauibus præmittit, ipse eodem
cum exercitu proficiscitur: biduique iter progressus ad
flumen Bagradam peruenit, C. Caninium Rebilium le-
gatum cum legionibus reliquit, ipse cum equitatu antee-
dit ad castra exploranda Corneliana: quod is locus pe-
ridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directū,
eminens in mare, utraq; ex parte præruptum, atq; aspe-
rum, sed paulo tamē leniore fastigio ab ea parte, quæ ad
Vticam uergit. abest directo itinere ab Vtica paulo am-
plius passus mille, sed hoc itinere est fons, quo mare succe-
dit longius, lateq; is locus restagnat: quem si quis uitare
uoluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet.

Hoc

LIBER

Hoc explorato loco, Curio castra Varri conspiciit, munita oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica, altera Theatro, quod est ante oppidum substru-
 Etionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili, & angusto. simul animaduertit multa undiq; portari, atq; agi plenissimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in Urbem conferantur. huc equitatum mittit, ut diriperet, atq; haberet loco prædæ. eodemq; tempore his rebus subsidio sexcenti equites Numidæ ex oppido, peditesque. CCC. mittuntur à Varro, quos auxiliij causa rex Iuba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic & paternum hospitium cum Pompeio, & similtas cum Carione intercedebat, quod Tribunus Pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. concurrunt equites inter se, neq; uero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt. sed interfectis circiter. CXX. reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim aduentu longarum nauium, Curio pronuntiarum onerarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non è uestigio ad castra corneliana uela duxisset. qua pronuntiatione facta temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, & quò imperatum est, transcunt. quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atq; uniuersi exercitus conclamatione Imperator appellatur. Postero die Uticam exercitum ducit, & propè oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nuntiant, magna auxilia equitum, peditumque ab rege

rege missa, Vticam uenire: eodemq; tempore uis magna pulueris cernebatur, & uestigio temporis primū agmen erat in cōspectu. Nouitate rei Curio permotus praeiūtit equites, qui primū impetū sustineant, ac morentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit, equitesq; cōmittunt praeliū: & prius, quā planē legiones explicari, & cōsistere possent, tota auxilia Regis impedita, ac perturbata, q; nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se conijciūt, equitatuq; omni serē in columi, quod se per littora celeriter in oppidū recepit, magnū peditū numerū interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cum manipularibus suis uigintiduoibus ad Actium Varrū per fugiūt. ij seu uere quā habuerāt opinionē perferūt, siue etiā auribus Varri scriuiunt. nam quae uolumus, & credimus libenter, & quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. Confirmant quidē certe totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in cōspectu exercitum uenire, & colloquendi dare facultatē. qua opinione adductus Varrus, postero die mane legiones ex castris educit, facit idem Curio, atq; una ualle non magna interiecta, suas uterq; copias instruit. Erat in exercitu Varri Sex. Quintilius Varrus, quē fuisse Corfini supra demonstratum est. Hic dimissus à Caesare, in Africam uenerat: legionesq; eas traduxerat Curio, quas superioribus temporib; Corfinio receperat Caesare, adeo ut paucis mutatis Cēturionibus, ijdem ordines, manipuliq; constarent: Hanc nactus appellationis causam Quintilius circūire acie Curionis, atq; obsecrare milites cœpit, ne primā sacramenti, quod apud Domitiū, atq; apud se quæstorē dixissent.

LIBER

xiissent, memoriam deponerent, neu contra eos arma fererent, qui eadem essent usi fortuna, eademq; in obsidione perpassi, neu pro his pugnarent, à quibus in contumeliã per fugã appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atq; Acciũ secuti esset, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterq; copias reducit, atque in castris Curionis magnus omnium incessit timor. Nam is uarijs hominum sermonibus celeriter augetur: unusquisq; enim opiniones fingebat, & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno authore ad plures permanerat, atq; alius alij tradiderat, plures authores eius rei uidebantur, ciuile bellum, genus hominum, quod liceret libere facere, & sequi, quod uellent, legiones hæ, quæ paulo ante apud aduersarios fuerãt (nam etiã Cesaris beneficium mutauerat consuetudo) quæ offerrentur, municipia etiã diuersis partibus cõiuncta. Neq; enim ex Marfis, Pelignisq; ueniebant, ut qui superiore nocte in contubernijs, commilitesq; nonnulli grauiores sermones militum uulgo durius accipiebant. Nonnulla etiã ab ijs qui diligentiores uideri uolebant, fingebãtur, quibus de causis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraq; Varri oppugnanda censerent, q; huiusmodi militum consilijs ocium maxime contrariũ esse arbitrarentur. Postremo præstare dicebant per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, q̄ desertos, et circũuentos à suis, grauissimum supplicium pati. porro erant, qui censerent detertia uigilia, in castra corneliana recedendũ, ut maiore

iore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur, simul si quid grauius accessisset, magna multitudine nauium, & tutius, & facilius in Sicilia receptus daretur. Curio utrunque improbens consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat. hos turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim inquit fiducia, & opere, & natura loci minutissima castra expugnari posse confidimus, aut uero quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus, quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus beneuolentiam imperatoribus, et res aduersae odia concilient. Castrorum autem mutatio, quid habet nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? Nam neque prudentes suspicari oportet sibi parum credi, neque improbos, scire sese timeri, quod illis licentia timor augeat, nostris studia diminuat. Quod si iam inquit haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicuntur. Quae quidem ego aut omnino falsa, aut certe minima opinione esse confido, quanto haec dissimulare, & occultare, quae per nos confirmari praestat. An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda? ne spem aduersarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, quo maiorem credo licentiam habeant, qui peccare conentur. Nam quae huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque tanti summi animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam, neque tanti timoris, ut ipse deficiam, atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte iam me una uobiscum

LIBER

de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio concionem aduocat militum, cōmemorat, quo sit eorū usus studio ad Corfiniū Cæsar, ut magnam partem Italiæ beneficio, atq; authoritate eorum suam fecerit. Vos enim, uestrumq; factum inquit omnia deiceps municipia sunt secuta, neque sine causa & Cæsar amicissime de uobis, & illi grauissime iudicauerunt. Pompeius enim nullo prælio pulsus uestri facti præiudicio demotus, Italia excessit. Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinci amq; Siciliam, atque Africam, sine quibus urbem, atque Italiam tueri non potest, uestræ fidei commisit. Ad sunt qui uos hortentur, ut à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, et uos nefario scelere obstringere? aut quid irati grauius de uobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant? Et in eorum potestatem ueniatis, qui se per uos perisse existimant? An uero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos Duces? duas receptas Prouincias? Hæc acta diebus .XL. quibus in conspectum aduersariorum uenerit Cæsar? An qui incolumes resistere non potuerunt, perditæ resistent? Vos autem incerta uictoria Cæsarem secuti, dijudicata iam belli fortuna, uictum sequamini? cum uestri officij præmia percipere debeatis. desertos enim se, ac proditos à uobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vos ne uero L. Domitium, an uos L. Domitius deseruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi clam uobis salutem fuga petiuit? non proditi per illum Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem uos tenere

tenerere qui potuit? cum proicctis fascibus, & deposito imperio priuatus, & captus ipse, in alienam uenisset potestatem. Relinquitur noua religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditio ne Ducis, & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, iã me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea uoluntate, & uestra expectatione leuiora. Sed tamen sui laboris milites semper euentu belli, præmia petiuerunt, qui, qualis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamq; cur præteream? An pœnitet uos, q; saluum, atque incolumen exercitum, nulla omnino naue de siderata traduxerim? q; classem hostiũ primo impetu ad ueniens profligauerim? q; bis per biduum equestri prælio superauerim? q; ex portu sinuq; aduersariorum. CC. naues onerarias adduxerim? Eoq; illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint. Hac uos fortuna, atque his Ducibus repudiatis, cor finienssem ignominiam, an Italia fugã, an Hispaniarum deditio nem, an Africi belli præiudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici uolui. uos me Imperatoris nomine appellauistis, cuius si uos pœnitet, uestrũ uobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomẽ, ne ad contumeliam honorẽ dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicẽtem interpellabãt, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur. Discedentem uero ex concione, uniuersi cohortatur, magno sit animo, neu dubitet præliũ cõmittere, & suam fidem, uirtutemq; experiri. Quo factõ com-

LIBER

mutata omnium uoluntate, & opinione, consensu suo cōstituit Curio, cum primum sit data potestas prælio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varius quidem Accius dubitat copias producere, siue solicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno aut difficili, & arduo ascensu. Hanc uterque si aduersariorum copie transire conarētur, expectabat, quo æquo loco prælium committeretur. simul à sinistro cornu P. Accij, equitatus omnis, & unà leuis armaturæ interiecti complures, cum se in uallem dimitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed amissis equis, ad suos refugerunt: reliqui ab ijs, qui unà procurrent leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Varri conuersa acies, suos fugere, & concidi uidebat. Tum Rebillus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, perterritum, inquit, hostem uides Curio, quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, et præcurrit ante omnes, ad eoque erat impedita uallis, ut in ascensu nisi subleuati à suis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatis animis Accianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabant, omnesque iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum

lum abijci posset, aut nostri propius accederent, omnis Varrum acies terga uertit, seque in castra recepit. quam fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium consecutus, magna uoce Varrum nomine appellans requirebat uti unus esse ex eius militibus, et monere aliquid uelle ac dicere uideretur. Vbi ille sepius appellatur, aspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid uellet, quaesuit. Humerum apertum gladio appetit, paulumque absuit, quin Varrum interficeret: quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto uitaui. Fabius à proximis militibus circumuentus, interficitur: ac fugientium multitudine, ac turba portae castrorum occupatur, atque iter impeditur, pluresque in eo loco sine uulnere, quam in praelio, aut fuga intereunt. neque multum absuit, quin etiam castris expellerentur. ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura, et munitio castrorum adiri non poterat, quod ad praelium egressi Curionis milites, his rebus indigebant, quae ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium incolumibus. Ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atque uulneratis, qui omnes discessu Curionis, multique praeterea per simulationem uulnerum ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Quare animaduersa Varrus, et terrore exercitus cognito, bucinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Uticam obsidere, & uallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate ocij. Uticenses

LIBER

eenses pro quibusdam Caesaris in se beneficijs illi amicissimi conuentus, qui ex uarijs generibus cōstarent, terror ex superioribus praelijs magnus. Itaque de deditiōe omnes palam loquebantur. Et cum P. Accio agebant, ne sua pertinacia omniū fortunas perturbari uellet. Hæc cum agerentur, nuntij præmissi ab Rege Iuba, uenerūt, qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, & de custodia, ac defensione urbis hortarentur. Quæ res eorū perterritos animos confirmauit. nuntiabantur hæc eadem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat. tantum habebat suarum rerum fiduciam. Iamque Caesaris in Hispania res secunda in Africā nuntijs, ac literis perferiebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil cōtra se regem ausurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit minus. V. & XX. millibus longe ab Vtica eius copias abesse, relictis munitiōibus, sese in castra corneliana recepit. Huc frumētum comportare, castra munire, materiam conferre cæpit. Statimque in Siciliā misit, uti duas legiones, reliquasque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia, cuius magna uis iā ex proximis erat salinis eò congesta: non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisque consilijs, ex perfugis quibusdā oppidanis audit Iubam reuocatum finitimo bello, & controuersijs Leptitanorum restitisse in regno. Saburā eius præfectum cum mediocribus copijs misum, Vtica

appropin

appropinquare. His authoribus temere credens, consi-
 lium cōmutat, & prælio rem committere cōstituit. mul-
 tum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, ma-
 gnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia
 rei bene gerendæ. his rebus impulsus equitatum omnem
 prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagra-
 dam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditū.
 Sed rex cum omnibus copijs insequeretur, & sex milli-
 um passuum interuallo à Sabura cōsederat. equites mis-
 si nocte iter conficiunt. Imprudentes atque inopinantes
 hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam Barbara
 consuetudine nullis ordinibus passim cōsederant. Hos
 oppressos somno, & dispersos adorti magnum eorum
 numerum interficiunt, multi perterriti profugiunt, quo
 factō ad Curionem equites reuertuntur, captiuosque ad
 eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigi-
 lia exierat, cohortibus quique castris præsidio relictis,
 progressus nullia passuum sex equites conuenit. rem ge-
 stam cognouit. ex captiuis quærit, quis castris ad Ba-
 gradam præsit, respondent Saburam, reliqua studio iti-
 neris conficiendi quæere prætermittit, proximaque re-
 spiciēs signa. Videtis ne inquit milites captiuorum ora-
 tionem cum persugis conuenire, abesse regem, exiguas
 esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse nō po-
 tuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut
 iam de præmijs uestris, et de referenda gratia cogitare
 incipiamus. erant perse magna, quæ gesserant equi-
 tes, præsertim cum eorum exiguus numerus, cum tanta
 multitudine numidarum cōferretur. Hec tamē ab ipsis
 inflatius cōmemorabantur, ut de suis hoīes laudibus li-

LIBER

benter prædicant. multa præterea spolia præferbantur. capti homines equitesque producebantur, ut quicquid intercederet temporis, hoc omne, uictoriam morari uideretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant equites sequi iubet sese, iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecto subsequi non poterant. Atque alij alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hispanorum, & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat Sabura submittit, ipse cum reliquis copijs, elephantisque .XL. lentius subsequitur, suspicatus præmissis equitibus ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumque instruit, atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant, sese cum opus esset, signum prælij daturum, & quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit, quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu. XVI. millium spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit, sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur. Equites in aciem mittit. non deest negotio Curio, suosque hortatur, ut spem omnem in uirtute reponant, nec militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, uirtusque deerat. Sed ij numero duceti (reliqui in itinere substituerant) quacunque

quancunq; in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed neq; longius fugientes prosequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hostiū ab utroq; cornu circuire aciem nostrā, & auersos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurriissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorū effugiebant: rursusq; ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebāt. Sic neq; in loco manere, ordinesq; seruare, neq; procurrere, et casum subire, tutum uidebatur. hostium copie summissis ab Rege auxilijs crebro augebantur, nostros uires lassitudine desiciebāt. simul ij, qui uulnera acceperant, neq; acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circundata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo uitæ tempore homines facere consuerūt, aut suam mortem miserabātur, aut parenteis suos commendabāt, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timoris, & luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neq; cohortationes suas, neq; preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atq; eò inferri signa iubet. Hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus. Tum uero ad summam desperationem nostri perueniunt, & partim fugientis ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionē Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumstans, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat, & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio nunquā a misso exercitu, quem à Cæsare fidei commissū acceperit, se in eius conspectu reuersurū confirmat, atq;

ita

LIBER

ita prælians interficitur. equites per pauci ex prælio se recipiunt. Sed ij, quos ad nouissimum agmen equorum reficiendorum causa, substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt, milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quæstor in castris relictus à Curioni, cohortatur suos, ne animo deficiant. illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur, magistrisque imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias lubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varrum, iamque se puluerem uenientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga nauium oneratarum magistris incitabat. Pauci Lenunculi ad officium, imperiumque conueniebant. sed tanta erat completis littoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur. reliqui hoc timore propius adire tardarentur. quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiae, qui aut gratia, aut misericordia ualerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, reliquæ copiae missis ad Varrum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dederunt, quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum remisit. Cum Varrus suam fidem ab eo ledi quereretur, neque resistere auderet,

auderet, ipse equo in oppidū uectus, prosequentibus com-
 pluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpitius,
 & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri uellet,
 Uticæ constituit, atq; imperauit: diebusq; æque post pau-
 cis, se in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IULII CÆSARIS COMMEN-
 TARIORVM DE BELLO
 CIVILI, LIBER
 TERTIVS.

ICTATORE HABENTE comita Cæsare, cō-
 sules creantur Ia. Cæs-
 sar, & P. Seruilius. Is
 enim erat annus, quo
 per leges ei consulens
 fieri liceret. His rebus
 confectis, cum fides to-
 ta Italia esset angustior,
 neque creditæ pecuniæ
 soluerentur, constituit, ut arbitri darentur, per eos fierent
 æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæq;
 earum ante bellū fuissent, atq; eæ creditoribus traderen-
 tur. Hoc et ad timorem nouarum tabularum tollendum,
 minuendumque, qui ferè bella, & ciuiles dissensiones se-
 qui consuevit, & ad debitorum tuendam existimationē
 esse aptissimum existimauit. Item prætoribus, Tribunisq;
 Ple. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ama-
 bitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus
 in Urbem

LIBER

in Urbem praesidia legionum Pompeius habuerat, quae
 iudicia alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam seren-
 tibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum resti-
 tuit, qui se illi in ocio civilis belli obtulerant, si sua ope-
 ra in bello uti uellet, proinde aestimans, ac si usus esset,
 quoniam suffecisset potestatem. statuerat enim hos prius
 iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio uideri
 receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arro-
 gans in praeripiendo Populi beneficio uideretur. His re-
 bus, & ferijs latinis, comitijsq; omnibus perficiendis.
 XI. dies tribuit, dictaturaq; se abdicat, & ab Vrbe profi-
 ciscitur. Brundisiumq; peruenit. Eo legiones. XII. equi-
 tatum omnem uenire iusserat. Sed tantum nauium repe-
 rit, ut anguste. XV. millia legionariorum militum, et quin-
 gentos equites transportare possent. Hoc unum inopia
 nauium Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit,
 atq; ea copiae ipsae hoc infrequetiores imponuntur, quod
 multi Gallicis tot bellis defecerant, longumq; iter ex Hi-
 spania magnum numerum diminuerat, & grauis Au-
 tumnus in Apulia, circumq; Brundisium ex saluberrimis
 Galliae, & Hispaniae regionibus, omnem exercitum ua-
 letudine tentauerat. Pompeius anni spatium ad comparan-
 das copias nactus, quod uacuum a bello, atq; ab hoste ocio-
 sum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusq; insulis, Cor-
 eira, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice,
 & Aegypto classem coegerat, magnam omnibus locis edi-
 ficandam curauerat, magnam imperatam Asiae, Syriae,
 Regibusq; omnibus, & Dynastijs, & Tetrarchis, & libe-
 ris Aethiopiae populis pecuniam exegerat, magnam socie-
 tates earum Prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi nu-
 merare

merare coegerat. Legiones effecerat ciuium Ro. IX. quinque ex Italia, quas traduxerat: unam ex Sicilia ueteranam, quam factam ex duabus Gemellam appellebat: unam ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimissi à superioribus Imperatoribus in his Prouincijs confederant: duas ex Asia, quas Lentulus consul scribendas curauerat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bæotia, Achaia, Epeiroque, supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas: sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque ciuitatibus tria millia numero habebat: funditorum cohortes sex, mercenarias duas, equites septem millia. ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat: quingentos Arioberzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. Ex Macedonia. CC. erant, quibus Rascepolis præerat excellenti uirtute. quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos, Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidij causa apud Regem Ptolemæum reliquerat. Pompeius filius cum classe adduxerat DCCC. quos ex seruis suis, pastorumque suorum coegerat. CCC. Tarcundarius Pastor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant. Horum alter unam uenerat, alter filium miserat. CC. ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotæ. Huc Bardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, Item Maædonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat, atque cum, quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. frumenti uim
maximam

LIBER

maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis,
 reliquisq; regionibus comparauerat. Hyemare Dyrrachio,
 Apolloniæ, omnibusq; oppidis maritimis constitue-
 rat, ut mare Cæsarem transire prohiberet, eiusque rei
 causa omni in ora maritima classem disposuerat. præ-
 erat Ægyptijs nauibus Pompeius filius: Asiaticis Decius
 Lelius, & C. Triarius: Syriacis C. Cassius: Rhodijs C.
 Marcellus cum C. Pomponio: Liburnicæ, atque Achaicæ
 classi Scribonius Libo, & M. Octavius. toti tamen officio
 maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat,
 ad hunc summa imperij respiciebat. Cæsar, ut Brundu-
 sium uenit, cõcionatus apud milites, quoniam propè ad
 finem laborum, ac periculorum esset peruentum, æquo
 animo mancipia, atque impedimenta in Italia relinque-
 rent, ipsi expediti naues conscenderet, quo maior nume-
 rus militũ posset imponi, omniaq; ex uictoria, & ex sua
 liberalitate sperarent. Conclamantibus omnibus impera-
 ret, quod uellet, quodecunq; imperauisset, se æquo animo
 esse facturos. Non. Ianua. naues soluit, impositis, ut su-
 pra demonstratũ est, legionibus. VII. postridie terram
 attingit Græcorũ, saxa inter & alia loca periculosa quie-
 tam nactus stationem, & portus omnes timens, quos te-
 neri ab aduersarijs arbitratur, ad eum locum qui ap-
 pellatur Pharsalia, omnibus nauibus ad unam incolumi-
 bus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Hispilo, et Mi-
 nutius Rufus cum asiaticis nauibus. XVIII. quibus iussu
 D. Lelij præerat M. Bibulus cum nauibus. CX. Corcy-
 ræ: sed neque ij sibi confisi ex portu prodire sunt ausi.
 cum Cæsar omnino. XII. naues lōgas præsidio duxisset,
 in quibus erat & ipse, neque Bibulus impeditis nauibus,
 dispersisq;

dispersisq; remigibus satis mature occurrit, quod prius
 ad continentem uisus est Cæsar, quàm de eius aduentus
 fama omnino in eas regiones perferretur. expositis milibus
 tibus naues eadem nocte Brundisium à Cæsare remita-
 tuntur, ut reliquæ legiones, equitatusque transportari
 possent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus le-
 gatus, qui celeritatem in transportandis legionibus ad-
 hiberet. sed serius à terra prouectæ naues, neque usæ no-
 cturna aura in redeundo offenderunt. Bibulius enim
 Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se
 alicui parti onustarum nauium occurrere posse, inani-
 bus occurrit, & nactus circiter. XXX. in eas diligen-
 tiæ suæ, ac doloris iracundia erupit, omnesq; incendit,
 eodemq; igne nautas, dominosq; nauium interfecit, ma-
 gnitudine pænæ reliquos deterrere sperans. Hoc conse-
 cto negotio à Salonis ad orici portū, stationes, littoraq;
 omnia longe, lateq; classibus occupauit, custodijq; dili-
 gentius dispositis, ipse grauissima hyeme in nauibus ex-
 cubabat, neq; ullum laborem, aut munus despiciens, neq;
 subsidium expectans, si in Cæsaris complexum ueniret.
 Sed post discessum Lyburnarū, ex Illyrico M. Octavius
 cum ijs, quas habebat nauibus Salonas peruenit: ibique
 concitatis Dalmatis, reliquisq; Barbaris, Hissam à Cæ-
 saris amicitia aueriti conuentum Salonis, cum neq; polli-
 citationibus, neq; denuntiatione periculi permouere pos-
 set, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidū, &
 loci natura, & colle muritum. Sed celeriter ciues Roma-
 ni ligneis effectis turribus, sese munierūt, & cum essent
 infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominū, cre-
 bris confecti uulneribus, ad extremum auxilium descen-
 derunt.

derunt, cruosq; omnes puberes liberauerunt, & praesentis omnium mulierum criminibus, tormenta effecerunt. quorum cognita sententia Octavius quinque castris oppidum circumdedit, atq; uno tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere cepit. Illi omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborabant. qua de re missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant, reliqua, ut poterant per se incommoda sustinebant, & longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris, mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum ijs, quos nuper manu missos liberauerant, in proxima Octavij castra irruerunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, Inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua, omnibusque eos castris expulerunt: & magno numero interfecto, reliquos, atque ipsum Octavium in naucis confugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hyems appropinquabat, & tantis detrimentis receptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeij praefectum, bis in potestatem perucnisse Caesaris, atq; ab eo dimissum: Semel ad Corfinium, iterum in Hispaniam. Hunc pro suis beneficijs Caesar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis apud Cn. Pompeium mitteret: eundemq; apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem haec summa mandatorum, debere utrunq; pertinaciae finem facere, & ab armis discedere, neq; amplius fortunam periclitari: satis esse magna

gna utrinque incommoda accepta, quæ pro disciplina,
 & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent.
 illum ab Italia expulsam, amissa Sicilia, et Sardinia, dua-
 busque Hispanijs, & cohortibus, Italia, atque Hispania
 civium Romanorum centum. atque triginta, se morte Cu-
 rionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militūq;
 deditione ad Corecyram, proinde sibi ac reip. parcerēt,
 quantumq; in bello fortuna posset, iam ipsis incommodis
 suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pa-
 ce agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo
 uiderentur. Si uero alteri paulum modo tribuisset fortuna,
 non esse usurum conditionibus pacis eū, qui superior
 uideretur, neque fore æqua parte contentum, qui se om-
 nia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam
 antea conuenire non potuissent, Romæ à Senatu, & a po-
 pulo peti debere. Interea & recipi. & ipsis placere oport-
 tere, si uterque in concione statim iurauisset, se triduo p-
 ximo exercitum dimissurum, depositis que armis, auxi-
 lijsque, quibus nūc confiderent, necessario populi, Sena-
 tusque iudicio fore utrunque contentum. Hæc quò faci-
 lius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, ur-
 biūq; copias dimissurum. Vibullius his expositis Corcy-
 ræ non minus necessarium esse existimauit, de repētino
 aduētū Cæsaris Pompeium fieri certiozem, uti ad id con-
 silium capere possit, ante, quàm de mandatis agi inciperet.
 Atque ideo continuato, & nocte, & die itinere, atq;
 mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium cōtendit,
 ut adesse Cæsarem omnibus copijs nuntiaret. Pompeius
 erat eo tempore in Candauia, iterque ex Macedonia in
 hyberna Apolloniam, Dyrrachiumque habebat. Sed re

noua perturbatus maioribꝫ itineribus, Apolloniã pete-
 re cœpit, ne Cæsar ora maritimã ciuitatis occuparet.
 At ille expositis militibus. eodẽ die Oricũ proficiscitur,
 quõ cũ uenisset L. Torquatus, qui iussu Pompeij oppido
 præerat, præsidũq; ibi parthiutorum habebat, conatus
 portis clausis oppidũ defendere, græcos murum ascen-
 dere, atq; arma capere iubet. Illi autem, cum se cõtra im-
 perium populi Romani pugnatuos esse negarent, oppi-
 dani autem sua spõte Cæsarẽ recipere conarentur, despe-
 ratis omnibus auxilijs, portas aperuit, & se, atq; oppidũ
 Cæsari dedit, incolumisq; ab eo cõseruatus est. Recepto
 Cæsar Orico, nulla interposita mora Apolloniã profici-
 scitur. eius aduẽtu audito, L. Straberius, qui ibi præerat,
 aquã cõportare in arcem, atq; eam munire, obsidesq; ab
 Apolloniatibus exigere cœpit. Illi uero daturos se nega-
 re, neq; portas cõsuli præclusuros, neq; sibi iudiciũ sum-
 pturos contra, atq; omnis Italia, populusq; Romanus in-
 dicauisset, quorũ cognita uolũtate clam profugit. Apol-
 loniãtes ad Cæsarẽ legatos mittũt, oppidoq; recipiunt.
 Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, et reliquæ finitimæ
 ciuitates, totaq; Epeirus, et legatis ad Cæsarẽ missis, quæ
 imperaret facturos pollicẽtur. At Pompeius cognitis his
 rebus, quæ erãt Orici, atq; Apolloniæ gestæ, Dyrrachio
 timẽs, diurnis eõ, nocturnisq; itinibus cõtendit. simul,
 ac Cæsar appropinquare dicebatur, tãtus terror incidit
 eius exercitui, quod properans noctem diei coniũxerat,
 neque iter intermiserat, ut penẽ omnes in Epeiro, finiti-
 misque regionibus signa relinquerent, cõplares arma
 proijcerent, ac fugæ simile iter uideretur. Sed cum pro-
 pe Dyrrachium Pompeius constitisset, castraque metæ-
 ri iussisset,

vi iussisset, perterrito etiã tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratque se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quęcũque ei fortuna tribuisset. hoc idem reliqui iurant legati. Hos Trium militum, Cęturionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Cęsar profecto occupato itinere ad Dyrrachiũ finem proferendi facit, castraq; ad flumen Apsum ponit, in finibus Apollinatũ, ut uigilijs, castellisq; benemeritę ciuitates tutę essent pręsidio: ibiq; reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hyemare constituit. Hoc idem Pompeius facit, & trans flumę Apsum positis castris, cõ copias omnes, auxiliaq; conduxit. Calenus legionibus, equitibusque Brundisij in nauis impositis, ut erat pręceptum a Cęsare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit, paulumque a portu progressus, litteras a Cęsare accipit, quibus est certior factus portus, littoraq; omnia classibus aduersariorum teneri. quo cognito, se in portum recipit, nauesq; omnes reuocat. una ex his, quę perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatoq; cõsilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata est. qui de seruis, liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore magno casu totius exercitus salus constitit Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari, portibusque Cęsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. pręsidijs enim dispositis, omnia littora a Cęsare tenebantur, neque lignandi, neque aquęadi, neque nauis ad terram religãdi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate,

LIBER

facultate. summisq; angustijs rerum necessariorum premebantur, adeo, ut cogerentur, sicuti reliquum cōmeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerarijs supportare: atque uno tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur. quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstrauit angustijs, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidijs terrestribus præerat, uelle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei cōfirmandæ causa, ut de compositione acturi uiderentur. Interim postulant, ut sint induciæ, atque ab his impetrant. magnum enim, quod afferebant uidebatur, & Cæsarem id summæ sciebant cupere, & perfecturū aliquid de Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una perfectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur. Erat autem ad Butrotum oppositum Corcyræ, ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de postulatis Libonis, & Bibuli legionem relinquit, ipse Oricum reuertitur. cō cum uenisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Cæsare ex ædilitate, & prætura conceptas. ob eam rē colloquū uitaesse, ne res maximæ spei, maximæq; utilitatis eius iracundia impedirentur. Pompeij summam esse, ac fuisse semper

semper uoluntatem, ut componerentur, atque ab armis discederetur. Sed potestatem se eius rei nullam habere: propterea, quod de consilij sententia summam belli, rerumque omnium Pompeio permiserint. sed postulatis Caesaris cognitis missuros ad Pompeium, atque illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis. Interea manerent in duciæ, dum ab illo rediri posset, neue alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, & de copijs, auxiliisque suis. Quibus rebus, neque tum respondendum Caesar existimabat, neque nunc, ut memoriæ prodatur satis causæ putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idque ipsi fore recipere, aut acceptos per se ad eum perducerent. quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, ut illi classe naues, auxiliaque sua impediret, ipse, ut aqua, terraque eos prohiberet: & si hoc sibi remitti uellent, remitteret ipsi de maritimis custodijs si illud tenerent, se quoque id retenturum, nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur, neque hanc rem esse impedimenti loco. illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium reijcere, Vnum instare de inducijs, uehementissimeque contendere. quæ ubi Caesar intellexit, præsentis periculi atque inopiæ uitandæ causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, et grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque susceptum officium deserere uellet, uim morbi sustinere non potuit. eo mortuo ad neminem unum summa imperij res

LIBER

dit, sed separatim suam quisq; classē ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, ubi primum rursus adhibito Libone, et L. Luceio, & Theophanæ, quibus cōmunicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit, cum ingressum in sermonem Pōpeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus est, quā beneficio Cæsaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus est alijs ratiōibus per colloquia de pace agere. inter bina castra Pompeij, atque Cæsaris unū flumen tantum intererat Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per partiones colloquentium traieciēbatur. mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacē pertinere uiderentur, ageret, et crebro magna uoce pronuntiaret: liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiā fugitiuis ab salta Pyreneo, prædonibusq; licuisset: præsertim, ut id agerent, ne ciues cū ciuibus armis decertarent. multa suppliciter locutus, ut de sua, atque omnium salute debebat, silentioque ab utriusque militibus auditus, responsū est ab altera parte A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium uenturum, atque unā etiam utrinq; admodum tuto legati uenire, & quæ uellent exponere possent, certumq; ei rei tēpus constituitur. quò cum esset postero die uentum, magna utrinq; multitudo conuenit, magnaq; erat eius rei expectatio,

*expectatio, atq; omnium intenti animi ad pacē esse uidebantur. qua ex frequentia T. Labienus prodijt, summis-
 sa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatino incipit: quorū mediam orationem interrumpūt undiq; subito tela immissa, quæ ille obtectus armis militum uita uit. uulneratur tamen complures. In his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, Centuriones, militesq; non nulli. Tum Labienus, desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor causa debitorū suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonij prætoris urbani sellam collocauit: & si quis appellauisset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer, et moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initiū appellandi nasceretur. Nā fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriā suam, aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi. Integras uero tenere possessiones, q̄ se debere feteantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? Itaq; qui hoc postularet, reperiebatur nemo: atque ipsis ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cælius, & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam uideretur, legē promulgauit, ut sexies seni dtes sine usuris creditæ pecuniæ soluuntur. Cū resisteret Seruilius cōsul, reliquiq; magistratus, & minus opinione sua efficeret, ad hominum excitāda studia sublata priore lege duas promul-
 x iij gavit.*

LIBER

gavit. Vnam, qua mercedes habitationum annuis con-
 ductoribus donavit: aliam tabularum novarum. impetu
 q̄; multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vul-
 neratis, cū de tribunali deturbavit. de quibus rebus Ser-
 uilius Consul ad Senatum retulit. Senatusque Caelium
 ab Repub. remouendum censuit. hoc decreto, eum consul
 Senatu prohibuit, & concionari conātem de rostris de-
 duxit. Ille ignomina, & dolore permotus palām se pro-
 ficisci ad Caesarem simulauit, etiā nuntijs ad Milonem
 missis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damna-
 tus, Atque eo in Italiam euocato, quod magnis muneribus
 datis, gladiatorie familiæ reliquias habebat, sibi cō-
 iunxit. atque cum in Turinum ad sollicitandos pastores
 prēmisiit. Ipse cum Cassilinum uenisset, unoque tempo-
 re signa eius militaria, atque arma Capuæ essent com-
 prehensa, familia Neapoli, uisāq; proditione oppidi ap-
 parere, patefactis consilijs, exclusus Capua, & pericu-
 lum ueritus. quod conuentus arma ceperat, atque eū ho-
 stis loco habendum existimabat, consilio destitit, atq; eo
 itinere sese auertit. Interim Milo dimissis circum muni-
 cipia literis, ea, quæ faceret, iussu, atque imperio facere
 Pompeij, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent,
 quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat.
 apud quos, cum p̄ficere nihil posset, quibusdam solutis
 ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare cæpit. eò
 cum à Q. Pedio prætore cū legione lapide ictus esset ex
 muro, periit, et Caelius profectus, ut dictitabat ad Cæsa-
 rē, peruenit Turios. Vbi, cum quosdā eius municipij so-
 licitaret, equitibusq; Cæsaris Gallis, atq; Hispanis, qui
 eò prædandi causa missi erant, pecuniam polliceretur,
 ab his

ab his est interfectus. Itaq; magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratum, & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauium quinquaginta Brundisium uenit, insulamq; quæ contra Brundisium portum est, occupauit: quod præstare unum locum arbitratur, qua necessarius nostris erat egressus, quàm omnium littora, ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nauis incendit, & unam frumento onustam ad duxit, magnamq; nostris terrorem iniecit, & noctu militibus, & sagittarijs in terram expositis, præsidium equitum deiecit, & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, si uellet, subduci, & rescici iuberet, sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundisij, qui uirtuti militum confusus, sexphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus, pluteisq; cõtextit, eòq; milites delectos imposuit, atq; eas in litore pluribus locis separatim disposuit, nauesq; triremes duas, quas Brundisij faciendas curauerat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo uideret, sperans intercipi posse, quadremes quinq; ad eas misit, quæ cum nauibus nostris appropinquassent, nostri ueterani in portum refugiebant. Illi studio incitati incautus sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito antonia næ sexphæ, signo dato se in hosteis incitauerunt, primoq; impetu unam ex his quadremem cum remigibus, defensoribusq; suis cæperunt: reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accersit, ut equitibus per oram
 maritimam

LIBER

maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur, quæ necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit à Brundusio, obsessionemq; nostrorum omisit. Multi iam menses transierāt, & hyems præcipitauerat, neq; Brundusio naues, legionesq; ad Cæsarem ueniebant, ac nonnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari uidebātur: quod certe sæpe flauerant uenti, quibus necessario committendum existimabat. Quantoq; eius amplius processerat temporis, tanto erāt alacriores ad custodias, qui classibus præerant: maioremq; fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeij literis castigabantur, quoniam primo uenientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent, duriusq; quotidie tempus ad transportandum lenioribus uentis expectabant. Quibus rebus permotus Cæsar Brundusium ad suos seuerius scripsit, ut nocti idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, siue ad littora Apolloniatiæ, cursum dirigerent, quod eò naues eiecere possent. Hæc à custodibus classium loca maxime uocabant, quod se longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia, & uirtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno multum ipsis militibus hortantibus, neq; ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nocti austræ naues soluunt, atq; altera die Appolloniã, Dyrrachiũq; præteruehuntur. qui cum essent ex continenti uisi, Q. Coponius, qui Dyrrachij classi Rhodiæ præerat naues ex portu educit: & cum iam nostris remissione uento appropinquassent, idem auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neq; uero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore, et perseuerantia nauatarum se uim tempestatis superare

perare posse sperabat: præteruectosq; Dyrrachium magna ui uenti ni hilo secius sequebatur. Nostri usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte uentus remisisset, naçti portum, qui appellatur Nymphæum ultra Lyssum millia passuum tria, eò naues introduxerūt. qui portus ab Africo tegebatur, Ab Austro non erat tutus: leuiusq; tempestatis, quam classis periculum existimauerunt. quo simulatq; intro est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flauerat, in Africum se uertit. hic subitam cõmutationem fortunæ uidere licuit: qui modo sibi timuerāt, hos tutissimos portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaq; tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unum constrata omnes numero. XVI. eliderētur, & naufragio interirent: & ex magno remigum, propugnatorumq; numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur, quos omnes conseruatos Cesar domū remisit. nostræ naues duæ tardius cursu cõfecto, in noctem cõiectæ, cum Ignorarēt quē locū reliquæ cœpissent, contra Lyssum in anchoris constiterūt. Has scaphis, minoribusq; nauigijs cõplurib⁹ sumptis, Octacilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat, simul de deditioe corū agebat, & incolumitatē deditis pollicebatur. Harū altera nauis ducentos uiginti ex legione Tyronū sustulerat: altera ex ueterana paulo minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidij in animi fortitudine. Tyrones enim multitudine nauium perterriti, & salo, nauseaq; cõfecti, iureiurando accepto, nihil his nocituros hostes, se Octacilio dediderant.

LIBER

runt. qui omnes ad eum perducti contra religionem iu-
 risurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur.
 At ueteranæ legionis milites item conflictati & tempesta-
 tis, & sentinæ uitijs, non ex pristina uirtute retinendum
 aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, & si-
 mulatione deditiois extracto primo noctis tempore,
 gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt. ipsi ido-
 neum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt.
 & luce prima missi ad eos ab Octacilio equitibus,
 qui eam partem oræ maritimæ adseruabant, circiter
 CCCC. quinq; eos armati ex præsidio secuti sunt, se de-
 fenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad
 nostros sese receperunt. Quo factò conuentus ciuium Ro-
 manorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his an-
 te. Caesar attribuerat, muniendumq; curauerat, Anto-
 niū recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius sibi timēs,
 oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus co-
 pijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium
 legionum, uniusque Tyronum, & equitum octingento-
 rum, plerasq; naues in Italiam remittit ad reliquos mili-
 tes, equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus
 nauium Gallicarum Lyssi reliquit, hoc consilio, ut si for-
 te Pompeius uacuam existimans Italiam, eò traiecisset
 exercitū, quæ opinio erat edita in uulgus, aliquam Cæ-
 sar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosq; ad eum
 eceleriter mittit, quibus regionibus exercitū exposuisset,
 & quid militum transuexisset. Hoc eodem ferè tempore
 Cæsar, atq; Pompeius cognoscunt. Nam præteruertas
 Apolloniæ, Dyrrachiumq; naues uiderant, ipsi iter se-
 cundum eas terras direxerant. Sed quò essent eæ delatæ,
 primis

primis diebus ignorabant: cognitaq; re, diuersa sibi am-
 bo consilia capiunt: Caesar, ut quàm primum se cum An-
 tonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus in itinere se
 opponeret, & si imprudens ex insidijs adoriri posset.
 eodemq; die uterque eorum ex castris statuis à flumine
 Apso exercitum educunt. Pompeius clàm, & noctu, Cæ-
 sar palàm, atq; interdium. Sed Cæsari circuitu maiore iter
 erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset.
 Pompeius quia expedito itinere flumen ei transeundum
 non erat, magnis itineribus ad Antonium cõtendit: atq;
 ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nam-
 ctus, ibi copias collocauit, suosque omnes castris conti-
 nuit, ignesq; fieri prohibuit, quò occultior esset eius ad-
 uentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur.
 Ille missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris te-
 nuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar. cuius aduentum
 cognito Pompeius, ne duobus circumclauderetur exerci-
 tibus, ex eo loco discedit, omnibusq; copijs ad Asparagum
 Dyrrachinorum peruenit, atq; ibi idoneo loco castra po-
 nit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa
 montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauit.
 quo factò ciuitatibus, Tyrannisq; magnas imperaue-
 rat pecunias, item à Publicanis suæ provinciæ debitam
 biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis an-
 ni mutuam præceperat, equitesq; toti provinciæ impe-
 rauerat: quibus coactis finitimis hostibus, Parthis post se
 relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfe-
 cerant, & M. Bibulum in obsidionem habuerant, legio-
 nes, equitesque ex Syria deduxerat. Summaq; sollicitudi-
 ne, at timore Parthici belli in Prouinciam cum uenisset,
 ac nonnullis

LIBER

ac nonnullæ militum uoces audirentur, sese contra hostem, si ducerentur, ituros: contra ciuem, & consulem arma non laturus, deductis Pergamū, atq; in locuplittissimas urbes in hybernia legionibus, maximas largitiones fecit: & confirmandorū militum causa diripendus his ciuitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota Prouincia exigebatur. multa præterea generatim ad auaritiã excogitabantur. In capita singula seruorū, ac liberorū tributū imponebatur. columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, ucturæ imperabantur, cuiusmodi rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur, nō solū urbibus, sed penē uicis, castellisq; singulis cum imperio præficiēbatur. qui horū quid acerbissime, crudelissimeq; fecerat, is & uir, & ciuis optimus habebatur. Erat plena licitorum, et imperiorū Prouincia, cōserta præfectis, atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias, suo etiā priuato imperio cōpendio seruibāt. Dictabāt enim se domo, patriaq; expulsos, omnibus necessarijs egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimā tegerēt. Accedebant ad hæc grauissimæ usuræ, quod in bello plerūq; accidere cōsuevit, uniuersis imperatis pecunijs: quib⁹ in rebus prolationē dici donationē esse dicebāt. Itaq; æs alienum Prouinciæ, eo biennio multiplicatū est, nec minus ob eam causam ciuibus Romanis eius Prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabatur, mutuasq; illas ex senatuscōsulto exigì dictabat. Publicanis uti in sorte fecerāt insequētis anni uentigal pro mutuo. Præterea Ephesi à Phano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterâsq;

rasq; eius Deæ statuas: cum in Phanū uentū esset, adhibi-
 tis cōpluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scia-
 pio, literæ ei reddūtur à Pōpeio, mare trāsisse cū legio-
 nibus Cæsare, properaret ad se cum exercitu uenire, om-
 niāq; post haberet. His literis acceptis, quos aduocau-
 rat, dimittit. Ipse iter in Macedoniā parare incipit, pau-
 cisq; post diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ
 salutē attulit. Cæsar Antonij exercitu cōiuncto, deducta
 Orico legione, quā tuendæ oræ maritimæ causa posue-
 rat, tentādas sibi Prouincias, longiūsq; procedendū exi-
 stimabat: & cum ad eum legati uenissent ex Thessalia,
 Ætoliāq; qui præsidio missō, pollicerētur earū gentiū ci-
 uitates imperata facturæ, L. Cassiū Longinū cum legio-
 ne tyronū, quæ appellabatur uigesimaseptima, atq; equi-
 tibus ducentis in Thessaliam: C. Caluissium Sabinum cum
 cohortibus quinq;, paucisque equitibus in Ætoliā misit:
 maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re fru-
 mentaria, ut prouiderent hortatus est. Cn. Donitium
 Caluinum cum legionibus duabus undecima, & duodeci-
 ma, & equitibus quingētis in Macedoniam proficisci iu-
 bet: cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellaba-
 tur, Menedemus princeps earum regionū, missus lega-
 tus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex
 his Caluissius primo aduentu summa omnium Ætolorum
 receptus uoluntate, præsidij aduersariorum Calidone,
 & Naupacto relictis, omni Ætolia potitus est. Cassius in
 Thessaliam cum legione præuenit. Hic, cum essent fræ-
 ctiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesa-
 retos ueteris hominis potentie Pompeianis rebus stude-
 bat. Petreius summe nobilitatis adolescens suis, ac suo-
 rum

LIBER

rum opibus Casarem enixe iuuabat. Eodemq; tempore Domitius in Macedonia uenit, & cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuicere cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerunq; in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cum ab eo millia passuum uiginti abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse, & uenire nuntiaretur. & quò iter expeditius faceret, M. Fauoniũ, ad flumen Haliacmonem, quod Macedonia à Thessalia diuidit, cum cohortibus octo presidio impedimentis legionis reliquit, castrumq; ibi muniti iussit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliã esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad monteis se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atq; ex his locis Ambrachiã uersus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ, à M. Fauonio Domitium cum legionibus adesse, nec se presidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. quibus literis acceptis consilium Scipio, iterque commutat. Cassium sequi desistit, Fauonio auxiliũ ferre contendit. Itaq; die, ac nocte continuato itinere ad eum peruenit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur. ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus ad flumen, quod inter eum, & Domitij castra

castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitū uado transducit: & castris positis, postero die mane, copias ante frōtē castrorū struit. Domitius tū quoq; sibi dubitā aū nō putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum esset inter bina castra cāpus, circiter milliū passūū sex, Domitius castris Scipionis acie suam subiecit, ille a uallo non discedere per seuerauit. Attamen ægre retentis domutianis militibus, est factum, ne prælio cōtenderetur: & maxime, quod riuus difficultibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediēbat. quorum studium, alacritatēq; pugnādi cū cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die, aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cū infamia castris se cōtineret, qui cū magna expectatiōe uenisset, temere progressus turpem habuit exitū, & noctu, neq; cōclamatis quidē uasis flumen transit, atq; in eandem partem, ex qua uenerat, rediit. Ibiq; prope flumen edito natura loco, castra posuit: paucis diebus interpositis noctu insidias equitū collocauit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerāt: & cum quotidiana cōsuetudine Q. Varrus præfectus equitum Domitij uenisset, subito illi ex insidijs cōsurrexerunt, sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro uniuersi in hosteis impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnā elici posse, simulauit sese angustijs rei frumentariæ adductum, castra mouere: uasisque militari more conclamatis, progressus millia passūū tria, loco idoneo,

y & occulto,

LIBER

et occulto, omnem exercitum, equitatumq; collocavit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnamq; partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitij, et cognoscendum præmisit. qui cum essent progressi, primæq; turmæ insidias intrauissent, ex fremitu equorū illata suspitione, ad suos se recipere cœperunt, quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis insidijs, ne frustra reliquos expectarēt, duas nocti hostiū turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum, reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitiū deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidijs, Cæsar, ut supra demonstratum est, tres cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit, ijsq; custodiam nauium lōgarū tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio, oppidoq; præerat Caninius legatus. Is naues nostras in interiorē partem post oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariā submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super quas turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus compleuit, tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeij filius, qui classi ægyptiæ præerat, ad Oricū uenit, summersamque nauim remulco, multisque contendens funibus abduxit, atque alterā nauem, quæ erat ad custodiā ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosq; semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mania oppidi tentans, ut aduersarium manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostras

nostros uicit. deiectis de sensoribus, qui omnes schaphis excepti refugerant, etiam nauem expugnauit: eodemq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalē obiectā, quæ penè insulam cōtra oppidum effecerat: quatuor bi remes subiectis scutulis, impulsas uectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utraq; parte naues longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio D. Lælium ab asiatica classe abductum reliquit qui commeatus Biblide, atq; Mantinea importari in oppidum prohibebat. Ipse Lyssum profectus naues onerarias triginta à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit. Lyssum expugnare conatus descendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusq; quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæsar postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq; eum castra posuit: & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoq; itinere, Dyrrachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatus eo contulisset, ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius cōsiliū,

LIBER

q̄ diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustius rei frumentariae cōpulsum discessisse existimabat. postea p̄ exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperās. quod fore suspicatus Caesar, militesq̄; adhortatus, ut equo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso mane Dyrrachium uenit, cum primum agmen Pompeij procul cerneretur: atque ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra aditumque habet nauibus mediocrem, atq̄; eas à quibusdam protegit uentis, castra communit. eò partem nauium longarum conuenire, frumentum, com meatumq̄; ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, cōportari imperat. Caesar longius Bellum ductūiri existimās, & de italicis com meatibus desperans, quod tanta diligentia omnia littora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hycme, in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae causa, L. Canuleiū legatum misit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, uecturasque frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. Item Lyso, Parthinisq̄; & omnibus castellis, quod esset frumenti conquiri iussit. Id erat per exiguum, cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera, & montuosa, ac plerunq̄; utuntur frumento importato: tum quod Pompeius hæc prouiderat, & superioribus diebus præde loco Parthinos habuerat, frumentumq̄; omne conquisitum, spoliatis, effosisq̄; eorum domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Caesar consilium capit ex loci natura. erant enim cir
cū cao

cū castra Pompeij permulti editi, atq; asperi colles. hos primum præsidijs tenuit, castellaq; ibi communit: inde, ut loci cuiusq; natura ferebat, ex castello in castellū perducta munitione, circūuallere Pompeium instituit. Hæc expectans, quod angusta re frumētaria utebatur, qd'q; Pompeius multitudine equitum ualebat, quo minore periculo undiq; frumentum, cōmeatūq; exercitui supportare posset. simul uti pabulatione Pompeiū prohiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret. Tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exterarum nationes niti uidebatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illū à Cæsare obsideri, neq; audere prælio dimicare. Pompeius neque a mari, Dyrrachioque discedere uolebat, quod omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat: frumētūque exercitui nauibus supportabat: neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare uellet. quod eo tempore statuerat non esse faciendū. Relinquebatur, ut extremā rationem belli sequēs, q̄ plurimos colles occuparet, & quàm latissimas regiones præsidij teneret, Cæsarisque copias, quàm maxime posset, distineret, idque accidit. Castellis enim. XXIII. effectis, XV. nullia passuum circuitu amplexus, hoc spatium pabulabatur: multaq; erāt intra eum locum mansata, quibus interim iumēta pascerentur: atque, ut nostri perpetuas munitiones uidebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erūperent Pompeiani, & nostros post tergū adorirentur, timebant. Ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumuenire possent. Sed illi operibus uin

y iij ccbant,

LIBER

eebant, quod & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebat: quæ cum erant loca Cæsari capienda, & si prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios, funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multique ex nostris vulnerabantur, magnusque inceserat timor sagittarum, atque omnes fere milites, aut ex subcoactis, aut ex cætonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegumenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præsidijs magna ui uterque utebatur. Cæsar ut quæ angustissime Pompeium contineret. Pompeius, ut quæ plurimos colles quæ maxime circuitu occuparet: crebraque ob eam causam prælia fiebant. In his, cum legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset, huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, nostrosque opere prohibere cœpit, & cum una ex parte prope æquum aditum haberet, primis sagittarijs, funditoribusque circumiectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatatis, munitiones impediebat. Neque erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar cum suos ex omnibus partibus vulnerari uideret, recipere se iussit, & loco excedere: erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere uidebantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens, crates ad extremum tumultum contra hostem proferri,

ferri, & aduersas locari, intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus obduci iussit, locumque in omneis partibus quam maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se recipiētibus essent. His rebus completis, legiones reduci iussit. Pōpeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere, & instare cœperunt, cratesque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum animaduertisset Caesar ueritus ne non reducti, sed reiecti uiderentur, maiusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni praerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in hosteis impetum fieri iussit: milites legionis non a subito conspicati, pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduersus pilum incitati cursu praecipites pompeianos egerunt. quibus ad recipiendum crates directe, longurijque obiecti, & institutae fossae magno impedimento fuerunt. Nostri uero, qui satis habebant sine detrimento discedere, cō pluribus interfectis, quinq; omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, pauloque circa eum locum morati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantoque spatio, et tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiā reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt, percussos, atque infirmos hostes adorti, aut praelis superatos, aut aliqua offēsiōe permotos cōtinuerūt cum ipsi numero militum, equitumque praestarent. causa autē obsidionis hęc fere esse consuevit, ut frumētō hostes phibeātur. At tū integras, atque incolumes copias Caesar inferiore militum numero continebat, cū illi om-

y iij nium

LIBER

nium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus
 undique nauium numerus conueniebat, quæ commectū
 supportarent: neque ulla flare uentus poterat, quin ali
 qua ex parte secundum cursum haberet. Ipse autem con
 sumptis omnibus longe, lateque frumentis, summis erat
 in angustijs: sed tamen hæc singulari patientia milites
 ferebant. recordabantur enim eadem se superiore anno
 in Hispania perpeßos, labore, & patientia maximum
 bellum confeciße: meminerant ad Alexiam magnam se
 inopiam perpeßos, multo etiam maiorem ad Auaricum
 maximarū se gentium uictores discessiße. Non illis hor
 dcum, cum daretur, non legumina recusabant: pecus ue
 ro, cuius rei summa erat ex Epeiro copia, magno in ho
 nore habebant. est etiam genus radicis inuentam ab ijs,
 qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod
 admistum lacte multum inopiam leuat. Id similitudinē
 panis efficiebat, eius erat magna copia. ex hoc effectos
 panes cum in colloquijs Pompeiani famem nostris obie
 ctarent, uulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minue
 rent. Iamque frumenta maturescere incipiebant, atq; ip
 sa spes inopiam sustentabat, & celeriter se habituros co
 piam confidebant. Crebroque uoces militum in uigilijs
 colloquijsq; audiebātur, prius se cortice ex arboribus ui
 cturos, q̄ Pompeium e manibus dimissuros. libenter etiam
 ex persugis cognoscebāt, equos eorum tolerari, reliqua
 uero iumenta interisse: uti autem ipsos ualetudine non
 bona, cum angustijs loci, & odore tetro, et multitudine
 cadauerum, et quotidianis laboribus insuetos operum,
 tum aque summa inopia affectos: omnia enim flumis
 na, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar
 aut auertea

aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atq; ut
 erant loca montuosa, & ad specus angustiae uallium, has
 publicis in terram dimissis, praesepserat, terramq; aggeste-
 rat, ut aquam continerent. Itiq; illi necessario loca sequi
 demissa, ac palustria, & puteos fodere cogebantur: atq;
 hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen
 fontes à quibusdam praesidijs aberant longius, & celeri-
 ter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima ua-
 letudine, summaq; aquae copia utebatur, tum comaeatus
 omni genere praeter frumentum abundabat, quibus quo-
 tidie melius succedere tempus, maioremq; spem maturitate
 frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli no-
 uae ab utrisq; bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum
 animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad
 munitiones excubare, silentio aggressi, uniuersas in mul-
 titudinem sagittas conijciebant, & se confestim ad suos re-
 cipiebant. quibus rebus nostri usu docti haec reperiebant
 remedia, ut alio loco ignes facerent. ✕ Interim
 certior factus P. Sylla, quem discedens castris praesecerat
 Caesar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus, cui-
 ius aduentu facile sunt repulsi pompeiani: neq; uero con-
 spectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisq; de-
 iectis, reliqui se uerterunt, & loco cesserunt: sed insequen-
 tes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit.
 At plerique existimant, si acrius insequi uoluisset, bellum
 eo die potuisse finire, cuius consilium reprehendendum
 non uidetur. Aliae enim sunt legati partes, atq; imperato-
 ris: alter omnia a gere ad praescriptum, alter libere ad sum-
 mam rerum consulere debet. Sylla à Caesare castris reli-
 ctus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neq; praelio decere

LIBER

tate uoluit. quæ res tamen fortasse aliquem reciperet ea
 sum, ne imperatorias sibi parteis sumpsisse uideretur.
 pompeianis magna res ad receptum difficultatem affere
 bat. nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterat.
 si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore inse-
 quentes loco uerebantur, neq; multum ad solis occasum
 temporis supererat. Spe enim conficiendi negocij propè
 in noctem rem deduxerant. Ita necessario, atq; ex tēpore
 capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit,
 qui tantum aberat à nostro castello, ut telum tormentum
 ue missum adigi non posset, hoc consedit loco, atque eum
 communiit, omnesq; ibi copias continuit. eodem tempore
 duobus præterea locis pugnatum est. Nam plura castella
 Pompeius pariter distinenda manus causa tentauerat,
 ne ex proximis præsijs succurri posset. Vno loco Vol-
 catius Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus
 tribus, atq; eam loco depulit. Altaro Germani munitio-
 nes nostras egressi compluribus interfectis, sese ad suos
 incolumes receperunt. Ita uno die sex prælijs factis, tri-
 bus ad Dyrachiū, tribus ad munitiones: cum horum om-
 nium ratio haberetur, ad duorū millium numero ex Pom-
 peianis cecidisse reperiēbamus, euocatosq; Centuriones
 complures. In eo fuit numero Valerius Flacrus L. filius,
 eius, qui, prætor Asiam obtinuerat: signaq; sunt sex mili-
 taria relata. nostri nō amplius. XX. omnibus sunt præ-
 lijs desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum,
 quin uulneraretur: quatuorq; ex una cohorte Centurio-
 nes oculos amiserunt. Et cum laboris sui, periculiq; testi-
 monium afferre uellent, millia Sagittarū circiter trigina-
 ta, in castellum coniecta, Cæsari renuntiauerunt: sautoq;
 ad eum

ad eum relato Scaevae Centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX. quem Caesar, ut erat de se meritis, & de rep. donavit millibus ducentis aëris, atq; ab Octavio ordinibus ad Primipilum se traducere pronuntiavit. Eius enim opera castrum conseruatum esse magna ex parte constabat, cohortemq; postea duplici stipendio, frumentoue, et specuarijs, militaribusq; donis amplissime donavit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit, & in altitudinem pedum. XV. effectis operibus vineis eam partem castrorum obtexit: & quinq; intermissis diebus alteram noctem subnubilam nactus, extructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia imita uigilia, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphiloehis, per Cassium Longinum, & Calpurnium Sabinum, ut demonstrauius, receptis, tentandam sibi Achaïam, ac paulo longius progrediendum existimabat Caesar. itaq; eò Fusium Calenum misit. & Qu. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adiungit, quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaïam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaïa Fusium prohiberet: Calenus, Delphos, Thebas, & Orchomenum de uoluntate ipsarum ciuitatum recepit: nonnullas urbes per uim expugnauit: reliquas ciuitates circummissis legationibus amicitia Caesaris conciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare uellet, ut penè castris Pompeij legiones subijceret: tantumq; à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eã telo tormētoue adigi posset.

LIBER

gi posset. Pompeius autem, ut famam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnisq; eius instructus exercitus telis ex uallo abicētis protegi posset. Hæc cum in Achaia, atq; apud Dyrrachium gererentur, Scipionemq; in Macedoniam uenisse constaret, non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum, atq; illius familiarē, quem ab illo traditum initio, & commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas, mandataq; ad eum, quorum hæc erat summa: sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum corū, quos esse authores eius rei uoluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium uererentur. Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atq; errantem regere posset. Præesse autem suo nomine exercitui, ut præter auctoritatem uires quoq; ad coercendum haberet: quod si fecisset quietem Italiae, pacem Prouinciarum, salutem imperio, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione à Fauonio, ut postea confecto bello reperiebamus, insectaq; re, sese ad Cæsarem recepit Cæsar quò facilius equitatum pompeianum ad Dyrrachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castellaq; his locis posuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatu cognouit, paucis intermissis diebus, rursus cum nauibus ad se intra munitiones recipit.

Erat

Erat summa inopia papuli, adeo, ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant, & cogebantur Corcyrâ, atq; Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulū sup portare: quoq; erat eius rei minor copia, hordeo adu gere, atq; his rationibus equitatum tolerare. Sed postquā non modo hordeū, pabulumq; omnibus in locis, herbæq; defectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, cor ruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscellus, et Ægus Ad bucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obti nuerat, singulari uirtute homines, quorum opera Cæ sar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaq; erat usus. His domi ob has causas, amplissimos magistratus man dauerat, atq; eos extra ordinem in Senatum legendos cūrauerat, agrôsque in Gallia ex hostibus captos, præ miaq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egentibus effecerat. hi propter uirtutem nō solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cas ri habebantur: sed freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac bar bara arrogantia elati despiciebāt suos, stipendiūq; equi tum fraudabant, & prædam omnem domum auertebāt: quibus illi rebus permoti uniuersi Cæsarem adierunt, palamque de eorum iniurijs sunt questi: & ad cætera addiderunt, falsum ab his equitum numerū de ferri, quo rum stipendium auerterent. Cæsar neq; tempus illud ani maduersionis esse existimans, et multa uirtuti corū con cedens, rem distulit totam, illos secretò castigauit, quod
questui

LIBER

quæstui equites haberent: monuitq; equites, ut ex sua amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis officijs reliqua sperarent. magnā tamen hæc res illis offensionem, & contemptionem ad omnes attulit. Idq; ita esse, cum ex aliorum obiectionibus, tum etiam ex domestico iudicio, atque animi consciētia intelligebāt. quo pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, discedere à nostris, & nouam tentare fortunam, nouāsque experiri amicitias cōstituerunt. & cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectū equitum C. Voluscenum interficere, ut postea bello confecto cognitū est, ut cum munere aliquo per fugisse ad Pompeium uiderentur. postquam id difficilius uisum est, neque facultas perficiendi dabatur, q̄ maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere uellent, multis coemptis equis, ad Pompeiū transierunt cum ijs, quos sui consilij participes habebāt. Quos Pompeius, q̄ erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnōq; comitatu, & multis iumentis uenerant, uiriq; fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quodq; nouum, & præter consuetudinem aciderat, per omnia sua præsidia circūduxit, atq; ostentauit. Nam ante id tēpus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pompeium transierat, cum penequotidie à Pompeio ad Cæsarem per fugerent. Vulgo uero uniuersi in Epeiro, atque Actolia conscripti milites, earumq; regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus per factum non erat, seu quid à peritoribus rei militaris desiderari uidebatur,

debatur, temporibusque rerum, & spacijs locorum, &
 custodiarum uera diligētia animaduersa, prout cuiusq;
 eorum, qui negocijs præerant aut natura, aut studium
 ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. quibus ille
 cognitis, eruptionisq; iam ante capto consilio, ut demon-
 stratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere,
 atq; aggerem comportare iubet. His paratis rebus, ma-
 gnum numerum leuis armaturæ, & sagittariorū, agge-
 remque omnem noctu in scaphas, & naues actuarias im-
 ponit, & de media nocte cohortes sexaginta ex maximis
 castris, præsidijsque deductas, ad eam partem munition-
 um ducit, quæ pertinebāt ad mare, longissimæque à ma-
 ximis castris Cæsaris aberant. Eodem naues, quas de-
 monstrauiamus, aggere, & leuis armaturæ militibus
 completas, quasque ad Dyrrachium naues longasha-
 bebat, mittit: & quid à quoque fieri uelit, præcipit. ad
 eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæsto-
 rem cum legione nona positum habebat. huic, quod ua-
 letudine minus commoda utebatur, Fuluium Posthu-
 mium adiutorem summisserat. Erat eo loco fossa pedum
 XV. & uallus contra hostem in altitudinem pedum
 X. Tantundemque eius ualli agger in latitudinem pa-
 tebat: ab eo intermisso spatium pedum sexcentorum, alter
 conuersus in contrariam partem erat uallus, humi-
 liore paulò monitione. Hoc enim superioribus diebus
 timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur,
 duplicem eo loco fecerat uallum, ut, si ancipiti prelio di-
 micaretur, posset resisti. sed operū magnitudo, & con-
 tinens omnium dierum labor, quod millia passuum in cir-
 cuitu XVIII munitiones erat cōplexus, perficiendi spa-
 tium

LIBER

tium non dabat. Itaq; contra mare transversum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecterat. quæ res nota erat Pompeio delata per Allobroges per fugas, magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes non æ legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, non uisusque eorū aduentus extitit, simulque nauibus circumuecti milites, in interiorē uallum tela iaciebant, fossæq; aggere complebantur, & legionarij interioris munitionis defensores scalis admotis, tormētisque cuiusq; generis, telisque terrebāt, magnāque multitudo sagittariorū ab utraq; parte circunfundebatur. Multū autem ab ictu lapidū, quod unum nostris erat telum, uimine a tegumenta galeis imposita defendebant. Itaque cum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent, animaduersum est uitium munitionis, quod supra demonstratū est, atq; inter duos uallos, qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros impetū fecerunt, atq; ex utraque munitione deiectos, terga uertere coegerūt. hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summittit: quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetū tulerūt. Itaque quodcunque addebatur subsidio, id corruptū timore fugientium, terrorem & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediabatur in eo prælio, cum graui uulnere esset affectus aquilifer, & uiribus deficeret, cōspicatus equites nostros, hanc ego inquit, & uiaus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo, nolite obsecro

obsecro committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumēq; ad eum referte. hoc casu aquila cōseruatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principē priorem: iamq; pompeiani magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximū locum tenebat præsidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus. XII. descendens ex loco superiore cernebatur: cuius aduentus pompeianos compressit, nostrosq; firmavit, ut se ex maximo timore colligerēt. Neq; multo post Cæsar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdā cohortibus ex præsijs, eodem uenit: qui cognito detrimento, cum animaduertisset Pompeium extra muniōes egressum, castra secū dum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. qua perfectā munitione, animaduersum est a speculatoribus Cæsaris cohortes quasdam, quod in star legionis uideretur, esse post sylvam, & in uetera castra duci, Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se nona legio Cæsaris obieciisset, pompeianis copijs atque opera, ut demonstrauius, circummunitet, castra eo loco posuit. Hæc sylvam quandam contingebant, neque longius à mari passibus. CCCC. aberant. post mutato consilio quibusdam de causis Cæsar paulo ultra eum locum castra trāstulit, paucisque intermissis diebus hæc eadem Pompeius occupauerat, & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto iteriore uallo,

LIBER

maiorem adiecerat munitionem. Ita minor a castra in-
 clusa maioribus, castelli, atque acris locum obtinebant.
 Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flu-
 men perduxerat, circiter passus. CCCC. quò liberius, ac
 sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato
 consilio, quibusdam de causis, quas commemorari neces-
 se non est, eo loco excesserat. ita complures dies manser-
 ant castra, munitiones quidem integræ omnes erant, eo
 signo legionis illato, speculatores Cæsari renuntiarent.
 Hoc idem uisum ex superioribus quibusdam castellis con-
 firmauerant. Is locus aberat à nouis Pōpeiij castris cir-
 citer passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se oppri-
 mere posse, et cupiens eius diei detrimentum sarcire, re-
 liquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis
 præberent. ipse diuerso itinere, quam potuit occultissime
 reliquas cohortes numero. XXXIII. in quibus erat le-
 gio nona, multis amissis Centurionibus, diminutoq; mi-
 litum numero, ad legionem Pōpeiij, castraq; minor a du-
 plici acie duxit: neq; cum prima opinio se fellit. Nam, &
 peruenit prius, quam Pompeius sentire posset, & tamet-
 si erant munitiones castrorū magnæ, tamē sinistro cor-
 nu, ubi erat ipse, celeriter aggressus, pompeianos ex ual-
 lo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hic paulisper
 est pugnatū, cum irrumpere nostri conarentur, illi cas-
 tra defenderent, fortissime T. Pulcione, cuius opera pro-
 ditum exercitum C. Antonij demonstrauiimus, eo loco p-
 pugnant. Sed tamē nostri uicerunt. excisoq; Eri-
 tio primo in maiora castra, post etiā in castellum, quod
 erat inclusum maioribus castris irruperunt. & quod eò
 pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnātes in-
 ter fecerunt.

ter fecerunt. Sed fortuna, quæ plurimū potest, cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. Munitionum, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris cornus cohortes ignorantia loci sunt secute, cum portam quærerent castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur: quod cum esset animaduersum coniunctā esse flumini, protinus his munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnisq; nostrer equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius hac longa satis interiecta mora, & re nuntiata, V. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit, eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur. omniaque sunt subito mutata. pompeiana enim legio celeri spe subsidij confirmata, ab decumana porta resistere conatur, atque ultro in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat, ac plerique ex ijs, ne in angustiis inciderent. X. pedum munitionis sese in fossas præcipitant, primisq; oppressis reliqui per horum corpora salutem sibi, atq; exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex uallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, ueriti, ne angustiis intercluderentur, cū extra, et intus hostem haberēt, eodē, quo uenerant, receptui cōsulebant, omniaq; erāt tumultus, timoris, fugæ plena: adeo, ut cum Cæsar signa su-

gentium manu prehenderet, & consistere iuberet, alij
 dimissis equis eundem cursum conficerent, alij ex metu et
 am signa dimitterent, neque quisquam omnino consiste
 ret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo mi
 nus omnis deleteretur exercitus, quod Pompeius insidias
 timens, credo, q̄ hæc præter spem acciderant, eius, qui
 paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat, muni
 tionibus appropinquare aliquandiu non audebat: equi
 tesq; eius angustijs, portisque à Cæsaris militibus occupa
 tis, ad insequendum tardabantur. Ita parua res magnū
 in utranque partem momentum habuerunt. munitiones
 enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam ca
 stris Pompeij, propriam, & expeditam Cæsaris victo
 riam interpellauerunt. eadem res celeritate insequentium
 tardati, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei præ
 lijs Cæsar desiderauit milites non gentos sexaginta, &
 notos equites Ro. Felginatem, Tuticanum, Gallum Sen
 natoris filium, C. Felginatem, Placentia, Agrauium Pu
 teolis, M. Sacratuuirum Capua, Tribunos mil. L. & Cen
 turiones. XXX. Sed horum omnium pars magna in
 fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa suo
 rum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interijt: signaque
 sunt militaria. XXXII. amissa. Pompeius eo prælio
 imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque
 ita se postea salutari passus est. Sed neque in literis,
 quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia Lau
 rea protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset,
 ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesque deductos osten
 tationis, ut uidebatur, causa, quo maior per fugis fides
 haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum
 contumelia

contumelia interrogans, solerent ne ueterani milites fugere in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiducia, ac spiritus pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra, extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxiliū ferre nō posset, causæ fuisse cogitabant: non ad hæc addebant, non ex concursu acri factō, non prælio dimicatum, sibi que ipsos multitudine, atq; angustijs maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accipissent: non denique communes belli casus recordabantur, quorum quàm paruale sepe causæ, uel falsæ suspicionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis magna detrimenta intulissent quoties uel culpa Ducis, uel Tribuni uitio in exercitu esset offensum: Sed perinde, ac si uirtute uicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere per orbem terrarum, fama, ac literis uictoriam eius diei concelebrabant. Cæsar à superioribus consilijs depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimauit. Itaque uno tempore præsidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque est, ne ea, quæ accidisset, grauiter ferrent, neue his rebus terrentur: multisque secundis prælijs unum aduersum, & id mediocre opponerent. habendam fortunæ gratiam, quod Italiã sine aliquo uulnere accipissent, quod duas Hispanias bellicosissimorum hominum peritissimis, atq; exercitibus suis ducebibus pacauissent, quod finitimas, frumentariasque Pro-

LIBER

uincias in potestatem redegissent: deniq; recordari des-
 bere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis
 non solum portibus, sed etiam littoribus, omnes incolu-
 mes essent transportati. si non omnia caderent secun-
 da, fortunam esse industria subleuandam, quod esset ac-
 ceptum detrimenti, cui uis potius, quam suæ culpæ debe-
 re tribui. locum securum ad dimicandum dedisse, potitiū
 esse se hostium castris, expulisse, ac superasse pugnan-
 tes, sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, si-
 ue etiam fortuna, partem iam, presentemque uictoriam
 interpellassent, dandam omnibus operam, ut acceptum
 incommodū uirtute sarciretur: quod si esset factum, de-
 trimentum in bonum uerteret, uti ad Gergouiam acci-
 disset, atque ijs, qui ante dimicare timuissent, ultro se
 prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signi-
 feros ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidē
 omni tantus incesit ex incommodo dolor, tantumq; stu-
 dium in famiæ sarcindæ, ut nemo aut Tribuni, aut Cen-
 turiones imperiū desideraret, & sibi quisq; etiam pæ-
 næ loco grauiores imponeret labores, simulque omnes
 arderent cupiditate pugnandi. Cum superioris etiā or-
 dinis nonnulli oratione permoti manendum eo loco, &
 rem prælio committendam existimarent, Contra ea Cæ-
 sar, neque satis militibus perterritis confidebat, spatiū
 q; interponendum ad recreandos animos putabat, res-
 lictisq; munitionibus magnopere rei frumentariæ time-
 bat. Itaque nulla interposita mora sauciorum modo, &
 ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio
 prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conqui-
 escere ante iter cōfectū uetuit. his una legio missa præ-
 sidio

fidio est. his explicitis rebus, duas in castris legiones re-
 tinuit, reliquas de quarta uigilia cō pluribus portis edu-
 ctas, eodem itinere præmisit: paruoque spatio intermis-
 so, ut, & militare institutum seruaretur, & ne citissima
 eius profectio cognosceretur, cōclamari iussit: statimq;
 egressus, & nouissimum agmen cōsecutus, celeriter e cō-
 spectu castrorum discessit. Neque uero Pompeius, cog-
 nito consilio eius moram ullam ad insequendum intulit, sed
 eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos de-
 prehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatū
 q; præmisit ad nouissimum agmen demorandum, neque
 consequi potuit, q; multum expedito itinere antecesserat
 Cæsar. sed cum uentum esset ad flumen Genusum, quod
 ripis erat impeditis consecutus equitatus nouissimos præ-
 lio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expedi-
 tosq; antesignanos admiscuit. CCC. qui tātum profec-
 cere, ut equestri prælio cōmisso pellerent omnes, cōplu-
 resq; interficerent, ipsiq; incolumes se ad agmen recipe-
 rent. Cōfecto iusto itinere eius diei, qd' proposuerat Cæ-
 sar, traductoq; exercitu flumen Genusum, ueteribus suis
 in castris contra Asparagum consedit, militesq; omnes
 intra uallum castrorum continuit, equitatūq; per cau-
 sam pabulandi emissum, cōfestim decumana porta in ca-
 stra se recipere iussit. Simili ratiōe Pōpeius cōfecto eius-
 dem diei itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagum
 consedit, cuiusq; milites, q; ab ope integris munitionibus
 uacabant, alij lignandi, pabulandiq; causa longius pro-
 grediebatur, alij qd' subito consiliū profectiois cæpe-
 rant, magna parte impedimentorū, & sarcinarum reli-
 ctā, ad hæc repetenda inuitati ppingtate superiorū ca-
 strorū,

LIBER

strorum, depositis in contubernio armis uallum relin-
 quebant. quibus ad sequendum impeditis Cæsar, quod fo-
 re prouiderat, meridiano fere tēpore, signo profectio-
 nis dato, exercitum educit, duplicatoq; eius diei itinere.
 VIII. millibus passuum ex eo loco procedit, quod facere
 Pompeius discessu militū non potuit. Postero die Cæsar
 similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quar-
 ta uigilia ipse egreditur, ut si qua imposita esset dimican-
 di necessitas, subitū casum expedito exercitu subiret. Hoc
 idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum est,
 ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus
 nullum acciperet incommodum. Pompeius enim primi
 diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore
 suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, & pro-
 gressos consequi cuperet, quarta die finem sequendi fe-
 cit. atque aliud sibi consilium capiendum existimauit.
 Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dā-
 dum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinque-
 dum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantū
 temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: ti-
 mensq; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur,
 ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. to-
 tius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut si
 Pompeius eodem cōtenderet, abductum illū à mari, atq;
 ab his copijs, quas Dyrrachij cōparauerat, frumēto, ac
 commeatu abstractum, pari conditione belli secū decer-
 tare cogeret. Si in Italiam transfiret, coniuncto exercitu
 eum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficiscere-
 tur. Sin Apolloniam, Oricūq; oppugnare, et se omni ma-
 ritima ora excludere conaretur, obsessotamen Scipio-
 ne, ne

ne, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nuntijs ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri uellet, ostendit, præsidioq; Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyssi una, tribus Orici relictis, quique erant ex uulneribus ægri depositis, per Epeirum, atque Acarnaniam iter facere cæpit. Pompeius quoq; de Cæsar's consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, ut subsidium Scipioni ferret. Si ab ora maritima, Corcyraque discedere nollet, quod legiones, equitatumque ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copijs Domitium aggrederetur. His de causis uterq; eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis decisset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candauia iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul & Pompeio literis per omnes Prouincias, ciuitatesque dimissis, prælio ad Dyrrachium factò, latius, inflatiùsque multo, quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem penè omnibus copijs amissis. Hæc itinera in festa reddiderant, hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterat: quibus accidit rebus, ut pluribus dimissis itineribus, à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscelli, atq;

Ægi

LIBER

Aegi familiares, quos per fugisse ad Pompeium demon-
 strauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij,
 seu pristina sua consuetudine, quod unà in Gallia bella
 gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposue-
 runt, & Caesaris profectiōnem, & aduentum Pompeij
 docuerunt, à quibus Domitius certior factus, uix IIII ho-
 rarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum
 uitauit, & ad Eginium, quod est obiectum, oppositumq;
 Theſſaliæ Caesari uenienti occurrit. coniuncto exercitu
 Caesar Gomphos peruenit, quod est oppidum primum
 Theſſaliæ uenientibus ab Epeiro, quæ gens paucis ante
 diebus, ultro ad Caesarem Legatos miserat, ut suis omni-
 bus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum pe-
 tierat. Sed eò fama iam præcurrerat, quã supra docui-
 mus, de prælio Dyrrachino, quod multis auxerat parti-
 bus. Itaq; Androsthenes prætor Theſſaliæ, cum se uictori-
 æ Pompeij comitem esse mallet, q̄ socium Caesaris in re-
 bus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum,
 ac liberorum in oppidum cogit, portasque præcludit,
 & ad Scipionem, Pompeiumq; nuntios mittit, ut sibi sub-
 sidio ueniant, se confidere munitionibus oppidi, si cele-
 riter suaturratur, longinquam oppugnationem sustinere
 non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrachio cog-
 nito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum
 Theſſaliæ appropinquabat. Caesar castris munitis, scata-
 las, musculosq; ad repentinam oppugnationem fieri, &
 crates parari iussit. quibus rebus effectis, cohortatus mi-
 lites docuit, quantum usum haberet ad subleuandam om-
 nium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atq; opulento.
 Simul reliquis ciuitatibus urbis huius exëplo inferre ter-
 rorem,

rorem, & id fieri celeriter, prius, quàm auxilia concurre-
 rent. Itaque usus singulari militum studio eodem, quo uen-
 nerat die, post horam nonam oppidum altissimis mœni-
 bus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugna-
 uit, & ad diripiendum militibus concessit: statimque ab op-
 pido castra mouit, & Metropolim uenit, sic, ut nuntios
 expugnati oppidi, famamque antecederet. Metropolitæ
 eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus,
 portas clauserunt, murosque armatis compleuerunt. Sed
 postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito,
 quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas
 aperuerunt. quibus diligentissime conseruatis, collata for-
 tuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessa-
 liæ fuit ciuitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus
 Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque impera-
 ta faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus,
 quæ propè iam matura erat, ibi aduentum expectare Pom-
 peij, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pom-
 peius paucis post diebus in Thessaliam peruenit, concio-
 natusque apud cunctum exercitum suis agit gratias. Scis-
 pionis milites cohortatur, ut partem iam uictoria, prædæ,
 ac præmiorum uelint esse participes: receptisque omnibus
 in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem
 partitur, Classicumque apud eum cani, & alterum illi iubet
 prætorium tendi. auctis copijs Pompeij, duobusque magnis
 exercitibus cõiunctis, pristina omnium confirmatur opi-
 nio, & spes uictoriæ augetur: adeo, ut quicquid interce-
 deret temporis, id morari reditum in Italiã uideretur: & si
 quãdo quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret,
 unius esse negocium dici, sed illum delectari imperio, & con-
 sulares,

LIBER

fulares, prætoriosq; seruatorū habere numero, dicerent. Iamque inter se palam de præmijs, ac sacerdotijs cōterebant, in annosq; consulatum de finiebant. alij domos, bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant, magnaque inter eos in consilio fuit controuersia, oporteret ne L. Hirtij, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs præcorijs absentis rationem haberi cum eius necessarij fidem implorarent Pompeij, ut præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus uideretur, reliqui, in labore pari, ac periculo, ne unus omneis antecederet, recusarēt. Iam de sacerdotio Cæsaris, Domitius, Scipio, Spintherq; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerborum cōtumelias palam descenderūt. Cum Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius, urbanam gratiam, dignitatemq; iactaret, Scipio, affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiā L. Afranium prodicionis exercitus, Acilius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret, & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum ijs, qui ordinis essent senatorij, belloq; unā cum ipsis interfuissent, sententiasq; de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quiq; inter præsidia Pompeij fuissent, neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent: Alteram, qui captis damnarent: Tertiam, qui pecunia mulctarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecunie, aut de persequēdis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria preparata, confirmatisq;

confirmatisq; militibus, & satis longo spatio temporis à dyrrachinis prælijs intermesso, quod satis perspectū habere uideretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimicandū haberet. Itaq; ex castris exercitum eduxit, aciemq; instruxit, primum suis locis, pauloq; à castris Pompeij longius, continentibus uero diebus, ut progredere a castris suis, collibusq; Pompeianis aciem subijceret, quæ res in dies confirmationem eius efficiebat exercitum. Superius tamen institutū in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, ut quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atq; expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatē, armis ueter equites præliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoq; eius generis præliorū perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem millium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere audebant, neq; magnopere eorum multitudine terrentur. Namq; etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos per fugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, expectans, si iniquis locis Cæsar se subijceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semperq; esset in itineribus. hoc sperans, ut mouendis castris, pluribusq; ad undis locis, commodiore frumentaria reueteretur, simulq; in itinere, ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum

LIBER

insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itin-
 neribus defatigaret. His cōstitutis rebus, signo iam profe-
 ctionis dato, tabernaculisq; detensis, animaduersum est
 pauloante, extra quotidianam consuetudinem longius a
 uallo esse aciem Pompeij progressam, ut non iniquo lo-
 co posse dimicari uideretur. Tunc Cæsar apud suos,
 cum iam esset agmen in portis, differendum est, inquit
 iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, sicut
 semper de poposcimus, animo sumus ad dimicandum
 parati, non facile occasione postea reperiemus. Confe-
 stimq; expeditas copias educit. Pompeius quoq; ut postea
 ea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat præ-
 lio decertare. Nanque etiam in concilio superioribus die-
 bus dixerat, prius quam concurrerent acies fore, ut ex-
 ercitus Cæsaris pelleretur. Id cum essent pleriq; admira-
 ti, scio me, inquit, penè incredibilem rem polliceri, sed ra-
 tionem consilij mei accipite, quò firmiore animo in præ-
 lium prodeatis, persuasi equitibus nostris, dç; mihi se fa-
 cturos confirmauerunt, ut cum propius sit accessum, dex-
 trum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredierentur,
 ut circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exerci-
 tum pellerent, q̄ a nobis telum in hostem iaceretur. Ita si-
 ne periculo legionum, & penè sine uulnere bellum confi-
 cimus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatus
 ualeamus. simul denuntiauit, ut essent animo parati in
 posterum, & quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe
 cogitauissent, ne usu, manuq; reliquorum opinionem fal-
 lerent. Hunc Labienus excepit, ut cum Cæsaris copias de-
 spiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferret. no-
 li inquit existimare Pompeij, hunc esse exercitum, qui
 Galliam,

Galliam, Germaniamq; deuicrit: omnibus inter sui prælijs, neq; temere incognitam rem pronuntio, perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperijt, quod accidere tot prælijs fuit necesse, multos autumnī pestilentia in Italia consumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relictī in cōtinenti. An non audistis ex ijs, qui per causam ualetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisij factas? Hæc copia, quas uidetis ex delectis horum annorum in citeriore Gallia sunt resectæ, & pleræq; sunt ex colonijs transpadanis. Attamē quod fuit roboris duobus prælijs dyrrachinis interijt. Hæc cum dixisset, iurauit se nisi uictorem in castra nõ reuersurum, reliquosq; ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum factæ essent in concilio, magna spe, & letitia omnium discessum est. ac iam animo uictoriam percipiebant, quod de re tanta, & a tam perito Imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Cæsar cum Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ traditæ a Cæsare initio dissensionis, ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eoloco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus syriacis tenebat. Cilicēsis legio coniuncta, cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediā, cornuaq; interiecerat. numeroq; cohortes CX. expleuerat. Hæc erāt millia LV euocatorū circiter duo millia, quæ ex beneficiarijs superiorum

LIBER

periorum exercituū, ad eum conuenerant, quæ tota acie
 dispererat. reliquas cohortes. VII. castris, propinquisq;
 castellis præsidia disposuerat. Dextrū cornu eius riuus
 quidam impeditis ripis muniēbat, quam ob causam cune
 tum equitatum, sagittarios, funditoresq; omnes in sini
 stro cornu obiecerat. Cæsar superius institutum seruans
 decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro
 collocauerat, tametsi erāt dyrrachinis prælijs uehemen
 ter attenuatæ, & huic sic adiunxit octauam, ut penē
 unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri præsi
 dio esse iusserat. Cohortes in acie. LXXX. constitutas
 habebat, quæ summa erat. M. XXII. cohortes duas ca
 stris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dex
 tro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat.
 Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus ani
 maduersis, quas demonstrauimus, timens, ne a multitu
 dine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter
 externa acie singulas cohortes detraxit, atque ex his
 quartam instituit, equitatuq; opposuit, & quid fieri uel
 let, ostendit: monuitque eius diei uictoriā in earū coh
 ortium uirtute constare: simul tertiæ aciei, totique exercis
 tui imperauit, ne iniussu suo concurreret. Se, cum id fieri
 uellet, uexillo signum daturum, exercitum cum militari
 more ad pugnam cohortaretur, suāque in eum perpetui
 temporis officia prædicaret, in primis commemorauit
 testibus se militibus uti posse, quāto studio pacem petisset,
 quæ per Vatiniū in colloquijs, quæ per A. Claudiū cum
 Scipione egißet, quibus modis ad Oricum cum Libone de
 mittendis legatis contendisset, neq; se unquam abuti mili
 tum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu priuare
 uoluisse.

uoluisse. hac habita oratione exposcentibus militibus, & audio pugnae ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crassinus euocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute. hic signo dato, sequimini me inquit, manipulares mei qui fuistis, & uestro imperatori quam constituistis operam date. Vnum hoc praelium superest, quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul respiciens Caesarem, faciam, inquit hodie imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Haec cum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque cum milites electi circiter. CXX. uoluntarie eiusdem centuriae sunt profecuti. inter duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent, neue se loco mouerent, aciemque eius distrahi paterentur. idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus, usque militum infringeretur, aciesque distenderetur, atque suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur: leuiusque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immixtis telis occurrissent. Si mul fore, ut duplicato cursu Caesaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur, quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio uidetur: propterea, quod est quaedam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae studio pugnae incenditur: hanc non reprimere, sed augere imperatores debent. neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque aniuersitollerent, quibus rebus, & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites dato signo,

cum infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent
 curri à pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis
 exercitati, sua sponæ cursum repreſerunt, & ad mediũ
 fere spatium conſtiterunt, ne conſumptis uiribus appropinquarent,
 paruoq; intermiſſo temporis ſpatio, ac rurus
 reuocato cursu pila miſerunt: celeriterq; ut erat præceptum à
 Cæsare: gladios strinxerunt. Neque uero pompeiani huic rei
 defuerunt. Nam et tela miſſa exceperunt, et impetum legionum
 tulerunt, & ordines conſeruarunt, pilisq; miſſis, ad gladios
 redierunt. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeij cornu, ut
 erat imperatum, uniuerſi procurrerunt, omniſq; multitudo ſagittariorũ
 ſe profudit, quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed
 paulum loco motus ceſſit, equitesque pompeiani hoc acrius inſtare,
 & ſe turmatim explicare, aciemque noſtram à latere aperto
 circuire cœperunt. quod ubi Cæſar animaduertit, quartæ aciei,
 quam inſtituerat, ex cohortiũ numero, ſignũ dedit. Illi
 celeriter procurrerunt, infestisque ſignis tanta uim Pompeij
 equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſisteret,
 omnesque conuerſi non ſolum loco excederent, ſed
 protinus incitati fuga montes altiſſimos peterent:
 quibus ſummotis, omnes ſagittarij, funditoresque
 deſtituti inermes ſine præſidio interfecti ſunt. Eodem
 impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam
 tum, ac reſiſtentibus in acie pompeianis circumierunt,
 eosque à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam
 aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tempus
 loco tenuerat, procurrere iuſſit. Ita cum recentes,
 atque integri deſeſſis ſucceſſiſſent, alij autem à tergo
 adorirentur, ſuſtinere pompeiani non potuerunt,
 atque uniuerſi

et quæ uniuerſi terga uerterunt. Neque uero Caſarem
 feſellit, quin ab his cohortibus, quæ contra equitatum in
 quarta acie collocatæ eſſent, initium uictoriæ oriretur,
 ut ipſe in cohortandis militibus pronuntiauerat. Ab his
 enim primum equitatus eſt pulſus, ab iſdem facta cædes
 ſagittariorum, atque funditorum, ab iſdem acies pompe-
 peiana à ſiniſtra parte erat circumuenta, atque initium
 fugæ factum. Sed Põpeius, ut equitatum ſuum pulſum ui-
 dit, atque eam partem, cui maxime conſidebat, perterri-
 tam animaduertit, alijsq; diſſiſus, acie exceſſit, p̄tinusq;
 ſe in caſtra equo contulit: & ijs Cõturiõibus, quos in ſta-
 tione ad prætoriã portam poſuerat clare, ut milites ex-
 audirent, tue animi inquit caſtra, & defendite diligen-
 ter, ſiquid durius acciderit, ego reliquas portas circũeo,
 & caſtrorum præſidia confirmo. Hæc cum dixiſſet, ſe
 in prætorium contulit summæ rei diſſidens, & tamẽ eue-
 tum expectans. Caſar pompeianis ex fuga intra uallum
 cõpulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere exi-
 ſtimans, milites cohortatus eſt, ut beneficio fortunæ ute-
 rentur, caſtraq; oppugnarent: qui, & ſi magno æſtu fã-
 tigati, nam ad meridiem res erat perducta, tamẽ ad om-
 nem laborem animo parati imperio paruerunt. caſtra à
 cohortibus, quæ ibi præſidio erant relicte, industrie de-
 fendebantur, nullo etiam acrius à thracibus, barbarisq;
 auxilijs. Nam qui acie refugerant milites, et animo per-
 terrii, & laſitudine cõfecti, miſſis pleriq; armis, ſignis
 que militaribus, magis de reliqua fuga, quã de caſtrorũ
 defenſione cogitabant. Neque uero diutius, qui in uallo
 conſtiterant, multitudinem telorum ſuſtinere potuerũt,
 ſed cõfecti uulneribus locũ reliquerũt, protinusq; oēs

aa ij ducibus

LIBER

ducibus usi Centurionibus, Tribunisq; militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeij uidere licuit triclinia strata, magnū argentū pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata: L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera: multaq; præterea, quæ nimiam luxuriam, & uictoriæ fiduciam designarent, ut facile existimari posset, nihil eos de euentu eius dici timuisse, quin necessarias conquirerent uoluptates. atq; ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriam obijciébāt, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius iam cum intra uallum nostri uersarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, decumana porta se ex castris eiecit, protinusque equo citato, Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere nō intermisso, comitatu equitum. XXX. ad mare peruenit, nauemq; frumentariā conscendit, sæpe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem se fessisse, ut à quo genere hominum uictoriam sperasset, ab eo initio fugæ factō pene proditus uideretur. Cæsar castris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negocij gerendi facultatem dimitterent. qua re impetrata, montem opere circūuenire instituit. Pōpeiani, quod is mōs erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, uniuersi simul Larissam uersus se recipere cœperūt. qua re animaduersa, Cæsar copias suas diuisit, partemq; legionum in castris Pompeij remanere iussit, partem in sua castra remisit, quatuor secum legiones duxit, commodioreque itinere pompeianis occurrere cœpit: et progressus nullia passuum. VI. acie instruxit.

instruxit. qua re animaduersa, pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subleuit. Cæsar milites cohortatus est, et si totius diei continenti labore erant confecti, noxq; iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu pompeiani aquari possent. quo iam perfecto opere, illi de deditioe missis legatis agere cœperunt. pauci ordinis Senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atq; arma proijcere iussit. quod ubi sine recusatione fecerunt, passisq; palmis proiecti ad terram flentes ab eo petierunt salutem, consolatus consurgere iussit, & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quò minore essent timore, omnes conseruauit, militibusque suis iussit, ne qui eorum uiolarentur, neu quid sui desyderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicē requiescere, atq; in castra reuerſi iussit: eodemq; die Larissam peruenit. in eo prælio nõ amplius ducentos milites desyderauit, sed Centuriones fortes uiros circiter. XXX. amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. Neque id fuit falsum, qd' ille in pugnam proficiscēs dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam uirtutem Crastini fuisse, optimeque cum de se meritum iudicabat. Ex pompeiano exercitu circiter millia. XV. cecidisse uidebantur. Sed in deditioem uenerunt amplius millia. XXIII. nanq; etiam cohortes, quæ presidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dederunt. multi præterea

rca in finitimas ciuitates refugerūt, signaque militaria
 ex praelio ad Cæsarem sunt relata. CLXXX. et aquila
 LIX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum
 vires cum lassitudine defecissent ab equitibus est interfe-
 ctus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundu-
 sium uenit, eademque ratione, qua factum à Libone an-
 tea demonstrauius, insulam obiectam portui Brundu-
 sino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat,
 tectis, instructiq; scaphis, elicit naues lælianas, atq; ex
 his longius productam unam quinqueremem, & mino-
 res duas in angustijs portus cepit. Itēque per equites di-
 spositos aqua prohibere classarios instituit. Sed Lælius
 tempore anni cōmodiore usus ad nauigandum, onera-
 rijs nauibus Corcyra, Dyrrachioq; aquā suis supporta-
 bat, neq; à proposito deterrebatur, neq; ante praeliū in
 Theßalia factum cognitum, aut ignomina amissarū na-
 uium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu, insula
 que expelli potuit. Iisdē fere temporibus Cassius cū clas-
 se Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum, in Siciliam ue-
 nit: & cum esset Cæsaris classis diuisa in duas partes,
 et dimidiæ parti præset P. Sulpitius prætor Vibone ad-
 fretum, dimidiæ M. Pōponius ad Messanam, prius Cas-
 sius ad Messanam nauibus aduolauit, quā Pomponius
 decius aduentu cognosceret, perturbatumque cum na-
 ctus, nullis custodijs, neque ordinibus certis, magno uen-
 to, & secundo completas onerarias naues, teda, & pice,
 & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in pō-
 poniā classē immisit, atq; oēs naues incēdit. XXXV.
 in quibus erant XX. cōstratæ: tantusq; eo facto timor
 inceßit, ut, cum esset legio præsidio Messanæ, uix oppi-
 dum de fen

dam defenderetur: & nisi eo ipso tempore quidam nuntij de Cæsaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabāt plerique futurum fuisse, ut amitteretur. Sed opportunissime nuntijs allatis oppidum fuit defensum. Cassiusque ad sulpitanā inde classem profectus est Vibonem, applicatisque nostris ad terram naubus, propter eundem timorē, pari atque antea ratione egerunt Cassius secundum nactus uētum, onerarias naues circiter. XL. præparatas ad incendium immisit, & flamma ab utroque cornu cōprehensa, naues sunt combustæ quæque: cumque ignis magnitudine uenti latius serperet, milites, qui ex ueteribus legionibus erant relictī presidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam nō tulerūt, sed sua sponte naues conscēderunt, et à terra soluerūt, impetuque factō in cassianam classem, quinquereemes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes: neq; multo post de prælio factō in Thessalia cognitum est, ut ipsis pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi à legatis, amicisq; Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascūque in partibus ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, & bellū renouare posset: et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionēque unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat editum Pompeij nomine Amphipoli propositum, uti oēs eius Prouinciæ iuniores græci, ciuesq; Ro. iurādi causa conuenerent. Sed utrum auertēde suspicionis causa Pō-

aa iij peius

LIBER

peius proposuisset, ut quã diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari nõ poterat. ipse ad anchoram una nocte constitit, & uocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus uenit: biduũ tempestate retentus, nauibusq; alijs additis actuarijs in Ciliciam, atque inde Cyprũ peruenit. Ibi cognoscit consensu omnium Antiochensium, ciuiumque Ro. qui illic negociarentur, arcem Antiochiã captam esse, excludendi sui causa: nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiã adirent, id si fecissent magno eorum capitis periculo futurũ. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo cõsulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam quicũq; ex fuga Pompeium sequerentur, atq; in insulam uenissent, oppido, ac portu recepti non erant: missisque ad eos nuntijs, ut ex his locis discederent, contra uoluntatem suam naues soluere iuebãtur. Iãq; de Cæsaris aduẽtu fama ad ciuitates perferebatur, quibus cognitis rebus, Pompeius deposito ad eundẽ Syriæ cõsilio pecunia societatis sublata, & à quibusdã priuatis sumpta, & æris magno pōdere ad militarẽ usum in nauis imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatu delegerat, partim à negociatoribus coegerat, quosq; ex suis quisq; ad hãc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit. ibi casu Rexerat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs, cum sorore Cleopatra gerens bellum, quam paucis ante mensibus per

bus per suos propinquos, atq; amicos regno expulerat: castraq; Cleopatre non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio, atq; amicitia patris, Alexandria reciperetur, atq; illius opibus in calamitate tegetur. Sed qui ab eo missi erant confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt. Eosq; hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, néue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero cōplures pōpeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinus Alexandriã traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. his tunc cognitis rebus, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, ut post ea prædicabant, ne sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam, Ægyptumque occuparet, siue despecta eius fortuna, ut plerunq; in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderūt, eumque ad Regem uenire iusserunt. Ipsi clam consilio inuito Achillam præfectum Regiam, singulari hominem audacia, & L. Septimium Tr. militum, ad interficiendū Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruellam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à Rege, & in custodia necatur. Cæsar, cum in Asiam uenisset, reperiebat T. Apium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ: eiusq; rei causa, Senatores omnibus ex Prouincia uocasse, ut his testibus summa pecunia uteretur: sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse.

LIBER

gisse. Ita duobus temporibus Ephesie pecunie Cesar auxilium tulit. Item constabat Elide in templo Minerue repetitis, atq; enumeratis diebus, quo die praeliū secundum fecisset Cesar, simulachrum uictorie, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulachrum Minerue spectabat, ad ualuas se templi, limenq; conuertisse. Eodemq; die Antochie in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorū sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Peragam in occultis, ac remotis templis, quò, præter sacerdotis, adire fas non est, quæ græci αδύτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo uictorie, ubi Cesari statuam consecrauerant, palma per eos dies in æto inter coagmenta lapidum ex pauimento extitisse ostendebatur. Cesar paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri uisum, coniectans cum in Egyptū iter habere, propter necessitudines rogni, reliquasq; eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quā ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quā ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibusq; octingentis, & nauibus longis Rhodijs decem, & Asiaticis paucis, Alexandria peruenit. In his erant legionibus hominū tria millia ducenti. Reliqui uulneribus ex praelijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerāt. Sed Cesar confusus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat, atq; omnem sibi locū tutum fore existimabat. Alexandria de Pompeij morte cognoscit, atque ibi primū è nauī egrediens, clamorē militū audit, quos Rex in oppido presidij causa reliquerat, & concursum ad se fieri uidet, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis
multitudo

multitudo maiestatem Regiam minui predicabatur. Hoc fedato tumultu, crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis cōcitationes fiebāt, cōpluresq; milites huius urbis omnibus partibus interficiebātur. quibus rebus animaduersis legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessario Etesijs tenebatur, qui Alexandria nauigantibus, sunt aduersissimi uenti. Interim cōtrouersias Regū ad populum Ro. & ad se q; esset consul, pertinere existimās, atq; eo magis officio suo cōuenire, quod superiore cōsulatu, cum patre Ptolemæo, & lege, & senatuscōsulto societas erat facta, ostendit sibi placere Regē Ptolemæū, atq; sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberēt, dimittere, & de controuersijs iure apud se potius, q̄ inter se armis disceptare. Erat in procuratione Regni propter etatē pueri nutritius eius eunuchus nomine Photinus. Is primum inter suos queri, atq; indignari cœpit, Regē ad dicendā causam euocari. Deinde adiutores quosdā cōscios sui nactus ex regijs amicis, exercitiū à Pelusio clam Alexandria euocauit, atq; eundem Achillā, cuius supra meminimus, omnibus copijs præficit. Hūc incitatū suis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis, nuntijsq; edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erāt scripti, ex duobus filijs maior, & ex duabus ea, quæ etate antecedebat: hæc uti fierent, per omnes deos, perq; fœdera, quæ Romæ fecisset eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabule testamenti, unæ per legatos eius Romam erant allatæ, ut in uerario ponerentur, eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ, Alteræ

LIBER

te, Altera eodem exemplo relicta, atq; obſignata Alexan-
 driae proferebantur. De his rebus cum ageretur
 apud Caesarem, isq; maxime uellet pro communi ami-
 co, atque arbitro controuersias Regum componere, ſu-
 bito exercitus regius, equitatusq; omnis uenire Alexan-
 driae nuntiat. Caesaris copiae nequaquam erant tante,
 ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, conſideret: re-
 linquebatur, ut se ſuis locis oppido teneret, conſiliūque
 Achillae cognosceret: milites tamen omnes in armis eſſe
 iuſſit, Regemq; hortatus eſt, ut ex ſuis neceſſarijs quos
 haberet maxime authoritatis, legatos ad Achillam mitte-
 ret, & quid eſſet ſuae uoluntatis, oſtenderet. A quo miſſi
 Dioſcorides, & Serapion, qui ambo legati Romae ſue-
 rant, magnamq; apud patrem Ptolemæum authoritatem
 habuerat, ad Achillam peruenerunt. quos ille cum in con-
 ſpectu eius ueniſſent, prius, quam audiret, aut cuius rei
 cauſa miſſi eſſent, cognosceret, corripi, ac interfici iuſſit.
 Quorum alter accepto uulnere occupatus, per ſuos pro-
 caſo ſublatus, alter interfectus eſt. quo facta, Regem ut
 in ſua poteſtate haberet, Caesar effecit, magnamque re-
 gium nomen apud ſuos authoritatem habere exiſtimās,
 & ut potius priuato paucorum, & latronum conſilio, q̄
 regio ſuſceptum bellum uideretur. Erant cum Achilla co-
 piae, ut neq; numero, neq; genere hominum, neq; uſu rei
 militaris contemnendae uiderentur. millia enim uiginti
 in armis habebat. haec conſtabant ex gabiniānis militibus,
 qui iam in conſuetudinem Alexandrinae uitae, atq; licen-
 tia uenerant, & nomen, diſciplinamque populi Ro. de-
 didicerant, uxoresq; duxerant, ex quibus pleriq; liberos
 habebant huc accedebant collecti ex praedonibus, latroni-
 busq;

busq; Syriæ, Ciliciæq; Prouinciæ, finitimarumq; regio-
 num. Multi præterea capitis damnati, exulésque conue-
 nerant, fugitiuisq; omnibus nostris certus erat Alexan-
 driæ receptus, certaque uitæ conditio, ut dato nomine,
 militum essent numero, quorum si quis a domino com-
 prenderetur, concursu militum eripiebatur: qui uim
 suorum, quod in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo
 periculo defendebāt. Hi Regum amicos ad mortem des-
 poscere, hi bona locupletum diripere, stipendij augendi
 causa, Regis domum obsidere, regno expellere alios,
 alios acersere, uetere quodam Alexandrini exercitus in-
 stituto consueuerant. Erant præterea equitū millia duo,
 qui inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Pto-
 lemaum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios
 duos inter fecerant, Bella cum Ægyptijs gesserant. hunc
 usum rei militaris habebant. His copijs fidens Achilles
 paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupabat
 Alexandriā. præterea oppidi partem, quam Cæsar cum
 militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpe-
 re conatus est. Sed Cæsar dispositis per uias cohortibus
 impetum eius sustinuit. eodemque tempore pugnatum
 est ad portam, ac longe maximam ea res attulit dimica-
 tionem. Simul enim deductis copijs, pluribus uijs pu-
 gnabatur, & magna multitudine naues longas occupa-
 re hostes conabantur, quarum erant auxilio L. missæ ad
 Pompeiū, prælioq; in Theßalia facto, domum redierāt.
 Ille triremes omnes, & quinqueremes aptæ, instructæq;
 omnibus rebus ad nauigandū: præter has, XXII erāt,
 quæ præsidij causa Alexandriæ esse consueuerant, con-
 stratæ omnes, quas si occupassent, classe Cæsaris erepta
 portum,

LIBER

portum, ac mare totum in sua potestate haberent, cō-
 meatu, auxilijsq; Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est
 contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem
 in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent.
 Sed rem obtinuit Cæsar, omnesq; eas naues, & reliquas,
 quæ erant in nauibus incendit, quod tam late tueri,
 tam parua manu non poterat, confestimq; ad Pharum
 nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris,
 magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ no-
 men ab insula accepit. Hæc insula obiecta Alexandriæ por-
 tum efficit. Sed à superioribus regionibus, in longitudo-
 nem passuum nongentorum in mare iactis molibus an-
 gusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In hac
 sunt Insula domicilia Ægyptiorum, & uicus, oppidi ma-
 gnitudine, quæq; ubi naues imprudentia, aut tempestate
 paululum suo cursu decesserint, has more prædonum di-
 ripere consueuerunt. his autem inuitis, à quibus Pharus
 tenetur, non potest esse propter angustias nauibus introi-
 tus in portum. hoc tum ueritus Cæsar hostibus in pugna
 occupatis, militibusq; expositis, Pharon apprehēdit, atq;
 ibi præsidium posuit. quibus est rebus effectum, uti tuto
 frumentum, auxiliaq; nauibus ad eum supportari pos-
 sent. deduxit enim circum omnes propinquas regiones,
 atque inde auxilia euocauit. reliquis oppidi partibus sic
 est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri
 pellerentur. Id efficiebāt angustia loci: paucisq; utrinq;
 interfectis Cæsar loca maxime necessaria complexus; no-
 ctu prænunit, nec tractu oppidi pars erat Regiæ exi-
 gua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus,
 & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat lo-

cum, aditusq; habebat ad portum, & ad reliqua naualia. has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis, uacua possessione regni sperans, ad Achillam se ex Regia traiecit, unaq; bellum administrare cepit: sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis sibi quisq; eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris cum ad Achillam nuntios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis, deprehensiq; internuntijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli alexandrini fuerunt.

A. HIRTII AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER
 QVARTVS.

BELLO ALEXANDRINO conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciâque omnem classem acersit, ex Creta sagittarios, equites ab Rege Nabatheorũ Malco euocat. tormenta undiq; cõquiri, et frumētũ mitti, auxiliâq; adduci iubet.
 Interim

LIBER

Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esset viderentur, testudinibus, atque musculis aptantur. ex ædificijs autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur: quantumque, aut ruinis deiecitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio ferè tuta est Alexandria, quod sine cõtignatione, ac materia sunt ædificia, & structuris, atque fornicibus continentur, testæque sunt rudere, aut pauimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quæ angustissimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, uineisque agendis, à reliqua parte urbis excluderet: illud expectâs primum, ut cum esset in duas partes urbs diuisa, acies uno consilio, atque imperio administraretur. Deinde ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxiliũ ferri posset. In primis uero, ut aqua, pabulòque abundaret, quarũ alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quòque utrunq; palus large præbere poterat. Neq; uero Alexandrinis in gerendis negocijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. Nam in omneis partibus, per quas fines Ægypti, regnũq; pertinet, legatos, conquisitoresque delectus habendi causa miserant, magnũque numerum in oppidum telorũ, atq; tormentorum miserant, & in numerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maxime armorũ erant institutæ officinæ. Seruos præterea puberes arma uerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianũ, stipendiumque præbebãt. Hac multitudine disposita munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut quacunq;

quacunq; regione pugnaretur, integris uiribus ad auxi-
 lium ferendum opportuni essent: omnibus uijs, atque an-
 giportis triplicem uallum obduxerant. Erat autem qua-
 drato extructus saxo, nec minus quadraginta pedes al-
 titudinis habebat. quæq; partes urbis inferiores erant,
 has altissimis turribus denorum tabulatorũ municrant.
 Præterea ambulatorias totidem tabulorum cõfixerāt:
 subiectisq; eis rotis, funibus, iumentisq; obiectis, directis
 plateis in quacunque erat usum partē mouebant. urbs
 fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus
 suggererat. ipsi homines ingeniosissimi, atque acutissi-
 mi, quæ a nobis fieri uiderant, ea solertia efficiebant, ut
 nostri illorum opera imitari uiderentur, & sua sponte
 multa reperiebant: unoq; tempore, & nostras munitio-
 nes infestabant, & suas defendebant. atque hæc principis
 in consilijs, concionibusq; agitabant populum Ro.
 paulatim in consuetudinem eius regni uenire occupan-
 di, paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in
 Ægypto, Pompeium se ex fuga eodem recepisse, ac Cæsa-
 rem uenisse cum copijs, neque morte Pompeij quicquam
 profectũ, quo minus Cæsar apud se commoraretur, quæ
 si non expulissent, futuram ex regno Prouinciam, idq;
 agendum mature. Nanque cum interclusum tempestati-
 bus propter annũ tempus recipere transmarina auxilia
 non posse. Interim dissensione orta inter Achillã, qui ue-
 terano exercitui præerat, & Arsinoen Regis Ptolemæi
 minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterq;
 utrique insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere
 uellet, præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum
 nutricium suũ, atq; Achillam interficit. Hoc occiso ipsa
 bb sine ullo

sine ullo socio, & custode omne imperium obtinebat, ex
 ercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitio-
 nē in milites auget. reliqua pari diligentia administrat
 Alexandria est fere tota suffosa, specusq; habet ad Nilū
 pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ
 paulatim spatio temporis liquescit, ac subsidit: ac uti do-
 mini edificiorum, atque eorum familiæ consueuerunt.
 Nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atque tur-
 bida, ut multos, uariosque morbos efficiat: sed ea plebs,
 ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota
 nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ
 ab Alexādrinis tenebatur. Quo factō est admonitus Gas-
 nymedes, posse nostros aqua intercludi, q̄ distributi mu-
 nitionum tuendarum causa uicatim ex priuatis edificijs
 specubus, et puteis extracta aqua utebātur. hoc probato
 consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. Inter se-
 ptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclu-
 sis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam uim ex mari
 rotis, ac machinationibus exprimere contendit. Hanc lo-
 cis superioribus fundere in partem Cesaris non intermit-
 tebat. Quamobrem salsiore paulò præter consuetudinem
 aqua trahebatur ex proximis edificijs, magnamq; ho-
 minibus admirationem præbebat, quā ob causam id ac-
 cidisset, nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores
 eiusdem generis, ac saporis aqua dicerent uti, atque ante
 consueissent: uulgoq; inter se conferebant, & degustans
 do, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebāt. par-
 uo uero temporis spatio hæc propior bibi non poterat
 omnino. Illa inferior corruptior iam, salsioreque repe-
 riebatur. quo factō dubitatione sublata, tantus inces-
 sit
 timor,

timor, ut ad extremum casum omnes deducti uiderentur. Atque alij morari Casarem dicerent, quin naues cōscēdere iuberet. Alij multo grauius extimescerēt casum, quod neque celari Alexandrinis possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis, neque illis imminentibus, atque insequentibus ullus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Casaris, quam domicilijs ipsorum non mouerat, quod ea se fidelem palā nostris esse simulabat, & desciuisse à suis uidebatur: ut mihi defendendi essent Alexādrini, quod neque fallaces essent, neque temerarij, multa oratio frustra absumeretur, cum uero uno tempore, & natio eorum, & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem nemo dubitare potest. Caesar suorum timorem consolatione, et ratione minuebat. Nam puteis, fossisque aquam dulcem posse reperiri affirmabat. Omnia enim littora naturaliter aquae dulcis uenas habere, quod si alia esset littoris aegyptij natura, atque omnium reliquorum, tamen quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese nō posse, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, uel à sinistra parte à Parctonio, uel a dextra ab insula: quae diuersae nauigationes nunquam uno tempore aduersus uentis praeccluderētur. fugae uero nullum esse consilium non solum ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil, praeterquam de uita cogitarent, magno negotio impetus hostium aduersos, ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero parere esse posse. magnam autem moram, et difficultatem ascensum in naues habere, praesertim ex scaphis: summam

bb ij esse cōtra

esse contra in Alexandrini s uelocitatem, locorumq; , & edificiorum notitiam. Hos præcipue in uictoria in, olemtes, præcursuros, & loca excelsiora, atque ædificia occurraturos, ita fuga, nauibusq; nostros prohibuituros, proinde eius consilij obliuiscerentur, atq; omni ratione esse uincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis dat Centurionibus negocium, ut reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos unum conferant, neuc quam partem nocturni temporis intermittant. quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aque dulcis inuenta est. Ita operosis Alexandrinorū machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio trigesima septima ex deditijs pompeianis militibus cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Caluino, ad littora Africæ paulo supra Alexandriam delata est. Hæ naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi cum diu retinerentur, atque inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiores. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum uideretur, nauim conscendit, atque omnem classem se sequi iussit, nullis nostris militibus impositis, quod, cum longius paulo discederet, munitiones nudare nolebat. Cumq; ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherronæsus, aquandique causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex numero, cum longius à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti, ex ijs cognouerunt Cæsarem ipsum in classem uenisse,

se uenisse, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re cō-
 perta magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene-
 gerendæ rei crediderunt. Itaque naues omnes, quas pa-
 ratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus in-
 struxerunt, Cesarique redeunti cum classe occurrerunt,
 qui duabus de causis eo die dimicare uolebat, quod &
 nullos milites in nauibus habebat, & post horam deci-
 mā diei res agebatur. nox autem allatura uidebatur ma-
 iorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant. si-
 bi etiam hortandi suos auxilium de futurum, quod nulla
 satis idonea esset hortatio, quæ neque uirtutem posset no-
 tare, neque inertiam. quibus de causis naues, quas pe-
 tuit Cesar ad terram detraxit, quem in locum illos suc-
 cessuros non existimabat. erat una nauis rhodia in dex-
 tro Cesaris cornu, longe ab reliquis collocata: hinc cō-
 spicati hostes non tenuerunt sese, magnoque impetu qua-
 tuor ad eam constratæ naues, & complures apertæ cō-
 tenderunt. cui coactus est Cesar ferre subsidium, ne tur-
 piter in conspectu contumeliam acciperet, quanquā si quid
 grauius accidisset, merito casurum iudicabat. præliū cō-
 missum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in
 omnibus dimicationibus, & scientia, & uirtute præstitis-
 sent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non
 recusabant, nequod suorum culpa detrimentum acceptū
 uideretur. ita prælium secundissimum est factum. capta
 est una hostium quadriremis, depreßa est altera. deinde
 omnibus epibatis nudatæ, magna præterea multitudo
 in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quod
 nisi nox præliū diremississet, tota classe hostium Cesar po-
 titus esset. Hac calamitate pterritis hostibus aduerso uē-

LIBER

to leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco uictrici-
 bus suis Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt
 fracti Alexandrini, cum non iam uirtute propugnatoant,
 sed scienti classiariorum se uictos uiderent, quibus & su-
 perioribus locis subleuabantur, ut uix ædificijs defen-
 di possent, & materiam cunctam obijcerent, quod no-
 stræ classis oppugnationem etiam ad terram uereban-
 tur. lidem postea quam Ganymedes in concilio cõfirma-
 uit sese & eas, quæ essent amissæ, restitutum, & nu-
 merum adaucturum, magna spe, & fiducia ueteres refe-
 cere naues, accuratiusq; huic rei studere, atque inserui-
 re instituerunt: ac tamen si amplius centum decem nauis
 bus longis in portu, naualibusque amiserant, non tamen
 reparandæ classis cogitationẽ deposuerunt. uidebant enim
 non auxilia Cæsar's, non comæatus supportari posse,
 si classe ipsi ualerent. præterea nautici homines, & ur-
 bis, & regionis maritimæ, quotidianoque usu à pueris
 exercitati, ad naturalem, ac domesticum usum refugere
 cupiebant, & quantum paruulis nauigijs profecissent,
 sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem in-
 cubuerunt. Erant omnibus ostijs Nili custodiæ, exigen-
 di portorij causa dispositæ: naues ueteres erant in oc-
 cultis Regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigã-
 dum non erant usi, has reficiebant, illas Alexandriã re-
 uocabant: deerat remi: porticus, gymnasia, ædificia pu-
 blica detegebant, asseres, remorum usum obtinebant: ali-
 ud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabat.
 postremo non lögam nauigationem parabant, sed præ-
 sentis temporis necessitati seruebant, & in ipso portu
 confligendum uidebant. Itaque paucis diebus contra
 omnium

omnium opinionem quadriremes uiginti duas, quinque-
 remes quique conseruerunt, ad has minores, apertasque
 complures adiecerunt: & in portu periclitati remigio,
 quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites impo-
 fuerunt, seque ad conseruendum omnibus rebus paraue-
 runt. Caesar rhodias naues nouem habebat. Nam decem
 missis, una incursum littore Aegyptio defecerat, ponticas
 octo, lycias quinque, ex Asia XII. ex his quinquere-
 menses quinque erant, et quadriremes. X. reliquae infra hanc ma-
 gnitudinem, & plerumque apertae: tamen uirtute militum
 confusus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum para-
 bat. Postquam eorum uentum est, ut sibi uterque eorum consideret, Ca-
 sar Pharon classe circumuehitur, aduersasque naues hosti-
 bus constituit. In dextro cornu Rhodias collocat: in sini-
 stro ponticas. Inter has spatium quadringentorum passuum re-
 linquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur.
 Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit,
 quae quaeque earum sequatur, & cui subueniat, consti-
 tuit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem
 producant, atque instruunt in fronte collocant. XXII.
 reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Ma-
 gnum praeterea numerum minorum nauigiorum, et scapha-
 rum producant cum malleolis, ignibusque, si quid ipsa mul-
 tudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre pos-
 sent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quae
 pertinent ad regionem Africae, sic enim praedicant, partem
 esse Alexandriae dimidiam Africae, satisque diu inter ipsos
 est expectatum, ab utrisque transseundi fieret initium. Propter
 ea quod ei, qui intrassent ad explicandam classem, &
 ad receptum, si durior accidisset casus, impedimentores fore

LIBER

re uidebatur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor ani-
 mi magnitudine, ac uirtute magis cum nostris homini-
 bus, quàm cum græcis cõparandus. Hic ob notissimã scienti-
 am, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs,
 quàm imperiũ classis obtineret, qui, ubi Cæsaris animum ad-
 uertit, uideris mihi, inquit Cæsar uereri, si hæc uada pri-
 mus nauibus itraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm re-
 liquam classis possis explicare, nobis rem committe,
 nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium fallere
 mus, dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in
 nostro conspectu gloriari, magno nobis et dedecori,
 et dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus
 laudibus profecutus, dat signum pugnae: progressas ul-
 tra uadum quatuor Rhodias naues circumsistunt Alex-
 andrini, atque in eas impetum faciunt: sustinet illi, atque
 arte, solertiaque se explicant: ac tantum doctrina potu-
 it, ut in dispari numero, nulla transuersa hosti obijce-
 retur, nullius remi detergerentur, sed semper uenientibus
 aduersæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecu-
 tæ. Tum necessario discessum ab arte est, propter angus-
 tias loci, atque omne certamen in uirtute constitit. Neque
 uero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum, aut op-
 pidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione oc-
 cupatum animũ haberet, quin altissima tecta peteret,
 atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, pre-
 cibusque, et uotis uictoriam suis ab Dijs immortalibus
 exposceret. Minime autem erat par prælij certamen.
 nostris enim pulsis, neque terra, neque mari effugiũ da-
 batur uictis, omniãque uictoribus erant futura in incerto.
 Illi, si superassent nauibus, omnia tenerent: si inferiores
 res fuissent,

res fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue, ac miserum uidebatur, per paucos de summa, ac de salute omnium decertare. Quorum si quis aut animo, aut uirtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc maiori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam uiderent: eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum, prosequens erat obtestatus, ne suam, atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis, nauticisque solertia, atque ars præsidium ferret, neque numero nauium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri uirtuti nostrorum possent adæquare. Capitur hoc prælio quinquere mis una cum defensoribus, remigibusque, & deprimuntur tres, nostris incolu mibus omnibus, reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus, atque edificijs imminuentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, ut insulam, molemq; ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem. per factis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. quo capto consilio cohortes X, & leuis armaturæ electos quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minoræ, scaphasque imponit, alteram insulæ partem distindente manus causa cum constratis nauibus aggreditur, præmissis magnis propositis, qui primus insulam cœpisset.

Ac primo

Ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. uno enim tempore & ex tectis edificiorum propugnabant, & littora armati defendebant, quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur, & scaphis, nauibusq; longis v. mobiliter, & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi locis primum cognitis, uadisq; perentatis, pauci nostri in littore constituerunt, atq; hos sunt alij subsecuti, constanterq; in eos, qui in littore æquo insisterant, impetum fecerunt, omnes Pharitæ terga uertuerunt. His pulsis, custodia portus relicta, ad littora, & uicium applicauerunt, seq; ex nauibus ad tuenda edificia ceciderunt: neq; uero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt, & si erat non dissimile, atq; Alexandria genus edificiorum, ut minora maioribus conferantur, turresq; editæ & coniunctæ, muri locum obtinebāt, neq; nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem, consiliumq; eripit, & membra debilitat, ut tunc accidit. qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum triginta pedum altitudine in edificijs consistere ausi non sunt, seq; per molem in mare precipitauerunt, & octingentorum passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. multi tamen ex his capti, interfectiq; sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar præda militibus concessa edificia diripi iussit: castellūq; ad pontem, qui propior erat Pharo communiuit, atq; ibi præsidium posuit. Hunc fuga pharitæ reliquerāt, fortiorē illū, propiorēq; oppido Alexandrini tuebantur. sed eū postero die similitudine aggreditur, quod his obtentis duobus, omnē nauigiorum

giorum excursum, & repentina latrocinia sublatumiri uidebatur. Iamq; eos, qui presidio eum locū tenebāt, tormentis ē nauibus, sagittisq; depulerat, atq; in oppidū re degerat, & cohortium trium instar in terram exposuerat. Non enim plures consistere angustiae loci patiebantur, reliquae copiae in nauibus stationē obtinebāt. quo facto imperat potētem aduersus hostem praeuallari, & quae exitus nauibus erat fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorū copiae ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt: eodemq; tempore, quae consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quae erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Caesare, militesq; hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur. Pars etiā cupiditate pugnandi. hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis à mole repellabant, ac multum proficere multitudine telorum uidebantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus alexandrini pauci, ut sine signis, certisq; ordinibus sine ratione prodierāt, sic temere in naues refugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini, ex nauibus egrediebantur, nostrosq; acrius perturbatos insequēbatur. Simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauesq; à terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur.

quibus

LIBER

quibus omnibus rebus perturbati milites nostri, cohortium trium, qui in ponte, ac prima mole conſtiterant, cum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum uiderent, magnam uim telorum aduerſi ſuſtinerent, ueritine ab tergo circumuenirentur, & diſceſſu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem inſtitutam reliquerunt, & magno curſu incitati, ad naues contenderunt. Quorū pars proximas naſta naues, multitudine hominū, atque onere depreſſa eſt: pars reſiſtēs, & dubitans, quid eſſet capiendum conſilij, ab Alexandriniſ interſeſta eſt. nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues conſecuti, incolumes diſceſſerūt. Pauci alleuati ſcutis, & animo ad conandum nexi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæſar quo id potuit cohortando ſuos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo uerſatus eſt. Poſtquā uniuerſos cedere animaduertit, in ſuum nauigium ſe recepit, quo multitudo hominū inſecuta eum irrumperet, neq; adminiſtrādi, neq; repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit ſuſpicatus, ſeſe ex nauigio eiecit, atq; ad eas, quæ longius conſtiterant naues, adnatauit. Hinc ſuis laborātib; ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſeruauit. nauigium quidem eius multitudine depreſſum militum unā cum hominibus interiijt. Hoc prælio deſyderati ſunt ex numero legionariorum militum circiter CCCC, & paulo poſt eum numerum claſſarij, & Remiges. Alexandrini eo loco caſtellū magnis munitionibus, multisq; tormētis cōfirmauerūt, atque egeſtis ex mari lapidibus, libere ſunt uſi poſtea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento milites noſtri tantum abſuerunt, ut perturbarētur, ut incenſi potius, atq; incitati,

tati, magnas accessiones fecerint in operibus hostium ex-
 pugnandis, in prælijs quotidianis, quandocunq; fors ob-
 tulerat procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis
 & manum comprehendi multum operibus, & ardentibus
 studijs militum. Nec divulgata Cæsaris hortatio, sub-
 sequi legionum, aut laborem, aut pugnandi poterat cu-
 piditatem, ut magis deterrendi, & continendi à pericu-
 losissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pu-
 gnandum. Alexandrini, cum Romanos, & secundis re-
 bus cõfirmari, & aduersis incitari uiderent, neq; ullum
 belli tertium casum nosset, quo possent esse firmiores, ut
 coniectura cõsequi possumus, aut admoniti à Regis ami-
 cis, qui in Cæsaris erant præsijs, aut suopæ consilio,
 per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæsarẽ
 miserunt, ut dimitteret Regem, transireq; ad suos pate-
 retur. paratam enim omnem multitudinẽ esse, confectam
 tedio, puellæ fiduciaro regno, dominatione crudelissi-
 ma Ganymedis, facere id quod Rex imperasset. quo si
 authore in Cæsaris fidem, amicitiamq; uenturi essent,
 nullius periculi timorem multitudini fore impedimento,
 quo minus se dederent. Cæsar, & si fallacem gentem, sem-
 perq; alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam
 habebat, tamen petentibus dare ueniam utile esse statuit.
 quod si quo facto sentirent ea, quæ postularent, mansurũ
 in fide dimissũ Regem credebat. Sin id quod magis illo-
 rum naturæ conueniebat, ducem ad bellum gerendũ Re-
 gem habere uellent, splendidius, atq; honestius se contra
 Regem, quàm contra connenarum, ac fugitiuorum mas-
 num bellum esse gesturũ. Itaq; Regem cohortatus, ut con-
 suleret regno paterno, parceret præclarissimæ patrie,

LIBER

quæ turpissimis incēdijs, & ruinis esset deformatæ, ciues
 suos primū ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret,
 fidem populo Ro. sibiq; præstaret, cum ipse tantū ei crea-
 deret, ut ad hostes armatos cum mitteret, dextera dexte-
 ram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum.
 At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à
 gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæ-
 sarem cœpit, ne se dimitteret. non enim regnum ipsum si-
 bi conspectu Cæsaris esse iucundius. Compressis pueri la-
 chrymis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret,
 fore eum secum affirmans ad suos dimisit. Ille, ut ex cara-
 ceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsare
 acriter bellum gerere cœpit, ut lachrymas, quas in collo-
 quo proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse
 hoc complures Cæsaris legati, amici, Centuriones, milis-
 tesq; lætabantur, quod nimia bonitas eius, fallacijs pueri
 elusa esset, quasi uero id Cæsar bonitate tantum adduc-
 ctus, & non prudentissimo consilio fecisset. Cum duce
 assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut lan-
 guidiores Romanos animaduertent. Eludentibusq; mi-
 litibus Regis ætatem, atque infirmitatem, magnum dolo-
 rem acciperent, neque se quicquam proficere uiderent,
 rumoresq; existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri
 itinere Syria, Ciliciaq; adduci, quod nondum Cæsari au-
 ditum erat, commeatum, qui nostris mari supportabatur
 intercipere statuerunt. Itaq; expeditis nauigijs, locis ido-
 neis ad Canopum in statione, dispositis nauibus, insidia-
 bantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatiū
 est, classem iubet expediri, atque instrui. Præfecit huic
 Tiberium Neronem. profiscuntur in ea classe rhodia
 naues,

naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam
 dimicatio maritima parum etiam feliciter cōfecta erat.
 At fortuna, quæ plerunq; eos, quos plurimis beneficijs
 ornauit, ad durio rem casum reseruat, superiorum tem-
 porū dissimilis Euphranorem persequebatur. Nam cum
 ad Canopū uentum esset, instructaq; utrinq; classis con-
 fluxisset, & sua consuetudine Euphranor primus præ-
 lium commisisset, & illic trirēmē hostium perforasset,
 ac demersisset, proximam longius insecutus, parum cele-
 riter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandri-
 nis est: cui subsidium nemo tulit, siue q; in ipso satis præsi-
 dij pro uirtute, ac felicitate eius putarent esse, siue quod
 ipsi sibi timebant. Itaq; unus ex omnibus eo prælio bene-
 rem gessit, solus cum sua quadrire mi uictrice periit. Sub
 idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilita-
 tis domi, scientiæq; in bello, & uirtutis fidei, dignitatisq;
 in amicitia Cæsaris missus in Syriam, Ciliciamq; initio
 belli alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis co-
 pijs, quas celeriter, & propensissima ciuitatum uolunta-
 te, & sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo con-
 iungitur Ægyptus Syriæ Pelusium adducit, idque oppi-
 dum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter op-
 portunitatem loci (namq; tota Ægyptus maritimo accessu
 Pharo, pedestri Pelusio, uelut claustris munita existima-
 tur) repente magnis circundatum copijs, multiplici præ-
 sidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magni-
 tudine, quas integras uulneratis de fessisque subieciat,
 & perseverantia, constantiaque oppugnandi, quo die
 est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque
 ibi suum collocauit. Inde re bene gesta Alexandriam ad
 Cæsarem

LIBER

Cæsarem contendit: omnesq; eas regiones, per quas iter
 faciebat, auctoritate ea, quæ plerunq; adest uictori, pla-
 carat, atq; in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est fe-
 re regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Ale-
 xandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudi-
 ne literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili deriuata
 inter se duobus itineribus paulatim medium inter se
 spatium relinquens, diuersissimo ad littus interuallo à
 mari cõiungitur. Cui loco cum appropinquare Mithri-
 datem Rex cognouisset, & transeundû ei flumen sciret,
 magnas aduersus eum copias misit, quibus uel superari,
 deleriq; Mithridatem, uel sine dubio retineri posse crede-
 bat. quem admodum autem optabat eum uinci, sic satis ha-
 bebat interclusum a Cæsare a se retineri. Quæ primæ co-
 piæ flumen a Delta transire, & Mithridati occurrere
 potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripe-
 re subsequētibus uictoriæ societatem. Quorum impetum
 Mithridates magna cum prudentia consuetudine nostra
 castris uallatis sustinuit. Cum uero incaute, atque inso-
 lenter succedere eos munitionibus uideret, eruptione un-
 dig; facta, magnum numerum eorum interficit. quod ni-
 si locorum notitia reliqui se texissent, partimq; in naues,
 quibus flumen transierāt, recepissent, funditus deleti es-
 sent: qui ut paululum ab illo timore se recrearunt, adiun-
 ctis ijs, qui subsequēbantur, rursus Mithridatem oppu-
 gnare cœperūt. Mittitur a Mithridate nuntius Cæsari,
 qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis eadem hæc
 accidisse Rex. ita penè sub idem tempus & Rex ad oppri-
 mendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad reci-
 piendum. celeriore fluminis Nili nauigatione Rex est
 usus,

usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Caesar eodē itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret. Sed circumuectus eo mari, quod Africa partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauius, prius tamen Regis copijs occurrit, quā is Mithridatē aggredi posset, eūq; ad se uictorem incolumi exercitu recepit. Confederat cū copijs rex, loco natura munito, quod erat ipse excelsior planicies ex omnibus partibus subiecta. Tribus autem ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur. Vnū latius erat adiectum flumini Nilo: alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret. Tertium palude cingebatur. Inter castra, & Caesaris iter flumē intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. Aberat autem ab Regis castris millia passuum circiter septem. Rex cum hoc itinere uenire Caesarem comperisset, equitatum omnem, expeditosq; delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent, & eminus ex ripis praelium impar inirent. nullum enim processum uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat, quæ res incendit dolore milites, equitesq; nostros, quod tandiu pari praelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi randa fluminis quærentes partim demissioribus ripis flumen tranarūt & legionarij magnis arboribus excisis, quæ longitudine utranq; ripam contingerent, proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen trāsierunt, quorū impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarēt. Sed id frustra. nanq; ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, pene omni reliqua multitudine iterfecta. Caesar re præclarissime gesta, cum subitum aduentum suum iudic

caret magnum terrorem Alexandrinis iniecturū, protinus uictor ad Regis castra pertendit. hæc cum & opere magnouallata, & loci natura munita aduerteret, cōfertāq; armatorū multitudinē collocatam in uallo uideret, lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere uoluit. Itaq; non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod Rex in proximo uico nō longe à suis castris munierat, brachijsq; cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinēdi causa, Cæsar aggressus oibus copijs expugnat. non quod id minori numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaq; eo cursu, quo refugientes Alexādrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerūt, acerrimeq; eminus præliari cœperūt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una qua liberum accessum haberi demonstrauit. altera, quæ mediocri interuallum inter castra, & flumē Nilum habebat. maxima, & electissima Alexādrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimū aditum habebat: plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, uulnerandisq; nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur: aduersi ex uallo castrorum, auersi q; ex flumine, in quo multe naues instructæ suuditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar cum uideret milites acrius præliari, nō posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumq; animum aduerteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod & per se munitus esset, & studio partim pugnan-
 di, partim

di, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo
 pugnabatur, cohortes illo circuire castra, & summū
 locum aggredi iussit: hisque Carsulenum praefecit, &
 animi magnitudine, rei militaris scientia uirum praes-
 tantem. quo ut uentum est, paucis defendentibus mun-
 ditionem, nostris contra militibus acerrime pugnan-
 tibus, diuerso clamore, & praelio perterriti Alexan-
 drini trepidantes in omneis partibus discurrere coepe-
 runt. quorum perturbatione nostrorum animi adeo
 sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus parti-
 bus, primi tamen editissimum locum castrorū caperēt,
 ex quo decurrentes, magnam multitudinē hostium in-
 terfecerunt. quod periculum pleriq; Alexandrini fugiē-
 tes, acruatim se de uallo praecipitauerunt in eam par-
 tem, quae flumini erat adiuncta. horū primis in ipsa fossa
 munitionis magna ui oppressis, ceteri faciliore fugā
 habuerunt. constat fugisse ex castris Regem ipsum, rece-
 ptumque in nauem, & multitudine eorum, qui ad pro-
 ximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re fe-
 licissime, celerissimeq; gesta, Caesar magnae uictoriae fidu-
 cia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equiti-
 bus contendit, atque eam partem oppidi uictor introiit,
 quae praesidio hostium tenebatur. neque eum consilium
 suum sefellit, quin hostes eo praelio audito, nihil iam de
 bello essent cogitaturi. dignum adueniens fructum uirtu-
 tis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo
 oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq; suis res-
 lictis, ueste ea sumpta, quae supplices dominantes depre-
 cari consueuerunt, sacrisq; omnibus prolatis, quorū res-
 ligatione praecari offensos, iratosq; animos Regum et ante
 ee ij soliti,

soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione uenit suorum, qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse letabantur. Cæsar Ægypto, atque Alexandria potitus, Reges constituit, ut quos Ptolemæus testamēto scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. nam maiore ex duobus pueris rege amisso, minori tradidit regnū maiori ex duabus filijs Cleopatæ, quæ manserat in fide, præsidijque eius minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit, nequa rursus noua dissensio, prius quā diurnitate confirmarentur Regis imperia, per homines seditiosos nasceretur, legione ueterana sexta secū deducta, ceteras ibi relinquit, quo firmius esset eorum Regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia neque uetustatis auctoritatem, paucis diebus Reges constituti: simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, præsidij eos nostris esset tutos, & hos, si essent ingrati, posse usdem præsidij coerceri. Sic rebus omnibus cōfectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, Rex Dciotarus ad Domitiū Caluinum, cui Cæsar Asiā, finitimasque Prouincias administrandas tradiderat, uenit oratū, ne Armeniam minorem regnum suum, neue Cappadociā regnum Ariobarzanis, possideri, uastarique patretur à Pharnace, quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere pecu-

cere, pecuniamq; promissam Cæsari non posse se persol-
 uere. Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei
 militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed
 etiam turpe populo Ro. & Cæsari uictori, sibiq; infame
 esse statueret, regna sociorum, atque amicorum ab ex-
 terno Rege occupari, nuntios confestim ad Pharnacem
 misit, Armenia, Cappadociaq; decederet, neue occupa-
 tione belli ciuilibis populi Ro. ius, maiestatemq; tentaret.
 Hanc denuntiationem, cum maiorem uim habiturã exi-
 stimaret, si propius eas regiones cū exercitu accessisset,
 ad legiones profectus, unam ex tribus. XXXV. se-
 cum ducit, duas in Aegyptum ad Cæsarem mittit, literis
 eius euocatas, quarum altera in bello Alexandrini non
 occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa.
 Adiungit Cn. Domitius legioni. XXXVI. duas à Deio-
 taro, quas disciplina, atq; armatura nostra cōplures an-
 nos constitutas habebat, equitesq; centum, totidemq; ab
 Ariobarzane sumit, mittit P. Sextium ad C. prætorium
 quaestorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumularijs
 militibus in ponto confecta erat. Quintumq; Paciscium
 in Ciliciam ad auxilia accersenda: quæ copiae celeriter
 omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim le-
 gati à Pharnace respōsum referūt, Cappadocia se de-
 cecisse, Armeniã minorem recepisse, quam paterno no-
 mine iure obtinere deberet, deniq; eius regni causa inte-
 gra Cæsari seruarietur. paratum enim se facere, quod
 is statuisset. P. Domitius cum animaduertret eum Cap-
 padocia dececisse, non uoluntate adductum, sed necessi-
 tate quo facilius Armeniã defendere posset, subiectã suo
 regno, quã Cappadociam longius remotam, quodque

LIBER

omneis treis legiones adducturum Domitium putasset:
 ex quibus cum duas ad Cesarem missas audisset, audacia
 usque in Armenia substitisset, perseverare cepit, ut eo
 quoque regno decederet. Neque enim aliudius esse Cap
 padociae, atque Armeniae, nec iuste eum postulare,
 ut in Caesaris adventu res integra differretur. id enim
 esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis
 datis, cum ijs copijs, quas supra scripsi, profectus est in
 Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit. Nam
 ex Ponto à Comanis iugum editum sylvestre est perti
 nens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab
 Armenia: cuius itineris haec erant certa opportunitates,
 quod in locis superioribus nullus impetus repentinus ac
 cidere hostium poterat, & quod Cappadocia his iugis
 subiecta magnam commeatus copiam erat subministra
 tura. Complures interim legationes Pharnaces ad Do
 mitium mittit, quae de pace agerent, regiaque munera
 Domitio ferrent. ea constanter inter omnia aspernabatur: nec
 sibi quicquam fore antiquius, quam dignitatem populi Ro.
 & regna sociorum recuperare, legatis respondebat. ma
 gnis & continuis itineribus confectis, cum adveniret
 ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore posi
 tum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duos
 bus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab oppi
 do remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter mila
 lia passuum septem. Quibus ex castris, cum locus angu
 stus, atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in in
 fidijs delectos pedites, omnesque pene disposuit equites.
 magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dis
 sipari iussit, paganosque, & oppidanos in his locis obuer
 sari,

sari, ut si amicus Domitius eas angustias transfret, nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris, & pecora, & homines animaduerneret uersari, tanquam amicorum aduentu: Sin uero, ut in hostium fines ueniret, præda diripienda milites dissiparentur, disperisq; cederentur. Hæc cum administraret, nunquam tamen intermittebat, legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione, ueritus, ne cognoscerentur insidiæ suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit: quæ dū muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. in fronte enim simplici directæ acie cornua trinīs firmabantur subsidijs, eadē ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq; interuallis, simplicibus ordinibus instructis, perfecit inceptū castrorum opus Domitius, parte copiarum pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs, q̄ de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cesarē magno in periculo uersari, flagitareq; a Domitio, ut quā primum sibi subsidia mitteret, propiusq; ipse Alexandriam per Syriam accederet. quæ cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido, quæ facillimū accessum, & æquissimum ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius cōstituerat

LIBER

constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat, qui neq; aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cū Caesaris magis periculo, quā suo commoueretur, neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit, tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocavit, ponticā in sinistro, Deiotari legiones in mediam aciem contulit: quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in insidijs collocatis: sic utrinque acie instructa processum est ad dimicandū. Signo sub idem tempus ab utroque dato, cōcurritur acriter, uarieq; pugnatur. Nā tricesima sexta legio, cū extra fossam in equitatu Regis impetū fecisset, adeo secundū praelium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamq; transiret, aduersosq; hostes aggrediretur. At pōtica ex altera parte legio, cū paululū auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundo conata esset, ut a peto latere aggrediretur hostē in ipso transitu fossae confixa, & oppressa est. Deiotari uero legiones uix impetū sustinuerūt. Ita uictrices Regis copie cornu suo dextro, mediaq; acie conuerterunt se ad tricesimā sextam legionē: quae tamen fortiter uincentiū impetum sustinuit, magnis copijs hostium circumdata, presentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montiū, quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci uoluit. Ita pontica legionem pene tota amissa, magna parte Deiotari militū iter facta, tricesima sexta legio

legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis
 quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo praelio splen-
 didi, ac illustres uiri nonnulli equites Romani. Quo tas-
 men incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus
 dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam
 se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, cum
 de Cesare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus co-
 pijs occupauit. Ibiq; & uictor, et crudelissimus Rex, cum
 sibi fortunam paternam feliciore euentu destinaret, mul-
 ta oppida expugnauit, bona ciuium Romanorum, Ponti-
 corumq; diripuit: supplicia cõstituit in eos, qui aliquam
 formæ, atque ætatis cõmendationem habebant, eaq; quæ
 morte essent miseriora, Pontumq; nullo defendente, pa-
 ternum regnum se recepisse gloriâs, obtinebat. Sub idem
 tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ Pro-
 uincia superioribus mensibus retenta, non tantum sine
 ignominia, sed etiam, cum laude erat. Namq; eò missus
 æstate cū duabus legionib⁹ Q. Cornificius Cesaris quæ-
 stor pro pretore, quanquam erat Prouincia minime co-
 piofa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissen-
 sionibus uastata, & confecta, tamen prudentia, ac diligen-
 tia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quò temere
 progrediretur, & recepit, & defendit. namq; & castel-
 la complura locis editis posita, quorum opportunitas ca-
 stellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum
 inferendū, expugnauit, eaq; præda milites donauit. quæ
 & si erat tenuis, tamen in tanta Prouinciæ desperatione
 erat grata, præsertim uirtute parta. & cum Octavius ex
 fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se sinū con-
 tulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper
 in rēpub,

in rempub. singulare constitrat officium, dispersis Octa-
 uianis nauibus erat potitus, ut uel classe dimicare posset
 aduentis captiuis, nauibus sociorum, cum diuersissima
 parte orbis terrarum Cn. Pompeium uictor Cæsar se-
 queretur, compluresque aduersarios in Illyricum pro-
 pter Macedoniae propinquitatem, se reliquis ex fuga
 collectis, compulisse audiret, literas ad Gabinium mis-
 tit, uti cum legionibus tyronum, quæ nuper erant con-
 scriptæ, proficisceretur in Illyricum: coniunctisque co-
 pijs cum Q. Cornificio, si quod periculum Prouincie
 inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copijs tutæ
 esse posset, in Macedonia legiones adducerent. om-
 nem enim illam partem, regionemque uiuo Cn. Pom-
 peio bellum instauraturam esse credebat. Gabinus, ut
 in Illyricum uenit, hyberno tempore anni, ac difficili,
 siue copiosorem Prouinciam existimans, siue multum
 fortunæ uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute, & scien-
 tia sua confisus, qua sæpe in bellis periclitatus, magnas
 res, & secundas ductu ausuque suo gesserat, neque Pro-
 uincie facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exina-
 nita, partim infidelis, neq; nauibus intercluso mari tem-
 pestatibus, commeatus supportari poterat, magnisque
 difficultatibus coactus, nõ ut uolebat, sed ut necesse erat,
 bellum gerebat. ita cum durissimis tempestatibus propter
 inopiam castella, aut oppida expugnare cogebatur, cre-
 bra incommoda accipiebat: adeoq; est a Barbaris contem-
 ptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod
 ciues Romani fortissimi, fidelissimiq; incolebāt, in agmi-
 ne dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus mi-
 litum amplius amissis, Centurionibus XXXVIII, Tri-
 bunis

bunis IIII, cum reliquis copijs Salonam se recepit: summa
 maq; ibi difficultate rerum omnium pressus paucis men-
 sibus morbo periit, cuius & infelicitas uiui, & subita
 mors in magnam spem Octauium adduxit, Prouinciæ
 potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis, & for-
 tuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cor-
 nificij, & uirtus Vatinnij uersari passa non est. Vati-
 nius Brundusij cum esset, cognitis rebus quæ gestæ erāt
 in Illyricum, cum crebris literis Cornificij, ad auxilium
 Prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audi-
 ret cum Barbaris fœdera percussisse, compluribusque lo-
 cis nostrorū militū oppugnare præsidia, partim classe
 per se, partim pedestribus copijs per Barbaros, et si gra-
 ui ualetudine affectus uix corporis uiribus animum se-
 quebatur, tamen uirtute uicit incommodū naturæ, diffi-
 cultatesq; hyemis, & subitæ præparationes. Nam cum
 ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in
 Achaiam, atq; Calenum misit, uti sibi classem mitterent.
 quod cum tardius fieret, quàm periculum nostrorum
 flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant,
 nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus,
 magnitudine quanquam non satis iusta ad præliandum,
 rostra imposuit. Has adiunctas nauibus longis, & nume-
 ro classis aucto militibus ueteranis impositis, quorū ma-
 gnā copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui nume-
 ro egrorum relictī erant Brundusij, cum exercitus
 in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum:
 maritimasque nonnullas ciuitates, quæ de se fecerant, Octa-
 uioque se tradiderant, partim recipiebat, partim reman-
 nentes in suo consilio, præteruehebatur. nec sibi ullius

rei moram, necessitatemq; iniungebat, qui quàm celerri-
 me posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc oppu-
 gnantem Epidauri terra, mariq;, ubi nostrum erat præ-
 sidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coegit,
 præsidiumq; nostrum recepit. Octavius, cum Vatiniuum
 classem magna ex parte confectam ex nauiculis actua-
 rijs habere cognouisset, confusus sua classe, substitit ad in-
 sulam Thauridem, qua regione Vatinius insequens na-
 uigabat, non quod Octaviuum ibi restitisse sciret, sed quod
 eum longius progressum insequi decreuerat. Cum pro-
 pius Thauridem accessisset, distensis suis nauibus, quod et
 tempestas erat turbulenta, & nulla suspitio, hostis repen-
 te aduersam ad se uenientem nauem antennis ad medium
 malum demissis, instructam propugnatoribus animad-
 uertit. Quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demit-
 tiq; antennas iubet, & milites armari, et uexillo sublato,
 quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequen-
 bantur, idem ut facerent, significabat: parabant se Vati-
 niani repete oppressi, parati deinceps Octauiani ex por-
 tu procedebant. Instruitur utrinq; acies, ordine disposi-
 ta magis octauiana, paratior militum animis uatiniana.
 Vatinius, cum animaduertit, neq; nauium se magnitu-
 dine, neq; numero parem esse futuræ dimicationi, fortu-
 næ rem committere maluit. Itaq; primus sua quinque-
 mi in quadriremem ipsius Octauij impetum fecit: celerri-
 me, fortissimeq; contra illo remigante, naues aduersæ ro-
 stris concurrunt adeo uehementer, ut nauis octauiana
 rostro discusso, ligno contineretur. committitur acriter
 reliquis locis prælium, concurriturq; ad duces maxime:
 nam, cum suo quisq; auxilium ferret, magnum commi-
 nus in

tus in angusto mari praelium factum est: quantoq; con-
 iunctis magis nauibus conflegendi potestas dabatur, tan-
 to superiores erant Vatiniiani, qui admiranda uirtute ex
 suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabāt,
 & dimicatione æquata longe superiores uirtute, rem fe-
 liciter gerebāt: deprimetur ipsius Octauij quadrirems,
 multe præterea capiuntur, aut rostris perforatæ mer-
 guntur: propugnatores octauiani partim in nauibus in-
 gulantur, partim in mare præcipitantur: ipse Octauius
 se in scapham confert in quam plures cum confugerent,
 depressa scapha, uulneratus tamen adnatat ad suū myo-
 paronem. eò receptus, cum praelium nox dirimeret, tem-
 pestate magna uelis profugit. sequuntur hunc sue naues
 nonnullæ, quas casus ab illo periculo uendicarat. At Va-
 tinius re bene gesta receptui cecinit, suisq; omnibus inco-
 lumibus, in eum se portum uictor recepit, quo ex portu
 classis octauiana ad dimicandum processerat. Capit ex
 eo praelio pentiremē unā, triremes duas, dyerotas octo,
 compluresq; remiges octauianos. posteroq; ibi die fiat,
 dum suas, captiuasq; naues reficeret. post diem tertium
 contendit in Insulam Issam, quod eò se recepisse ex fuga
 credebat Octauium. Erat nobilissimū regionum earum
 oppidum, coniunctissimumq; Octauio: quò ut peruenit,
 oppidani supplices se Vatiniio dederunt. comperitq;
 ipsum Octauium, paruis paucisque nauigijs uento se-
 cundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde
 Africā caperet. Ita breui spatio re præclarissime gesta,
 Prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduer-
 sariorum ex illo toto sinu expulsa, uictor se Brundisium
 incolumi exercitu, & classe recepit. His autem tem-
 poribus

poribus, quibus Caesar ad Dyrrachium Pompeium obsidebat, & praelio pharsali rem feliciter gerebat, Alexanderque cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus in Hispania pro praetore, Prouinciae ulterioris obtinendae causa relictus, siue consuetudine naturae suae, siue odio, quod in illam Prouinciam susceperat quaestor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones, quod uel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire Prouinciã crederet, uel initis signis, & testimonijs corum, qui difficulter odia dissimulant, animaduertere poterat, & compensare offensionem Prouinciae exercitus amore cupiebat. Itaque, cum primum in unum locum exercitum conduxit, sestertia. C. militibus est pollicitus: nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppidum, montemque Herminum expugnasset, quod Medobregenses confugerant, ibique imperator esset appellatus, iterum sestertius. C. milites donauit. multa praeterea, & magna praemia singulis concedebat, quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem, paulatim tamen, et occulte militarem disciplinam, seueritatemque minuebant. Cassius legionibus in hyberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit: contractumque in ea aes alienum grauissimis oneribus Prouinciae constituit exoluere: & ut largitionis postulat consuetudo per causam liberalitatis speciosam, plura largitori quae rentur, pecuniae locupletibus imperabantur: quas Longinus sibi expensas ferri, non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simulatum causa tenues coniciebantur, neque ullum genus quaestus, aut magni, & euidens, aut minimi, & sordidi, praetermittitur, quo do-

mus,

mus, & tribunal imperatoris uacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris, adiungebantur. Quibus de casus accidit, ut, cum Longinus imperator eadē faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui, cum in illa societate uersarentur rapinarū, nihilonunus oderant eum, cuius nomine peccabāt, sibiq; quod rapuerant, acceptum ferebant, quod interciderat, aut erat interpellatū, Cassio assignabant, quintam legionem nouam conscribit, augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. complentur equitū tria millia, maximisq; onerantur impensis, nec Prouinciæ datur ulla requies. interim literas accepit à Cesare, ut in Africam exercitū traiceret, perq; Mauritaniā ad fines Numidiæ perueniret, quod magna Cn. Pōpcio lubæ Rex miserat auxilia, maior aque missurus existimabatur. quibus literis acceptis insolenti uoluptate efferebatur, quod sibi nouarum Prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliāque adducēdas: ceteris hominibus dat negocium, ut frumentū, nauesque centum prepararentur, pecunieque describerētur, atq; imperarentur, nequa res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut uigilantia cupienti præsertim aliquid Cassio deerat: exercitu coacto in unum locū, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cesaris iussu gerere

gerere deberet, polliciturque ijs, cum in Mauritaniam traiecisset, sestertia se daturum. quintam fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit. eoque ipso die meridiana hora, cum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilij libellum, quasi aliquid ab eo postularet ut miles, ei tradit, deinde post Racilium, nam is latus Cassij tegebat, quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se in sinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione: clamore sublato fit à coniuratis impetus uniuersis. Munatius Flaccus proximum gladio traiecit lictorem. Hoc interfecto, Q. Cassiū legatum uulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio simili confidentia Flacum municipem suum adiuant. erant enim omnes Italicensis. ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque leuibus sauciat plagis. concurritur ad Cassium de defendendum. Semper enim Beroenes, complurésque euocatos cum telis secum habere consueuerat, à quibus cæteri intercluduntur, qui ad eadem faciendam subsequiebantur. quo in numero fuit Calphurnus Saluianus, & Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectus ne Cassius esset. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit letus in castra, militibus uernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunat, prætor appellatur. Nemo enim in Prouincia natus, aut uernacule legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat secunda legio,

non cum omni Prouincia consenserat in odio Cassij. Nā legiones trigessimam, et uigesimam primam paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Lōgino. quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatum Latrensi uiuere Cassium: quo nuntio dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium uisendum proficiscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idem uigesima prima. subsequitur has quinta. cū duæ legiones reliquæ essent in castris, secundary ueriti ne soli relinquerentur, atque ex eo quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorū: permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant cōscij cædis, iubet comprehendi. Legionem quintam in castra remittit cohortibus. XXX. retentis. Indicio Minutij cognoscit L. Racilium, & L. Latrensem, & Annum Scapulam maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominem, sibiq; tam familiarem, quàm Latrensem, & Racilium, in eadem fuisse cōiuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minutium liberis tradit excruciantum. Item Calpurnium Saluiantum, qui proficitur indicium, coniuratorumq; numerum auget, uere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Isdem cruciatibus affectus L. Murellio, Squillus nominat plures, quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, q; se pecunia redemerunt. Nam palàm sestertijs decem cū Calpurnio paciscitur. & cum Q. Sextio quinquaginta: q; si maxime nocentes sunt multati, tamen piculū uitæ, dolorq; uulnerā pecunia remissus, crudelitatem cū auaritia

ad certasse

LIBER

certasse significabat. Aliquot post diebus literas à Cæsare missas accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie uictum amissis copijs fugisse. Quae re cognita, mistam dolori uoluptatem capiebat: uictoriae nuntius letitiã exprimebat, confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus, acer sit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasq; eas iubet referri: quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorẽ pecuniam imperat. Æqua autem ratione delectum instituit, quos ex omnibus conuentibus, colonijsq; cõscriptos transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat. Magnũ hoc fuit uectigal, maius tamẽ creabat odium. His rebus confectis totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africa ducturus erat, et auxilia mittit ad Traiectum. Ipse classẽ, quam parabat, ut inspiceret Hispalim accedit, ibiq; moratur, ppter ea quod edictum tota Prouincia proposuerat, ut quibus pecunias imperasset, neque cõtulissent, se adirent. quæ euocatio uehemẽter omneis turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore Tri. mil. legionis uernaculae fuerat, nuntiat fama, legionem trigessimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundam legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum. v. cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peruenit. Ibi cum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic, cum legio trigesima, & uigesima prima, et cohortes quatuor, et quinta

et quinta legio, totusq; conuenisset equitatus, audit quas
 mor cohortes a uernaculis oppressas ad Obuculam, cū
 his ad secundam peruenisse legionem, omnesque ibi se
 coniunxisse, & T. Torium Italicensem ducem delegisse.
 Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam
 in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mit-
 tit. Paucis ei diebus affertur conuentum cordubensem
 ab eo defecisse, Marcellumque aut uoluntate, aut neces-
 sitate adductum (nanque id uarie nuntiabatur) consensit
 re cum Cordubensibus. duas cohortes legionis quintæ,
 quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius
 his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouia
 ad flumen silicense uenit. ibi habita concione, militū ten-
 tat animos, quos cognoscit non sua, sed Cæsaris absen-
 tis causa sibi fidissimos esse, nullūque periculum depre-
 caturus, dum per eos Cæsari Prouincia restitueretur.
 Interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit,
 ac ne dissensionis initium natum seditiosa militum, suaq;
 uideretur natura, simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæ-
 saris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque po-
 tentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se Prouinci-
 am recuperare uelle palam dictitabat. Et forsitan etiam
 hoc fecerit odio Cæsaris, et amore Pompeij, cuius nomē
 multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro ob-
 tinuerat, sed id qua mente commotus fecerit, coniectura
 sciri potest. Certe hoc præ se Torius ferebat. Milites ad
 deo fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in scutis inscri-
 ptum haberent: frequens legionibus conuentus obuiam
 prodit: neq; tantum uirorū, sed etiam matrum familias,
 ac prætextatorum: deprecaturq; ne hostili aduētū Cor-
 dd ij dubam.

LIBER

dubam diriperent. Nam se contra Cassium sentire cum omnibus, contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus, & lacrymis exercitus commotus, cum uideret ad Cassium persequendū nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria, tanque omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis Longinum esse in odio, neq; se conuentum, neq; M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detra xerunt: Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem asciuerunt, prætoremque appella runt, & sibi conuentum adiunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor mil lia passuum à Corduba citra flumen Betim, in oppidi cō spectu loco excelsio facit castra. literas ad Regem Bogu dem in Mauritiam, & ad M. Lepidum procons. in Hi spaniam citeriorem mittit: subsidio sibi, Prouinciæq; Cæo saris causa quæ primum ueniret. ipse hostili modo Cordu bensiū agros uastat, ædificia incēdit. Cuius rei difformi tate, atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi du cem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educe rentur, orant, priusq; confligēdi sibi potestas fieret, quā cum tanta contumelia nobilissimæ, carissimæq; possessio nes Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flam maque consumerentur. Marcellus, cum cōfligere miser rimum putaret, quod & uictoris, & uicti detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neq; suæ pote statis esset, legiones Betim traducit, atq; aciem instruit. Cum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causa interposita, quod is in equis non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra

castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius quo bono ualebat, Marcellumq; infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit. cum hoc detrimento, quid trāsitus fluminis uitij, difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Betim trās fert, crebroque uterq; legiones in aciem educit, neq; tamen confligitur propter locorum difficultates. Erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranas legiões. multisque prælijs expertas. Cassius fidei magis, quam uirtuti legionum confidebat. Itaq; cum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneū castello cœpisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus ueritus, ne genere quodam obsidiōis clauderetur in regionibus alienis, sibi que infestis noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Vllā cōtendit. quod sibi fidele esse oppidum credebat: ibi adeo coniuncta ponit manibus castra, ut & loci natura (nāq; Vlla in edito monte posita est) & ipsa manitione urbis, undiq; ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & q̄ proxime potest Vllam, castra castris confert: locorum que cognita natura, quo maxime rem deducere uolebat necessitate est adductus, ut neq; cōfligeret, cuius si rei factus esset, resistere incitatis militibus non poterat, neq; uagari Cassiū latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi cōtinuat Vllam, Cassiūque munitionibus clausit, quæ priusq̄ perficerentur, Longinus omnem suum equitatū emisit, quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumen

ad iij tarique

LIBER

tarique Marcellum non pateretur. Magno autem impe-
 dimento si clausus obsidio, & inutilis necessarium cōsu-
 meret frumentum. Paucis diebus literis Cassij acceptis,
 Rex Bogud cum copijs uenit, adiungitque ei legionem,
 quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxi-
 liarias Hispanorum: nanque ut in ciuilibus dissen-
 sionibus accidere consuevit, ita tēporibus illis in Hispania nō-
 nullæ ciuitates rebus Cassij studebāt, plures Marcello fa-
 uebant. Accidit cum copijs Bogud ad exteriores Mar-
 celli munitiones, pugnatur utrinque acriter, crebroq̄,
 ut accidit, fortuna sæpe ad utrunque transferente uicto-
 riam, nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcel-
 lus. Interim Lepidus ex citeriore Prouincia cum cohortibus
 legionarijs trigintaquinque, magnoque numero
 equitum & reliquorum auxiliorum uenit ea mēte Vllā,
 ut sine ullo studio contentiones Cassij, Marcellique com-
 poneret. Huic uenienti sine dubitatiōe Marcellus se cred-
 dit, atque offert. Cassius contra suis se tenet prædijs, si-
 ue eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello existi-
 mabat, siue eo, q̄, ne præoccupat⁹ animus Lepidi esset ob-
 sequio aduersarij, uerebatur. ponit ad Vllam castra Le-
 pidus, neque habet à Marcello quicquā diuisi, ne pugne-
 tur interdicat: ad exeundum Cassium inuitat, fidemq̄; su-
 am in re omni interponit. Cum diu habitasset Cassius, qd̄
 sibi faciendum, quid ue Lepido esset credendū, neq̄; ullū
 exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententiā,
 postulabat, uti munitiones disijcerentur, sibiq̄; liber exi-
 tus daretur: non tantum inducijs factis, sed prope iam cō-
 stituta opera cum complanarent, custodiēq̄; munitionū
 essent deductæ, auxilia Regis in id castellum Marcelli,
 quod

quod proximū erat regijs castris, neq; opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de huius cōscientia dubitabatur, impetū fecerunt, cōpluresq; ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter indignatione, & auxilio Lepidi prælium esset direptum, maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq; Cordubam cū suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad Prouinciam obtinendam uenit. de cuius aduentu, ut cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hyberna distribuit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit, ibiq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, et Lepido, et Marcello committeret: ut amici eius dictitabant, ne per eam Prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cuiusquā ueniret. Progressus secunda ut hyberna tempestate, cū in Iberum flumen noctis uitandæ causa se contulisset, inde, paulo uehementiore tēpestate nihilo periculosius se nauigaturū credens, profectus aduersis fluctibus occurrētibus ostio fluminis in ipsis faucibus, cū neq; flectere nauē propter uim fluminis, neq; directā tantis fluctibus tenere posset, demersa nauis periit. Cū in Syriam Cæsar ex Ægypto uenisset, atq; ab his, qui Roma uenerant ad eū, cognosceret, literisq; urbanis animaduerteter multa Romæ male, & inutiliter administrari, neq; ullam partem recip. satis comode geri, quod & contentionibus tribunitijs pernitio-

da illij se seditio=

LIBER

se seditiones orirentur, & ambitione, atq; indulgentia
 Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, mul-
 ta contra morem, cōsuetudinemq; militarem fieret, quæ
 dissoluendæ disciplinæ, seueritatisque essent, cæque om-
 nia flagitare aduentum suum uideret, tamen præferen-
 dum existimauit, quas in Prouincias, regionesque uenisset,
 eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensio-
 nibus liberarentur, iura, legesque acciperent, & exter-
 norum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cili-
 cia, Asia celeriter se confecturū sperabat, quod hæc Pro-
 uincie nullo bello premebantur. In Bithynia, ac ponto
 plus oneris uidebat impendere sibi. non enim excessisse
 ponto Pharnacem audierat, neq; excessurum putabat,
 eum secundo prælio esset uehementer inflatus, quod cō-
 tra Domitium Caluinum fecerat. cōmoratus fere in om-
 nibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia
 benemeritis, & uiritim, & publice tribuit. de controuer-
 sijs ueteribus cognoscit, ac statuit Reges, tyrannos, dy-
 nastas Prouinciæ: finitimosque, qui omnes ad eum con-
 currerant, receptos in fidem, cōditōibus impositis Pro-
 uinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & sibi, & po-
 pulo Ro. amicissimos. Paucis diebus in ea Prouincia cō-
 sumptis, Sex. Cesarem amicum, & necessarium suum le-
 gionibus Syriæ præfecit, ipse eadem classe, qua uenerat
 proficiscitur in Ciliam. cuius Prouinciæ ciuitates om-
 nes euocat Tarsum, quod oppidū fere totius Ciliciæ no-
 bilissimum, fortissimumque est. ibi rebus omnibus Proui-
 ciæ, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate p-
 fici scendi ad bellum gerendum nō diutius moratur. ma-
 gnisque itineribus per Cappadociam cōfectis, bidaum

Mazacc commoratus, *Comana* uetustissimū, & sanctissimum in *Cappadocia* Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius Deæ maiestate, imperio, & potentia secundus a Rege consensu gentis illius habeatur, id homini nobilissimo *Nicomedi* *Bithynio* adiudicauit: qui regio *Cappadocū* genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemq; generis iure minime dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem *Ariobarzani* *Ariaratem*, cum benemeritus uterq; eorum de rep. esset, ne aut regni hereditas *Ariaratem* sollicitaret, aut hæres regni terreret, *Ariobarzani* attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset. ipse iter cæptum simili uelocitate conficere cæpit. cum propius pontum, finesq; *Gallogræciæ*, accessisset, *Deiotarus* *Tetrarches* *Gallogræciæ*, tunc quidem penè totius, quod ei, neq; legibus, neq; moribus cõcessum esse cæteri *Tetrarchæ* contendebant. Sine dubio autem Rex *Armenie* minoris ab Senatu appellatus, depositis Regijs insignibus, neq; tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad *Cæsarem* uenit oratū, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarū, quæ nulla præsidia *Cæsaris* habuisset exercitibus, imperijsq; in *Cn. Pompeij* castris fuisset. neq; enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi *Ro.* sed parere præsentibus imperijs. Contra quem *Cæsar*, cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset, cumq; defensionem eius, nullam posse exasationem eius imprudētiae recipere coarguisset, quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiae scire potuisset, quis urbem, *Italiãq;* teneret, ubi Senatus, populusq; *Ro.* ubi resp. esset. Quis deinde

LIBER

deinde post L. Lentulum, M. Marcellum consul esset. sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio, atq; amicitia, dignitati, etatiq; hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites, atq; amici Deiotari ad deprecandum. De controuersijs Tetrarcharum post ea se cogniturum esse dixit, regium uestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus natura, disciplinaq; nostra constitutam habebat, equitatumq; omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cum in Pontum uenisset, copiasq; omneis in unum locum coegisset, quæ numero, atq; exercitatione bellorū mediocres erāt, excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisq; functam, multisq; militibus partim difficultate itinerum, ac navigationū, partim crebritate bellorum adeo diminutam, ut minus mille hominū in ea esset, reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant, Legati à Pharnace missi, Cæsarem ad eunt, atq; in primis deprecatur, ne eius aduētus hostilis esset. Facturū enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent: maximeq; commemorabāt, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare uoluisse, cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satis fecisset. Cæsar respondit se fore equissimum Pharnaci, si quæ polliceretur, representaturus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarētur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. nam se neque libentius facere quicquā, quàm supplicibus ignoscere: neq; Prouinciarum

ciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui non
 fuissent in se officiosi. Id ipsum, quod cōmemorassent offi-
 cium, utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne uinceretur,
 quàm sibi, cui Dij immortales uictoriam tribuissent.
 Itaq; se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorū,
 qui in Ponto negociati essent, quoniam in integrū resti-
 tuere non posset, concedere Pharnaci. Nam neq; inter se
 etis amissam uitam, neque exectis, uirilitatem restituere
 posse, quod quidē suppliciū grauius morte ciues Romani
 subissent. Ponto uero decederet confestim, familiasq; pu-
 blicanorum remitteret, cæteraq; restitueret socijs, ciui-
 būsque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, iam
 tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus ge-
 stis Imperatores ab amicis accipere consueissent. Miserat
 enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis,
 legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter polliciz-
 tus, cum festinantem, ac properantem Cæsare speraret,
 libentius etiam crediturum suis promissis, quàm res pa-
 teretur, quo celerius honestiùsque ad res magis necessa-
 rias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, pluri-
 mis de causis ad urbem Cæsarem reuocari) lentius age-
 re, decedendi diem postulare, longiores pactiones inter-
 ponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita callidi-
 tate hominis, quod alijs temporibus natura facere cōsue-
 uerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnī
 opinione manum cōfereret. Zela est oppidum in ponto,
 positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus
 enim naturalis, uelut manu factus, excelso re undiq; fa-
 stigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido ma-
 gni, multiq; intercisi uallibus colles, quorum editissimus
 rrus,

LIBER

unus, qui propter uictoriam Mithridatis, & in felicitate
 tem Triarij, detrimentumq; exercitus nostri superioribus
 locis, atq; itineribus penè coniunctus oppido, magnā
 in illis partibus habet nobilitatem: nec multo longius mil-
 libus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharna-
 ces ueteribus paternorum felicium castrorū reſectis ope-
 ribus, copijs omnibus suis occupauit. Cæſar cum ab hoſte
 millia passuum quinque castra posuiſſet, uideretq; eas ual-
 les, quibus regia castra munitur, eodem interuallo ſua
 castra munituras, ſi modo ea loca hoſtes priores non ce-
 piſſent, quæ multo erant propiora Regis caſtris, aggerem
 comportari iubet intra munitiones. quo celexit er-
 collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnia
 bus expeditis, impedimentisq; in caſtris relictis, prima lu-
 ce non opinantibus hoſtibus, cum ipſum locū cepit, in quo
 Mithridates ſecundum bellum aduerſus Triarium fece-
 rat. Huc omnem cōportari aggerem è caſtris, ſeruitiaq;
 agi iuſſit, ne quis ab opere miles diſcederet, cū ſpatio non
 amplius mille paſſuum intercifa uallis caſtra hoſtium di-
 uideret ab opere incepto Cæſaris caſtorum. Pharnaces,
 cum id repente prima luce animaduertiſſet, copias ſuas
 omnes pro caſtris inſtruxit, quas interpoſita tanta loco-
 rum iniquitate, conſuetudine magis peruiulgata militari
 credebat inſtrui Cæſar, uel ad opus ſuum tardandū, quo
 plures in armis tenerentur, uel ad oſtentationem regie ſi-
 ducie, ne munitione magis, quàm manu defendere locū
 Pharnaces uideretur. itaq; deterritus non eſt, quo minus
 prima acie pro uallo inſtructa reliqua pars exercitus
 opus faceret. At Pharnaces impuſus ſiue loci felicitate,
 ſiue auſpicijs, et religionibus inductus, quibus obtempe-
 raſſe

rase cum postea audiebamus, siue paucitate nostrorum,
 qui in armis erant, comperta, cum more operis quotidiana
 ni, magnam illam seruatorum multitudinem, quae aggerem
 portabat, militum esse credidisset, siue etiam ueterana fi-
 ducia exercitus sui, quem cum legione XXII in acie con-
 fluxisset, & uicisse legati eius gloriabantur, simul contem-
 ptu exercitus nostri, quem pulsum à se Domitio duce scie-
 bat, inuito consilio dimicandi, descendere prærupta ualle
 cepit. Cuius aliquandiu, Caesar irridebat inanem ostenta-
 tionem, & eo loco militum cohortationem, quem in locum
 nemo sanus hostis subiturus esset. Cum interim Pharna-
 ces eodem gradu, quo in prælium descenderat, uallem
 ascendere aduersus arduum collem instructis copijs cœ-
 pit, Caesar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia mo-
 tus, neq; inopinans, imparatusq; oppressus, eodem tem-
 pore milites ab operibus uocat, arma aperire iubet, legio-
 nes opponit, aciem instruit. Cuius rei subita trepidatio
 magnum terrorem attulit nostris, nondum ordinibus in-
 structis, falcatae regiae quadrigae permixtos milites per-
 turbant, quae tamen celeriter multitudine telorum oppri-
 muntur, insequitur has acies hostium, & clamore subla-
 to confligit, multum adiuuante natura loci, plurimum Deo-
 rum immortalium benignitate, qui cum omnibus casibus
 bellis intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione pos-
 tuit administrari. Magno atq; acri prælio facto, commi-
 nus dextro cornu, quo ueterana legio sexta erat colloca-
 ta, initium uictoriae natum est ab ea parte, cum in proeli
 ui detrudrentur hostes, multo tardius, sed tamen isdem
 Dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq; acie, totae pro-
 fligantur copiae Regis: quae quam facile subierat iniquum
 locum,

LIBER

locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, uallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterat. At nostri uictoria elati subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem his cohortibus castra, quas Pharnaces presidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugendi, uiuus in Cæsaris potestate adductus esset. Tali uictoria toties uictor Cæsar incredibili est lætitiæ affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodque subiti periculi recordatione lætior, quod uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat, ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur. Legionem sextam decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Cælio Vintiano in ponto reliquit. Ita per Gallograciam, Bithyniamque in Asiam iter facit, omniumque earum Prouinciarum de controuersijs cognoscit, et statuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, quo rem feliciter, celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum, nam cum Mithridates Rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosque tenuerat annos, Regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat

fueraſt, Prouinciasq; populi Ro. à barbaris, atq; inimicis Regibus interpoſito amiciffimo Rege, muniuit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & poſſeſſam paucis ante annis à Deiotaro. Neq; tamen uſquam diutius moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionũ pati uidebatur. Rebus feliciffime, celerrimeq; conſectis in Italiam celerius omnium opinione uenit.

A. HIRTII, AVT OPII COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICANO LIBER QVINTVS.

AESAR ITINERIBUS IUSTIS CONſECTIS, Nullo die intermiſſo, ad XIII. Calendarũ Ian. in Lilybæum peruenit, ſtatimq; oſtendit ſe ſe naues uelle conſcendere, cum non amplius legionem tyronum haberet unã, equitesq; uix ſex-

centos. Tabernaculũ ſecundum littus ipſum conſtituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc eo cõſilio fecit, nequis moræ quicquam fore ſperaret, & ut omnes in dies, horasq; parati eſſent. Incidit per id tempus, ut tẽpeſtates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilò tamen minus in nauibus remiges, militesq; continere, & nullam prætere-

mittere

LIBER

mittere occasionem profectiois, cum præsertim ab inco-
 lis eius Prouinciæ nuntiarentur aduersariorum copiæ,
 equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis arma-
 ræ magna uis, Scipionis legiones decem, elephantum cen-
 tum uiginti, classesq; esse complures, tamen non deterre-
 batur, animoq; & spe confidebat. Interim in dies & na-
 ues longe adaugeri, & onerariæ complures eodem con-
 currere, & legiones tyronum conuenire. In his ueteras
 na legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus colle-
 ctis sex, & equitum duobus millibus, ut quæq; prima le-
 gio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autē
 in onerariis: ita maiorem partem nauium antecedere iussit,
 & insulam petere Aponianam, quæ abest à Lilybæo.
 Ibiq; commoratus, bona paucorum uendit publice, dein-
 de Allienoprætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus re-
 bus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponen-
 do. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad. VI. Calen-
 darum Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita
 uento certo, celeriq; nauigio uectus, post diem quartam
 cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit.
 Namq; onerariæ reliquæ, præter paucas, uento dispersæ,
 atque errabundæ diuersa loca pctierunt. Clupeam classe
 præteruehitur. deinde Neapolim, complura præterea ca-
 stella, & oppida non longe à mari relinquit. Postquam
 Adrumantum accessit, ubi præsidium erat aduersariorū,
 cui præerat C. Considius, & à Clupea secundum oram
 maritimam, cum equitatu Adrumenti Cn. Piso cum Mau-
 ris circiter tribus millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar
 ante portum commoratus, dum reliquæ naues conueni-
 rent, exponit exercitū. Cuius numerus in præsentia fuit
 peditum

peditum trium millium, equitum centumquingenta.
 Castrisq; ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam
 confedit, cohibetque omnes à præda. Oppidani interim
 muros armatis complent. ante portum frequentes consi-
 dunt ad se defendendum, quorum numerus duarum le-
 gionum intus erat. Cæsar circum oppidum uectus natu-
 ra loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ eius,
 imprudentiæq; assignabat, quod neque certum locū gu-
 bernatoribus, præfectisq;, quod peterent, præceperat,
 neque, ut more ipsius consuetudo superioribus tempori-
 bus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his
 perlectis locum certum peterent uniuersi. quod minime
 Cæsarem se fellerat. nanque nullum portum terræ Afri-
 cæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium
 præsidio fore suspicabatur, sed fortuito oblatam occasio-
 nem egressus aucupabatur. L. Plācus interim legatus pe-
 tit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agē-
 gi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque
 data facultate literas conscribit, & eas captiuo dat perfe-
 rendas in oppidum ad Considium. Quo simulatque ca-
 ptiuus cum peruenisset, literasque, ut erat mandatū, Cō-
 sidio porrigere cœpisset, prius, quàm acciperet, ille, unde
 inquit istas? Tum captiuus uenio à Cæsare. Tunc Consi-
 dius unus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore po-
 puli Ro. Deinde in conspectu suo captiuum statim inter-
 fici iubet, literasque nondū perlectas, sicut erant signa-
 tæ, dat homini certo ad Scipionem perferēdas. Postquā
 una nocte, & die ad oppidum consumpta, neque respon-
 sum ullum à Considio dabatur, neque ei reliquæ copię
 succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad oppidū
 ee oppu-

oppugnandum non satis copiarum habebat, & cas ty-
 ronum, neq; primo aduentu conuulnerari exercitum uo-
 lebat, & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppu-
 gnandum erat accessus, et nuntiabantur auxilia magna
 equitatus oppidanis suppetias uenire, non est uisa ratio
 ad oppugnandum oppidum commorādi, ne, dum in ea
 re Cæsar esset occupatus, circumuentus à tergo ab equita-
 tu hostium laboraret. Itaq; castra cum mouere uellet, su-
 bito ex oppido erupit multitudo, atq; equitatus subsidio
 uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba
 ad stipendium accipiendum, castraq; unde Cæsar egres-
 sus, iter facere cœperat occupant, & eius agmen extre-
 mum insequi cœperunt. Quæ res cū animaduersa esset,
 subito legionarij consistunt, & equites, quanquam erāt
 pauci, tamen cōtra tantam multitudinem audacissime cō-
 currunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus trigi-
 ta Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent,
 urgerentq; in oppidum. Postquam repulsi, & coniecti
 erant intra munitiones. Cæsar iter constitutum ire cōten-
 dit. Quod cum sæpius facerent, & modo insequerentur,
 modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, co-
 hortibus paucis ex ueteranis, quas secum habebat, in ex-
 tremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter
 cum reliquis facere cœpit. Ita quanto longius ab oppido
 discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Nu-
 midæ. Interim in itinere ex oppidis, & castellis legatio-
 nes uenire, polliceri frumētum, paratosq; esse, quæ impe-
 rasset facere. Itaq; eo die castra posuit ad oppidum Ru-
 spinam Calen. Ianua. inde mouit, & peruenit ad oppi-
 dum Leptim liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex
 oppido

oppido ueniunt obuiam, libenter se omnia facturos, quæ uellet, pollicentur. Itaque Centurionibus ad portas oppidi et custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuiquam incolæ, non longe ab oppido secundum littus facit castra. Eodem naues onerariæ, & longæ nonnullæ casu aduenerunt. Reliquæ, ut est ei nuntia, incertæ locorum uticam uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, æquitatumque in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uastarentur, aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è nauibus exierant subito equites mauri, neque opinantibus Cæsarianis adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subito exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, comæatus, frumentum, simulatque literas legissent, mittenda curaret: exoneratisque partim nauibus longis, Rabirium Posthumium in Siciliam ad secundum comæatum accersendum mittit. Interim cum. X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Itè C. Sallustium Crispum prætorè ad Cercinam Insulam uersus, quæ aduersarij tenebāt, cum parte nauium ire iubet, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiverat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. ipse interea ex per fugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra

ce ij sebelli

LIBER

se bellum gerebāt, miserari. Regium enim equitatum in Prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat de mentia, ut mallerent Regis esse uectigales, quā cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Caesar ad III. Nonarum Ian. castra mouet, Leptique sex cohortium praesidio cū Saserna relicto, ipse rursus unde pridie uenerat, Ruspina cum reliquis copijs conuertit: ibi que sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum uillas frumentatum, oppidani que imperat, ut plaustra, iumenta que omnia, sequantur. Ita que magno frumenti inuento numero, Ruspina redit. Hoc cum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, praesidia que firmata ad clas sis receptacula muniret. Itaq; ibi relicto P. Saserna fra tre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum le gione, iubet comportari ligna in oppidum quampluri ma. Ipse cum cohortibus septem, quae ex ueteranis legio nibus in classe cum Sulpitio, et Vatino rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo. ibique classem sub uesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercis tu inscijs, & requirentibus imperatoris consilium, ma gno metu, ac tristitia sollicitabantur. parua enim cū co pia, & ea tyronum, neque omni exposita in Africa con tra magnas copias, & insidiosae nationis, & equitatumq; innumerabilem, se expositos uidebant, neque quicquam solatij in praesentia, neque auxilium in suorum consilio animaduvertebant, nisi in ipsius imperatoris uultu, ui go re, mirabilique hilaritate. animum enim altum, & ere ctum praese gerebat. Huic acquiescebāt homines, & in
 eius

eius scientia & consilio omnia sibi procliuia, omnes fore sperabant. Cæsar in nauibus una nocte consumpta, iã cælo albescente, cum proficisci conaretur, subito nauium pars de qua timebat, ex errore eodẽ conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos adueniẽtes milites expectare. Itaque sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum, equitumq; copijs, rursus ad oppidum Ruspina[m] redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis. XXX. frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium. illum cum classe, nauibus onerarijs, quæ decerrassent, subsidio ire clam hostibus uoluisse, ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum incidere rent, neque eam rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relictis milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem metu deficerent. Interim cum iam Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum tria per speculatores, & antecessores equites nuntiatur ei copias hostium haud longe à sese uisas, & Heracle cum eo nuntio puluis ingens conspici captus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet, equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, et sagittarios, quorum paruus è castris secum exierat numerus, acersi, atque ordinati signa se leniter consequi ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari, quorum omnino numerus fuit. XXX. cohortium cum equitibus. CCC. & sagittarijs. Et hostes interim, quorum dux erat Labienus, &

LIBER

illo Pacidij aciem dirigunt mirabili longitudine nõ pe-
 ditum, sed equitum confertam, & inter eos leuis armatu-
 ræ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: &
 ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copi-
 as arbitrarentur: & dextrum ac finistrum cornu ma-
 gnis equitum copijs firmauerant. Interim Cæsar aciem
 dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem, sagit-
 tarios ante aciem constituit, equites dextro, sinistroque
 cornu opponit, & ita præcipit, ut prouiderent, ne mul-
 titudine equitatus hostium circumuenirentur. Existima-
 bat enim se cum pedestribus copijs acie instructa dimi-
 caturum. cum utrinque expectatio fieret, neque Cæsar
 se remoueret, & cum suorum paucitate cõtra magnam
 uim hostium artificio magis, quàm uiribus decertandũ
 uideret, subito aduersariorum equitatus sese extendere
 re, & in latitudinem promouere, collesq; complecti, &
 Cæsaris equitatum extenuari, simulq; ad circumeundũ
 comparare se cœperam. Cæsariani equites eorum mal-
 titudinem egre sustinebant. Acies interim mediæ cũ cõ-
 currere conarentur subito, ex condensis turmis Numi-
 dæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter
 legionarios pedites iacula coniiciunt. Hic cũ Cæsaria-
 ni in eos impetum fecissent, illorum equites se fugiebant
 pedites interim resistebant, dum equites rursus cõkursu
 renouato peditibus suis succurrerent. Cæsar nouo gene-
 re pugnae oblato, cum animaduerneret ordines suorũ in
 procurrendo turbari (pedites enim, dum equites lōgius
 à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numi-
 dis iaculis uulnerantur, equites autem hostium, pilum
 militis cursu facile uitabant) edicit per ordines ne quis
 miles

miles à signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confusus, Caesaris paucitatem circūire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere, hostis magis, magisq; instare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circumuentis, Caesarisq; copijs in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo capite nudo uersari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Caesaris ita appellare. Quid tu inquit miles tyro, tam feroculus es? uos quoq; iste uerbis infatuauit. in magnum me hercule uos periculum impulit, misereor uestri. Tum miles, nō sum inquit tyro Labiene, sed de legione decima ueteranus. Tum Labienus, nō agnosco, inquit, signa decumanorū. Tum miles, iam me quis sim intelliges. Simul cassidē de capite deiecit, ut agnosci ab eo posset, atq; ita pilum uiribus contortum, dum in Labienum mittere cōtendit, equi grauitate aduerso pectori affixit, et ait, Labiene decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tyronū. Circūspicere enim Caesarem, neq; amplius facere, nisi hostium iacula uitare. Caesar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, & alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro, sinistroq; cornu Mediam diuidit, & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cū peditatutelis coniectis in fugam uertit, neq; longius progressus uertit, insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitū,

ec iij peditūq;

LIBER

peditumque Caesaris fecit. His rebus gestis, & procul ho-
 stibus repulsis, cōvulneratisque, ad sua præsidia sese, ut
 erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, &
 Cn. Piso cum equitibus numidis M. C. electis, peditatus-
 que eiusdem generis, satis grandi ex itinere recta subsi-
 dio suis occurrunt. At cohortes suis terrore firmatis, rur-
 susque renouatis animis legionarios conuersis equitibus
 recipientes, nouissimos adoriri, & impedire cœperunt,
 quo minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa,
 Caesar iubet signa cōverti, & medio campo redintegra-
 ri prælium. cum ab hostibus eodem modo pugnaretur,
 nec comminus ad manus redirectur, Caesarisque equites,
 iumenta que ex nausea recenti, siti, languore, paucitate,
 uulneribus, defatigata ad insequendum hostem, perseue-
 randumque cursum tardiozem haberent, dicique pars
 exigua iam reliqua esset, cohortibus, equitibus, circunda-
 tis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent
 donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum
 essent potiti. Itaque signo dato, cum iam hostes lægvide,
 negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes,
 turmasque suorum, atque puncto temporis, hostibus nul-
 lo negotio campo pulsus, post collemque deiectis, nacti lo-
 cum, atque ibi paulisper cōmorati, ita ut erant instructi,
 leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque aduersa-
 rij male accepti, tum demum se ad sua præsidia contule-
 runt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduer-
 sarijs per fugæ plures ex omni hominum genere, &
 præterea intercepti hostium complures equites, pedites-
 que, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac
 mente, & conatu uenisse, ut nouo atq; inusitato genere
 prælij

prælij tyrones, legionarijꝫ; pauci perturbati, Curionis
 exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur. Et ita
 Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudi-
 nem auxiliorum aduersarijs ministraturum, ut etiam
 cedendo in ipsa uictoria fatigati uincerentur, atq; à suis
 superarentur. Quippe non illorum sibi consideret, Pri-
 mum quod audierat Romæ legiones ueteranas dissentia-
 re, neque in Africam uelle transire. Deinde quod trien-
 nio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles
 iam sibi effecisset, maxima autem auxilia haberet Numi-
 darum, equitũꝫ; leuis armaturæ. Præterea ex fuga præ-
 lijꝫ; Pompeiano, quos secum à Brundusio transportaue-
 rat, equites Germanos, Gallosꝫ; ibiꝫ; postea ex hybridis
 libertinis, seruisꝫ; cōscripsit, armauerat, equoꝫ; fræ-
 nato uti condocuerat. Præterea regia auxilia elephan-
 tes CXX, equitatusꝫ; innumerabilis, deinde legiones
 conscriptæ ex cuiusque modi generis amplius XII milli-
 bus. Hac spe, atq; ea audacia inflāmatu Labienus cum
 equitibus Gallis, Germanisꝫ; DCCC, Numidarum sine
 frenis VIII millibus. Præterea Petreiano auxilio adhibi-
 to equitibus M C peditũ, ac leuis armaturæ quater tan-
 tis, sagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisꝫ; compluri-
 bus: his copijs pridie nonarũ Ianuæ. post diem tertium,
 q̄ Africam attingit in campis planissimis, purissimisꝫ; ab
 hora diei quinta usq; ad solis occasum est decertatum. in
 eo prælio Petreius grauius ictus ex acie recessit. Cesar
 interim castra munire diligentius, præsidia firmare ma-
 ioribus copijs, uallumque ab oppido Ruspina usq; ad ma-
 re deducere, & à castris alterũ eodem, quo tutius ultro,
 citroque commere, auxiliã que sine periculo sibi succur-
 rere

LIBER

vere possent. Tela, tormentaq; ex nauibus in castra com-
 portare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodio-
 rumq; epibatarumq; armare, & in castra euocare, uti
 si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura
 interiecta inter eqtes suos interponeretur, sagittarijsq;
 ex omnibus nauibus ithyreis, syrijs, & cuiusq; generis
 ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias.
 Audiebat enim Scipionem post diem tertiu eius diei quo
 praelium factum erat, appropinquare, copias suas cum
 Labieno, & Petreio coniungere. Cuius copiae legionum
 octo, & equitum quatuor millium esse nuntiabantur, offi-
 cinas ferrarias instruere, sagittasq; & tela, uti fierent
 complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, li-
 teras in Siciliam, nuntiosq; mittere, ut sibi crates, mate-
 ricmq; congereret ad arietes, cuius inopia in Africa es-
 set. Praeterea ferrum, plumbumq; mitteretur. etiam ani-
 maduertebat frumento se in Africa nisi importato uti non
 posse. Priore enim anno propter aduersarioru delectus,
 quod stipendiarij aratores milites essent facti, messem no
 esse factam. Praeterea ex omni Africa frumentum aduer-
 sarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, om-
 nemq; regionem Africae exinanisse frumento, oppida,
 praeter pauca, quae ipsi suis praesidijs tueri poterant, reli-
 qua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua praesi-
 dia coegisse, comigrare, agros desertos, ac uastatos esse.
 Hac necessitate Caesar coactus priuatos ambiendo, &
 blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in
 sua praesidia congesserat, & eo parce utebatur. Opera
 interim ipse quotidie circumire, & alteras cohortes in
 statione habere propter hostium multitudinem. Labienus
 saucios

saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in
plaustris Adrumentum deportari. Naues interim Cæsari
onerariæ errabundæ male uagabantur, incertæ lo-
corum, atq; castrorū suorum, quas singulas scaphæ ada-
uersariorum complures adortæ incenderant, atque ex-
pugna uerant. Hac renuntiata Cæsari, classes circum
insulas, portusq; disposuit, quo tutius com meatus suppor-
tari posset. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn.
Pompeiiū filium multis uerbis, assidueq; obiurgare non
desistebat. Tuus, inquit, pateat istius ætatis cum esset, &
animaduertisset remp. ab audacibus, sceleratisq; ciuibus
oppressam, bonosq; aut interfectos, aut exilio multatos,
patria, ciuitateq; carere, gloria, & animi magnitudine
elatus, priuatus, atque adoleſcentulus paterni exercitus
reliquijs collectis, penè oppressam funditus, & deletam
Italiam, urbemq; romanam in libertatem uendicauit.
Idemq; Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mi-
rabili celeritate armis recepit, quibus ex rebus sibi eam
dignitatem, quæ est per genteis clarissima, notissimaque,
conciliauit, adoleſcētulusq; atq; eques Romanus trium-
phauit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis,
neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neq; tan-
tis clientelis, nominisque claritate præditus, in Remp.
est ingressus. Tu contra & patris nobilitate, & dignita-
te, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaque
præditus, nonne eniteris, & proficisceris ad paternas
clientelas, auxiliū tibi, rei que publicæ, atq; optimo cuiq;
efflagitatū? His uerbis hominis grauissimi incitatus ado-
lescentulus, cum nauiculis cuiusq; modi generis XXX,
inibi paucis rostratis, profectus ab Uticæ est in Mauri-
taniam

LIBER

taniam, regnumq; Bogudis est ingressus. Expeditioque
 exercitu numero seruorum, liberorum duorum millium,
 cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad
 oppidum Ascurum accedere cepit, in quo oppido præsi-
 dium fuit regium. Pompeio adueniente, oppidani usq; eo
 passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac mu-
 rum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos,
 perterritosq; Pompeianos in mare passim, nauesq; com-
 pulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naues in-
 de auertit, neq; postea littus attigit, classemq; ad insulas
 Baleares uersus conuertit. Scipio interim cum his co-
 pijs, quas paulo ante demonstrauimus, Vtica grandi præ-
 sidio relicto profectus, primum Arumentii castra ponit:
 deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto,
 cum Petrei, & Labieni copijs se coniungit, atq; unis ca-
 stris factis, III millia passuum longe confidunt. Equita-
 tus interim eorum circum Cesaris munitiones uagari,
 etque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra ualu-
 lum progressi essent, excipere, & ita omnes aduersarios
 intra munitiones continere: qua re Cesariani graui an-
 nona sunt conflictati, ideo quod nondum neq; ab Sicilia,
 neq; ab Sardinia commeatus supportatus erat, neq; per
 anni tempus in mari classes sine periculo uagari pote-
 rant, neq; amplius millia passuum sex terræ Africa, quo
 quo uersus tenebant, pabuliq; inopia premebantur. Qua
 necessitate coacti ueterani milites, equite sique, qui multa
 terra, marique bella confecerant, et periculis, inopiâque
 tali sepe essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua
 dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, uitam eo-
 rum producebant. Dum hæc ita fierent, Rex Iuba cogni-
 tis

tis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium conualescendi, augendarumque eius opum: itaque comparatis equitum magnis, peditumque copijs, subsidio suis egressus è regno ire contendit. P. Sisti-
tius interim, & rex Bogud coniunctis suis copijs, cognito Regis Iubæ egressu, propius eius regnum copias suas admouere. Cirtamque oppidum eius regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt: & præterea duo oppida Getulorum: quibus cum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi uacuum traderent, conditionemque repudiaßent, postea ab eis capti, interfectique sunt omnes. Inde progressi agros, oppidaque uexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe à Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consiliū, satius esse sibi, suoque regno subsidio ire, quam dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiā abduxit, sibi, suisque rebus timens, elephantisque triginta relictis suis finibus, oppidisque suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in Prouincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copijs in Africam uenisse, conscriptis literis circum Prouinciam omnibus ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitateque commemorare cæperunt. Quorum lacrymis, querelisque Cæsar commotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate imita cunctis copijs, auxilijsque coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit, literisque

LIBER

terisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Posthumium conscriptis, & per Catafopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hyemis, uentorumque exercitus sibi quae celerissime transportaretur, Africam Pro- uinciam perire, funditusque euertere à suis inimicis, quod nisi celeriter socijs foret subuentum, praeter ipsam Africa- cam terram nihil, ne tectum quidem, quò se recipere, ab illorum scelere, insidijsque reliquum futurum: atque ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die quam misisset literas, nuntiumque in Siciliam, classem, exercitumque morari diceret, noctes, diesque oculos, men- temque ad mare dispositos, directosque haberet. Nec mi- rum, animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidarique, oppida, castraque dirui, des- serique, principesque ciuitatum, aut interfici, aut in cate- nis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abri- pi. His se miseris, suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites in- terim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocere instituit: duas instruxit acies, unam funditorum contra elephan- tos, quae quasi aduersariorum locum obtineret, & con- tra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret. deinde in ordinem elephantos constituit. Post illos autem acie suam instruxit, ut cum ab aduersarijs lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertis- sent, rursus à sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem, quod aegre, tardeque fiebat. Audere enim elephanti multorum annorum doctrina, usque ue-
tusto

tusto uix edocti, tamen communi periculo in aciem pro
 ducuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisq; ducibus
 administrantur, C. Vegilius Petronius, qui Thapso opa
 pido maritimo præerat, cum animaduertisset naues sin
 gulas cū exercitu Cæsaris incertas locorum, atq; castro
 rum suorum uagari, occasionem nactus, nauim, quã ibi
 habuit actuariam complet militibus, & sagittarijs, eis
 dem scaphas de nauibus adiūgit, ac singulas naues Cæ
 sarianas consecrari cæpit, & cum plures adortus, pul
 sus, fugatusq; inde discessisset, nec tamen desisteret peri
 clitari, forte incidit in nauem, in qua erant duo Titii Hi
 spani adolescentes tribuni legionis. V. quorum patrem
 Cæsar in Senatum legerat, & cum his T. Salienus Cen
 turio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obse
 derat Messanæ, & sediosissima oratione apud eum est
 usus, idemq; & pecuniam, & ornamenta triumphii Cæ
 saris retinenda, & custodienda curauerat, & ob has cau
 sas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorū suo
 rum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque
 Vergilio traderent. Itaq; deducti à Vergilio ad Scipio
 nem, custodibus traditi, & post diem tertium sunt in
 terfecti. Qui cum duceretur ad necē, petisse dicitur ma
 ior Titus à Centurionibus, uti se priorem, quàm fratrem
 interfecerent. Idq; ab eis facile impetrasse, atque ita esse
 interfectos. Turmæ interim equitū, quæ pro uallo in sta
 tionibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie mu
 tuis prælijs inter se pugnare non intermittunt. Nonnun
 quam etiã Germani, Galli; Labieniani cū Cæsaris equi
 tibus fide data inter se colloquebantur. Labienus interē
 cum parte equitatus Lepim oppidum, cui præerat Sa
 ferna

LIBER

serna cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpe reconabat ur, quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus sepius non intermittebat, & cum forte ante portum turma densa astitisset, scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim ferè quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet, despecta patientia Caesaris, exercitusque eius, uniuersis copijs productisque, elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quæ latissime potuit porrecta equitum, peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minuatim, modesteque, sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere. equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, quæ honestissime se intra munitiones reciperent. Alij quoque equitatu edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de uallo perspecularetur,

perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in
 prætório sedens, per speculatores, et nuntios imperabat,
 quæ fieri uolebat. Animaduvertebat enim, quanquam magnis
 essent copijs aduersarij freti, tamē sæpe à se fugatis, pul
 sis, perterritisq; et concessam uitam, & ignota peccata.
 Quibus rebus nunquam tanta suppetret ex ipsorū mer
 tia, conscientiaq; animi, uictoriæ fiducia, ut castra sua
 adoriri auderent. Præterea ipsius nomen, authoritasq;
 magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam.
 Tum egregiæ munitiones castrorū, et ualli, fossarumq;
 altitudo, et extra uallum stili cæci mirabilē in modū con
 siti, uel sine defensoribus aditū aduersarijs prohibebāt.
 Scorpionum, catapultarū, cæterorūq; telorū, quæ ad de
 fendendum solent parari, magnam copiā habebat. Atq;
 hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, et tyro
 ciniū præparauerat, non hostiū ui, & metu cōmotus, sa
 pientem se, timidumq; hostium opinioni præbebat. Neq;
 idcirco copias, quanquam erāt paucae, tyronūq; non edu
 cebat in aciem, quod uictoriæ suorū diffideret, sed refer
 re arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. Turpe
 enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tātisq; exercitibus
 deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs
 aduersariorum suorū ex fuga collectis, se cruentā ade
 ptum existimari uictoriam: itaque constituerat gloriā,
 exultationemq; eorum pati, donec sibi ueteranarū legio
 num pars aliqua in secundo comœtu occurrisset. Scia
 pio interim paulisper (ut ante dixi) in eo loco commora
 tus, ut quasi despexisse Cæsarem uideretur, paulatim re
 ducit suas copias in castra, et cōcione aduocata, de terro
 re suo, desperatiōeq; exercitus Cæsaris uerba facit, et co
 ff hortatus

LIBER

hortatus suos uictoriã propriã se eis breui daturũ pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire: et ꝑ causam munitionũ tyrones in labore de fatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getuliq; diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnũ se cõferre, partim quod ipsi, maioresq; eorũ beneficio C. Marij usi fuisset, Cæsareque eius affinem esse audiebãt, in eius castra per fugere cæteruatim non intermittũt. Quorũ ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta se, suosque defendere, et ne suis inimicis, aduersarijsque dicto audientes essent, mittit. Dũ hæc ad Ruspinã fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera, etiã undiq; ad Cæsare ueniunt, seque paratos quæcunq; imperasset, & libenti animo facturos pollicentur, tantum orare, et ꝑtere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, et sine periculo facere possent, se et frumentũ, & quæcunq; res eis suppetret, cõmunis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioque dato C. Messium ædilitia functũ potestate, Acillã iubet ꝑfisci. Quibus reb; cognitis Cõfidius Lõgus, q; Adrumeti cũ duabus legiõibus, & equitibus. DCC. præerat, celeriter ibi parte præsidij relicta, cũ octo cohortibus Acillã ire contẽdit. Messius celerius itinere cõfecto prior Acillã cũ cohortibus peruenit. Cõfidius interim cũ ad urbẽ cũ copijs accessisset, et animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suore facere, nulla re gesta pro multitudine hominum rursus Adrumetũ se recipit. Deinde paucis post diebus equestrib; copijs à Labieno adductis, rursus Acillitanos castris positos obsidere cæpit. Per id tẽpus C. Sallustius Crispus

Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cesare cum
 classe demonstrauimus, Cercinnā peruenit, cuius aduentus
 C. Decius quaestorius uir, qui ibi cum grādi familiae
 suae praesidio praerat cōmeatui, paruulū nauigium na-
 ctus cōscendit, ac se fugae cōmendat. Sallustius interim
 praetor à Cercinnatibus receptus, magno numero fru-
 menti inuēto, naues onerarias, quarum ibi satis magna
 copia fuit, complet, atque in castra ad Cesarem mittit.
 Allienus interim proconsul è Lilybæo in naues onerari-
 as imponit legiones. XIII. & XIII. & equites Gallos
 DCCC. funditorū, sagittariorūque mille, ac secundū cō-
 meatū in Africā mittit ad Cesarem. quae naues uentum
 secundū naclae, quarto die in portū ad Ruspina, ubi Cae-
 sar castra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita Caesar
 duplici letitia, ac uoluptate uno tempore auctus, frumē-
 to, auxilijsque tandem suis exhilaratis aīo, atque leuata
 solitudine deponit legiōes: eqtesque ex nauibus egres-
 sos, iubet ex lāguore, nauseaque reficere. dimissos in cas-
 tella, munitiōesque dispōit. Quibus rebus Scipio, q̄que
 cū eo essent comites mirari, et reqrere C. Cesarem, q̄ ul-
 tro cōsuesset bellū inferre, ac laceffere praelio, subito cō-
 mutatum nō sine magno cōsilio suspicabātur. Itaque ex
 eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis
 duos, quos arbitrabātur suis rebus amicissimos, magnis
 premijs, pollicitationibusque propositis, pro per fugis
 speculandi gratia in Caesaris castra mittunt, qui simul
 ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine peri-
 culo uerba proloqui. Potestate facta, saepenumero, in-
 quiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clien-
 tes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani,

ff ij qui sunt

LIBER

qui sunt in legiōe quarta, et sexta ad te uoluimus, in tua
 q̄; presidia confugere. sed custodijs equitū Numidarū,
 quo id sine periculo minus faceremus, impediēbamur.
 Nūc data facultate, prospectatoribus missi à Scipione,
 ad te cupidissime uenimus, ut p̄spiceremus, nunqua fossa,
 aut insidiæ elephātis ante castra, portasq̄; ualli factæ
 essent, simulq̄; cōsilia uestra cōtra easdē bestias, cōpara
 tionēq̄; pugne cognosceremus, atq̄; ei renuntiaueremus.
 Qui collaudati à Cesare, stipēdiōq̄; donati, ad reliquos
 p̄fugas deducūtur: quorū orationē celeriter ueritas cō
 probauit. Nāq̄; postero die ex legionibus ijs, quas Getuli
 nominauerūt milites legionarij cōplures à Scipione in
 castra Cesaris per fugerunt. Dū hæc ad Ruspina gerun
 tur, M. Cato, qui Vtice præerat, delectus quotidie liberti
 norū, a frorū, seruorū deniq̄; et cuiusque modi generis
 hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterāt, ha
 bere, atq̄; sub manū Scipionis in castra submittere nō in
 ter mittit. Legati interim ex oppido Tisdre, in quo tritici
 modia millia. CCC. cōportata fuerant, à negociatoribus
 Italicis, aratoribusq̄; ad Cesarē uenere, quantaq̄; copia
 frumenti apud se sit docent, simulq̄; orant, ut sibi præsi
 diū mittat, quo facilius et frumentū, et opie sue cōser
 uentur. Quibus Cesar in præsentia gratias agit, præsi
 diamq̄; breui tēpore se missurū dixit, cohortatusq̄; ad su
 os ciues iubet p̄ficisci. P. Silius interim cū copijs Nu
 midæ fines ingressus, castello in mōtis loco munito loca
 to, in quod Iuba belli gerendi gratia, et frumentum, et
 res cæteras, quæ ad bellū usui solent esse cōportauerat,
 ni expugnando, est potitus. Cesar postquā legiōibus ue
 teranis duabus, equitatu, leuique armatura, copias suas ex
 secundo

secundo comaeatu auxerat, naues sex onerarias statim
 iubet Lilybæum ad reliquum exercitiū transportandum
 proficisci. Ipse. VI. Calendarum Feb. circiter uigilia pri
 ma imperat speculatores, apparitoresq; omneis, ut sibi
 præstō essent. Itaq; omnibus inscijs, neque suspicantibus,
 uigilia. III. iubet omneis legiones ex castris educi, atque
 se conse qui ad oppidū Ruspinā uersus, in quo ipse præ
 sidium habui, & quod primum ad amicitia eius accessit,
 inde paruulā procliuatam digressus, sinistra parte cā
 pi, ppter mare legiones educit. Hic cāpus mirabili pla
 nicie patet nullia passuū. XV. quem iugum ingens à ma
 ri ortū, neq; ita præaltum, uelut theatri efficit speciē. In
 hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae tur
 res, speculæque singulae perueteres erant collocatæ: qua
 rū apud ultimā præsidiū, & statio fuit Scipionis. Postq̄
 Cæsar adiugū, de quo docui, ascendit, atq; in unūqueq;
 collē turres, castellaque facere cœpit, atq; ea minus semi
 hora efficit: Et postquā non ita lōge ab ultimo colle, tur
 rique fuit, quæ pxima fuit castris aduersariorū, in qua
 docui esse præsidiū. Stationemque Numidarum, Cæsar
 paulisper commoratus, perspectaque natura loci, equita
 tu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachi
 umque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, usq;
 ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri.
 Quod postquā Scipio, Labienusque animaduertent,
 equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instru
 cta, à suis munitionibus circiter passus mille progredi
 untur, pedestrem copiam in secunda acie minus passus.
 CCCC. à castris suis constituunt. Cæsar in opere milia
 res adhortari, neque aduersariorum copijs moueri: Iam

LIBER

cum non amplius passuū mille quingentis inter hostium
 aciem, suasque munitiōes esse animaduertisset, intellexit
 setque ad impediendos milites suos, et ab ope depellē-
 dos hostem ppius accedere, necesseque haberet legiones
 à munitiōibus deducere, imperat turmæ Hispanorū, ut
 ad pximū collem pperere accurrerent, presidiumque in-
 de deturbarent, locūque caperent. eodēq; iubet leuis ar-
 maturæ paucos cōsequi subsidio. Qui missi celeriter Nu-
 midas adorti, partim uiuos capiunt, nonnullos eqtes fu-
 gientes cōuulnerauerant, locōque sunt potiti. Postq̄ id
 Labienus animaduertit, quo celerius ijs auxiliū ferret,
 ex acie instructa equatus sui prope totū dextrū cornu
 auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit.
 Quod ubi Cæsar cōspexit, Labienū ab suis copijs lōgius
 abcessisse, equatus sui alā sinistra ad intercludendos ho-
 stes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur uila
 la permagna, quatuor turribus extructa, quæ Labieni
 prospectum impediēbat, ne posset animaduertere ab equa-
 tatu Cæsaris se intercludi. Itaque nō prius uidit turmas
 Iulianas, quàm suos cædi à tergo sentit. Ex qua re subi-
 to in terrorem cōuerso equitatu Numidarū, recta in ca-
 stra fugere cōtendit. Galli, Germanique qui restiterāt,
 ex superiore loco, et post tergū circūuenti, fortiterque re-
 sistentes cōciduntur uniuersi. Quod ubi legiōes Scipio-
 nis, quæ pro castris erant instructæ animaduertenterunt,
 metu, ac terrore obcæcatæ oibus portis in sua castra fu-
 gere cœperūt. Postq̄ Scipione, eiusque copijs cāpo, colli-
 busque exturbatis, atque in castra compulsis, cum rece-
 ptui Cæsar cani iussisset, equatumque omnem intra suas
 munitiōes recepisset, cāpo purgato animaduertit miri-
 fica corpora

fica corpora Galloyū, Germanorūque, qui partim eius
 auctoritatem erāt ex Gallia secuti, partim precio, pōllie
 citatiōibusque adducti, ad eū se cōtulerāt, nōnulli q̄ ex
 Curiois praelio capti, cōseruatiq̄ue pacem gratiā in si-
 de partiēda pręstare uoluerāt. Horū corpora mirifi-
 ca specie, amplitudineque cęsa toto cāpo, ac p̄strata di-
 uerse iacebāt. His rebus gestis postero die Cęsar ex om-
 nibus pręsidijs cohortes deducit, atque omneis suas co-
 pias in cāpo instruxit. Scipio suis male acceptis, occis,
 uulneratisque intra suas cōtinere se munitiones cępit.
 Cęsar instructa acie secūdū infimas iugi radices p̄pius
 munitiones leniter accęsit. iāque minus mille passuū ab
 oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberāt legiōes Iulia-
 nę. cū Scipio ueritus, ne oppidū amitteret, unde aquari
 reliq̄sque rebus subleuari eius exercitus cōsueuerat, edu-
 ctis oībus copijs quadruplici acie instructa, ex instituto
 suo, prima equestri turmatim directa, elephātisque tur-
 ritis interpositis, armatisque suppetias ire contendit.
 Quod ubi Cęsar aī aduertit, arbitratus Scipionē ad di-
 micādū paratū, ad se certo aīo uenire, in eo loco, quem
 paulo ante cōmemorauī autē oppidū cōstitit, suāque aci-
 em mediā eo oppido texit. Dextrū sinistrūque cornu,
 ubi elephāti erāt, in cōspectu patenti aduersariorū cōsti-
 tuit. Cū iā p̄pe solis occasum Cęsar expectauisset, neque
 ex eo loco, quo cōstiterat, Scipionē progredi propi⁹ se
 aī aduertisset, locoque se magis defendere, si res coegis-
 set, quā in cāpo comminus consistere audere, nō est uisa
 ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniā ibi
 pręsidiū grāde Numidarū esse cognouerat. Hosteisque
 mediam aciem suam oppido texisse, sibi que difficile fū-

LIBER

Etu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppu-
 gnare, et in acie in cornu dextrū & sinistrū, ex iūquo
 re loco pugnare, præsertim cum milites a mane diei iei-
 iuni sub armis stetisset defatigati. Itaq; reductis suis co-
 pijs in castra, postero die propius eorum aciem instituit
 exporrigere munitiones. Interim Cōsidius, qui Acillam
 & octo cohortes stipēdiarias Numidis, Getulisq; obside-
 bat, ubi C. Messius, cohortibus præerat, diu, multūmque
 expertus, magnisque operib⁹ sepe admotis, et ijs ab op-
 pidanis incēsis, cū proficeret nihil, subito nūtio de eque-
 stri prælio allato cōmotus, frumento, cuius in castris co-
 piā habuerat incenso, uino, oleo, cæterisque rebus, quæ
 ad uictum parari solēt, corruptis, Acillam, quam obside-
 bat, deseruit, atque itinere per regnum Iubæ factō, copi-
 as cum Scipione partitus, Adrumetū se recipit. Interea
 ex secundo cōmeatu quæ a Sicilia miserat Allicnus, na-
 uis una, in qua fuerat Qu. Cōmius, & L. Ticide eques
 Romanus, ab residua classe, cū errauisset, delataq; esset
 uēto ad Thapsum, a Vergilio scaphis, nauiculisq; actua-
 rijs excepta est, et ad Scipionē deducta. Itē altera nauis
 triremis ex eadē classe errabunda, ac tēpestate ad Egi-
 murum delata, a classe Vari, & M. Octauij est capta, in
 qua milites ueterani cū uno Cēturione, & nonnulli ty-
 rones fuerunt, quos Varus a seruatō sine cōtumelia de-
 ducēdos curauit ad Scipionē. qui, postq̄ ad eū peruen-
 runt, & ante suggestū eius constiterūt, nō uestra inq̄t
 spē uos, certo scio, sed illius scelerati uestri īperatoris
 impulsu, & imperio coactos ciues, & optimū quenque
 ne facit consecrari, quos quoniam fortuna in nostrā de-
 tulit potestatem, si id quod facere debetis, rem publicam
 cum optimo

cum optimo quoq; defenditis, certum est uobis uitam, &
 pecuniam donare: quapropter quid sentiatis proloqui
 mini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro
 suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actumiri, pote-
 statem ijs dicendi fecit. Ex ijs Centurio legionis XIII
 Pro tuo, inquit, summo beneficio Scipio tibi gratias ago,
 Nō enim imperatorē te appello, q; mihi uitam incolumi-
 tatemq; belli iure capto, polliceris, & forsā isto uterer
 beneficio, si nō ei summū scelus adiūgeretur. Egone cō-
 tra Cesarē imperatorē meum, apud quem ordinē duxi,
 eiusq; exercitū, pro cuius dignitate, uictoriaq; amplius
 XXXVI annis depugnaui, aduersus, armatusq; consi-
 stam? Neq; ego istud facturus sum, & te magnopere, ut
 de negotio desistas adhortor. Cōtra cuius enim copias cō-
 tendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas:
 elige ex tuis cohortē unā, quā putas esse firmissimā, &
 cōstitue cōtra me: ego autē ex meis cōmilitonibus, quos
 nunc in tua tenes potestate nō amplius X sumā, tunc ex
 uirtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare de-
 beas. Postquā hęc Centurio præsenti animo aduersus
 opinionē eius est locutus, ira percitus Scipio, atq; animi
 dolore incensus, annuit Centurionibus, quid fieri uellet,
 atque ante pedes Centurionē interfecit: reliquosq; uete-
 ranos à tyronibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos ne-
 fario scelere contaminatos, & cæde ciuiū saginatos. Sic
 extra uallū deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Ty-
 rones autē iubet inter legiones dispartiri, & Commiū
 cum Ticide in conspectū suū prohibet adduci. Qui ex-
 re Cesar cōmotus, eos, quos in stationibus cum lōgis na-
 uibus apud Tapsum custodię causa esse iusserat, ut suis
 onerarijs,

LIBER

onerarijs, longisq; nauibus praesidio essent, ob negligenti-
 am ignominiae causa dimittendos ab exercitu, grauissi-
 mumq; in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus fe-
 re Caesaris exercitui res accidit incredibilis auditu: namq;
 Vergiliarum signo confecto, circiter uigilia secunda noctis,
 nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens.
 Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non more
 superiorum imperatorum, in hybernis exercituum continebat,
 sed in tertio, quartoq; die procedendo, propiusq; hostem
 accedendo, castra communiebat, opereq; faciendo milites
 se circumspectiendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Si-
 cilia exercitum transportauerat, ut praeter ipsum militem, &
 arma, neq; fas, neq; mancipium, neq; ullam rem, quae usu mi-
 liti esse consuevit, in naues imponi patretur. In Africam au-
 tem non modo sibi quidquam non adquisierat, aut para-
 uerant, sed etiam propter annonae caritatem, ante para-
 ta consumpserat. Quibus rebus attenuati, oppido perquam
 pauci sub pellibus ac quiescebant. Reliqui ex uestimentis
 tentoriolis factis, atque arundinibus, corijsq; contextis
 permanebant. Itaque subito imbre, grandineq; consecuta,
 grauari pondere, tenebris, aquaq; omnes subruti, dissi-
 ctiq; nocte intempesta ignibus extinctis, rebusq; ad uictum
 pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim uaga-
 bantur, scutisq; capita contegebant. Eadem nocte V. legio-
 nis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim
 Iuba de equestri praelio Scipionis certior factus, euoca-
 tusq; ab eodem literis, praefecto Sabura cum parte exer-
 citus contra Sittium relicto, ut secum ipse aliquid authoritatis
 haberet, exercitus Scipionis a terrore Caesaris cum
 tribus legionibus, equitibusq; frenatis DCCC, Numidis
sine

sine frenis, peditibusq; eius armaturæ grandi numero,
 elephātisq; XXX egressus è regno ad Scipionē est pro
 fectus. Postquā ad eū peruenit castris regijs seorsum po
 sitis, cum eis copijs, quas cōmemorauī, haud ita longe à
 Scipione cōsedit. Erat in castris Scipionis superiori tem
 pore magnus terror, et expectatione copiarū regiarū,
 exercitus eius magis suspensione animi ante aduentū lu
 bæ cōmouebatur. Postquā uero castra castris cōtulit, de
 spectis eius copijs, omnem terrorē deponit. Ita quā antea
 absens habuerat auctoritatē, eam omnem præsens dimi
 serat. Quo factō, cuius facile fuit illatū Scipioni additū
 animū, fiduciāque regis aduētū. Nam postero die uni
 uersas suas, regisque copias cum elephantis LX produ
 ctas in aciē, quā speciosissime potuit, instruxit, ac pau
 lo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu
 commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam ani
 maduertit Scipioni auxilia ferē, quæ expectasset omnia,
 conuenisse, neq; moram pugnandi ullam fore, per iugū
 summum cum copijs progredi cœpit, & brachia protia
 nus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem ca
 piendo loca excelsa occupare contendit. Aduersarij ma
 gnitudine copiarū cōfisi proximū collem occupauerūt,
 atq; ita longius sibi progrediendi eripuerūt facultatem.
 Eiusdem collis occupādi gratia Labienus consiliū cœpe
 rat, & quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.
 Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine præru
 pta, crebris locis spelūcæ in modū subruptis, quæ erant
 trāseunda Cæsari, ante, quā ad eum collem, quem cape
 re uolebat, perueniretur, ultraq; eam cōuallem oliuetū
 uetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus
 animaduertisset

LIBER

animaduertisset Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius necesse conuallē, oliuetūq; transgredi, eorū locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuiq; armatura consedit, & præterea post montē, collemq; equites in occulto collocauerat, ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, ut re duplici perturbatus Cæsar, eiusq; exercitus, neq; retro regrediundi, neq; ultra præcedēdi ablata facultate, circūuentus cōcideretur. Cæsar equitatu ante præmissō, inscius insidiarū, cum ad eum locum uenisset, abusi, siue obliti præceptorū Labieni, siue ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerētur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis: quos Cæsaris equites consecuti partim inter fecerūt, partim uiuis sunt potiti. deinde protinus collē petere contenderūt, atq; eum decusso Labieni præsidio celeriter occupauerūt. Labienus cum parte equitum uix fugā sibi peperit salutē. Hac re per equites gesta Cæsar legionib; opera distribuit, atq; in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. Deinde ab suis maximis castris per mediū campū ē regione oppidi Vzite, quod inter sua castra, & Scipionis in planicie positū erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulū dextrū, sinistrūq; eius oppidi conuenirent. Is hac ratione opus instruebat, ut cum propius oppidū copias admouisset, oppugnareq; cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circūuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea quo facilius colloquia fieri possent, et si qui per fugere uellent (id, quod antea saepe accidebat magno cum eorū periculo) tum facile, & sine periculo fieret. Voluit etiā experiri,

experiri, cum propius hostē accessisset, haberet ne in ani-
 mo dimicare. accebat etiā ad reliquas causas, quod is lo-
 cus depressus erat, putiq; ibi nōnulli fieri poterāt. aqua
 tione enim lōga, & angusta utebatur. Dum hęc opera,
 quę antedixi fiebāt à legionibus, interim pars aciei ante
 opus instructa sub hoste stabat, equites barbari, leuiq; ar-
 matura, praelijs minutis cōtinuus dimicabāt. Cæsar ab
 eo opere, cum iam sub uesterū copias in castra reduce-
 ret, magno incurso cū omni equitatu, leuiq; armatura,
 Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerūt.
 Equites cæsariani ex ui uniuersæ, subit eq; hostiū multo-
 tudinis pulsī, parūper cesserunt, quę res aliter aduersa
 rijs cecidit. nāq; Cæsar ex medio itinere copijs reductis
 equitibus suis auxiliū tulit. Equites autē aduentu legionū
 animo additō, cōuersis equis in Numidas cupide inseque-
 tes, dispersosq; impetū fecerūt, atq; eos conuulneratos
 usq; in castra regia repulerūt, multosq; ex his inter fece-
 runt. quod ni in noctem praeliū esset coniectum, puluisq;
 uento flatus omniū prospectibus offecisset, Iuba cum La-
 bieno capti in potestate Cæsaris uenissent, equitatusque
 cum leui armatura funditus ad interitionē deletus esset.
 interim incredibiliter ex legionibus quarta, & sexta Sci-
 pionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim
 in quā quisq; poterat regionē peruenire. Itemq; equites
 curiani diffisi Scipioni, eiusq; copijs, cōplures se eodē cō-
 ferebāt. Dum hęc arcū Vzitā ab utrisq; ducibus admi-
 nistrātur, legiones duę, VIII, & X ex Sicilia nauibus
 onerarijs profectę, cum iam nō longe à portu Ruspinae
 abessent, conspicate naues cæsarianas, quę in statione
 apud Thapsum stabāt, ueriti ne in aduersariorū, ut insi-
 diandi

LIBER

diandi gratia ibi commorantium classem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt, ac diu, multumq; iam etati, tandē multis post diebus siti, inopiāque confecti, ad Casarē peruenerūt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiae militaris, ac rapinarū certorū hominum, paruulā modo causulam nactus Caesar, quod Auicenus Tri. mil. X legionis nauē cōmeatu familia sua, atq; iumentis occupauisset, neq; militem unum ab Sicilia sustulisset. postero die de suggestu cōuocatis omniū legionum Tribunis, Centurionibusq;, Maxime uellem, inquit, homines suae petulātia, nimirumque libertatis aliquādo finem fecissent, meaeque lenitatis, modestiae, patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniā ipsi sibi neq; modū, neq; terminū cōstituunt, quo ceteri dissimiliter se gerāt, ego metipse documentum more militari cōstitua C. Auicene, quod in Italia milites populi Ro. cōtra Remp. instigasti, rapinasque per municipia fecisti, quōdque mihi rei que pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuā familiā iumentāque in naues imposuisti, tuāque opera, militibusque tempore necessario respu. caret, ob eas res ignominiae causa ab exercitu meo te remoueo, hodieque ex Africa abesse, et quantū potes, perficisci, iubeo. Itemque te A. Fonteius, qd' Tribunus militū seditiosus, malusq; ciuis fuisti, te ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tyro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu beneficio, nō uirtute cōsecuti, ita uos gesseritis, ut neq; bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis, et magis in seditione, cōcitādisque militibus aduersariorū nostrorū imperatoris, q̄ pudoris, modestiaeque fueritis studiosiores, indignos uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosq; facio, et quantum

tum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos Centurionibus, & ad singulos nō amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Getuli interim per fugam, quos cum literis mādatisque à Cæsare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt, quorū auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, à Rege Iuba desciscūt, celeritēque cuncti arma capiūt, cōtraque regē facere nō dubitāt. Quibus reb⁹ cognitis, Iuba distentius triplici bello, necessitate coactus, de suis copijs, quas cōtra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio cōtra Getulos. Cæsar brachijs perfectis, promotisque eo usque, ut telum ex oppido abijci non posset, castra munit, balistis, scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, cōtraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere nō intermittit, eoque quinq; legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notissimi que conspectum amicorū, propinquorūmq; efflagitabāt, atque inter se colloquebantur. quæ res, quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallēbat. Nanque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitūmq; præfecti, quorū patres, cum Mario ante meruerant, eiusque beneficio agris, finibusque donati post Syllæ uictoriā, sub Hyempsalis regis erāt potestate dati, occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusque suis circiter mille per fugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata. Quod postquam Scipio, qui cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, ferē per id tempus M. Aquinium cum C. Siferna colloquentem uiderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil at-

tinerē.

LIBER

tinere, cum cum aduersarijs colloqui. Cum nihilo minus eius sermonem nuntius ad se referret, diceretque, ut reliqua, quæ uellet, perageret. uiator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret audiente Salserna, uetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, discessit, & dicto audiens fuit Regi. Vsu uenisse hoc ciui Romano miror, & ei, qui à populo Romano honores accepisset, incolumi patria, fortunisq; omnib⁹, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtinuisse nuntio, aut cæsis eiusdē partis ciuibus incolumem reuerti malle. Atq; etiā superbius Iubæ factū nō in M. Aquiniū hominē nouū, parūq; Senatorē, sed in Scipionē hominē illa familia dignitate, honoribusque præstantē. Nam, cum Scipio Sagulo pureo ante Ægis aduentū, uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse nō oportere illum eodem uti uestitu, atque ipse uteretur. Itaque factū est, ut Scipio ad albū sese uestitum transferret, & Iubæ homini superbiſſimo, inertissimoque obtinere. Postero die uniuersas omnium copias de castris omnibus deducit, & superciliū quoddā excelsum nacli nō longe à Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque his instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, cōstituit, sine dubio existimās ultro aduersarios, cum tam magnis copijs, auxilijsque regis essent præditi, præptiusque prosiluiſſēt, ante se cōcurſuros, propiusque se accēſuros, equo circūuectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostiū aucupabatur. Ipse enim à suis munitionib⁹ lōgius nō sine ratione nō procedebat, quod in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus
eius

eius cornu erat oppositū. uerebaturq; ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere cum adorti cōciderent. Præterea hæc quoq; eū causa tardauit, quod erat locus quidā perimpeditus ante aciem Scipiōis, quē suis impedimento ad ultro occurrendū fore existimabat. Nō arbitror esse præmittendum. quemadmodum exercitus utriusq; fuerunt in aciem istructi. Scipio hoc modo aciem direxit. collocabat in fronte suas, et subæ legiones. postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies à legionarijs militibus uideretur. In cornibus autem duplex esse existimabatur. elephātos dextro sinistroque cornu collocauerat, equalibus inter eos interuallis interiectis. Post autem elephātos armaturas leues, Numidasque substituerat auxiliares, equitatum frenatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enī cornu oppido Vxita claudebatur: neq; erat spatium equitatus explicandi: propterea Numidas, leuisq; armaturæ infinitā multitudinem ad dextrā partē suæ aciei opposuerat, ferè interiecto nō minus mille passuū spatio, et ad collis radices magis appulerat, longiusq; ab aduersariorum, suisq; copijs promouebat. Id hoc cōsilio, ut cum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paulo longius eius equitatus circūuectus ex improuiso clauderet multitudinem suam exercitū Cesaris, atq; perturbatū iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipiōis ea die præliādi. Cesaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, et ad dextrū perueniā habuit legionem nonam, septimā in sinistro cornu, trigesimā uigesimā nonam, tertiamdecimā, quartamdecimā, uigesimā

LIBER

octauam, uigesimali sextam in media acie. ipsum autē dex-
 trū cornu secundam aciem fere in earū legionū par-
 te cohortium collocauerat. Præterea ex tyronū paucas
 adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suū cornu
 contulerat, & usq; ad aciei suæ mediā legionem porre-
 xerat, et ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu tri-
 plex. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrū latus mu-
 nitionibus adiuuabatur. Sinistrum autē, equitatus hostiū
 multitudini resistere posset: eodēq; suum oēm contulerat
 equitatum: et quod ei parum confidebat, præsidio his eq-
 uibus legionē quintam præmiserat, leuicq; armaturam
 inter equites interposuerat. Sagittarios uaria, passimq;
 locis certis, maximeq; in cornib⁹ collocauerat. Sic utro-
 runq; exercitus instructi, non plus passuū trecētorū in-
 teriecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nūq;
 quin dimicaretur, à mane usq; ad horam decimam diei
 persisterunt. Iamq; Cæsar, dum exercitum reducere in-
 tra munitiones suas cœpiſet, subito uniuersus equitatus
 ulterior Numidarū, Getulorumq; sine frenis ad dexte-
 rā partē se mouere, propiusq; Cæsar's castra, quæ erāt
 in colle, se conferre cœpit. Frenati autē Labieni eyles in
 loco permanere, legionesq; distinere, cū subito pars eq-
 uatus Cæsar's cum leui armatura contra Getulos inuisſu
 ac temere longius progressi, paludēq; trāsgreſſi, multis
 tudinem hostiū sustinere pauci non potuerunt, leuicq; ar-
 matura deserti, ac pulsi, cōuulneratiq; uno equite amisso
 multis equis saucijs, leuis armaturæ uiginti sex occisis, ad
 suos refugerunt. Quo secūdo equestri prælio factō Scio-
 pio latus in castra nocte copias reduxit. Quod propriū
 gaudium bellantibus fortuna tribuere nō decreuit. Nāq;
 postero

postero die Caesar, cū parte equitatus sui Leptim frumē
 ti gratia misit. In itinere prædatores equites Numidas,
 Getulosq; ex improviso adorti circiter centū partim oc
 ciderunt, partim uiuorū potiti sunt. Caesar interim quo
 tidie legiones in campum deducere, atq; opus facere, ual
 lumq; et fossam per medium cāpum ducere aduersario
 rumq; excursionibus iter officere non intermittit. Scipio
 item munitiones cōtra facere, et in iugo, ne à Cesare ex
 cluderetur, adproperare. Ita duces utriq; et in operibus
 occupati erant, & nihilominus equestribus prælijs inter
 se quotidie dinicabāt. Interim Varus classem, quā antea
 Uticæ hyemis gratia subduxerat, cognito legionis septi
 mæ, et octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit: ibiq;
 Getulis remigibus, epibatisque complet: insidiã diq; gra
 tia progressus, Adrumetum cū quinquagintaquinq; nau
 uibus peruenit. Cuius aduentus inscius Caesar, L. Cispia
 um cum classe. XXVII. nauium ad Thapsum uersus
 in stationem præsidij gratia commeatus sui, mittit.
 Itēque Q. Aquilam cum tredecim nauibus longis A
 drumetum eadem de causa præmittit. Cispius quō erat
 missus, celeriter peruenit. Aquila tempestate iactatus,
 promontorium superare non potuit. Atque angulum
 quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se lon
 gius à prospectu remouit. Reliqua classis in salo ad Le
 ptim egressis remigibus, passimque in littore uaganti
 bus, partim in oppido uictus sui mercandi gratia pro
 gressis, uacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Va
 rus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, uigilia se
 cunda Adrumeto ex cothone egressus, primo mane Le
 ptim in uersa classe uectus, naues onerarias quæ lon
 gius

LIBER

gius a portu in salo stabat, incendit, et pentiresmes duas, uacuas a defensoribus nullo repugnante cepit. Caesar interim celeriter per nuntios in castris, cum opera circuitu ret, certior factus, quae aberat a portu millia passuum. VI. equo admissio, omnis omnibus rebus celeriter peruenit Lepidum, ibique moratus, oēs ut se naues consequerentur, primum ipse nauigium paruū conscendit, in cursu Aquilam multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cepit. Interim Varus celeritate Caesaris, audaciaque motus, cum uniuersa classe conuersis nauibus, Adrumetum uersus fugere contendit. quem Caesar in millibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus. CXXX. in ea naue captis, triremem hostium proximam, quae in repugnando erat comorata, onustam remigum, epibatarumque cepit. Reliquae naues hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in cothonem se uniuersae contulerunt. Caesar eodem uento promontorium superare non potuit, atque in salo in anchoris ea nocte comoratus, prima luce Adrumetum accedit: ibique nauibus onerarijs, quae erant extra cothonem incensis, omnibusque reliquis alijs, aut subductis, aut in cothonem copulatis, paulisper comoratus, si forte uellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea naue captus est P. Vestrius eques Romanus, et P. Ligarius, Afranius, quem Caesar in hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat. Inde ex praelio effugerat, in Africamque ad Varum uenerat. quem ob peritium, perfidiamque Caesar iussit necari. P. Vestrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numerauerat, et quod ipse suam causam

Caesari

Cæsari probauerat, se Nasidij classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi datam transcundi ignouit. Est in Africa cōsuetudo incolarum, ut in agris, et in oībus fere uillis sub terra specus condendi frumenti gratia clām habeant, atq; id propter bella maxime, hostiūque subitum aduentum præparent. Qua de re Cæsar certior p̄ indicem factus, tertia uigilia legiōes duas cum eq̄tatu mittit à castris suis millia passuū decem, atq; inde magno numero frumēti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus à suis castris millia passuum. VII. per iugum, & collem, p̄ quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legiōnū facit: atq; ibi ipse quotidie existimās Cæsarem eadem sepe frumentādi gratia cōmeaturum, cum magno equitatu, leuiq; armatura insidiaturus locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidijs Labieni ex p̄sugis certior factus, paucos dies ibi cōmoratus, dū hostes quotidiano instituto, sepe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta decumana legiones se octo ueteranas cum parte equitatus sequi, atq; equitibus præmissis, neq; opinātes insidiatores subito in conuallibus latentes, leui armatura cōcidit circiter D. reliquos in fugā turpissimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius uim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere nō possent, Cæsar instructas legiones hostium copijs ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit icolumes. Postero die iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim

LIBER

quoniã frumētī inopia premebatur, copias omnes in cas-
 tra cōducit, atq; præsidio Lepti, Ruspinae, Acyllæ reli-
 cto, Cispio, Aquilæq; classe tradita, ut alter Adrumetū, al-
 ter Thapsum mari obsiderēt, ipse castris incensis quar-
 ta noctis uigilia acie instructa, ī pedimētis in sinistra par-
 te collocatis, ex eo loco proficiscitur, et peruenit ad oppi-
 dū Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatū, summa
 q; ui per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in cāpo cas-
 tris unis positis, ipse frumentatum circū uillas cū parte
 exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fi-
 ci numero, pauco tritici, atq; recreato exercitu redijt in
 castra. Scipio interim cognito Cæsaris discessu, cum uni-
 uersis copijs p̄ iugū Cæsare subsequi cœpit. atq; ab eius
 castris millia passuū. VI. lōge trinīs castris dispartitis co-
 pijs consedit. oppidū erat zetta, quod aberat à Scipione
 millia passuū decē, ad eius regionē, & partem castrorū
 collocatū. A Cæsare autem diuersum, ac remotum, quod
 erat ab eolonge millia passuū. XVIII. Huc Scipio legio-
 nes duas frumentandi gratia misit. Quod postq̄ Cæsar
 ex per fugis cognouit, castris ex cāpo in collē, ac tutio-
 ra loca collocatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse quarta
 uigilia egressus præter hostiū castra proficiscitur cum
 copijs, et oppido potitur. Legiōes Scipionis cōperit lon-
 gius in agris frumētari: et cū eo contendere conaretur,
 animaduertit copias hostiū ijs legiōibus occurrere sup-
 petias, quæ res eius īpetū retardauit. Itaq; capto C. Bio-
 tio Regino eq̄te Ro. Scipiōis familiarissimo, qui ei oppi-
 do præerat, et P. Atrio eq̄te Romano de cōuentu uticen-
 si, et camelis. XXII. Regis adductis, præsidio ibi cū Op-
 pio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Cum
 iam hō

iam nō longe a castris Scipionis abesset, quæ eū necesse
 erat prætergredi, Labienus, Afraniusq; cū oī equitatu,
 leuique armatura ex insidijs adorti, agmini eius extre-
 mo se offerūt, atque ex collibus primis existunt. Quod
 postq̄ Cæsar animaduertit equitibus suis hostiū ui opo-
 positus, sarcinas legionarios in aceruum iubet compor-
 tare, atq; celeriter signa hostibus inferre: quod postquā
 captū est fieri, primo impetu legiōis, equitatus & leuis
 armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta
 est de colle. Cū iā Cæsar existimasset hostes pulsos, deter-
 ritosque finē lacessendi facturos, et iter cæptum perge-
 re cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erum-
 punt, atq; eadē ratione, qua ante dixi, in Cæsar's legio-
 narios i petū faciunt Numidæ, leuisq; armaturæ, mira-
 bili uelocitate præditi, qui iter equites pugnabāt, et una
 pariterque cum equitibus acurrere, et refugere cōsue-
 uerāt. Cum hoc sæpius facerent, et Iulianos p̄fici scētes
 insequerētur, & refugerēt stantes, propius non accede-
 rent, et singulari genere pugne uterentur, eosque iacu-
 lis conuulnerare satis esse crederent, Cæsar intellexit
 nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo
 loco ponere, ubi omnino aqua nihil esset, ut exercitus
 eius ieiunus, qui à quarta uigilia usque ad horam deci-
 mam diei nihil gustasset, ac iumenta sibi perirent, cum
 iam ad solis occasum esset, & non totos centum passus in
 horis quatuor esset progressus, equitatu suo propter es-
 quorum interitum extremo agmine remoto, legiones in
 uicē, ad extremum agmen euocabat, ita uim hostiū pla-
 cide, leniterque p̄cedens p̄ legionarium militem cōmo-
 dius sustinebat. Interim equitum Numidarum copie des-

LIBER

xtra, sinistraq; per colles pcurrere, coronaq; in modum
 cingere multitudine sua Caesaris copias, pars agmen ex
 tremū insequi. Caesariani interim non amplius tres, aut
 quatuor milites ueterani, si se conuertissent, & pila uiri
 bus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius
 duorum millium ad unum terga uertebāt, ac rursus ad
 aciem passim conuersis equis se colligebāt, atq; in spatio
 consequebantur, et iacula in legionarios conijciebāt. Ita
 Caesar modo pcedendo, modo resistendo, tardius itinere
 confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in ca
 stris incolumes saucijs. X. factis reduxit. Labienus cir
 citer. CCC. amissis, multis uulneratis, ac defessis instādo
 oibus, ad suos se recepit. Scipio interi legiones pductas
 cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia
 in cōspectu Caesaris collocauerat, reducit in castra. Cae
 sar cōtra eiusmodi hostiū genera, copias suas, non ut im
 perator exercitum ueteranum, uictoremq; maximis re
 bus gestis, sed ut lanista tyrones gladiatores cōdoceface
 ret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum
 obuersi aduersarij, & in catulo spatio resisterent, mo
 do procurrerent, modo recederent, comminareturque
 impetum, ac prope quo loco, et quemadmodum tela mit
 terent, praecipit, mirifice enim hostium leuis armatura
 anxiiū exercitiū nostrū, atq; sollicitū habebat: quia & eq
 tes deterrebat praeliū inire, ppter equorū iteritiū, quod
 eos iaculis iterficiebāt, et legionariū militē defatigabāt
 propter uelocitatē. grauis ei armatura miles, simulatq;
 ab his insectatus constiterat, in eosq; impetū fecerat, illi
 ueloci cursu facile piculū uitabant. Quibus ex rebus Cae
 sar uehementer cōmouebatur: quia quodcunq; praeliū
 quoties

quoties erat commissum equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatu, leuique armatura eorum nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognouerat, et quo nam modo sustinere se posset, ab eorum equitatu, leuique armatura, quae erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam haec causa, quod elephatorum magnitudo, multitudoque militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remedium. Namque elephatos in Italiam transportari iusserat, quo et miles noster, speciemque, et uirtutem bestiae cognosceret, et cui parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatusque, ac loricatedus elephatus cum esset, quae pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conijcerentur. Praeterea ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent, quibus ex rebus largiter erat consecutus. Nam et milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila praepilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra commemoravi, solicitabatur Caesar, tardiorque, et consideratior erat factus, et ex pristina bellandi consuetudine, celeritateque excesserat. Nec mirum, copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, et contra Gallos homines apertos, minimeque insidiosos, qui per uirtutem, non per dolum dimicare consueuerunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia, cognoscerent, quid sequi, quid uitare conueniret. Itaque quo haec celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non uno loco contineret, sed per causam frumentadi
huc,

LIBER

huc, atq; illuc raptaret. Ideo, quod hostium copias ab se
 suoq; uestigio non discessuras existimabat, atq; post diem
 tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxe-
 rat, propter hostiũ astra prætergressus, equo loco inui-
 tat ad dimicandũ. Postq̃ eos abhorrere uidet, reducit sub
 uesterũ legiões in castra. Legati interi ex oppido Vaca,
 quod finitimũ fuit Vzite, cuius Cæsare potitũ esse demõ-
 strauimus, ueniũt, petunt, & obsecrant, ut sibi præfidiũ
 mitteret, se res cõplurcis, quæ utiles bello sint, administra-
 turos. Per id tempus de corũ uoluntate, studioq; erga Cæ-
 sarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regem
 celeriter cum copijs suis ante, q̃ Cæsaris præfidiũ eò per-
 ueniret, ad oppidum accurrisse, atque adueniente multi-
 tudine circumdata eo positum, omnibusq; eius oppidi in-
 colis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendũ,
 delendumq; militibus. Cæsar interim lustrato exercitu,
 ad XII Calendarũ April. postero die productis uniuersis
 copijs processus à suis castris millia passuum V, à Sci-
 pione circiter duum milliũ interiecto spatio in acie con-
 stitit. Postquam satis, diuq; aduersarios à se ad dimican-
 dum inuitatos, supersedere pugne animaduertit, reducit
 copias. postero die castra mouet, atq; iter ad oppidũ Sar-
 suram, ubi Scipio Numidarũ habuerat præfidiũ, frumen-
 tumq; cõportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus
 animaduertit, cum equitatu, leuiq; armatura agmen eius
 extremũ carpere cœpit, atq; ita lixarum, mercatorũq;
 qui plaustis merces portabãt, interceptis sarcinis, addi-
 to animo, propius, audaciusq; accedit ad legiones, quod
 existimabat milites sub onere, ac sub sarcinis defatigatos,
 pugnare nõ posse. quæ res Cæsare nõ se fellerat. nãq; ex-
 peditos

peditos ex singulis legionibus trecentos milites esse iussit. itaque eos in equitatu Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus conuersis equis signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus uulneratis. Milites legionarum ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire ceperunt. Labienus per iugum summum collis, dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram uenit, inspectantibus aduersariis, interfecto praesidio Scipionis, cum suis auxiliu ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi praeserat, atque a multitudine circumuento, interfectoque oppido potitur: atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat, cum grandi praesidio, cohorteque sua gladiatorum. Caesar oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus praefectus circiter millia passuum quatuor, ad aquam fecit castra, atque inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, et potestate Iubae esse consueverant, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio praesidio, legatos ad Caesarem mittunt, rem male gestam docent, petunt, orantque, ut suis fortunis praesto, quod benemeriti essent, auxilium ferret. Caesar eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, et sagittariis, tormentisque, compluribus praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut comaeatu dato, cum signis non potuerant

LIBER

ante trāsire in Africā ad millia quatuor, equites CCCC, funditores, sagittarijꝫ; nulle uno cōmeatu Cæsari occurrerunt. Itaq; tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuū à suis castris, ab Scipionis uero quatuor millibus passuum, longe constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre arciter CCC habere consueuerat. Eo equitatu dextra, sinistraq; directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atq; in iugo inferiore instructis, non longius ferè mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie cōstitit. Postquam diutius in uno loco Scipio cōmorabatur, & tēpus diei in ocio cōsumebatur, Cæsar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionē: leuemq; armaturā, sagittarios, funditoresq; eodem summittit. Quod ubi cæptum est fieri, & equis cōcitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cæpit in lōgitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circūfundere, & nihilo minus fortissime, acerrimeq; pugnare. Quod ubi Cæsar ani maduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constituerat, iubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibꝫ auxilia equestria summittere, saucijsq; ac defatigatis integros, recētioribusq; uiribꝫ equites subministrare. Postquā equites Iuliani CCCC uim hostium, ad quatuor millia numero sustinere non poterāt, & à leui armatura Numidarū uulnerabātur, minuatiq; cædebāt, Cæsar alterā alam mittit, qui satigentibus celeriter occurrerent. Quo factō, sui sublatis uniuersi in hostis impressione

in preſione facta, in fugam aduerſarios dederunt, multis occiſis, compluribus uulneratis, inſecuti per tria milia paſſuum, uſq; in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Caſar in horam decimā cōmoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit omnibus incolumibus. In quo praelio Pacidius grauiſſe pilo per caſſidē caput ictus, compluresque duces, ac fortiſſimus quiſq; inter ſeſceti, uulneratique ſunt. Poſtquā nulla conditione cogere aduerſarios poterat, ut in æquum locum deſcenderent, legionūque periculum facerent, neq; ipſe propius hoſtem caſtra ponere ppter aquæ penuriā ſe poſſe animaduerteret, aduerſarios non eorum uirtute conſidere, ſed aquarū inopia fretos, deſpicere ſe intellexit, pridie Nonarum April. tertia uigilia egreſſus ab Agar XVI milia paſſuū nocte progreſſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cum grādi præſidio præerat, caſtra ponit oppidumque eo die circummunire cœpit, loca que idonea, opportunaq; complura præſidijs occupare, ne hoſtes intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſet. Scipio interim cognitis Caſaris conſilijs, ad neceſſitatem adductus dimicādi, ne per ſummum dedecus fidiffimos ſuis rebus Thapſitanos, & Vergilium amitteret, conſeſtim Caſarem per ſuperiora loca conſecutus milia paſſuū octo à Thapſo binis caſtris conſedit. Erat ſtagnum Salinarum, inter quod, et mare, anguſtiæ quædā nō amplius mille, & quingentos paſſus intererāt, quas Scipio intrare, & Thapſitanis auxilium ferre conabatur, quod futurum Caſarem non ſeſellerat. Nāq; pridie in eo loco caſtello munito, ibique trino præſidio relicto, ipſe cum reliquis copijs lunatis caſtris Thapſum operibus circummuniuit. Scipio interim excluſus

ab incepto

LIBER

ab incepto itinere, supra stagnū postero die, & nocte con-
 fecta, caelo albescente non longe à castris, praesidioque,
 quod supra commemorauimus mille quingētis passibus,
 ad mare uersus cōsedit, & castra munire cœpit. Quod
 postquā Caesari nuntiatū est, milites ab opere deductos,
 castris praesidio Asprenate pro consule cum legionibus
 duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum ci-
 tatiim contendit, classisq; parte ad Thapsum relicta, reli-
 quas naues iubet post hostium tergum, quā maxime
 ad litus appellere, signumq; suum obseruare. quo signo da-
 to, subito clamore facto, ex improviso hostibus auersis in-
 cuterent terrorem, ut perturbati, ac perterriti respicere
 post terga cogerentur. Quò postquā Caesar peruenit, &
 animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris, elephan-
 tisq; dextro, sinistroq; cornu collocatis, & nihilo minus
 partem militum castra non ignauiter munire. Ipse acie
 triplici collocata, legione decima, secundaq; dextro cor-
 nu, octaua, & nona sinistro, oppositis quinq; legionib⁹,
 in quarta acie ante ipsa cornua quinque cohortibus cōtra
 bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in utrisq; cor-
 nibus dispositis, leuiq; armatura inter equites interiecta,
 ipse pedibus circum milites cōkursans, uirtutesq; ueteran-
 norum, praeliāque superiora cōmemorās, blādeq; appel-
 lans, animos corū excitabat. Tyrones autē, qui nunq̄ in
 acie dimicassent hortabatur, ut ueteranorū uirtutē emu-
 larentur, eorūmq; famā, nomen, locūmq; uictoria parta
 caperēt possidere. Itaq; in circūeundo exercitiū, animad-
 uertit hostes circa uallū trepidare, atque ultro, citroque
 pavidos cōkursare, et modo se intra portas recipere, mo-
 do inconstanter, immoderatæque prodire. Cūque idem à
 pluribus

pluribus anima luerti cœptum esset, subito legati, euoca-
 tique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare, uia-
 storiâ sibi propriam a Dijs immortalibus portēdi, du-
 bitate Cæsare, atque corū studio, cupiditatique resistēte,
 sibi que eruptione pugnari nō placere clamitate, et etiâ,
 atque etiâ aciem sustētante, subito dextro cornū iniussu
 Cæsaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo
 facto ab uniuersis cohortibus signa in hostem cœpere in-
 ferri, cum Centuriones pectore aduerso resisterēt, uique
 continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerēt,
 nec quicquam proficerent. Quod postquam Cæsar in-
 tellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo pos-
 se, signo felicitatis dato, equo admisso, in hostem contra
 principes ire contendit. A dextro interim cornu fundito-
 res, sagittarijque cōcitata tela in elephantos frequentes in-
 ieiunt. quo facto, bestię stridore fundarum, lapidumque
 perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes,
 stipatosque proterere, et in portas ualli semifactas ruere
 contendūt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum
 elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt.
 Ita celeriter bestijs circuitis, legiones uallo hostium sunt
 positæ, & paucis acriter repugnantibus interfectis, re-
 liqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confu-
 giunt. Non uidetur esse prætermittendum de uirtute mi-
 litis ueterani quintæ legionis. nam cum in sinistro cor-
 nu elephantus uulnere ictus, & dolore concitatus, in li-
 nam inermem impetum fecisset, cumque sub pede subdi-
 tum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide ere-
 cta, uibratque stridore maximo præmeret, atque enecæ-
 ret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ
 offerret

LIBER

offerret, quem postquã elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atq; in sublime extollit armatũ: qui in eiusmodi periculo cum constãter agendum sibi uideret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cedere quãtum uiribus poterat non destitit: quo dolore adductũ elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erãt presidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurrerent, siue, ut oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atq; ita per mare umbilici sine ingressi, terrã petebãt. Qui a seruitijs, puerisque, qui in castris erãt, lapidib; pilisq; prohibiti terrã attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones cõsequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quã petebant, per fugerunt, ut relictis castris rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius auctoritate, imperioque rem gererent, qui postquã aduertierunt, neminem ibi esse presidio, protinus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quò postquã peruenerũt, ea quoque ab iulianis teneri uident. Desperata salute in quodã colle cõsistunt, atque armis dimissis salutationẽ more militari faciunt, quib; miseris ea res paruò presidio fuit. nanque milites ueterani ira, & dolore incensi, nõ modo ut parcerẽt hosti, nõ poterant adduci, sed etiã ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures, aut uulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus

Questorius,

Quæstorius qui pilo traiectus consulto à milite interijt
 Itam Pöpeius Rufus brachium gladio percussus, nisi ce-
 leriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto
 complures equites Romani, Senatoresque perterriti
 ex prælio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta uicto-
 ria licentiã sibi assumpsissent immoderate peccandi im-
 punitatis propter maximas res gestas ipsi quoque inter-
 fierentur. Itaque omnes Scipionis milites, cū fidem Cæ-
 saris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militi-
 bus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfe-
 cti. Cæsar trinīs castris potitus, occisisq; hostiū decē mil-
 libus, fugatisq; cōpluribus, se recepit; quinquaginta mi-
 litibus amissis, paucis saucijs, in castra. Ac statim exi-
 nere ante oppidū Thapsū cōstitit, elephātosque sexa-
 ginta quatuor, ornatos, armatosque cum turribus, orna-
 mentisque capit, captos ante oppidū instructos constitu-
 it. Id hoc consilio, si posset & Vergilius, quique cum eo
 obsidebantur rei male gestæ suorū indicio à pertinaciā
 deduci. Deinde ipse Vergiliū appellauit, inuitauitque ad
 deditiōem, suãque lenitatem, et clementiam cōmemora-
 uit. quem postq̃ animaduertit responsum sibi non dare,
 ab oppido recessit. Postero die diuina re facta, concione
 aduocata, in conspectu oppidanorū milites collaudat, to-
 tūque exercitum ueteranorū donauit præmijs, ac fortis-
 simo cuique, ac bene merenti p̃ suggestu tribuit. Ac sta-
 tim inde digressus T. Rebillō p̃cōsule cum tribus ad Tha-
 psū legiōibus, et Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi
 Confidius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messala
 Vticā ante præmissō, cum equitatu ipse eodem iter facere
 cōtendit. Eqtes interim Scipiōis, qui ex prælio fugæ
hh rant,

LIBER

rant, cum Vticam uersus iter facerent, perueniunt ad op-
 pidum Paradam. Vbi, cum ab incolis non reciperentur,
 ideo quod fama de uictoria Caesaris præcucurrisset, ui op-
 pido potiti in medio foro lignis coaceruatis, omnibusque
 rebus eorum congestis, ignem subiiciunt, Atque eius oppi-
 di incolas cuiusque generis, ætatisque, uiuos, cōstrictosque in
 flammā coniiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio.
 Deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tem-
 pore M. Cato, quod Vticensibus propter beneficiū legis Lu-
 liæ parū in suis partibus præsidij esse existimauerat, ple-
 bem inermem oppido eiecerat, & ante portam belli causa
 sa, castris, fossaque paruula duntaxat munierat, ibique cus-
 todij circūdati habitare coegerat. Senatū autem op-
 pidi custodia tenebat. Eorum castra Leuites adorti ex-
 pugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Caesaris fauise
 se sciebant, ut eis interfectis, eorum pernicie dolorem su-
 um ulciscerentur. Vticenses animo addito ex Caesaris ui-
 ctoria, lapidibus, fistibusque equites repulerunt. Itaque
 postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in op-
 pidum coniecerunt, atque ibi multos Vticenses interfecer-
 runt, domosque eorum expugnauerunt, ac diripuerunt.
 quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut se-
 cum oppidum defenderent, et eade, rapinisque desisteret,
 & quid sibi uellent, sciret, sedandæ eorum importunita-
 tis gratia, singulis. C. diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac
 de sua pecunia largitus est. unaque cum ijs ab Vtica pro-
 ficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures inter-
 rim ex fuga Vticam perueniunt. quos omneis Cato con-
 uocatos, una cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bel-
 lam faciendum contulerant, hortatur, ut seruitia manus
 mitterent,

mitterent, oppidumque defenderent, quorum cum partem assentire, partem animum, mentemque perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit; nauesq; ijs attribuit, ut in quas quisque partis uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum ibi pro quaestore fuerat, commendatis, & sine suspitione, uultu, atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se traiecit, qui, dum anima nondum expirata concidisset, impetu facto in cubiculum ex suspitione, medicus, familiaresque continere, atque uulnus obligare cepissent, ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit, atque animo praesenti se interemit. quem Vticenses, quanquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Vticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura afficiunt, quo interfecto, L. Caesar, ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portae aperirentur, se in Caesaris clementia magnam spem habere. itaque portis patefactis, Utica egressus Caesari Imperatori obuiam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias ponit. Caesar interim a Thapsis progressus, Vscetam peruenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum, cum paruo praesidio habuerat. hoc adueniens positus. deinde Adrumetum pertuenit. quod cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata,

hh ij Qu. Ligna

LIBER

Qu. Ligurio C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, uitã cõ
 cessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Luncio Regu
 lo ibi cũ legione relicto, Vticã ire contendit: cui in itinere
 re fit obuius L. Cæsar, subitoque se ad genua proiecit, ui
 tamque sibi, nec amplius quicquam deprecatur: cui Cæ
 sar facile, et pro sua natura, et instituto concessit. Item
 Cecine, Ceteio, P. Atrio, L. Cællæ patri, et filio, M. Epio
 M. Aquinio Catonis filio, Damasippique liberis, ex sua
 cõsuetudine tribuit: circiterque noctem luminibus accen
 sis Vticam peruenit, atq; extra oppidum ea nocte mãsit
 Postero die mane oppidum introijt, concioneque aduo
 cata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorũ stu
 dio erga se agit, ciues autem Romanos negociatores, et
 eos, qui inter. CCC. pecunias cõtulerãt, Varo, & Scipio
 ni, multis uerbis accusatos, & de eorũ sceleribus lögiori
 habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent,
 edicit, se eis duntaxat uitam concessurum, bona quidem
 eorum se uẽditurum, ita tamen, ut qui eorũ bona sua re
 demisset, se bonorũ uenditionem indicturũ, & pecuniã,
 multã nomine relaturũ, ut incolumitatem retinere pos
 sent. quibus metu exãguibus, de uitaque ex suo pmerito
 desperãtib; subito oblata salute, libentes, cupidique cõ
 ditionẽ acceperunt: petieruntque a Cæsare, ut uniuersis
 trecentis uno noie pecuniã imperaret. Itaque bis mille se
 stertiũ his imposito, ut per triennũ sex pensioibus popu
 lo Ro. soluerent, nullo eorũ recusante, ac se eodem die de
 mũnatos prædicãtes, læti gratias agunt Cæsari. Rex in
 terim Iuba, ut ex prælio fugerat, una cum Petreio inter
 diu in uillis latitando, tandem nocturnis itineribus con
 fectis in regnum peruenit: atque ad oppidũ zamam, ubi
 ipse domiciõ

ipse domicilium, cōiuges, liberosque habebat, quò ex cū
 eto regno omnem pecuniam, carissimasque res cōporta
 uerat, quòdque inito bello operibus maximis munierat,
 accedit. quem antea oppidani rumore exoptato de Cæsare
 ris uictoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt,
 quod bello contra populum Romanum suscepto in oppi
 do Zama lignis cōgestis, maximam in medio foro pyrā
 construxerat, ut si forte bello foret superatus omnibus
 rebus eò coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis
 eodemque proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse in
 super interficeret, atque una cum liberis, coniugibus, ci
 uibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquā Iuba
 ante portas diu, multumque primo minis, pro imperio
 egisset cum zamenis, deinde, cum se parum proficere
 itellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos de
 os penates admitterent, ubi eos in sentētia perstare ani
 maduertit, nec minus nec precibus suis moueri, quo ma
 gis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi cōiuges, libe
 rosque redderent, ut secum eos asportaret. postquā sibi ni
 hil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit,
 nulla re ab his impetrata, ab Zama discedit, atque ad uil
 lam suā cū M. Petreio, paucisque equitibus se confert.
 Zamenes intermū legatos de his rebus ad Cæsarem Utis
 cā mittūt, petuntque ab eo, uti ante, quā Rex manum colli
 geret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret, se ta
 men paratos esse, sibi quoad uita suppeteret, oppidū, se
 que ei reseruare. legatos collaudatos Cæsar domum iu
 bet antecedere, ac suum aduentum prænūtiare. ipse po
 stero die Utica egressus cum equitatu ire in regnum cō
 tendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complu

LIBER

res ad Cæsarem ueniunt, orantq; , ut sibi ignoscat. quibus supplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaq; , propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem, ab eoq; sunt metu, periculoque liberati. Dū hæc utrobiq; geruntur, Cōsidius, qui Tisdra cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cæde suorū, Domitijque, et legionum aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atq; in regnum fugere contendit. quem Getuli sui comites in itinere præda cupidī cōcidunt, seque in quascunque potuere partibus conferunt. C. interim Vergilius, postq; terra, marique clausus, se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsi manus intulisse, regē uagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburā. eiusq; copias ab Satio esse deletas, Uticæ Cæsarem sine mora receptum. De tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodescent, à Caninio procōsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque, et sua omnia, & oppidum proconsuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uideretur ferro inter se depugnant, atq; firmior imbecilliorē Iuba Petreium facile ferro consumpsit. deinceps sibi cū conaretur gladio traicere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, ut se interficeret, idque obtinuit. P. interim Satius pulso exercitu, Saburæ præfecti Iubæ, ipsoque interfecto, cū iter cū paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustū, Afraniūque,

umque, qui eam manum habebat, qua Vticam diripuerat, iter
 que in Hispaniam tunc debant, et erat numero circiter. MD.
 itaque celeriter nocturno tempore in sedibus dispositis, eos
 prima luce adortus, praeter paucos equites, qui ex pri-
 mo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in des-
 ditionem accipit: Afranium, et Faustum uiuos capit cum con-
 iuge, et liberis paucis post diebus, dissensione in exercitu
 orta, Faustus, et Afranius interficiuntur. Pompeius cum Fau-
 sti liberis Caesar incolumitatem, suaque omnia concessit.
 Scipio interim cum Damasippo, et Torquato, et Plecto-
 rio Rustiano, nauibus longis diu, multumque iactati, cum
 Hispaniam peterent, ad Hypponem regium deferuntur,
 ubi classis P. Sertii per id tempus erat. A qua pauciora ab
 amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. Ibi quoque Sci-
 pio cum iis, quos paulo ante nominavi intecit. Caesar ite-
 rum Zamae auctione regia facta, bonisque eorum uenditis
 qui ciues Romani contra populum Romanum arma tuler-
 rant, praemijsque Zamensibus, qui de rege excludendo con-
 siliu caperant, tributis, uectigalibusque regijs irrogatis
 ex regnoque Prouincia facta, atque ibi Crispo Sallustio
 populi Romani proconsule, cum imperio relicto, ipse Zama
 egressus Vticam se receperit. Ibi bonis uenditis eorum,
 qui sub Iuba, Petreioque ordines duxerant. item Thapsi-
 tanis HS uiginti millia, conuentui eorum HS triginta mil-
 lia, Adrumetanis HS triginta millia, conuentui eorum HS
 quinquaginta millia, multa nomine imponit. Ciuitates,
 bonaque eorum, ab omni iniuria, rapinisque defendit. Le-
 ptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona dirip-
 uerat, et ad Senatum questi per legatos, atque, arbi-
 tris a Senatu datis, sua receperant, triginta ceteris mil-
 libus

LIBER

libus pōderis olei in annos singulos multat. Ideo qđ ini-
 tio per diſſenſionē prīcipū, ſocietatē cū Iuba inierāt, eū
 q; armis, militibus, pecunia iuuerāt. Tiſdritanos, ppter
 hūilitatē ciuitatis, certo nūero frumenti multat. His reb⁹
 geſtis Idibus Iuniij, Vticā claſſem cōſcēdit, et poſt diē ter-
 tiū Caraleis in Sardinā puenit. Ibi Sulcitanos, qđ Naſi
 diū, eiꝯq; claſſem receperāt, copijsq; iuuerāt, HS centū
 millibus multat, et pro decumis, octauas pendere iubet,
 bonaq; paucorū uendit, et ante diē. III. Calendarū Quī-
 tilis naues cōſcendit. Et à Caralibus ſecundū terrā pro-
 uectus, duo de trigeſimo die, eo quod tēpeſtatibus in por-
 tubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

A. HIRTII, AVT OPII COMMEN-
 TARIORVM DE BELLO
 HISPANIENSI LI-
 BER SEXTVS.

HARNACE SV-
 perato, Africa recepta
 qui ex his praelijs cum
 adolescente Cn. Pōpicio
 profugiſſent, cū ſ ulte-
 rioris Hiſpaniæ potit⁹
 eſſet, dum Ceſar mune-
 ribus dādis in Italia de-
 tinetur, quo ſacili⁹ præ-
 ſidia contra compara-

ret Pompeius, in fidem uniuſcuiꝯq; ciuitatis confugere
 cœpit. Ita partim precibus, partim ui, bene magna com-
 parata

parata manu Prouinciam uastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas claudebant, ex quibus, si qua oppida uiceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pōpeio meritis ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinē aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato, ex eius pecuniā latronū largitio fieret. ita paucis cōmodis hoste hortato, maiores augebātur copiæ. Ideoq; crebris nuntijs in Italiā missis, ciuitates cōtrariæ Pompeio auxilia sibi deposulabāt. C. Cæsar dictator tertio, designatus quarto, multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendū in Hispaniam conuenisset, legati cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obuiam ueniunt, à quibus nuntiabatur nocturno tēpore oppidum Cordubā capi posse, quod nec opinātib; aduersarijs eius, Prouincia potitus esset. Simulq; quod tabellarij à Cn. Pōpeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorē Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent: multa præterea uerisimilia proponebant. quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat Q. Pædium, & Q. Fabium Maximū de suo aduentu facit certiores, ut, quem sibi equitatū ex Prouincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquauit, atq; ut ipse uoluit, equitatū sibi præsidio habuit. erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod eius Prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pōpeius adolescens Vllam oppidū oppugnabat, & ferè iam aliquot mēsis ibi detinebatur. quo ex oppido cognito Cæsaris aduentu, legati clam præsidia Cn. Pōpeij Cæsarē cum adissent, petere cœperunt,

LIBER

ceperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciebat, sex cohortes secunda vigilia iubet proficisci, parique equites numero, quibus praesentit hominem eius Provinciae notum, et non parum scientem L. Iunium Pattecum. qui, cum ad Cn. Pompeij praesidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa, vehementique vento affligeretur: quae uti tempestatibus, ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset: cuius incommodum summam utilitatem ipsis praebat. Ita cum ad eum venerat, iubet binos equites incedere, et recta per adversariorum praesidia ad oppidum contendere, medysque ex praesidijs, cum quaereretur, qui essent, unus ex nostris respondit, ut si leat verbum facere, nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiatur: et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam prestare: partim illo responso deterrebatur: cum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, et pedites, equitesque clamore facto, dispositis ibi partim, qui remanserunt, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in ijs castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad ullam praesidio, Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: exque itinere loricatoros viros fortes cum equitatu ante praemisit, qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum existit, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, et magnam praelium fecerunt,

sic,

sic, ut ex infinita hominū multitudine patuci in oppidum
 se recipere. Hoc timore adductus Scx. Pōpeius, literas
 fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius
 Cæsar Cordubā caperet, q̄ ipse illò uenisset. ita Cn. Pom-
 peius Vlla propè capta, literis fratris excitus, cum co-
 pijs ad Cordubā iter facere cæpit. Cæsar, cum ad flumē
 Bætīm uenisset, neq; propter altitudinem fluminis transi-
 re posset, lapidibus Corbes plenos demisit, ita insuper pō-
 te factō, copias ad castra tripartitō traduxit. Tenebāt ad
 uersus oppidum ē regione pontis trabes, ut supra scri-
 psimus, bipartitō. Huc cum Pompeius cum suis copijs ue-
 nisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eū
 ab oppido, cōmeatuq; excluderet, brachiū ad pontē du-
 cere cæpit. Pari idem cōditione Pōpeius. Hic inter duces
 duos sit cōtentio, uter prius pontē occuparet, ex qua con-
 tentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi,
 modo illi superiores discederent. Quæ res, cum ad maio-
 rem contentionem uenisset, ab utrisque cōminus pugna
 iniqua dum cupidius locum student tenere, propter pon-
 tem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquan-
 tes coangustati præcipitabātur. Hic alteri alteris non so-
 lum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis
 exequabant. Ita diebus cōpluribus cupiebat Cæsar si qua
 conditione posset, aduersarios in æquum locum deduce-
 re, & primo quoq; tempore de bello decernere. cum ani-
 maduerteret aduersarios minime uelle, quos ideo à uia
 retraxerat, ut in æquum deduceret, copijs flumen tradu-
 ctis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum eius
 præsiidiū Ateguā proficiscitur. Id cum Pompeius ex per-
 fugis rescisset, ea die per uiarum angustias, carra come-
 plura,

LIBER

plura, multosq; lanistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, brachia circūducere cepit. cui rei Pōpcio cum nūntius esset allatus, eo die p̄ficiscitur, cuius in aduentū p̄sidiy causa, Cæsar cōplura castella occupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copię in statione, & in excubitu castris p̄sidio esse possent. Hic in aduentu Pōpeij incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaq; in illa obsuratione cum aliquot cohortibus, & equitū turmis circuncludūt Cæsar equites, & concidūt, sic, ut uix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pōpeius, & trans flumen Salsum per cōualles castra inter duo oppida Ateguam, & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisq; quę ad oppidū oppugnandū opus fuerūt, aggerem, uineasq; agere instituit. Hęc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quę planicie diuiduntur Salso flumine proxime tamen Ateguā, ut ad flumen sint circiter passus duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorunq; oppidorū, neq; suis ausus est subsidio uenire. Aquilas habuit, & signa tredecim legionū. Sed ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duę fuerunt uernacule, quę à Trebonio transfugerāt: & una facta ex colonis, quę fuerūt in his regionibus. quarta fuit afraniāna ex Africa, quam secū adduxerat. Reliquę ex fugitiuis auxiliares consistebāt. Nam de leui armatura, & equitatu, longe & uirtute, & numero nostri erāt superiores. Accedebat hac, ut lōgius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam serē totius
ulterioris

ulterioris Hispaniæ regio propter terræ sæcunditatem
 inopem, difficilemque; habet oppugnationem, & non minus
 copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum cre-
 bras excursions omnia loca, quæ sunt ab oppidis remo-
 ta, turribus et munitionibus retinentur, sicut in Africa,
 rudere, non tegulis teguntur: simulque; in his habent specu-
 las, & propter altitudinem longe, lateque; prospiciunt. Item
 oppidorum magna pars eius Prouinciæ motibus serè mu-
 nita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul
 aditus, ascensusque; habeat. difficiles. Ita ab oppugnationi-
 bus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniæ non fa-
 cile ab hostibus capiantur. quod in hoc contigit bello.
 Nam ubi inter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida supra
 sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in con-
 spectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia pas-
 suum quatuor grumus est excellens natura, qui, appella-
 tur Castra posthumiana. ibi presidij causa castellum Cæ-
 sar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur,
 loci natura, & quod remotum erat à castris Cæsaris, ani-
 maduertebat loci difficultatem, & quod flumine Salso in-
 tercludebatur, non esse permissurum Cæsarem, ut in tanta loci
 difficultate ad subsidium committendum se mitteret: ista fretus
 opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cœ-
 pit, ut laborantibus succurreret. Nostri cum appropinqua-
 sent, clamore repentino, telorumque; multitudine iactus face-
 re cœperunt, uti magnam partem hominum uulneribus affice-
 rent. quo peracto, cum ex castello repugnare cœpissent,
 & maioribus castris Cæsari nuntius esset allatus, cum tri-
 bus legionibus est profectus. Et cum ad eos appropin-
 quasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures
 capti,

LIBER

capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt: quorum scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. Is signa Saguntinorum retulit quinq; quæ ab oppidanis cepit. Suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsare uenissent, ea nocte Pōpeius castra incēdit, et ad Cordubā uersus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cū equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmē aduersariorū insequitur, à uernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubā uersus profecuti sunt eos, qui cōmeatus ad castra Pōpeij ex oppido portabāt, ex ijs capti quinquaginta cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodē die Qu. Martius Tr. mil. qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit, & noctis tertiæ uigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemq; multum miserūt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. hoc præterito tēpore, C. Fundanius eques Romanus ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse. cum uenirent cogniti sunt à militibus, qui antea cum Babilio, & Pædio fuerant, & a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & a militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui a Corduba ad Pompeiū missi erāt, perperamq; ad castra nostra peruenerant, præcisissimè manibus missi sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum, telorumq; multitudinē iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresq; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem

ptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri dissentirent, acriterque pugnare ceperunt. Quorum uis repressa a nostris, & si oppidani superiore loco defendebantur, quin quaginta, cum eruptionem facere cepissent, tamen uirtute militum nostrorum, qui, & si inferiore loco praebebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis uulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cepit ad flumen Salsum facere, & cum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiectione, & occisi tres. Eo die A. Valgus Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta, quo die ad oppidum capiendum acciderent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli dum sine periculo murum ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere ceperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent conseruati, missos fecere loricatoros. quique praesidij causa praepositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Caesar se condiciones dare, non accipere consueuisse. qui cum in oppidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emissio, pugnare pro muro toto ceperunt. Propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata pugnatum est aliquandiu uehementissime. Simulque balista missa a nostris

LIBER

turrem deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti sunt: & puer, qui balistā solitus erat obseruare. Eo præterito tēpore, Pompeius trans flumen Salsum castellū cōstituit, neq; a nostris prohibitus, falsaq; illa opinione gloriatus est, quod propē in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadē cōsuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerāt, aliquot turmæ cum leui armatura impetu factō, loco sunt deiectæ, & propter paucitatē nostrorum equitū, simulq; leui armatura inter turmas aduersariorū, protritæ. Hoc in conspectu utrorunq; castrorū gerebatur, & maiore Pompeiani exultabāt gloria, longius quod nostris cedētibus prosequi cœpissent, qui cum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili uirtute clamore factō aduersati sunt præliū facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælij cōsuetudo, cum eques ad dimicandū dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquā par habetur, id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnā equitibus nostris nec opinātibus uenissent, idq; in prælio animaduersum esset, complures equites descenderūt. Ita exiguo tēpore eques pedestre, pedes equestre præliū facere cœpit, usq; eo ut eadem proxime a uallo fecerint. In quo prælio aduersariorū ceciderunt centū uigintitres, cōpluresq; armis exuti, multi uulnerib; affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt tres, saucij XII pedites, & equites quinq;. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro micro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multitudinē telorū, ignemq; nostris defendentibus inieciissent, nefandum, crudelißimumq; facinus sunt aggressi

aggressi: in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erat, iugulare, & de muro præcipientes mittere cæperunt sicut apud Barbaros, quod post hoim memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore a Põpeianis clã ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggere-remq; incenderent, et tertia uigilia eruptionem facerët. Ita igne, telorumque multitudine iacta, cum bene magnã partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione, & in cõspectu Põpeij castrorũ fuerat, aperuerunt, copiãq; totã eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris hybernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas. Præterea argentum, & uestimenta, ut dum nostri in præda detinerentur, illi eade facta ad præsidia Pompeij se reciperent. Nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamẽ uirtute facti repulsos, multisq; uulneribus affectos, oppidorepreberunt, prædaq; & armis eorum sunt potiti, uiuosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore trãsfuga nuntiauit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamaſse facinus nefandum, & scelus fecisse. Nã eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent: eosque hospitium scelere contaminasse. multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem nõ fecisse. Ita postero die Tullius legatus cũ Catone Lusitano uenit, et apud Cæsarem uerba facit. Vt nam quidem Diij immortales fecissent, ut tuus potius mi-

les, quam Cn. Pompeij factus essem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate praestarem. cuius sunt & laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues Romani indigentes praesidij, & propter patriae luctuosam perniciem dedimur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam obtinuimus uictoriam qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisque operibus gladiatorum ictus, telorumque missus expectantes, uicti & deserti à Pompeio tua uirtute superati, salutem à tua clemētia deposcimus: petimusque, ut qualem te gentibus praestitisti, similem in ciuium deditioe praestes. Remissis legatis, cum ad portam uenisset Tiberius Tullius, cum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehēdit. Quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulque pugionem eduxisset, manum eius incidit, ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore signifer de legione prima trans fugit, et nūtiavit quo die equestre praeliū factū esset, suo signo perisse homines trigintaquinq; neque licere castris Cn. Pompeij nuntiari, neque dici perisse quemquam. Seruus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset, uxoremque, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clam à Caesaris praesidijs in Pompeij castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita literis acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptā solebāt. Insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset. quoni-

am oppido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducere, ad mare uersum. Vnum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum literas Cæsar oppidanis obiecit, & qui uitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere, Id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo, quis incenderet. Ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrem nostram, ut superiorem incenderunt. idcirco quod uentum oppidani secundum habuerunt. In sequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transiit, dixitque se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum. L. Minutius Cæsari. Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorū legati, qui antea exierant Cæsarem adierunt, si sibi uitam concederet, sese in sequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit se

LIBER

Cesarem esse, fidemque præstaturum. ita ante diem XI.
 Calēdarum Martij oppido positus, imperator est appel-
 latus. Et Pompeius ex per fugis, cum deditioem oppidi
 factam esse scisset, castra mouit Vcubim uersus, sed circū
 ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere
 cœpit. Cæsar mouit, & propius castra castris contulit.
 Eodem tempore mane loricatorum unus ex legione uerna-
 cula ad nos transfugit, et nuntiauit Pompeium oppida-
 nos Vcubenses conuocasse, eisque imperauisse, ut diligē-
 tia adhibita perquirerent, qui essent suarum partiū, itē
 que aduersariorum uictoriæ fautores. Hoc præterito tē-
 pore, in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus
 in cuniculo, quem supra demonstrauimus, dominum iun-
 gula se, is uiuus est combustus, eodemque tempore Cen-
 turiones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex le-
 gione uernacula, & equites nostri cum aduersariorum
 equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt le-
 ui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui tres,
 et unus ex legione uernacula. Serui sunt in crucē subla-
 ti, militi ceruices abscisse. Postero die equites, cū leui ar-
 matura ex aduersariorum castris ad nos transfugerūt.
 Et eo tempore circiter undecim equites ad aquatores no-
 stros excucurrerunt, nōnullos interfecerunt, item alios
 uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo.
 Insequenti die Pōpeius securi percussit hoīes septuagin-
 taquatuar, qui dicebātur esse fautores Cæsaris uictoriæ,
 reliquos in oppidū iussit deduci, ex quibus effugerūt cen-
 tum uiginti, et ad Cæsarem uenerunt. Hoc præterito tem-
 pore, qui in oppido Ategua Bursauolenses capti sunt, le-
 gati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauo-
 lensibus

lensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio cum
 uiderent hospites iugulari. Præterea multa scelera ab ijs
 fieri, qui præsidij causa ab his reciperentur. qui, cum ad
 oppidum uenissent, nostri, qui fuissent equites Romani,
 & senatores nō sunt ausi introire in oppidum, præter
 qui eius ciuitatis fuissent. quorū responsis ultro, citroq;
 acceptis, & redditis, cū ad nostros se reciperent, qui ex
 tra oppidū fuissent, illi de præsidio insecuti, ex auersioe
 legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæ
 sari rem gestam detulerunt, et speculatores ad oppidum
 Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent lega
 torum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulif
 sent, ab oppidanis cōcursu facto, cum, qui legatos iugu
 lasset, lapidare, & ei manus intentare cæperunt, illius
 opera se periisse. Ita uix periculo liberatus, petijt ab oppi
 danis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci, illi se
 satisfacturum. Potestate data, cum inde esset profectus,
 præsidio cōparato, cum bene magnam manum fecisset,
 & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset re
 ceptus, iugulationem magnam facit. principibus, qui sibi
 cōtrarij fuissent interfectis, oppidum in suam potesta
 tem recipit. Hoc præterito tempore, serui transfuge nū
 tiauerunt oppidanorum bona uendere, ne cui extra ual
 lum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, quod ex quo
 die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos cō
 plures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spē ui
 ctoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris trās fuge
 rit, in leuem armaturā conijci, cumque non amplius sex
 decim accipere. Insequēti tempore Cæsar castris castra
 contulit, et brachiū ad flumen Salsum ducere cæpit. Hic

LIBER

dam in opere nostri distentissent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. Nec detinentibus nostris multis telis iniectis, cōplures vulneribus affecerunt. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. Ita que præter consuetudinem, cū a nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta flumen transgredi duo restituerunt aciem, acriterq; eximia uirtute plures, cum agerent ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cum his cōpar præliū facere cœpisset, & cū undiq; se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis uiri casu passim audito, cum cōplures aduersariorum cōcursum facerent, eq̄tes nostri transgressi interiore loco aduersarios ad uallū agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum studēt eadē facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi. quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. Nam & munitione præsidij ita eo angustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. Ex utroq; genere pugne cōplures sunt vulneribus affecti, in queis etiā Clodius Aquilius. Inter quos ita cōmūnus est pugnātū, ut ex nostris præter duos Centuriones sit nemo desideratus, gloria se effertentes. Postero die ab Soricaria utraq; conuenere copiae. Nostri brachia ducere cœperunt. Pōpeius cum animaduerneret castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi nulla passuum quinque distat, hæc res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet: neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulū capiebat, usque eō, ut necessario cogeret iniquum locum subire. Quo factō, cum utrorumque copiae tumulū excellentem

excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, acieq; planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat præliū. undique autem cedētibus aduersarijs, nostri magna in cæde uersabantur. quibus mons, non uirtus salati fuit. & subito tunc, nisi aduerserasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uigintiquatuor, ex legionarijs centum triginta octo, præterquam quorum arma, & spolia sunt alata. Ita pridie duorum Centurionum internitio hac aduersariorum pœna est litata. In sequenti die pari cōsuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco equo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitū copiæ concursus facere cœperūt. Simulque uociferantibus legionarijs, cum locū efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi, & planicie in æquo loco cōstitērūt. illi tamen proculdubio ad congregiendum in eum locū non sunt ausi descendere, præter unum Antistiū Turpionem, qui fidens uiribus ex aduersarijs sibi parem esse se neminem cogitare cœpit. hic (ut fertur) Achilles, Memnoni sq; congressus. Q. Pompeius niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congregiendum progressus est: quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores, principesq; dubia erat posita uictoria, ut prope uideretur finem bellandi diuorum dirimere pugna. Ita auidi, cupidiq; suarum quisque partium, expertorum uirorum, fautorumq; uoluntas habebatur.

LIBER

batur. Quorum uirtute alacri ad dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus celatum, quorū pugna esset prope pfecto dirempta, nisi propter equitū concessum, ut supra demonstrauimus, leui armatura præsidij causa non longe ab opere castrorū constitissent, ut nostros eqtes in receptu, dū ad castra redeunt aduersarij cupidius sunt insecuti. uniuersi clamore factō impetū dederunt. Ita metu perterriti, cū in fuga essent, multis amissis in castra se recipiūt. Cesar ob uirtutem turme cassianæ donauit millia XIII. & præfecto torques aureos. II. & leui armaturæ millia. X. hoc die A. Bebius, & C. Flauius, & A. Trebellius equites romani hastenses argento ppe tecti equites ad Cesarē trās fugierunt: qui nuntiauerūt equites Romanos cōiurasse oēs, q̄ in castris Pōpeij essent, ut trāsitionē facerent, serui indicio oēs in custodiā esse cōiectos e quibus occasione capta, se trās fugisse. Itē hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonē Cn. Pōpeius. s. u. g. e. u. etsi, prout nostra felicitas ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamē, si æquo loco sui potestati facerent, celerius, quā uestra opinio est, bellū cōfecissem. Sed exercitū tyronū non audent in cāpū deducere, nostrisq; adhuc freti præsidij bellū ducūt. Nā singulas ciuitates circumsident, inde sibi cōmeatus capiūt. Quare et ciuitates nostrarū partiū cōseruabo. & bellū primo quoq; tēpore conficiā, cohortes animo habeo ad uos mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendent. Insequenti tempore cū nostri temere in opere distenti essent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. serui trās fugerunt,

rant, qui nuntiauerunt ad ter. nonarum martij prælium
 affore ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore me-
 tum esse magnū. & Accium Varum circum castella præ-
 esse. Eo die Pompeius castra mouit, & circa Hispalim in
 oliueto cōstitit. Cæsar prius, q̄ eodem est p̄fectus, luna ho-
 ra circiter sexta uisa est. Ita castris motis Vcubim præsi-
 dium, quod Pōpeius reliquit, iussit ut incenderēt, & deus-
 sto oppido in castra maiora se reciperēt. Insequenti tem-
 pore Ventispōte oppidū cum oppugnare cœpisset, dedi-
 tione facta, iter se cit in Carrucā, cōtra Pōpeij castra po-
 suit. Pompeius oppidū, quod contra sua præsidia portas
 clausisset, incendit. milesq; qui fratrem suū in castris in-
 gulaisset, interceptus est à nostris, et fuste percussus. Hinc
 itinere facto, in campū mundē sem cum esset uentū, castra
 contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter face-
 re Cæsar cum copijs uellet, renuntiatū est ab speculatori-
 bus Pompeiū de tertia uigilia in acie stetiisse. Hoc nuntio
 allato, uexillū proposuit. Idcirco enim copias eduxerat,
 quod versaonensium ciuitati fuissent fautores, antea lites-
 ras miserat, Cæsarem nolle in cōuallem descendere, quod
 maiorem partem exercitus tyronum haberet. Hæ literæ
 uehementer confirmabāt mentes oppidanorū. Item hac
 opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim
 & natura loci defendebatur, et ipsius oppidi munitione
 ubi castra habuit constituta. Namq; ut superius demon-
 strauimus, loca excellentia tumulis contineri, inter uallū
 prouinciā diuidit, sed ratione nulla placuit taceri, id qd̄
 eo incidit tempore. Planicies inter utraq; castra interce-
 debat, arciter millia passuum quinq; ut auxilia Pompeij
 duabus defenderentur rebus. Oppidi excelsi, & loci na-
 tura.

tura. hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius
 decursum antecedeat riuus, qui ad eorum accessum sum-
 mam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & uorago-
 noso solo currebat ad dexteram partem, & Cæsar, cum
 aciem directã uidisset, nõ habuit dubiũ, quin media plani-
 cie in æquum ad dimicandũ aduersarij procederet, hoc
 erat in omniũ cõspectu, huc accedebat, ut locus illa plani-
 cie equitatũ ornaret, & diei, solisq; serenitas, ut mirifis-
 cum, & optandũ tẽpus propè ab dijs immortalibus illud
 tributũ esset ad præliũ committendũ. Nostri lætari, non
 nulli etiã timere, quod in eum locum res, fortunæq; om-
 nium deducerentur, ut quicquid post horã castris fieret,
 in dubio poneretur. Itaq; nostri ad dimicandum proce-
 dunt, id, quod aduersarios existimabamus esse facturos.
 Qui tamen à munitione oppidi mille passibus lõgius nõ
 audebãt procedere, in quo sibi propè murum aduersarij
 constituebãt. Itaq; nostri procedunt, interdũ equites loci
 aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderet
 ad uictoriã. Neq; tamen illi à sua consuetudine disceda-
 bant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent.
 Nostri pede presso propius riuum, cum appropinqua-
 sent aduersarij patrocinari loco iniquo non desecerunt.
 erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equita-
 tu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. præterea au-
 xiliares accedebant propè alterum tantum. Nostra præsi-
 dia LXXX cohortibus, & octo millibus equitũ. Ita cum
 in extrema planicie, iniquum in locum nostri appropin-
 quassent, paratus hostis erat superior, ut transcundi su-
 perius iter uehementer esset periculosum. Quod cum à
 Cæsare esset animaduersum, nequid temere culpa sua se-

cus admitteretur, eum locum definire cepit. quod cum
 hominum auribus esset obiectum, moleste, & acerbe acci-
 piebant, se impediri quo minus praelium conficere possent.
 Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat Cæsaris copias
 timore impediri ad committendū praelium. Ita se effe-
 rentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno
 tamen periculo accessus eorum haberetur. hic decumani
 suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia,
 & quinta legio, itaque cætera auxilia, & equitatus.
 praelium clamore facto, committitur. Hic etsi uirtute nos-
 tri antecedeant, aduersarij loco superiore defendebant
 acerrime, & uehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque
 missus, concursus, sic ut prope nostri diffideret uictoriae.
 congressus enim, & clamor, quibus rebus maxime hostes
 conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex
 utroque genere pugnae, cum parem uirtutem ad bellandū
 contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit
 aduersariorum multitudo. dextrum demonstrauimus de-
 cumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen pro-
 pter uirtutem, magno aduersarios timore eorum opera
 afficiebant, quod suo loco hostes uehementer premere ce-
 perunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparen-
 tur, legio aduersariorum traduci cæpta sit ad dextrum.
 quæ simul est mota equitatus Cæsaris sinistrum cornu
 premere cepit, atque in eximia uirtute praelium facere inci-
 piunt, ut locus in acie ad subsidium ueniendi non daretur,
 in cælum clamor, intermixtus gemitus, gladiatorumque
 crepitus auribus oblati, imperitorum mentes timore præ-
 pediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis
 teruntur arma, aduersariosque uehementissime pugnan-
 tes nostri

tes nostri agere cœperunt. quibus oppidū fuit subsidio,
 ita ipsi liberalibus fusi, fugatiq; nō super fuissent, nisi in
 eum locum cōfugissent, ex quo erāt egressi. in quo præ-
 lio ceciderūt millia hominū circiter triginta, & si quid
 amplius. præterea Labienus, Accius Varus, quib⁹ occisis,
 utrisque funus est factū. Itemq; equites Romani partim
 ex urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Nostri desy-
 derati ad hominū mille, partim peditū, partim equitū,
 saucij ad quingentos. Aduersariorū aquilæ sunt ablatæ
 XIII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII ca-
 pti sunt, hos habuit res exitus. ex fuga hac, cum oppidū
 Mundā sibi cōstituisent præsidium, nostri cogebantur ne-
 cessario eos circunvallare, ex hostium armis, pro cespite
 cadauera collocabātur, scuta, & pila pro uallo. insuper
 occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominū ordina-
 ta, ad oppidū cōuersa uniuersa hostiū timorē, uirtutisq;
 insignia proposita uiderent, & uallo circuncluderētur
 aduersarij. Ita Galli tragulis iaculisq; oppidū ex hostiū
 cadaueribus sunt cōplexi, oppugnare cœperūt. Ex hoc
 prælio Valerius adolescens Cordubā cum paucis equiti-
 bus fugiens, Sexto Pōpeio, qui Cordubæ fuisset, rem ge-
 stam refert. Cognito hoc negocio, quos equites, quod pe-
 cuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se
 de pace ad Cæsare proficisci, & secūda uigilia ab oppi-
 do discessit. Cn. Pōpeius autē cum equitibus paucis, non
 nullisq; peditibus ad nauale præsidium parte altera cōten-
 dit Carterā, quod oppidū abest à Corduba millia passuū,
 CLXX. Quò cum ad octauū milliariū uenisset, P. Cal-
 uicius, qui castris antea Pōpeij præpositus esset, eius uer-
 bis nuntium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret
 lecticam,

lecticam, qua in oppidū de ferri possit: literis missis Pompeius Carteiā defertur. Qui illarū partiū fautores essēt, conueniunt in domū quò erat delatus, qui arbitrati sunt clanculū uenisse, ut ab eo, quæ uellēt, de bello requirerēt: cum frequentia conuenuisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubā uenit, qui ex eade eò refugerāt, pontem occupauerunt. cum eò esset uentum, conuitari cæperunt, nos ex prælio paucos superesse, quò cōfugeremus. Ita pugnare cæperunt de ponte. Cæsar flumē traiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ, & libertinorū caput ex prælio Cordubā cum uenisset, familiā, & libertos cōuocauit, pyram sibi extruxit, cænā afferri, quæ optimā imperauit. item optimis superadditis uestimentis, pecuniam, & argētum in præsentia familiæ donauit. Ipse de tempore cænauit, uinum, & nardū identidem sibi infundit. ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem simul Cæsar castra cōtra id oppidum posuit, discordare cæperunt, usque eo, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ fere inter Cæsarianos, & inter Pōpeianos erāt. hic legiones, quæ ex perfugis cōscriptæ, partium oppidanorum serui, qui erant à Sex. Pōpeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cæperunt. Legio XIII oppidum defendere cepit, nam, cum iam repugnarēt turrets ex parte, & murū occupauerunt. Denuo legatos ad Cæsarē mittunt, ut sibi legiones subsidio intronitteret. Hoc cum animaduerneret homines fugitiui, oppidum incendere cæperūt. qui superati a nostris, sunt interfecti hominū millia XXII, præterquam

terquam extra murum, qui perierunt. Ita Cæsar oppido
 potitus, dum hic detinetur ex prælio, quos circumnitos
 superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, & bene
 multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispa-
 lim cum contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cum
 oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio
 intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene ma-
 gnum intra Pompeianas partis præsidium, quod Cæsaris
 præsidium receptum indignabatur, clam cuidam Philoni, illi,
 qui pompeianarum partium fuisset de sensor acerrimus.
 Is tota Lusitania notissimus erat, hic clam præsidio Lusita-
 niam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barba-
 rum ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Lu-
 sitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo
 noctu per murum recipitur, præsidium, uigilesque iugu-
 lant. portas præcludunt. de integro pugnare ceperunt.
 Dum hæc geruntur, legati Cartæenses renuntiaverunt, quod
 Pompeium in potestate haberent, quod ante Cæsari por-
 tas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existima-
 bant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo
 tempore desistebant. Quod Cæsar cum animaduertisset,
 si oppidum capere cõtenderet, ut homines perditos incen-
 derent, & mania delerent. Ita consilio habito, noctu pa-
 titur Lusitanos eruptionem facere, id quod consulto non
 existimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ ad Betim
 flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinen-
 tur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo
 facto, oppido recuperato Hastam iter facere cepit. ex qua
 ciuitate legati ad deditioem uenerunt, Mundensesque, qui
 ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circum-
 siderentur,

siderentur, bene multi deditionem faciunt, & cum essent in legionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent eruptionem facerent. Illi eadem in castris administrarent. Hac re cognita, in sequenti nocte, uigilia tertia, tessera data, extra uallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant, pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat. pars erat, quæ pompeianarum partium essent fautores. seditione cōcitata, partes occupat, cædes fit magna, frucius Pompeius naues XXX occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cœpit, partim pedibus, & equitatibus ad persequendū celeriter iter faciens. Item quarto die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terrā applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit. Et locum quendam munitum natura occupat. equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt, diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure uehementer erat saucius. huc accedebat, ut etiam talum intorsisset, quis res maxime impediēbat. Ita lectica à turre, qua esset allatus in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum cum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna
multitudine

LIBER

multitudine deducti homines ex superiore loco defendere
 possent. subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Qui
 bus cedentibus, cupidius insequerentur aduersarij, & cō
 festum tardabāt ab accessu. Hoc sepius facto animaduere
 tebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circūmu
 nire instituit, pari autem, & celeri festinatione circūmu
 nitiones in iugo dirigūt, ut æquo pede cum aduersarijs
 congradi possent. A quibus cum animaduersum esset, fu
 ga sibi præsidium capiunt. Pōpeius, ut supra demonstra
 uimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fu
 giendum. Itemq; propter loci difficultatē, neq; equo, neq;
 uehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes à
 nostris undiq; administrabatur. Exclusa munitioe, amissa
 sisq; auxilijs, ad conuallē autem, atq; exesum locū in spe
 lunca Pōpeius se occultare cæpit, ut à nostris nō facile in
 ueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur.
 Cum Cæsar ingrediebatur Hispalim, pridie Iduum Apri
 lis caput allatum, & populo datum est in conspectū. In
 terfecto Cn. Pōpeio adolescēt, Didius, quē supra demon
 strauimus, illa affectus lætitia, pximo se recepit castello,
 nonnullasq; naues ad reficiendū subduxit. Lusitani, qui
 ex pugna super fuerunt, ad signum se receperunt: & be
 ne magna manu cōparata, ad Didium se reportāt. Huic
 etsi nō aberat diligentia ad naues tuendas, tamē nōnunq;
 ex castello propter eorum crebras excursiones, eijcieba
 tur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, &
 tripartito signa distribuunt. erant parati, qui naues in
 cenderent, incensisq; qui subsidiū repeterent. ij sic dispo
 siti erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam con
 tenderent. Ita cum ex castello Didius ad propellendum
 processisset

processisset cū copijs, signū à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq; qui in castello ad pugna processerāt, eodem signo fugientes latrones dum persecuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cū uirtute cum compluribus interficitur, nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naues, quæ in salo fuerunt se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere ceperunt. quæ res eorū uita subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadib⁹ rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat, operibus astiduis, hostesq; circū sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna eruptione faciunt. Nostri ad oppidū recuperandum occasionem nō prætermittunt, & reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrsanē proficiscuntur, quod oppidū magna munitione continebatur sic, ut ipse locus nō solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc accidit, q; aqua, præterquam in ipso oppido, non erat, nam circuncirca riuus nusquā reperiebatur propius nullia passuum octo. Quæ res magno erat adiumento oppidanis. tum præterea accedebat, ut agger, matericsq; unde solitæ sunt turres agi, propius nullia passuum sex non reperiebantur. ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidū succisam intro congeffit. Ita necessario diducebantur nostri, ut à Munda, quod proxime ceperant, materiem illo deportarent. Dū hæc ad Mundā geruntur, & Vrsanem, Cæsar cū à Gadibus ad Hispalim se recepisset, in sequenti die concione aduocata, commemorat initio quæsturæ

sue eam provinciam ex omnibus provincijs peculiarem
 sibi cōstituisse, & quæ potuisset eo tempore beneficia lar-
 gitum esse, in sequenti prætura ampliato honore, uel tige-
 lia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pe-
 cunijs provinciã liberasse. Simulq; patrociniò suscepto
 multis legibus ab se in Senatum inductis simul publicis,
 priuatisq; causis, multorum inimicitijs susceptis defen-
 disse. Suo item in consulatu absentem, quæ potuisset cōmo-
 da provinciæ tribuisse, eorum omnium commodorū esse
 immemores, & ingratos in se, & in populum Romanū
 hoc bello, & in præterito tempore cognosse, uos iure gē-
 tium, et ciuium Romanorū, institutis cognitis more Bar-
 barorū populo romano magna trāsiero sanctis Roma-
 nis semel, & sæpius attulistis, & luce clara captū in me-
 dio foro nefarie interficere uolulistis. Vos ita pacem sem-
 per odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Ro-
 in hac provincia haberi, apud uos beneficia pro maleficijs,
 maleficia pro beneficijs habentur. Ita neque in ocio
 concordiam, neque in bello uirtutem ullo tempore retine-
 re potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens
 a uobis receptus, fasces, imperiumque sibi arripuit. Mul-
 tis interfectis ciuibus, auxilium contra populum Romanū
 comparauit, agros, uestramque provinciam uestro im-
 pulsu depopulauit. In quo uos uictores existimabatis?
 An me deleto non animaduertebatis, decem habere legio-
 nes populum Romanum? quæ nō solum uobis obistere
 sed etiam cælum diruere possent? Quatum laudibus, &
 uirtute.

INDEX EORVM, QVAE IN COM

mentarijs C. Iulij Caesaris habentur per ordinem Alphabeti per Raimundum Marlianum, hominem sui temporis eruditissimum. In quo diligenter quidem, sed cursim recognito, quaedam emendata sunt, quaedam uel dempta uel mutata, multa addita usq; ad haec tempora.

A

ÆSAR IN COM
mentarijs Gallia in treis
partis diuidens loca
Galliae prouinciae a Ro
manis tunc possessae, Bri
taniae ulterioris, quam
Angliam dicimus, His
paniae etiam citerioris,
ac populorum cis Rho
danum, transq; Rhenū

flumina sitorum anne Clit, qui omnes lingua, institutis, le
gibusq; inter se etiam tunc differbant.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine ho
minam ex tertra parte Galliae existimanda est, hanc Ga
rumna flumē a Celtis diuidit, quae et oceanum mare at
tingit. In hac sunt metropoles Burdegalesis Auxitana,
earumque suffraganae, pars item aliarum metropolū
extra terminos eosdem sitarum, quae tamen Aquitaniae
attribuuntur. Gennam hanc Gallibodie nuncupāt, haec
cum olim a Regibus Francorū ducibus Normanniae tra
dita esset, qui postea regnum Angliae occuparunt, cum
illam post uarias contentiones centum & LX. amplius
annos Angli tenuissent, Caroli septimi auspicijs tandē

kk ij ad Fracos

INDEX

ad Fracos redijt. in hac cū alij principatus celebres sunt
tū Fuxensis, quorū princeps nepos ex sorore Ludouici
XII. q nunc rerū in Gallia potitur, uictis apud Raucn-
nā Hispanis memorabili prælio, uitā cū pricipatu amis-
sit, sicq; eius oppida ad regem nullis relictis hæredibus
rediere sorore superstitē, Ferdinando regi nupta.

Arar Celticæ fluiuius est, nūc La sone. Oritur in dice-
cesi Tullensi, finibusq; Burgundiæ, & Lotoringiæ, non
longe a monte Vosago, quo Mosā flumen profluit. Inter-
secat tum eam Burgundiæ partem, quæ imperatoria, tū
eam, quæ regia dicitur. illi comes, ut hodie loquuntur,
huic dux à Francorum rege institutus præerat, qui ta-
men mortuo Carolo Philippi, ab Heluctijs occiso, ad su-
preum ius regiū adscriptus est, ut nullus adhuc Bur-
gundiæ dux sit, sed comes tantum. Intersecat Gabillonē,
ac Matiscōnem ciuitates, tunc Heduorum oppida prola-
psus Lugdunum urbem Rhodanum insiuit. Quem flu-
uium Vergilius in bucolicis. Lucanus in primo, et Tibul-
lus elegia sua septima memorant.

Alexia inter Celtas oppidū Mādubiorum in ducatu
Burgūdiæ, finibusq; Heduorū nō longe a Lingonibus,
nunc in uici formā redactū nomen retinens, a quo etiam
hodie, ut plerisq; placet, magna pars eius regionis Alse-
tū nūcupatur, nec lōge distat a uico, q Flauia cū appella-
tur. In cuius Alexiæ expugnationē nōnullæ munitiōes in
floris lilij formā Caesaris iussu, ut ipse scribit, factæ sunt.

Atrebatē iter belgas ppli finitimi Ambiāis, Tornacē
sib⁹, et Morinis, ptē Picardiæ cōtinēt, ciuitas ē nomē ad
huc retinēs, in puincia Remēsi, regē agnoscit. Arras ho-
die uulgo nūcupatur, in hac laudatissima texūtur auleæ.

Ambiani

Ambiani damiens vulgo, in Picardia posita, hanc rex à duce Burgundiae repetit.

Axona inter Belgas fluius est in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus uado transitus est. Ladisue uulgo dicitur. in huius fluminis transitu Germani ab Insequentibus Gallis magnum incommodum accepere, fere octo millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem diæcesim partiens. Gallice Auais nunc dicitur prope oppidum, quod uocatur Gallice Latomio.

Aduatici Belgarum populi regni Eburonum, nunc Leodiensium finitimi, ac Neruijs, nunc Tornacensibus proximi, habebant amplū, et in altissimis rupibus oppidum, forte nunc, ut quibusdam uidetur, est oppidum appellatum Beaumunth, uicinum Rhodano in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione uocabuli complures credūt esse eos, qui Donacum Atrebatensis diæcesis oppidū nō longe à Cameraco urbe distās incolūt. Hi aduatici cimbris Teutonisq; prognati erant, qui Transrhenani fuerunt, sed magis coniectura est Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicam Brabantia, ubi oppidum niuella est, partemq; Hannoniæ circa Cānetum montem, et Bintiū oppida Cameracensis diæcesis, finitimaq; his loca extra Fræcorum regnum inhabitant, ubi locus quidam in uici formā redactus est fere desertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri satis alludit, & monumenta adhuc quædam præclara uetustatis uisuntur. hi Bosleducenses dicti.

Auaricum erat oppidum Celtarum maximum, munitissimumq; in finibus Biturigum, agri fertilissima regione fere ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circumdatū, trans Ligerim fluium, habens unū,

h h iij et per an-

INDEX

et per angustum aditum, proximum Nouioduno oppido Biturigum, ac Gennabi oppido Carnutum, & Vellau noduno oppido Senonum in francorū regno situm, Burges, uel Viaron a Gallis appellatum.

Ambuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas populi erant citra Rhenum, et mosam flamina. Ad quos praedandi, frumentandiq; causa partem equitatus miserant vsu petes germani, & thecateri populi, qui cis Rhenum transcentes finibus suis menapios nunc Iuliaceses expulerant. Inde coniectura est hos ambaaritos incoluisse eam ducatus Brabantiae partem, in qua Busousducis, Breda, & Bergis oppida, Leodiensis diocesis, et Anuerpia oppidum, cameracensis diocesis extant. Nuisiaq; et geldria citior sita sunt, circa quae loca per campaniam Brabantiae usq; Tungeris oppidum prope usq; Leodiu, ut plerisq; placet, mare oceanum proindebatur.

Ancalites populi in anglia Trinobantibus, Biarogis cassijs, & cetsimaguis proximi.

Ambilates populi inter Celtas, Lexobijs, Nanetibus, diablintribus, et osifinis proximi in Britania citeriore, qui oppositi sunt angliae in regno Francorum siti dau ranches a gallis.

Aulertij populi erant inter celtas heduorum clientis, de ange dicunt, siue rhaanum.

Aasci populi in Aquitania proximam garumnis, uocatijs, carusatijs, sontiatibus, cocosatibus, et Hispaniae citeriori in regno francorum siti, quos coniectura est fuisse auscitanos, ciuitas est metropolis, hi sunt aquitanorum clarissimi, quorum urbs opulentissima helui umberrum, ut refert Pomponius Mella.

Ambari

Ambari inter celtas necessarij erant, & consanguis
 nei heduorum, quos quidam opinantur esse Borbonien-
 ses. Nonnulli autem, quod fuerint niuernenses heduis fi-
 nitimi, siue pro parte bituricēses allusiōe uocabuli, quo
 etas nostra utitur. Ambaros etiam dicimus ciuitatum
 clientes, seu adherentes, oppidum ambarorum pagus
 semurius, siue mons barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanum fluium
 & ad lemanni lacus ripas extra belgas, celtas, & aquia-
 tanos. Gebennā oppidum, ubi solennes Nundinæ nostræ
 etate celebrātur in sabaadia, locaq; finitima incolentes
 qui etiā fuere finitimi nocentijs populis, propinqui ceu-
 tronibus, nunc tarentasijs, ac trans Rhodanum uicōs,
 et possessiones habebant circa regionem, quæ hodie Bri-
 xia dicitur duci sabaudia spectātem, quam flauius indis
 irrigat citra ararim flumē, hos memorat Iuuenalis Sa-
 tyra prima, & Sallust. in Catilinæ historia, referuntur
 q; in epistola Plāci inter familiareis Tullij, quæ incipit.
 Nunquam me hercule. Allobroges enim, qui cis Rhoda-
 nū habitabant, finitimi erant Gallie prouincie quæ Ro-
 manorum erat, cum esset finitima Allobrogibus. fuisse
 item partem Allobrogum, inter quos fuit Viēna ciuitas
 metropolis secundum Strabonem. hi sunt hodie sabau-
 dienses appellati, quibus Dux præest uetustate imperij,
 & nobilitate generis lōge clarissimus, caput gētis Tau-
 rinum. nam uercelles in dotem eius maiores a uicecomi-
 tibus habuere, pacis admodum studiosi.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis, Bituri-
 gibus, ac Borbonicē sib^o, nec lōge a Lemouicibus, nomē re-
 tinēt. ducatus est, cuius titulus duei Borbonij ascribitur

INDEX

in Fræcorū regno siti. hos memorat Læcanus in primo.

Aulertij item populi inter Celtas ex ciuitatibus maritimis oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellatur, proximi Rhodonibus, Sensuuijs, Curiosolitis, Osissinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis in prouincia Turonensi, et Francorū regno siti, quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur. Sed illi prouinciæ sunt Senonensis.

Aulertij item inter Belgas proximi Eburonibus, Lexouijs, ac Vellocassis.

Aldua, dicitur Celtarum est fluuius gallice Ledouix oriens circa montem Iura Sequanos ab Heluctijs diuidēs, lapsusq; per comitatum Burgundiæ montem Bellicardū Insulā, ac Clarauallē castella perluit, ac urbem Bisuntinam nunc interfecat, dehinc Dolim oppidum præter fluenſ circa Viredunum castra non longe à Cabilonensi urbe Arari fluuiio miscetur, et Dubius nunc uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens.

Andes populi inter Celtas, Curiosolitis, Venetis, Carnutibus, et Turonibus finitimi, ac ducatus Bituricensis, oceanosq; proximi, quos Ligeris flumē alluit, ciuitas est inter Gallie primarius Andegauenses dicti in prouincia Turonensi, et Francorū regno siti Ducatus titulo insigniti. hic in regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illā familiā regni iura deuenerāt, quæ mox Reges Fræcorum ex testamento renati ultimi sibi adsciuerunt.

Agenticum inter Celtas oppidum Senonibus, Parisijs Velaunoduno oppido Senonū Genabi Carnutū oppido, et Nouioduno, Auaricoq; Biturigum oppidis primum in regno Francorum situm apronins gallice.

Ambibareti erant populi in quos Cæsar hycmandi
causa

causa Caium Antistium Rhegynum cum legione una in septimi commentarij sine misisse commemorat, & forte erat Ambianeses, uel aliqui his proximi, ut eos, atrebatesq; et morinos finitimos in fide contineret. Non enim est uerisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamur.

Ambibari populi Celtarum armoricis ciuitates oceanum attingentes finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus circa Britanniam citeriorem, et Normaniam in regno Francorum siti.

Armoricae ciuitates positae erant in ultimis Galliae finibus oceano coniunctae, ex quibus fuerunt Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osissimi, Lemouices, Vnelli, populi oppositi Angliae Britannia citerior, & Britonans appellata. Cui dux olim regi subditus praefuit, nunc ex matrimonio Anne ducis olim filiae ad regem redacta.

Arduena sylvae omnino in Belgis totius Galliae maxima, atq; ingens, a Rheno fluuio per fines Treuerorum ad Neruios, nunc Tornacenses, & Rhemorum pertinens millibus passuum amplius quingentis in longitudinem patet. attingit enim Menapios, nunc Iuliacenses, Aquisgranum oppidum, Eburones, nunc Leodienses, Condrusos Aduaricos, qui erat pars comitatus Hannoniae, Lucemburgensem, Bulionensem, barrensem, Lotiringum, Limburgensemq; ducatus Esliam, & comitatum Namurcensem, Metensium, Maguntinorum, confluentiae, & Vbiorum, nunc Coloniensium, et cataluanam diocesis fines, in qua sunt uici, castrum, et oppida multa, ac complures insignes abbatiae, praesertim ordinis diui Benedicti, scilicet diui Vberti Leodiensis diocesis. Diui Cornelij Coloniensis diocesis, cuius syluae extrema pars uersus Belgas sunt Mosae, et Scaldes fluuij.

INDEX

des fluij. Scaldes uero Mosam in fluit, qui fluij, & syl-
ua nomen retinent priscum hac etiam tempestate.

Auartij populi trans Rhenum, et Danubium, cui ac
hercinia sylua, quae ingens erat sylua Germaniae, et Da-
cis finitimi erant. Qui Daci, ut plerisque placet, pridem
partem habitabant Pannoniae.

Antuates populi citra Rhodanum extra belgas, celtas,
& aquitanos, finitimi Allobrogibus, et Gebennae oppido,
ac Galliae Praeualpinae Romanorum proximi huius nominis.
adhuc extat uicus, et praefectura quaedam monachorum in-
ter Gebennam, et Delphinatum, qui est gebennensis diocesis,
uidentur tamen secundum Caesaris descriptionem antuates
magis fuisse inter Allobroges, & uicum ueragrorum, cui
diuus Mauritius Sedunensis diocesis nomen est.

Aremici populi, uel artomici extra celtas, Belgas, &
Aquitanos citra Rodanum fluiuum finitimi uolcis, non lon-
ge a Gaballis, Aruernis, beluis, rutenis, massiliensibus,
& cadurcis, hos coniectura est fuisse artomicorum po-
pulos, quorum ciuitas est episcopalis, & Praeualpinae Vie-
nensis in finibus Galliae Praeualpinae Romanorum, quos
auracenses dicimus, ubi principatus est Francorum Regi
non subditus, armeniacus uulgo dictus, horum princeps
Iacobus nomine, cum a Florētinis in Italiam accessisset esset
aduersus Ioannem Galeatium Mediolanensem Ducem,
apud Alexandriam magno praelio uictus, & caesus est.

Alpes cranē, quibus initio gallia belli Caesar ex Italia
in Galliam quinque legiones traduxit per fines centru-
rum, qui hodie Tarentasij nominantur. haec galie dicun-
tur, quibus uulgo mons cinerius, seu cinerum nomen est,
quae & pœninae, ut quidam uolunt dicuntur, quod Heno-

nibal

nibal pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem pœnina iuga, quibus ex Italia in noricum & Germaniã iter est, designat. Aliæ erant alpes, quas summas Cæsar appellat, quod inter omneis magis emineat, quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisq; cum portor ijs mercatores ire consueuerant, proxime ueragrijs populis, quorum uicus erat octodorus, nunc diuis Mauritijs dictus. harum una diœcesis Augustensis Diui Bernardi montem uulgus nominat. Alteri sedunensis diœcesis mons briga nomen est. Sant & alpes, quas Cornelius Tacitus, & ueteres dixerunt maritimas. hæ in Prouincia Hebredunensi, locisq; ligustico mari finitimis consistunt, qua ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem Prouinciam. Alpes item suære, quas idem Tacitus, & prisca dixerunt rheticas à rheticis populis, qui ex Thracia profecti duce Rhetoea loca tenuere, forsitan dictæ. hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sucuiam, & austriã iter est. fuerunt et illæ, ex quibus rhenus inter sineis sedunensis, & Curienensis diœcesum oritur, quas lepontias Cæsar, & alij scriptores appellauerunt. Nunc Diui Gottardi, ac Diui Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoq; finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, qua forte ex Italia per Triuissinam urbem, in Stiriam & Austriam iter est.

Assiburgium oppidum Germaniæ non longe à Rheno fluxio, & cis eum inter Geldubam, & ueterea castratum Nusciæ, & Cliuensi dicitur proximum non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Agrippinam,

INDEX

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem, ad ripas Rheni citerioris sitam Tacitus, in qua gente Agrippinam Claudij Cæsaris coniugem. Neronisq; matrem nãtam esse, ac ueteranos, et coloniã illuc deduci imperasse, Vbiorũq; gentem Rheno trãsgressam auum eius Agrippam in fidem suã accepisse, ac eam urbem fatali igne paulo post consumptam refert, in qua capitolum, & loca, ac ædificia fuere, & ritus ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Antona in Anglia fluuius. Tacitus.

Ansuarios Germaniæ inferioris populos proximos Phrysijs pulsos à Caucis nõ memorat Cæsar, sed Tacit⁹.

Arenacij inter Coloniã, & Traiectum urbes episcopales locum ultra Nouesium Rheno adiacentem non memorat Cæsar, sed Tacitus.

B

Belgæ populi multarũ ciuitatũ, oppidorũ, ac locorum mari oceano Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur, horum pleriq; orti à Germanis rheenum antiquitus traducti Gallos inde expulerunt. hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt ualde culti, humani, & satis effæminati, continueq; sunt apud eos mercatores, quo per ætates cõmercia, moresq; hominũ mutari cõstat. In his sunt metropoles, Treuerensis, Coloniësis, Maguntina, Rhemensis, & earũ suffraganeis intra oceanũ mare, ac eadem tria flumina cõstitutis, item Brabantia, Flandria, Holandia, Gheldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Piccardia, Hannonia, Iuliacum, uirtutũ comitatus, ac Campaniæ maxima portio. Sylua Arduenna uniuersa cum singulis

singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis, & pleriq; principes, tum profani, tum sacri, ducesq; & comites, ciuitatesq; quarū multā liberae, suoq; iure agūt. alie Francorū regi obtemperāt, quod superest imperatorias partis sequitur. in his sunt tres imperatorū electores, sunt & Francorū Regis, quos pares uocant, ferme omnes. Imperator certe, & Rex in Belgis coronatur, cōsecratur, & iungitur. alter Aquisgrani, alter Rhemis. hos memorat Lucanus in primo. in his Belgarū clarissimi erant Treueri, quorū urbs opulentissima Angusta, ut refert Pomponius Mella, quae nunc ignoratur. In Belgica autem à Iulio Cæsare, usq; in tempus inclinantis imperij Legatum Romani diutius habuerūt. Nunc uero uice proconsulū & legatorum Romani Pontificatus Monarchia extat, et legatos natos, et primates habet, quibus sub sunt episcopi ad instar praesidijs prouinciæ instituti. Sunt & collectores, quos prisca ætas quaestores appellauit, atq; Reges, & principes, qui uelut censores decreta pontificis maximi, & censuras reuerēter exequuntur, huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assidue deferunt.

Belgiū erat bellouacorū ciuitas magna & inter belgas authoritate, atq; hominum multitudine præstās, in qua Cæsar interdum hycmauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fuere, nomen adhuc retinet.

Bellouaci ciuitas est episcopalis in Prouincia Rhemensi, ac Francorum regno sita. hi hodie de beuuoisim.

Bibrax oppidum Rhemorū in belgis ultra Axonam flumen, nec longe ab eo, quod flumen in extremis rhemorum finibus erat, et in copons in Francorū regno situs,

nunc

INDEX

nunc naui, et interdum uado traiecitur, portus priscum oppidi nomen latine retinet.

Bibracte oppidum heduorū in celtis longe maximū ac copiosissimum, & maxime apud Heduos authoritatis, in quo totius Gallie concilium Caesar indixit, ius dixit, & sepe hyemauit, in Francorum regno situm, in formam ruris redactum, & in radicibus montis non longe ab hedua ciuitate positum nomen retinet.

Bibrogi populi in Anglia mari proximi, & cassijs ancaltibus, trinobantibus, ceuimagnis, ac sengoriacis.

Bigerrones populi in Aquitania proximi tarbellis, uocatis, tarusacijs, sonciatibus, & hispanie citeriori in Francorum regno siti, comiti de fuxo subditi. Vbi comitatus est in Vasconia, consistens nomen retinent ubi turasa est, & castrum begura, & episcopatus bictrensis Prouincie narbonensis. Hinc profectus uir fortis Euequus nomine Regnum Nauarræ constituit, pulsisque inde mauris, suæssoribus suis regnum per manus reliquit.

Bractuspanicum oppidum Bellouacorum inter Belgas finitimum Sueffionibus in Francorum regno situm.

Brānouices populi inter celtas proximi Segusianis Ambuaretis ac Heduis, quorum cliētes erāt. hodie Lemorianæ.

Blanouij populi inter celtas proximi Segusianis Ambuaretis, ac heduis, quorum clientes erant, qui fuerunt forte brannonices, qui dicuntur à Gallis de blanco.

Bituriges populi inter celtas, eorum finis ab heduis, quorum erant in fide, ligeris fluius diuidit, proximi sunt Aruernis. XXI. urbeis eorum uno die incenderunt, ut Cæsarem comineatu, ut pabulatione prohiberent. ciuitas est Metropolis retinēs nomen. Carolus septimus, qui pulsus
Anglis

Anglis Francorum regnum restituit, cum nihil ferme aliud esset, quod in Gallia retineret occupantibus anglis omnia, bituricensis rex in derisum appellabatur. regno Francorum sita, hos memorat Luca, primo.

Bataui populi inter belgas. Nam Mosa flumen parte quadam ex Rheno recepta lōge ferè ab oceano octoginta millibus passuū, quæ appellatur Vnalis, insulā efficit Batauorū, in oceanū influit, hi hodie, ut plerisq; placet, Hollandini dicuntur diæcesis Traiectensis p̄p̄inqui Phrysiæ, & ducatus Gheldriæ, ac mari oceano finitimi, hos memorat Luca in primo, Hi a Cattis populis Transrhœnensis, cerusis, & ligijs, Pannoniæ populis ultra Herciniā syluā finitimis hermūduris orti dicuntur, & seditione domestica pulsī, extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus, simulq; insulā interuada sitā occupauere. quā mare oceanum à frōte, Rhenus amnis tergū, ac latera circūluit, ut refert Cōrnelius Tacitus dicens, apud Batauos fuisse olim lucū sacrū, qui, ut cōiectura est, hodie in finibus uicini Agbeducis in Holādia extat, nec longe secundā Tacitum est insula nomine Mona, unde forte Momachū oppidum, uel Monasterium ciuitas episcopalis est.

Britaniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditū dicunt, maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli causa ex Belgis transierant, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenierunt, & bello illato ibi permanserant, atq; agros colere cœperūt. Inde opinio eorum linguā ex populorū diuersitate compositam intellectu, scientiāq; loquendi difficiliorem esse, quòdque Germanos præ ceteris caro.

INDEX

ris caros habeāt, quia pleriq; Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, à quibus post hæc Angliæ pars maritima originē sumpsit: hos refert Lucanus ultra oceanū esse, & toto discretos orbe. continet tota Anglia insula in circuitu bis mille millia passuū apud hos erat, et est magnus pecorū numerus. hæc insula Angliæ Germaniæ populis in cā classe sæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis Anglorū terra dicta. Verū partē eius, quæ magis ad septētrionē uergit Scoti, et ipsi Germani pictis admistis occuparūt, hodieq; tenent, Fræcis amicissimi, Anglorū regi maxime scmp in festi, populi moribus incōditi, efferi, nullas prope urbes habent. nemora, et syluas bellis ingruentibus petunt.

Boij populi Trās rhenani Franconie alpibus Italiæ Sueuis australibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrum noricum transiucere, Noricāq; oppugnarunt expulsis, ut coniectura est, Noricis, quorum Noricorū adhuc pars trans Danubiū non longe ab ortu eius, & Athesis fluminis sita Noricus appellatur. Boiorū pars Heduis Cæsare deprecātib; deuictis Heluctijs, quorū in societate domo excesserant, in finibus Heduorū à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergobinam ciuitatem exiguā, et in firmam non longe ab Auarico oppido in finibus biturigum sito, eis per Heduos attributo habitarunt. Boij primum, post Boioarij, & nuc Bauari dicti à finibus Hiperbolsensium per Noricum agrum, ubi Nuringerga est oppidum in medio fere Germaniæ situ in angustis protendūtur. cum quibus, & alijs finitimis transrhenanis usque ad Brissinam urbem, & terras, quas hodie Sigismundus Austriæ dux possidet, ac in sineis tridentinos

tinios saepe tunc, & continue usq; nūc Heluetij Rhenum transseuntes bella gessere. hi borbonij hodie dicuntur.

Baccenis sylua ingens trans rhenum Sucuos à Cherufis pro natiuo muro diuidit, nunc, ut opinio est Niagra sylua dicitur non löge Friburgo oppido, & badensi agro inter Athesim, Rhenum, Necharum, Moganū, & Danubium Germaniæ flumina, Hercyniamque syluam, & Hassiæ regionis Germanicæ montis.

Bellocaßi populi iter celtas proximi Lexouijs, quos opinio est esse Baiocenses. eorum ciuitas est episcopalis in prouincia rothomagensi, ducatu Normanniæ, & regno francorum sita.

Brigantes is Anglia populos gentem non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Batauodurum inter coloniensem, et traiectensem urbis episcopaleis locum ultra nouesiū in finibus ducatus cliuensis situm Rheno adiacentem belgis ascribendū nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bonnam oppidum ad citeriores rheni ripas situm, et coloniensi urbi, ac confluentiæ oppido proximum inter belgas numerandum non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bethastios Germaniæ populos iter belgas proximos caninefatibus, batauis, tungris, ac marsacis traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad utranq; Mosæ fluminis ripam cis rhenum sitos, in diocesi leodiensi, hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bingiam nunc Pinguiam Germaniæ oppidum Belgis ascribendum inter maguntiã urbem, & conflentiã oppidum cis rhenum eius ripis finitimum non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bruteros, ex quibus fuit Veleda uirgo fatidica, quæ germanis religionem animos eorum occupantibus aliquando præfuit, ut author est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Henteris, & Phrisijs proximos non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Celtica, quæ et Gallia olim a Romanis dicebatur bis sunt in Æ, Senonensem, bituricensem, Lugdunensem ciuitates metropolicas, earumque suffraganeos omnes inter garunam matronam, sequanam, et rhodanum flumina sitas complectitur in hac sunt ducatus bituricensis, burgundie, borbonij, Aruernie, Aurelianensis, ualesij à quo recentiores francorum Reges à Philippo. s. allefio cognominantur, & Normanniæ, quoad citra Sequanam se extendit, comitatus etiã burgundie, Niuernensis, Antistiodorensis, montis belicardi, ferresensis, carolotensis, matsconensis, blefensis, belluacensis de Louigni principatus aure siccæ, multique alij, et pars comitatus cãpaniæ. Celtarum clarissimi sunt Hedui. horum urbs opulentissima Augustodunum, ut refert Pöponius Mella, cui gallica lingua alludit Autun appellado, cuius celticæ terminos, quoad Ro. imperium in gallis uiguit, Rhodanus fluuius præfinitabat, ut nonnulli scripserunt, hi proprie franci nunc dicuntur.

Ceutrones populi finitimi garocellis, & caturigibus non longe à Vocuntijs, et Allobrogibus erant inter alpes graias, quæ hodie dicuntur mons cinerum, siue cinesius, & urbem gebennam, lacumque Lemannum, et rhodanum fluuium. Nunc autem ceutrones sunt Tarentasij extra celtas, belgas, et aquitanos, in Sabaudia ciuitas est Metropolis.

Caturiges populi finitimi ceutronibus, ac garocellis

qua iter erat ab alpibus graijs ad oppidum gebennā lacum Lemanium, & Rhodanum fluium, quos uerisimile est fuisse diœcesis, uel saltem prouinciæ Tarentasiæ extra belgas, celtis, & aquitanos.

Cimbri populi Rhenū fluiū transcentes depositis, ubi postea Aduatici incoluerūt, citra id flumen impedimentis, oēm galliā uexando, & occupando, solis bellouacis resistentibus, iterq; per galliā prouinciā Romanorū facientes in Italiā contenderunt, hos memorat Lucanus in primo, quos à Dacia dicitur uenisse opinio est. hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq; nuncupantur.

Cargali populi Transrhenani in galliā celticā circa fincis Sequanorū ac Heduarū ab aruisto germanorū rege transportati, quos nō ab re opinari possumus eos de fuisse cū Harudibus ab ipso rege similiter trās latis.

Caletes populi inter belgas Morinis, Oceanoq; mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi, ab his breuissimus in britaniā, nunc Angliam traiectus, nomen retinent. Normanniæ sunt diœcesis in regno francorum siti, Anglorum regi subiecti.

Catuaci populi inter belgas Neruijs, celtis, Viromandijs, ac condruis proximi, quos forte Doaci oppidi incolas Atrebatensis opinari licet.

Cherufci populi germani gente nomine, & numero appellati cis Rhenum fluium inter belgas Eburonibus, qui hodie Leodiensis, et condruis proximi, hos cōiectura est fuisse inter populos Leodiensis diœcesis.

Condruis belgarū populi inter Eburones, qui nunc Leodiensis sunt, Segnos, et Treueros, quorū erāt clientes, menapijs, mosæ flauio, et syluæ arduenne finitimi,

INDEX

gente nomine, et numero Germani, apud quos est ad ripas mosæ oppidū ab Antonino Pio, ut quidā scribunt, conditū, et Benefacta appellatū nomē retinet, diæcesis sunt leodiensis, et usq; ad ciuitatis fercinæna protenduntur, cuius antistiti etiam subiacent, nunc ducatus Lucenburghesi, ac comitatus Namurcēsi, et mosæ fluuio finitimi.

Curiosolite populi inter celtas ex maritimis ciuitatibus oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellātur, proximi Andegauē sibus, Sesuuijs, Osissinis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. hos Corisopitēses esse plerisq; placet, quæ ciuitas ē episcopalis in puicia Turonēsi britannie ducatu, regnoq; francorū siti. Cornouaille a Gallis.

Cadetes populi inter celtas ex ciuitatibus Oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellātur, proximi Lemoicibus, Rhedonibus, Venerenetis, andegauensibus, Cenomannis in regno francorum siti.

Cadurci populi inter celtas proximi Hebeuteris, Gallis, Velaunijs, Lemouicibus, & auernis. Quorum sub imperio esse consueuerat ciuitas episcopalis in prouincia bituricensi, ac regno francorū sita: nomen retinent: hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertij lib. Nec longe erant à finibus prouinciæ Romanorum.

Caullonum oppidum Heduorum inter celtas, quod coniectura est fuisse oppidum Cabillon ad ripas araris fluuij scilicet fluminis, ubi rei frumentariæ, cōmercijsq; et cōmeatus causa sæpe Romani negociabantur.

Carnutes populi inter celtas andegauē sibus, turonibusq; finitimi, ac oceano proximi erant in clientela rhemorum regio eorū totius galliæ media, à qua tamen extra regnū frācorū biduo iter expedito, patet. ciuitas est episcopalis

episcopalis mōmen latine retinēs, in fr̄acorū regno sita Cantabri populi ciuitatum citerioris Hispaniæ finitimæ aquitaniæ, qui auxilio fuerūt Vocatijs, Tarusatijs Tarbellis, bigeronibus, garumnis, Cocosatibus, ac reliquis populis, et ciuitatibus aquitaniæ contra exercitum Cæsaris, cuius dux erat P. Crassus Marci Craßi filius, qui cum patre à Parthis interemptus est, finitimū occaso aquitanico, Pyreneis montibus, ac garumne fluuiō.

Cocosates populi ī aqtania proximi Subuzatibus, Vocatijs, Tarusatijs, Sontiatibus, garumnis, ac Hispaniæ citeriori, & garūne fluuiō in francorū regno siti.

Confluens Mosæ, et Rheni fluminū in Sicambros, nunc ghelrenses ad Menapios, nunc Iuliacenses, ut olim scipsi Menapij protendebant, est longe ab Oceano fere octuaginta mille passuum proximus Nouomagio ghelrensiū oppido, diæcesis Traiectensis, prouinciæ coloniensis inter Buscumducis, & Hoesdem oppida ducatus brabantiæ, in quorum Sicambrorū finis equitatus Vsiæ petum, & Tenctherorum post prælium, & fugam suorum se transrhenum recepit, inter quem confluentem, & coloniensem ciuitatem, quæ post Vbiorum fuit ponte factō Cæsar primo traiecit exercitum.

Cantium in Anglia ad mare est in angulo Imi, minorisq; lateris ex tribus eius insulæ lateribus cōtra galliam, quo fere omnes galliæ naues appellant, & ad orientem solem spectat. ex omnibus autem anglicis longe sunt humanissimi, qui Cātū incolunt. quæ regio est maritima omnis, neq; multum a gallica differunt consuetudine, huic maritimæ regioni quatuor Reges præerant, quibus Cæsar, quicqd in annos singulos uectigalis pos-

INDEX

pulo Romano Anglia penderet, cōstituit. Nūc regnum anglie ex uoto Henrici regis uectigalis romano pontifici facta est, que storq; a Ro. pōtifice in Angliā mittitur, qui censum annū exigat non dissentiente rege. In cantio ciuitas est metropolis nomen retinens, ser e habet omne is episcopos Angliæ sibi suffraganeos, eius archiepiscopus legatus natus est. similiter, et Eboracensis, cui in angliæ, quæ eas duas metropoles solū habebat, duo tantum subsunt suffraganei, quod oēs olim episcopi Scotiæ, quæ nullū habet archiepiscopum, illi subijcerentur.

Ceuimagini populi in angliæ mari pximi, et Trinobantibus, Sengotiacis, Ancalutibus, Bibrogis, ac cassijs.

Cassij populi angliæ mari proximi, & ceuimaginis Trinobantibus, Sengotiacis, Ancalutibus, & bibrogis.

Centrones item belgarum populi, qui sub Imperio Nerutorum, nunc Tornacensium, erant proximi gradis, Leuacis, Pleumosijs, & gordunis, forte sunt nunc Gordracenses in Flandria Tornacensis diocesis.

Cheruscii germaniæ populi Transrhenani, quos batenis sylua germaniæ in gens nunc Nigra, ut plerisque placet, dicta, à Sueuis pro natiuo muro diuidit, hos Tacitus refert proximos Hermonduris, Cattis, & Ligijs, Hungariæ populis.

Camulodinum in Angliæ oppidum, seu colonia.

Canine fates populos batavis finitimos, et eandem insulam colentes, qui origine, uirtute, lingua pares batavis numero superantur, Tacitus.

Cathos populos germaniæ Transrhenū flumen Ligijs Hūgarie populis, cheruscis, Herciniæq; syluæ proximis, ac Hermoduris, cum quibus pro flumine finitima

mo sale

mo salē fecundo pugnabant, & in æternum discorda-
bant cauci germani & populi.

Ciuaronem oppidū proximum Hisare flumini Vo-
cuntionibus populis, montique cinisio, & Allobrogibus
in Sabaudia, Plancus inter epistolas familiaris Tullij,
in illa quæ incipit, Nunquam me hercule, quibus in locis
opinio est Casarem initio gallici belli quinque legiones
ex Italia traduxisse, et uerisimilius est, quam quod per
Eporediam urbem episcopalem, et augustam prætoriā,
ac montem, cui coloniæ iugum uulgo nomen est inter ci-
nesium, & sancti Bernardi montis iter fecerit, cū hoc
impeditus, ac prolixius uideretur.

Cammanos germaniæ inferioris populos pridem
Phrysiæ partem oceanum mare Rhenum fluumium, et la-
cus attingentem paludibus, ac saltibus uberrima incolē-
tes, quam mox Tubātes populi post Vbij, germanica iti-
dem gens inhabitauerunt. Tacitus.

Ceracates germaniæ transrhenanæ populos Van-
gionibus, ac Tribotis proximos. Tacitus.

Diablinthres populi iter celtas Lexobijs, Nanetibus,
Ambiliatibus, Vnellis, curiosolitis, Venetis, & Sesuijs p-
ximi, ex maritimis ciuitatibus oceanū attingentibus op-
positi Angliæ, in prouincia Turonensi, & regno fran-
corum siti. Leondoul gallicæ.

Danubius fluuius germaniæ, ex monte qui Iraneus
dicitur nō longe à Rheticis alpibus, Athesijsq; et rhemi-
germaniæ fluminum fontibus inter Tridētīnam, & cus-
riensem diæcesis oriens germanos sinistra, & Hunga-
ros, ac Theutonēs dextra alluens. post Ister dictus, & e-

iterū Danubius Euxino mari plurib⁹ hostijs immergitur.
Hūc autē, et Rhenū fluuiū in Rhetia oriri quidā tradūt.

Daci populi erant transrhenani Danubio fluuio, et Auaritis, syluæq; Herciniæ finitimi, quos olim Hungaria partem habitasse pleriq; tradunt, & post in maritimā loca Noruegiæ proxima cessisse. Lucanus.

Durocoterum oppidum Rhemorum inter Belgas, in quod Galliæ conciliū Cæsar indixit, ac de coniuratione Senonū, et Carnutū questionē habere instituit, et de Accone, qui princeps ei⁹ cōiurationis fuerat, grauiori sententia pronuntiavit, ac more maiorū suppiciū sumpsit, cæteris aqua, & igni interdixit in regno Fræcorū sitū.

Duraciū populi in finibus Pictonum, qui perpetuo in amicitia remanserant Romanorum propinqui oppido Lemo, Nauernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis inter Celtas in regno Francorum siti. hinc Durasiōrum familia inter Gallos præcipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quo ex Colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est. Tacitus. forte Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas, gentē nomine, et numero Germani appellati, Condrusis, Menapijs, Aduaticis, Treueris, quorū cliētes erāt, & syluæ Arduenæ finitimi, nūc Leodiēses dicti apud Gallos Liege. horū maxima pars inter Rhenū et Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit, his Sicambri, qui Gelrhenses erāt Transrhenani sunt pximi. ciuitas tūc Eburonū ignobilis, atq; humilis, proximi oceano, & syluis, cōtinētesq; paludes habebāt, his duo reges præerāt, quō magis constat eos sineis quā
latissimos

latissimos extitisse, quibus cōiectura est ducatū Luxēburgensem, & Lotoringensem, ac Iuliacēsis partē, & comitatū Namurcensem, urbē q̄; Aquisgranū, ubi Imperatores primā ex more suscipiunt coronā, inclusos extitisse, ac quantū diœcesis ipsa Leodiensis usq; quaq; se extēdit, reges illos possedisse. Apud Eburones autē stirpē Caroli magni in uico Lupilia nomine, Leodiēsi ciuitati proximo, ortū habuisse tradūt, Pipinos q̄; & Carlomanos, Belgas, simulq; Germanos fuisse, sicq; in Germanos Cisrhenanos, qui Belgæ sunt, à Græcis, non in Trās rhenanos est translātū imperiū. Ciuitas nunc est episcopalis Prouinciæ Coloniēsis, Lucanus, et Suetonius in uita Iulij Cæsaris, quē refert Cladē Cottæ, & Aurunculei ægerrime tulisse. hanc ciuitatē Carolus dux Burgūdiæ ultimus solo æquauit, omneisq; puberes et sacerdotes interfecit, qđ episcopo consanguineo suo infestiores aliquāto fuissent.

Eburonices inter Celtas populi Aulertijs, Lexouijs, Vnellis, et Curiosolitis proximi ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorum, quæ est episcopalis in Prouincia Rhodanensi ducatu Normanniæ, & Francorū regno sita.

Essui populi pacatissimi, & quietissimi proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra centum millia passuum. hos inter Celtas fuisse coniectura est, forte in Normanniæ, aut Britaniæ citeriore, & regno Francorum siti. Galli Retolus appellant.

Elauer fluuius inter Celtas apud Aruernos, Gergoniā oppidū in altissimo mōte positū præterfluēs. qui ferè ante Autumnū uado trāsiri nō solet, proximus Heduarū finibus in regno Francorū situs, nomen adhuc retinens.

Flustates populi in Aquitania pximi Vocatijs, Tarn
 fatijs, Sottiab⁹, Garūnis, & Hispaniæ citeriori in regno
 francorū siti. comitatus est in Vasconia consistens ad co
 mitem de Fuxo pertinens. nomen retinet etiam nunc.

Frisios oceano, & Batauis finitimos, pluraq; loca,
 & insulas circa Holandiam, Ghelriam, Brabantiam, &
 Traiectensem urbem, ac Ostia, quibus Rhenus Oceanum
 mare influit habitanteis. Tacitus, refert eos transrhe
 nanam gentem tunc fuisse.

Geneva oppidum Allobrogū proximū Helueticorum
 finibus, ex quo pons super Rhodanū fluuiū situs ad Hel
 uetios pertinebat, ubi à lacu Lemano, quem Lausane dis
 cunt, Rhodanus ad Ligusticam mare profluit finitimum
 Antuatibus, et a galliæ Prouincia Romanorū non longe
 distās, nunc duci Sabaudie, siue eius ciuitati Antistiti pro
 prio comitatus nomine subest extra Celtas, Belgas, &
 Aquitanos. ciuitas est episcopalis in Prouincia Vienensi,
 nomen præsertim gallice retinens. Lucanus.

Carocelli populi citra Rhodanū finitimi Catureib⁹
 ultra Alpes graias, quib⁹ hodie nomē est mōs Ciniſi⁹, ſe
 ue Cinerū. hac Hannibal authore Liuiō, nō sine ingenti
 difficultate exercitū in Italiā traduxit. hi nō lōge à Cen
 tronibus, qui Tarentasij sunt, nec ab Hisara fluuio extra
 Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia constituti.

Caballi populi inter Celtas pximi Eluetijs, & Cadur
 cis, Velaunijs, & Aruernis, quorū sub imperio esse cōſue
 uerāt, ciuitas est episcopalis Prouinciæ Bituricēſis olim,
 nunc Arelatēſis in regno francorum ſita nomē retinēs.

Genabis

Genabis inter Celtas Carnutū oppidum, quod pons Ligeris fluminis continebat proximum Velaunoduno, et Agendico oppidis Senonum, ac Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum in regno francorum situm.

Gergobina inter Celtas Boiorū oppidum, quos Helætico prælio uictor Cæsar ibi collocauerat, Heduisq; attribuerat, ut supra descripsimus, in finibus Heduorum proximum Auarico, & Nouioduno biturigum oppidum in regno francorum situm.

Gergouia in Celtis inter Aruernos oppidum secundum flumen Elauer in altissimo monte positum, omnes aditus difficiles, ac oppositū collem sub ipsius montis radicibus egregie munitum, omniq; ex parte circumcisum habens, erat & iugum, cuius dorsum propè æquum syluestre, & angustū, qua ad alterā oppidi partem aditus, oppidi murus à planicie, atq; initio ascēsis recta regione, si nullus anfractus intercederet, mille ducētos passus aberat, forte nunc Claromontensis ciuitas episcopalis in Proincia bituricensi, & francorum regno sita.

Garites populi in Aquitania proximi Auscis, Garumnis, Vocatijs, Tarusatijs, Sonciatibus, & Hispaniæ citeriori, quos cōiectura est fuisse Lacorites, nunc Lectoreses, ciuitas est episcopalis in Proincia Auscitana, & in Vasconia, ac francorum regno sita.

Garumni populi in Aquitania proximi Auscis, Vocatijs, Tarusatijs, Sonciatibus, & Hispaniæ citeriori in regno francorum siti.

Germania, ut plerisq; placet, inter Danubiū & Rhenum flumina protēditur, omneisq; illic habitātes populos à fontibus eorum usq; ad maria, quæ ambo in fluunt, complectitur,

complectitur, necnon & eos, qui citiores Rheni ripas attingunt, ac Eburones, Condrusos, Treueros, Aquisgran urbem, & plerosq; Belgas ortos à Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam traductos. Superior Germaniæ pars, quæ alta dicitur, ab Alpibus Italiæ imminetibus usq; ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citioribus ripis adiacentem protenditur. inferior ab inde usq; in mare oceanum. horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longissime expellere.

Galli omnes in septentrionibus sunt positi. Carnutum autē fines regio toti⁹ Gallie media Galli uirtute belli omnibus præferebatur, ac Germanos superabant, ut ultro eis bella inferret, & ppter hominū multitudinē, agriq; inopiā trās rhenū Colonias mitteret, & q; à dite patre se prognatos prædicabāt, spatia totius tēporis nō numero dierū, sed noctiū finiēdo, ita ut nocteis dies subsequatur. Coniectura est horarū initiū apud eos media nocte incipere cōsueuisse. apud hos sunt tres præcipue ciuitates Treuerēsis, scilicet, Coloniēsis & Magūtina, quæ in imperatoris electione principatū obtinēt. Cōstitutæ autem apud Gallos eas cōiectura est, ut Christi forte fidem facilius introducerent apud Germanos eorū finitimos.

Grudij populi inter belgas sub imperio Neruiorum proximi Centronibus, Pleumosijs, & Gordunis, Galli Louanos.

Gorduni populi inter belgas sub imperio Neruiorum proximi Centronibus, Pleumosijs, & Grudijs. Gantois gallice.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistūt inter illud flumen, montesq; Pyrenæos,

renaeos, ex quibus oritur, & mare oceanū influit, quod Aquitanicum appellatur. Lucanus.

Geldubam Germaniae locum propè Rhenum, Maguntinam, & Coloniae urbeis Metropolitanas. Tacitus.

Gugernos Germaniae populos propè Rhenum fluvium, & Geldubam Batavis proximos. Tacitus. sunt qui Cugernos malint.

Grunes inter Coloniensem, Traiectensem urbeis locum ultra Nouesium oppidū Rheno adiacentē, Tacitus, qui, ut coniectura assequi possumus, Cluius est, unde Cluiensis ducatus dicitur, cui satis uocabulum alludit. hinc mater Ludouici XII Francorum regis Maria nomine.

H

Hedui populi finitimi sunt, Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis inter Celtas, hi adhuc nomē priscum latine retinent inter Burgundos, nunc nominati, nec citra Ararim flumē, qui nunc Sagona appellatur, aliquos habēt finis, nec hodie sunt Sebusianis finitimi. In ducatu Burgundiae, & Francorū regno siti. ciuitas horū Heduorum episcopalis est in Prouincia Lugdunensi.

Heluety inter Celtas populi sunt bonitatem agrī habentes, finitimi Cōstantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Gebenensi, & Bisuntinae diocēsis, ac ultra Lausanensem agrū protensi sunt, atq; ex maxima parte bisuntinae Prouinciae sunt, atq; ad Sabaudiae ducatum extēdebātur. Quorum fines erāt in lōgitudine ab ortu Rhodani inter Curiensem, & Sedunensem diocēses, mōtesq; Brigā, & sancti Bernardi, usq; ferē in Bellicēsem diocēsim, cuius populi, ut cōiectura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autē à mōte Iura circa Basiliēsem, & Cōstātiensem

INDEX

sem agros, usq; ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde usq; in finē lacus Lemani, ubi pons est, ciuitas Gebennæ angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim Heluetiorū pagi, quemadmodū tēpore Cæsaris, consistūt. Berna caput nunc gentis Suricū, Lucerna, Turegiū, qui olim Tigurinus, & cætera dicebātur, qui sæpe ultra Rhenū transeūtes, bella cum Bauarijs, Suetis, et alijs Transrhenanis finitimis, quos alios Alemanos nominamus seu cū his, qui tunc loca illa incolebāt, quæ loca, nunc Cōstantiensis, Curieſis, Tridētine, et finitimariū sunt diœcesum gerebāt, hos, cum per Galliā Prouinciā Romanorū trāsire prohibiti essent à Cæsare, angusto, & difficili itinere uix qua singuli carri ducerent, per loca, ubi claues, & Iougni castella, nunc sunt in extremis Sabaudia & burgundia sinibus in Sequanos, qui nunc comitatū burgundia habitant, penetrasse creditur, & ad Ararim fluiū circa Surregium, & Viredunū castella id flumen attingētia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus est burgundia cōtendisse, hi a plerisq; Suitenses, a nonnullis fœderati dicuntur. agrosq; & uicos possident in Italia cistramontem, qui sancti Gottardi dicitur, in Diœcesi Mediolanensi. cōtra hos Cæsar, suo, ac suorū equis amotis, se præliū commississe refert, & cum sex legionibus, equitatuque, & auxiliarijs copijs duobus prælijs uno ad Ararim fluium: altero in Heduis, Heluctios, quorum CCLXIII millia ferre arma poterant, fuisse, & tamen ancipiti prælio pugnatū diu, atque acriter, ut toto prælio, cum ab hora diei septima, usque ad uesperam pugnaretur, auersum hostem nemo uidere potuerit. Hi cum sæpe in Italiam crumperent, a Garmaniola duce Philippi Mediola

Mediolanensis principis praelio uicti, intra finis se suos postea continere. nostra demum aetate à Carolo octauo Francorum rege in terra Italia cogniti magnū sibi nomen compararūt, ut nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno XXX eorum millibus à Venetis euocatis, id, quod nunquam ante acciderat, fugatis ex Italia gallis, multo magis comprobatum est. Atq; hoc anno fugatis eisdem ad Nouariā per insidias castra nocte aggressi, magnum sibi nomen compararunt.

Harudes populi transrhenani sunt in galliam Celticam circa finis Sequanorum, ac Heduarum ab Ariouisto germanorum rege transportati.

Helueteri populi inter Celtas proximi Cadurcis, Gallis, Velaunis, et Aruernis, quorū sub imperio esse consueuerāt in prouincia bituricensi, et regno frācorū siti.

Heluij populi inter Celtas aruernorū finis cōtingūt, hos mōs gebēna ab aruernis diuidit, proximi sunt gaballis, Rhenis, Cadurcis, Volcis, et Aremicis, ac galliē prouincię Romanorū. ciuitas est episcopalis in prouincia bituricēsi, et regno frācorū siti, nūc Albiēses dicti. hinc M. Tullij Ciceronis matrē ortā esse Eusebius, et alij tradūt.

Hercinia germanię transrhenana sylua est forte ab Hercino monte germanię dicta, latissima, ac supra omnibus alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, et Nemetum et Tauriacorū finibus, rectaq; fluminis Danubij regionibus pertinet ad finis Auarū, et Dacorū, quos pleriq; putant Hungarię partem habitasse. hinc cōstat Nemetes, qui Spirenses uocantur, et Heluetios transrhenanum finis tēpore Cesaris habuisse, quę sylua multo longior, atq; latior est, q̄ Italia uel gallia tota.

Hermonduros

INDEX

Hermonduros Transrhenanos Germaniæ populos
Ligijs Hungariæ populis, Cattisq; Cheruscis, ac sylue
Herciniæ, & ultra illam proximos. Tacitus.

I

Ibernia insula est ad Hispaniam, occidentemq; solem
sita, quæ mediū Angliæ latus uergit, dimidio minor exis-
timatur, q̄ angliæ. Sed pari spatio transmissis XXX
millibus passuum in Hiberniã appelles, ut in Britanniam.
in hac sunt plures metropoles, & ciuitates episcopales,
quàm in angliæ. eam quidam nominant Irlandam.

Ioscedum inter celtas oppidum fluminis Sequanæ ri-
pas attingens citeriores supra Maledonum oppidum &
finitimum, & Lutetiæ, quæ Parrisijs dicitur proximum,
non longe à Senonibus in Francorum regno situm.

Iatus portus inter belgas morinis, oceanog; mari fi-
nitimus est ambianis, & atrebatibus proximus, à conti-
nenti britaniæ, quam angliam dicimus XXX millibus
passuum distans & traiectui commodissimus, cui ad dex-
tram Zelandia insula Holãdia, & Flandria, ad sinistra
autem comitatus, qui dicitur portus Picardiæ pars, &
Normandiæ ducatus, ex opposito uero angliæ consistunt.
oppidum est illic populorum, quibus calete nomen est. Id
adiecto Iccij portus nomine, ut quibusdã placet, caletium
nuncupatur, Normanniæ est diœcesis in regno franco-
rum, & potestate anglorum regis situm. Lucanus.

Iura mons Sequanos ab heluetijs diuidit incipiens in
finibus basilensium, ac Constantiensium protensus ferè
in Sebusianos, nunc bellicenses Prouinciæ bisuntinæ, qua
Sequanorum fines in rhodanum perueniunt. Illac enim
Cæsarem ex Allobrogibus in Heduos ad ararim contra

Heluctios

Heluetios legiones traduxisse opinio, ciuitates, nãq; oppida, et uici, sicut olim continebantur nominibus populorum, ita, ut plurimũ eisdem in locis remanserunt de illorum diæcesibus Prouincijs, Tribubus, ac regionibus.

Icenos in anglia populos ab Ofitorio Romano duce subactos Tacit⁹, q̄ forte Iax portus accolæ fuerãt refert.

L

Latobrogi finitimi Heluctiorum sunt inter celtas nõ longe ab allobrogibus, quos Lausanenses fuisse coniectura est. ciuitas est episcopalis prouinciæ Bisuntinæ in ducatu Sabaudia sita, ac eius proprio antistiti subdita.

Lingones inter celtas populi finitimi Heduis, Sequanis, ac Tullensibus, qui dicebantur Leuci, nomen retinēt ciuitas est episcopalis in prouincia Lugdunensi, ac francorum regno sita. Lingres ab indigenis.

Leucij populi finitimi Lingõibus, et Sequanis, q̄ Burgũdi sunt, ac Mediomatricib⁹, q̄ Metēses hodie dicũtur Belgis attribuũtur, et Treuerēsi prouinciæ. hodie Tulēses dicti, ciuitas est episcopalis in Lotoriãgia regiõẽ Lucan⁹.

Lemouices itẽ populi inter celtas ex ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ armoricæ appellantur proximi Vnellis, Venetis, Rhedombus, andegauenibus, Cenomãnis, Lexouijs in prouincia Turonensi, regnoq; francorum siti. Limosins gallicæ.

Lutetia inter celtas est, prouinciæ Senonēsi ascribitur, oppidũ erat Parisiorũ positũ in insula fluminis Sequanæ, q̄ ppetua palus in fluit proximũ Bellouacis Agendici oppido, ac Senonibus, et melioduno oppido finitimũ. nũc urbẽ Parisiēsem esse dicũt. ciuitas est episcopalis in francorũ regno sita, i quã Cæsar se cõcilũ trãstulisse, et pamm trũ suorũ

INDEX

trū suorū mēoria à Parisijs pplis cōstructā esse scribit.

Lexouij populi inter Celtas sum proximi Osissinis, Nanetibus, Ambliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus oceanum attingentibus. hos quidam opinantur esse accolas ciuitatis Lixouiensis, quæ est episcopalis in prouincia Rothomagensi ducatu Normaniæ, et francorum regno sita. Galli Lisieux.

Lemanus lacus inter Celtas, quæ Rhodanus influit, Galliamq; prouinciam Romanorum ab Heluetijs diuidit, qui hodie Luxane lacus dicitur, quem Rhodanus ad pontem Gebennæ urbis effluit. Lucanus.

Lepontij populi sum Germaniæ, qui alpeis incolunt inter Sedunensem, et Curientem diæceses. hos quibusdā placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluius oritur, forte hodie Sutenfes dicti inter fontem Rhodani fluius & Rhetias alpeis siti.

Leuaci inter Belgas sub imperio Neruiorum populi proximi Grudijs, Pleumosijs, Gordunis, et centrombus.

Ligeris flumen non longe ab Heduorum finibus in Celtis oriens, eos à Biturigibus diuidit in Carnutes diu per celtas lapsus, multisq; obliquis gyris, aquitaniam abluens, oceanum mare, quod Britanni cum dicimus, influit. Dignū memoria refertur à Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos uadum primum inuentū cum antea nunquam uado transiri potuisset.

Lōdinū oppidū in anglia in signe, copia negotiatorū, & mercatorū maxime celebre. Tacitus. ciuitas est episcopalis in qua anglæ reges, præcipes, Senatus, populi, et mercatores cōtinētur, in prouincia Cātuarienti sita.

Ligos populos in Hūgaria Tacitus proximos Hermondu ris

monduris, & Cattis.

Lucum municipium Vocuntiorū prope caturiges, Garocellos Centrones, & allobroges. Tacitus.

Lugdunum urbem ad Rhodani ripas, et Viennæ finitimam. Seneca in epistola ad Lucilū refert eā regionem fatali igne suo tempore exustam, quam inter celtas ascribere quibusdam placet, quoniā omnes eius suffraganei, & pars urbis, ecclesiaque ipsa matrix in celtis sunt. hinc Plotius, qui primus Romæ rhetoricam docuit latinam, ortus est, à quo Romæ se puerum cum Q. fratre latine primum doctum esse Cicero refert. oppidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post centum incensum Romani restituere.

Longobardos cheruscis, celtis, caucisq; propinquos inferioris Germaniæ populos Tacitus refert, quos non nulli Vestfalos fuisse opinantur non longe à Canine fatibus, ac Phrysijs. quidam uero eos Pannonos fuisse tradunt. hi sunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupassent per ducentos, & quatuor annos, tandem à Gallis rege Carolo pulsati sunt, ita tamen, ut Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenerit.

M

Matrona fluuius est, celtas à belgis definiens in finibus Lingonum, & prope Tulensem agrum. nec longe à fonte Mose fluminis oritur, Catalaunum ciuitatē episcopalem in Campania Franciæ interfluens per francorū regnum prorsus labens parum supra Parisiensem urbem Sequanæ fluuiio miscetur.

Matiscon inter Celtas oppidum tunc in Heduarū finibus ad ararim flumen, qui Sagona nunc dicitur, inter

INDEX

Lugdunensem, et Cabilonensem urbeis. Ciuitas est nunc
episcopalis prouinciæ Lugdunensis nomen retinens in co
mitatu matisonensi, et francorum regno siti.

Mandubij populi erant inter celtas incole oppidi,
cui nomen Alexia inter fines Lingonum, et Heduarum
proximi uico, quem Flauigneum dicimus. Nunc in du
catu Burgundiæ, regioneq; Alstū ab Alexia, ut quibus
dam placet, dicitur, quibus uocabulum alludit, in diocesi
si Hedueni, & regno francorum siti,

Magetobia locus in celtis, in quo ariouistus germa
norum rex copias gallorum prælio uicit, non lōge à pa
ludibus, quæ Rheno flumini proximum, & circa ipsum
fuisse coniectura est. Galli Toaut.

Marcomanni populi Germani sunt, qui cū Ariouis
sto Germanorum rege à Cesare sum prælio superati,
quos cōiectura est fuisse transrhenanos. Sic et Harudes
et Ariouistus ipse Germani fuerūt, cuius fere omnes res
liquas copias cis Rhenū incoluisse uidemus, ut sum Tri
betes, hodie Argentineses, et Nemetes, nūc Spirenses, ac
Vāgiones, q̄ Vormacienses appellātur, ac Seduisi, quos
forte Sedunos p̄pe mōtris Brigā, et sancti Bernardi opi
nari possumus, nisi q̄s forte Marcomānos conijciat eos
esse, q̄ uallē Heluetijs finitimā icolunt, cui nomen est Ma
recōmāna Sequanis, et mōti lura proximā. cū his Mar
cus Antonius cognomento philosophus piculosissimū, &
diuturnū bellū gessit. Tādē Christianorū precibus, qui
uiā a superis impetrarunt, cum exercitu Romanus, sibi
laboraret, uicti, et in deditionem accepti.

Morini populi sunt inter Belgas Attrebatibus, Am
bianis, Neruijs, oceanog; mari finitimi, à quibus breuis
simus

fluvius in Britanniam, nunc Angliam est traiectus. continentes sylvas, et paludes habebant, eorum finibus comprehenditur comitatus, cui nomen est Pōtus ad abbatiam sancti Bertini, directo iure pertinens ueteri nomine Ponti, quo regio illa à plerisq; describitur, ciuitas est episcopalis, quæ latine nomen retinet, gallice uero Teruana nuncupatur. In prouincia Rhemenfi, et regno frācorū sita.

Menapū populi Gallie inter Belgas, Treueris, Condrusis, Arduennæ syluæ, Rhenoq; finitimi densissimas syluas, perpetuasq; paludes ad utranq; Rheni ripam, agras, et edificia, uicosq; habebant, proximi Vbys, Eburonibus, et Sicambri, qui hodie Ghelrenses sunt, hi scilicet Sicambri, et ad confluentem Mosæ, Rheniq; oceanū etiam mare attingunt: nunc Iuliacensis ducatus est, Conloniensis diœcesis. angustior satis, ut uidetur, ac subductior, quàm pridem Menapiorum fines essent.

Meledunū inter celtas oppidis in insula fluminis Sequanæ positū Agēdici oppido, Senonibusq; proximū, ac Lutetiæ, quæ hodie ciuitas Parisiensis est. Et Losedo ad ripas Sequanæ positū finitimū oli, ciuitas episcopalis erat nunc etiā oppidū est in francorū regno nomen retinet.

Mosæ flumen profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum in francorum regno non longe ab ortu Matronæ, et araris fluuiorum, et parte quadam circa Nouimagium ducatus Ghelriæ oppidum longe ab oceano fere octoginta millia passuum ex Rheno recepta, quæ appellatur Vallis. Insulamq; efficit Batauorum, qui hodie Holandini dicuntur oceanum influit, sicq; in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mediomatrices ppli inter belgas, finitimi Treueris,
mm iij — Tullēsibus,

INDEX

Tullē sibus, et Tribotis, hodie Argētīnē sīb⁹. Hos Metēses esse cōstat. ciuitas est episcopalis prouiciæ Treuerensis.

Monā insula est sic nomīata in medio cursu iuxta Angliam, & Hyberniā fere ab utraque quindecim milia passuū distans, ad occidentē uergens, circa quæ loca etiā complures minores subiectæ insulæ esse existimantur, ubi multo breuiores sunt noctes, quā in continenti, sicut etiā quāto magis ad occidentē uergimus breuiores æstate noctis, et hyeme lōgiore manifeste uidemus.

Monā insulam in rheno fluuio Holandiæ, Phrysiæ, ac Ghelriæ proximam, unde forte dicti sunt Monasterienses. Tacitus.

Marsacos Germaniæ populos Battauis, Caninefati bus, Tungrisq; proximios, & ut coniectura est, cis rhenanos. Tacitus.

Maguntiacus inter belgas germaniæ ciuitas metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur citeriores rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molem à Druso ad remorandum rhenum fluuium factam refert, & a paulino, Pompeio romanorum legionum in Germania duce sub Nerone imperatore per factam.

Mosellam fluuium qui circa finis Lingonum in celtis oriens metensem, ac treuerensem urbem præterfluit, et confluentiam Germaniæ cis rhenanæ oppidum intersecat, illicq; rhenum influit, Tacitus est author, referens Lucium Verum Nerone imperante romanarum legionum in Germania legatum, Mosellam, atq; Ararim flumina facta inter utrunque fossa præstare connectere, ut copię per mare, dehinc Rhodano, & Arare subiectæ per eam fossam, mox flumine Mosella in Rhenum, & in oceanum

oceanum decurrerent, sublatisq; itineris difficultatibus nauigabilia inter se occidētis, septentrionisq; littora fierent, cui operi Sclium Gracilem Belgicæ legatum inuississe dicit deterrēdo Verū, ne legiones alienæ prouinciæ assuceret studia galliarū affectare, formidolosum id impatori dictitās, quo plerūq; phiberētur conatus honesti

Marcodurū Vbiorum uicum procul a rheni fluminis ripa, & ut coniectura est, transrhenanū. Tacitus.

Moestos trans Danubium flumen populos Pannonibus finitimos. Tacitus.

N

Nemetocerna in belgio, ubi interdū hyemauit Cæsar inter belgas, dicta forte a Nemetibus, nunc Spirensibus.

Narbona Gallie ciuitas prouinciæ romanorū finitima Tolosatibus, & non longe a Sonciatibus populis in Aqtania. ciuitas est metropolica nomen retinens. in hac cum C. Cæsar dictator Colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus.

Nemetes populi Germani inter belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinesibus, Vormaciensibus, et rheno flumini fere oēs Germanica lingua utentes, ciuitas est episcopalis prouinciæ Magūtinæ Halsatiæ ascribitur, nūc Spirensis, dicta est, et alia Halsatia maritima ppe Insulā quādā Phrysiæ. Halsatia aut, in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt, ut quidā opinatur, nomē indidit regioni illi ducatus Burgūdie, in qua Alsetū regio est, sita neq; id nomen ab Alexio olim oppido dictū putant, quasi Ariouistus germanorū Rex, qui Halsatiæ præerat, id ei nomen imposuerit.

Nitiobriges populi inter Celtas proximi Rhutenis,
um iij et gabal

INDEX

et Gaballis, ac Narbonensibus, Galliaeq; prouincia Romanorum in Bituricensi prouincia, & francorum regno siti. Monpolier hodie á Gallis dictum.

Neruij populi inter Belgas maxime feri, Atrebatib⁹ Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocaſibus, Viromanduis, ac Treueris finitimi. A bellouacis lōge absunt, quos Sabis, et Scalde flumina irrigāt. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil uini, reliquarūq; rerū ad luxuriam pertinentiū patiebātur inferri, ne eorum animi clanguescerent, uirtusq; remitteretur, magnæ uirtutis hoies maius in discrimē, q̄ usquā in tota gallia, germania aut Britania fuerit, uniuersum Cæsaris exercitū deduxerūt ita ut in Neruiorū prelio rē in angusto uidiſſe, neq; ullū fuisse subsidiū, quod submitti posset, et scuto à nouissimis uni militū detracto in primā aciē se processisse, qđ solū in extrema spe salutis impatori licet, Cæsar ipse testetur nūc Tornacēses dicti. ciuitas est episcopalis in prouincia Rhemensi, & limitibus francorum regni sita.

Noricus ager trans Rhenum non longe à Danubio, & Athesi germaniæ fluminibus intra Tridentinam, ac Constantiensem, & curiensem dioceses. Satis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quē Boij oppugnata Norica, transierant. Inde Tacitus affirmat, quod Noricos, Rhetosque Rhenus fluuius interfluit, quibus Rhetis Lepontij suere proximi. Norimberga, nunc a Germanis.

Noviodunum inter Belgas oppidum finitimū Suesſionibus, & Viromanduis proximū Parisijs, nunc ciuitas episcopalis nomen retinens in prouincia Rhemensi, & francorum regno sita.

Novio-

Noviodunū itē celtarū oppidū ultra Ligerim flu. in finibus biturigū proximū Auarico biturigū oppido, ac Genabi carnūtū oppido, et Velaunoduno, et Agendico senonū oppidis in regno francorū sitū. Noron Galli.

Noviodunum itē inter celtas Heduarum oppidum ad ripas Ligeris flu. proximū bibracte oppido Heduarum in eorum finibus, & francorum regno situm.

Nanetes populi inter celtas, Osisimis, Lexobijs, ambliatibus, Diablintribusq; proximi ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus oppositi Angliæ. ciuitas est episcopalis in prouincia Turonensi, ac Britania citeriore britonante, et regno francorum sita nomen retinens, et comitatus titulum habens, qui semper ducis britaniæ primogenito ascribitur. Nantes hodie britani.

Nantuates populi germaniæ circa Rhenum flu. per quorum fineis longo spatio, quasi ab eius ortu Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequanis, hos constantienses nunc esse satis constat. ciuitas est episcopalis Maguntinæ prouinciæ.

Novesium oppidū germaniæ, nunc Nusia dictum coloniensis diæcesis Rheno flu. et cliuensi ducatus proximum citeriores Rheni ripas attingens. Tacitus.

Nabaliæ flumen trans Rhenū, ghelrensem, et phrysium agrum alluens. Tacitus.

○

Octodorus uicus Vera grorum hodie dicitur sancti Mauritij extra celtas, belgas, et aqtanos in Sabaudia inter Ledunos. Antuates, et allobrogus in ualle nō magna adiecta planicie altissimis mōtibus undiq; cōtinētur in duas partes Rhodano flu. diuisus diæcesis Sedunensis.

Osisini

INDEX

Osiſſini populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablitibus, Curioſo litis, Seſſuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates armoricas nominantur in prouincia Turonenſi, regnoq; Francorum ſiti. horum littora Britannico ſunt mari aduerſa, ut reſert Pomponius Mella.

Ocellum eſt citerioris prouinciæ extremū, a quo per Alpeis in ultiriorcm galliã, Ceutroneſq; nunc Tarentaſios, ac garocellos, Caturiges, Vocütios, & Allobrogas tráſitus eſt. Auillanæ, & Secluſe vicis proximū, nūc, ut coniectura eſt, Nouelentiū nuncupatur. Secluſa autem, ut nõnullis placet, dicitur quaſi citeriorẽ galliã ab ultiriori ſecludens, diæceſis eſt Tauricenſis. Tres enim legiones in Agleia hyemantes poterat Caſar per rheticas uel Lepütias Alpeis breuius ultra mōtẽs, et in agrū Heluetiorū eũdo Tridentū traducere, ſed intendens in ultiriorẽ galliã ad cõprimendū Heluetiorū agmen iam in agro Heduorum conſistentiū proficiſci, ut opinio eſt, in agrū Cremonæ paulo ante ædificatæ, dehinc Placentiã ac Taurinum peruenit, qua proximum iter in ultiriorẽ galliam erat per alpeis legiones traducturus.

Ordolucas populos in Anglia arduis montibus proximis, apud quos Hoſtorius dux Romanus Carata cū in Anglia imperantem proſtrauit. Tacitus.

P

Pemani populi inter belgas noie, et nõero germani appellati, Eburonib; Cõdruiſis, Cheruiſisq; pximi. hos cõiectura eſt fuiſſe inter populos diæceſis Leodiſis.

Parifi; populi inter Celtas, qui Senonenſi prouinciæ attributū

attribuitur Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Melioduno oppido finitimi Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem episcopalem urbem inhabitant, positam in Insula fluminis Sequanae, quod perpetua palus influebat in regno francorum siti.

Pictones populi inter Aquitanos Sanctonibus, Tolosatis, Engolismensibus, & Petragorij proximi, eorum ciuitas est episcopalis in prouincia Burdegalensi, regnoque francorum sita nomen retinens, comitatus titulo insigniti non longe ab his Philippus Vallesius gallorum rex ab Edoardo Britannie rege memorabili pugna uictus est Poitiers gallorum lingua.

Prætiari populi in Aquitania proximi Bigeronibus, Vocatijs, Tarusatijs, et Hispaniæ citeriori in regno francorum siti.

Pleumosij populi inter Belgas sub imperio Neruiorum proximi gordanis, leuasijs, gradis, ac Centrombus in diocesi Tornacensi siti Flamingi uulgo.

Petragorij populi in Aquitania proximi Pictauis, ac Sanctonibus. eorum ciuitas est episcopalis nomen retinens in prouincia Burdegalensi, & francorum regno siti.

Prouincia Gallia Romanorum finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac prouinciæ, seu Metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur, licet Viennam urbem Strabo Allobrogibus ascribat.

Pyrenæi montes altissimi, maximique diuidunt ulteriorem Hispaniam ab omni Gallia.

INDEX

Primigenos in Anglia populos Antone, & Sabrinæ flu. propinquos. socios aliquando Romanorum, Tacitus refert.

Pannonnes trans Danubium fluium populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cesar sed Tacitus.

R

Rauratij populi finitimi erāt Helueticorū inter celtas proximi Rheno flumini in prouincia Bisuntina, quos esse basilienfes cōiectura est, quia per Helueticorum & Sequanorum fines Rhenus profluit, et ipsis Sequanis ascribuntur. ciuitas est episcopalis, quam Rhenus ipse intersecat, bernenses appellantur.

Rutheni populi prouinciales non longe ab Aruernis, et Săctonibus Narbona, ac Tolosa extra celtas, belgas, & Aquitanos. eorum ciuitas est episcopalis, nomen latine retinens in prouincia bituricensi sita. hi comiti Armeniaci subijciuntur, & Rhodes dicti.

Rhemi inter belgas proximi celtis fratres, & consanguinei, proximiq; Sueſionibus, cū quibus eodem iure, & hisdem legibus utebantur, unum imperiū, unumq; magistratum cum eis habentes, finitimi quoq; Viromanduis, Treueris, Metensibus, catalaunensi, & Laudunensi diœcesibus, ac syluæ Arduennæ. ciuitas est metropolis cuius omnes suffraganei sunt in belgica, nomen retinēs in qua francorum Rex ungitur, & consecratur, in regno Francorum sita.

Rhedones populi inter celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Sessunij, Curiosolitibus, Osissinis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomannis. ciuitas est episcopalis in prouincia

provincia Turonensi, & francorum regno sita, nomen retinet, in britaniæ ducatu consistit.

Rhenus germaniæ flu. nō longe à Danubij, & rhodani flu. fontibus, & fere in medio eorum oritur ex Lepōijs, qui à nōnullis Sarmatiæ dicti, alpeis incolunt, inter fineis diœcesum curiensis & Tridentinæ non longe ab Italia, longoq; spatio per fineis Nantuatum, qui hodie constantienses esse creduntur, Heluetiorū & Sequanorum, ex quibus sum basilienfes, & comitatu Ferretensis Mediomatricum, hodie Metensium, qui tunc usq; ad Rhenum extendebantur, Tribotum nunc argentinensium, & Treuerorum citatus fertur, ac ubi oceano proximus est, in plureis defluit parteis, multis, ingentibusque insulis effectis, quarum tres fere à phrysijs, ac reliquæ à Sicambrijs nunc ghelrensibus, et Holandinis, qui olim bataui dicebantur, ac a quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc, & Danubium in rhetiæ oriri tradant, & non longe a locis, ubi uina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur nō attingit Sequanos, hodie burgundos, nisi a finibus Heluetiorum circa basileam usque in fineis argentinensium basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est bisuntinæ metropolis. inde est, quod reliqua pars fluminis rhemi ab eius ortu circa curiensem diœcesim provinciæ maguntinæ usq; in fineis basilienfium circa ipsum flumen fere tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Ro. in militarijs signis imitati capita Boum, Aprorum, Ursorum, et similibus uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluuius Sedunos, Veragros, allobrogas, et Galliam prouinciã Romanorum a celtis disparties
oritur

INDEX

oritur non longe à Danubij, et Rheni flu. fontibus circa
 fineis diœcesis Sedunenſis, prope montē, cui nunc Bri-
 ga nomē eſt, et ad Sedunū Germaniæ urbem decurrens
 uicum Veragrorū, qui hodie ſanctus Mauritius dicitur
 interſecat, lacuſq; Lemano, quē accola Luxanenſem no-
 minant, admiſtus, et ad pontem Gebennæ urbis eundem
 lacū egreſſus in Lugdunū, Viennā, aliasq; urbeis, & in-
 ſignia loca ad Volcas, nūc Auionienſes prolapſus, li-
 guſticū mare tribus hoſtijs inſluit. Roſne à gallis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas ſupra Moſellam flu-
 uium non longe à finibus Treuerorum editum, ubi Peti-
 lius Cerealis Romanus copias Treuerorum, & Germa-
 norum magis caſu, quàm prudentiā fudit proximū Me-
 tenſium finibus montibus, & Moſella fluuio.

S

Sanctones inter æqtanos populi finitimi Tolofatibus
 et p̄pinqui Petragoris Engolis mē ſibus Pictauis, ac gal-
 liæ puincia Romanorū ciuitas eſt episcopalis in puin-
 cia Burdegalenſi fr̄acorum regno ſita, nomen retinens.

Sebuſiani populi inter Celtas extra Galliam provin-
 ciā Romanorū trans rhenum flu. primi Allobrogibus,
 Sequani ſq; ac Heduis, quorū erant clientes finitimi in-
 ter Luſanenſem, & Lugdunenſem diœceſim ſite, quos
 Bellicenſes eſſe coniectura eſt. ciuitas eſt episcopalis in
 prouincia Biſuntina duci Sabaudie ſubdita, ſiue eius anti-
 ſtiti, p̄ horū fineis ad loca, ubi nūc uicus, cui ſanctus Am-
 mor nomē eſt, in comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ara-
 rim, q̄ nunc Sagona dicitur, ubi pagum Heluetiorū Tu-
 gurinū deleuit Caſar, p̄uenit circa Viredunū et Turco-
 gium caſtella illius fluminis citerioris ripas attingenti.

Sequana

Sequana fluuius prorsus in Francorū regno Celtas postquā Matrona flu sibi immistum est, a Belgis definit, oritur prope finis Heduenſis, ac Lingonensis diœcesum in ducatu Burgūdiæ in Alſeti regione nō longe a uico abbatiæ, et monasterij sancti Sequani, ac Trecēsem agrum, et Parisiensem urbem delapsus Rothomagum ciuitatem, et mare oceanum influit nomen retinens adhuc.

Sequani populi interceltas, hodie Burgundiæ comitatatum incolentes, quos a gallia prouincia Romanorū rhodanus fluuius diuidebat. finitimi Heluetijs, Heduis, Lingonibus, ac Rheno per finis comitatus, nunc Feretensis nihil ut uidetur, de his, quæ in ducatu Burgundiæ sunt, tunc possidētes quod illa oīa speciali noīe Heduis, et Lingonibus ascriberentur, nec illi dicrentur Sequani, sed hi solū, quæ a Rhodano ppe Bellicēsis urbis diœcesim usq; ad Bisuntinā ciuitatē maximā Sequanorū, et ab idē usq; ī finis comitatus Ferrētensis ac diœcesis Argentiæ, Rhenūq; fluuiū protendebatur, inter quos fluuios Rhodani & Rheni per ciuitatem illam Bisuntinā, quæ quasi in medio est, quinq; dierum iter expedito patet finibus hisdem Ultra quoq; Ararim fluuium non longe post eius ortum Sequanorum finis, quos ipsa Bisuntina diœcesis complectitur, protendi uidebantur.

Sueuorum gens Transrhenum Balaris, et Franco nibus finitima, plus quam centū pagos habens maxima, et bellicosissima Germanorum oīm, laudem putantes esse maximā, quæ latissime a suis finibus uacare a gros, & uacatis circum se finibus, solitudines habere. Itaq; una ex parte ab eis circiter millia passuum sexcēta agri uacare dicebātur, opprobrium uirtutis existimantes expulsos agris

INDEX

gris finitimos cedere, neq; quenquã prope audere cõsistere, inter hanc gentem sunt Vlma oppidũ, ciuitatesq; et loca insignia multa. Bauariæ uetus est principatus, et Austriæ ducibus, ac Marchionibus Badensibus, comitibus de Virtenberg, alijsque principibus ecclesiasticis, et sæcularibus subiecta, qui, ut olim referente Cæsare præcipes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt.

Sedusij, uel Seduni populi germani, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur. ut coniectura est, Heluetijs, et pro parte celtis annumerantur, uel saltem eis sunt finitimi, ipsosq; rhodanus flu. irrigat, finitimi etiã sunt Vera gris inter monteis, qbus nunc briga, et sancti Bernardi nomen est, non longe ab Antuatibus, et allobrogibus germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas est episcopalis Tarëtasie latine nomẽ retinens, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longe ab eis uersus, Curie sem, & Tridentinam diœceses Rhenus exoritur.

Suesij populi germaniæ, quos coniecturare licet fuisse constãtiensi, basilienfi, ac sedunensi agro finitimos, et inter celtas, heluctiosq; annumerari, siue forte Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondã Heluetijs nostra memoria bella gesserunt, uel Suesij, id est Sueui. nam, cum singulis annis domo sueuorũ media pars excederet, forte diuersas sibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex qbus forsã sunt illi maritimi, qui Daciæ, & Nouergis sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosq; habitant, idem fere nomen sueuorũ habentes a Sueuo monte, q ab ortu solis Germaniæ initiũ faciens, ac cimbrorum usq; promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Senones

Senones inter Celtas, finitimi belgas Parisijs, ac caracivitas fuerat antiquitus ante Cæsarem in fide Heduarum, civitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica in regno Fræcorum sita, retinens nomen, quæ in burgundia sita vulgus vocat. forsitan enim id inolevit a primis burgundiorum regibus, quos Senonis Lugduni, ac Viennæ post natum Christum per multa secula regnasse in Celtica plerique tradunt.

Suessiones populi inter belgas, fratres et consanguinei Rhemorum, eisque attributi, quibus, ac bellouacis, et oppidis Nouioduno, quod hodie est civitas, Bractu spantioque erant finitimi, agros ferocissimos et latissimos sineis habebant apud quos rex fuerat totius Gallie potentissimus qui etiam britanniæ regnum obtinuerat XII oppida in sueSSIONIBUS habens. tempore autem cæsaris regnabat Galba multique Gallorum reges usque post magni Caroli tempora diu in belgica regnasse, et coronam apud SueSSIONES accepisse leguntur, civitas est episcopalis nomen retinens in provincia Rhemenfi prima suffraganea, et regno Fræcorum sita.

Signi inter Belgas populi gente, et numero Germanorum condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, et Treueros comitatui Namurcensi Arduennæ sylvæ, et ducatu Lucemburgensi, Mosæque fluminis proximi nomen retinent. eorum oppidum diæcesis Leodiensis illius episcopo subijcitur

Scalde flumen inter belgas Mosam influens in extrema parte Arduennæ sylvæ. nec longe ab Aduaticis, neruios, et Tornacensem urbem intersecat nomen retinens.

Sabis inter belgas flumen neruios irrigat, et mosam fluvium penes condrusios namurcio oppido leodiensis
in influit

INDEX

influit. hodie *Sambram* uulgo nominat.

Sessuij populi inter celtas ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ *Armoricæ* appellatur, *pximi Aulercis*, *curiosolitæ*, *rhodonibus*, *Osissinis*, *unellis* & *Venetis*. Hos quidam putat esse *Exisinos*, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ *turonensis* in regno francorum siti.

Sontiates populi inter *Aquitanos* finitimi *Vocatijs* & *tarusatijs* populis *Aquitanis*, & *tolosæ* ac *narbonæ* ciuitatibus *galliæ* prouinciæ *Romanorum*, & *Hispaniæ* citeriori habentes oppidum *natura loci* ac *manumunitum* in regno *Francorum* siti.

Sibuzates populi in *aquitania* proximi *Garumnis* *Hausis*, *Haseis*, *Vocatijs*, *tarusatijs*, *cocosatibus*, & *Hispaniæ* citeriori *Francorum* regno siti.

Sicabri populi *germaniæ* olī ex toto *trās* *rhenani* *pximi* *Vbiis* *trās* *rhenū* tunc *sitis*, *syluas*, & *solitudines* habebat, ad quos ex *Menapiorū*, ac *Eburonū*, finibus *Rheni* *trās* *itū*, maxie ubi ipse, & *Mosa* cōfluūt, breuis est *aditus*. *Eburones* enī *Rheni* *citerioris* *ripas*, *sicabri* autē *ulteriores* *incolebant*, nunc *oppida*, *uicos* & *agros*, *sicabri*, quos *Ghelrēses* appellamus etiā inter *Mosā*, & *Rhenum* possident, quorū pars est *diœcesis leodiensis*.

Samarobrinx locus inter *Belgas*, ubi *Cæsar* *gallo-*
rum *concilium* *indixit*, & aliquando *hymauit*, ac *impedimenta* *exercitus*, *obsides* *ciuitatum*, *literas*q; *publicas* ac *frumentū* *reliquit*. hanc *cameracensem* esse *urbem* *quibusdam* *placet*. *sabis* enim *fluuius* *iam* *interfluit*, & *his* *gallica* *lingua* *satis* *alludit* *uocabulū*, estq; *sepe* *locus* *ipse* *in* *medio* *Belgarum* *situ* *fertilis* ac *solo* *oportuno* *constitutus*. *ciuitas* *est* *episcopalis*, & *imperialis* *Prouinciæ*
Rhemensis,

Rhemēsis, forsan ab Eburonicibus populis ciuitatum oceanum attingentium, quæ inter celtas erant orti, uel a Segnis belgarum populis. In hoc oppido quito abhinc anno fædus inter omnes christianos principes ad internitionem Veneti nominis ictum est, auctore pontifice Iulio II, quod cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen qui sancti Quintini oppidum malint.

Sengoriaci populi in Anglia mari proximi, & classis, bibrogibus, trinobantibus cœui magnis, & Ancaliticibus, nunc forte Ebroicenses dicti, cui satis alludit uocabulum. ciuitas est metropolis.

Siluros populos Angliæ, Tacitus refert.

Sinici populi prope coloniam urbem olim Agrippinam dictam, & Rheni fluminis ripis ceterioribus adiacentes a Tacito proditi.

Sarmatas Germaniæ populos, qui cōtra Sueuos Vānio sueuorum regi ab eis expulso opem tulere. Tacitus.

Sabrinam in angliæ flu. Tacitus.

T

Tulligni populi erant finitimi Heluetiis inter celtas non longe ab Allobrogibus, & ut quidam opinantur etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Helueticos siti, quod forsan tunc ex illorum pagorum numero nō erat, in constantiensi diocesi habitantes, sed ab allobrogibus sitis remoti. Quidam autem interpretantur turegum, quasi Duregum, id est duorum regum, & Tullingos credunt nunc lotoringos esse dictos nomine composito, ex lotario eorum rege carlomanī stirpe.

Tolosates populi galliæ puīciæ finitimi Narbonēsis, et Sātorib⁹ nec lōge à Sōtiatib⁹ populis in Aqtania

INDEX

nomē retinēt. ciuitas ē Metropolis fr̄acorū regi subdita

Tigurinus pagus, et populi eius quartā partē helueticæ continebant, ac inter Celtas erant, inde forte cōiectura est eos esse, qui nunc Turegū cū agro adiacent apud Sulcenses, Basilienses, Constantienses incolunt.

Theutoni populi ultra rhenū flu. fuerunt, ex quibus et cimbris aduatici suere prognati, apud quorū loca, cū id flumen in galliā ueniētes trāsissent, impedimenta cū unius fere legiōis præsidio reliquerunt. usus autē Theutonos credit, qui fr̄aconiā, et Bauariā germaniæ regionēs, eisq; finitimas terras inhabitāt. Vulgus uero omneis citra, et trans Danubium populos appellat Theutones. hi forte eorum finibus quondā pulsī a sueuis, qui quā latissime agros desertos possidere gloriabantur, sese cymbris sociarunt, cum quibus à Romanis duce Mario cæsi sunt, quos Pōponius Mella albi flu. cymbrisq; Hermoniibus, et Sarmatis propī quos tradit, Theutones tamen eos esse, qui trans Danubiū ad dextrā eius inhabitant. plures scripsere intr Alpeis scilicet Italiæ imminētis, & Danubij alueū incolentes. dicti autem forte sunt à Tuiscone eorum rege Manni filio, ut sentit Tacitus lib. de situ germaniæ. Italica, ac gallica lingua alludunt.

Treueri populi inter belgas in consinibus germaniæ finitimi Neruijs, menapijs, Eburonibus, rhemis, mediomatricibus. i. Metensibus, et rheno flu. usq; in pōtē, quo Cæsar traiecit exercitū, quæ pars nunc est Coloniensis diœcesis. fere autē oēs Treueri germanica lingua utuntur, et nisi exercitu coacti imperata non faciebant. Nā ciuitas propter germaniæ uicinitatē, quotidianis exercita bellis, cultu, et feritate non multū à germanis differbat.

horū

horū inter gallos uirtutis opinio erat singularis, et plurimū equitatu, peditatūq; ualere existimabātur, nomē retinet. situs ciuitatis ē natura munitus, & metropolis huius ciuitatis p̄sul unus ex electoribus impatoris est, qui p̄ximis his ānis legatus ā Maximiliano Cæsare ad Venetos ueniēs unā cū cardīali Lucēburgensi, re i seclta abiit

Tribotes populi germaniæ in finibus Celtarū, & Belgarum finitimi Tullensibus, Basiliensibus, Spirensibus, Lingonibus, et Rheno, fere omnes germanica lingua utētes. ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinæ. nunc Argentineses latine dicti, quibus uulgeri sermo cū ueteri satis alludit uocabulum. hi sunt in regione Alsatia, olim, ut quibusdam placet, Heluetia.

Turones populi inter Celtas Carnutibus, & Andegallensibus finitimi proximi octano. Ciuitas est metropolitana, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, et ex maiore parte Britaniæ citerioris ducatu nomen retinens in regno francorum sita, quam & Andagauensem urbem Diuus Ludouicus Francorum Rex, Britaniæ ducatu de traxit, ciuitas tamen prouinciæ omnes aliæ Britaniæ etiā Britonantis ciuitates remanserunt.

Tarusatij populi aytaniæ proximi Vocatijs, Sōtiatisbus, Tarbellis, Garūnis, Cocosatibus, et hispaniæ citeriori. hos cōiectura est fuisse populos Turse, quæ ciuitas est episcopalis in prouincia auscitana, et frācorū regno sita.

Tarbelli populi in Aquitania proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatijs, Tarusatijs, Hispaniæ citeriori in regno francorum siti.

Tenchtheri germaniæ populi, Trāsrhenani, qui cū Vsipectibus, & magna multitudine hominū, ā sueuis diu
nn iij agitati,

INDEX

agitati & triennio uagātes Rhenū flu. trāsierūt nō lō-
 gte ab hostio, quo Rhenus ipse mare influit Menapiorū
 a gros utrāq; flu. ripā incolētū occuparunt quo satis cō-
 stat Menapiorū fincis, quos pleriq; opinātur Iuliacenses
 fuisse, multo q̄ nūc maiores extitisse. hęc gēs posthęc Re-
 no discreta sollicitauit Vbios, nūc Agrippinēses, ut a Ro-
 manis deficerent initio imperij Vespasiani, Tacitus.

Tamesis flu. in Anglia fincis interioris regionis a ma-
 ritimis ciuitatibus diuidens a mari circiter passū mille
 octoginta, id uno omnino loco pedibus atq; egre transiri
 potest, & in mediterraneis illius locis insulæ oriens, na-
 uigabilisque oceanum influit. Tamisam uulgus.

Trinobātes pop. in anglia, ppe firmissimā earū regē-
 onū ciuitatē incolētes mari pximi & Cui magni Sēgo-
 riacis Anacitibus Bibrogz Cassijs Angliæ populis.

Tecto sagēs populi olim Galli fertilissima Germani-
 niæ loca circa herciniam sylvam occupauerunt, atq; ibi
 confederunt summā iustitiæ, & bellicæ gloriæ opinionē
 habentes in ea inopia, egestate & patientia, qua germa-
 ni permanentes eodē uictu, & eultū corporis utentes. his
 forte Francones germaniæ populi eisdem locis proximi
 successerūt, a quibus Frāconibus postea cis Rhenū transe-
 untibus, & galliam occupantibus, uelut priscum, propri-
 umq; solum repetentes, citraq; Parisios populos sedem ca-
 ligentibus Francia dicta est, ut plerisq; placet, ex his te-
 cto sagibus erant hi, quos Mallius Romanorum dux in
 gallogræcia strauit, & uicit, triūphumq; retulit.

Tauciaci populi germaniæ proximi Nemetum, &
 Heluetiorum finibus, a quibus sylua Hercinia oritur,
 & forte erant Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Ba-
 siliensum

filientium sineis habitabant, hi tamen Hercinie Sylvæ nō erant proximi, sed Baceni Sylvæ, quæ nigra dicitur, interfluente tamen rhenō.

Tungros Belgarum populos Tacitus facit, hi, cis Rhenum, & Mosam inter Eburones numerantur. oppidum est, nomen retinens. olim civitas episcopalis. huius sedes posthac fuit ad Leodiensem urbem translata usque ad cuius oppidi mœnia, ut pleriq; uoluit, oceanus protendebatur cuius rei quædã illic uetustatis adhuc monimenta uidentur. Inde Cæsar scribit eburonēs fuisse mari p̄xios

Tasandrum oppidum in Leodiensis diœcesi, cui Diouo Trudo nomen fecere.

Tarbiacos in finibus Agripēsium populos. Tacitus.

Tubantes germaniæ populos, qui phrysiæ partē mare oceano. Rhe. flu. ac lacibus proximam saltibus & paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Manipopuli habitauerunt. Tacitus.

Tygenos populos Angliæ, quorum Rex prasutagus Neronem imperatorem heredem instituit. Tacitus.

V

Vxellodunum oppidum in finibus cadurcorū inter Ceitas non longe a gallia prouincia Romanorum monte egregie loci natura munito situm, cuius partes omnes præruptissimis saxis difficili ascensu, &umine infimā uallem diuidente totum pene montem cingente præmunite erant: sub cuius etiam muro magnus fons aquæ prærumpebat, ab ea parte, qua fere pedum trecentum interuallo fuminis circuitus uacabat.

Vatuca iter Belgas castellū, quasi i medijs Eburonū finibus, nō lōge a colle uno syluis, & tumulto, ac magna

INDEX

contulle, ubi Titurius, & Aurūculeius Romani hyemātes cū legione una, & quinq; cohortibus a duobus Eburonū regibus dolis intercepti sunt. Id castellū proximū fuisse Liburgensi, nec longe ab Aquisgrani urbe uerisimile est, forsā eo loco, ubi est nunc castellum, cui Valeatus mons nomen est. Vatuca tamen castello, ut Cæsar ipse describit, suberat Rhenus flu. propterea nonnulli credunt Vaticam castellum fuisse, ubi nunc est Iuliacum oppidum, quod ducatus est titulus inter Aquisgranū et Coloniā germaniæ urbis Cisirhenanas, quod à Iulio Cæsare denominari putant, ubi adhuc plura insignia uetus statis monumenta apparent.

Vocatiij populi extra celtas, belgas, et aqtanos citra rhodanū, Ceutronibus. i. tarcentasijs finitimi, et allobrogibus ultra alpeis graias, quibus hodie mōs cinerū, siue Cinesius nomen est, hos Isara fluuius alluit Vasatiū galli Urbigenus pagus Heluetiorum inter Celtas.

Vesuntio oppidū maximū sequanorum natura loci munitū inter celtas, nunc comitatu Burgundiæ circumscriptū, ciuitas est impialis, ac metropolitana nomen retinēs mutata littera u, in b, ut Romanis, et Vasconibus pronuntia di mos est. Sitū habet, qualē Cæsar in cōmentarijs descripsit, præterq̄ nunc eā idē fluuius ex magna parte intersecat. illa sunt loca uetusta, qualia romæ, quæ pātheō cāp^o marti^o, cāpusq; mineruæ, uulgo semp latine dicta sunt, multaq; alia prisca uetustatis monimēta cōsistūt.

Vangiones populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis. ac Rheno fluuio omnes fere Germanica lingua utentes. ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinæ, nunc

næ, nunc Vormacienses dicti, Halsatiaq; olim heluetia, tunc gallici, nunc autē germanici iuris ascripti, quo magis ipsi, et spirenses, ac argentinenses, quin et maguntini, tāq̄ omnes altæ alamantiæ attributi, et ad ripas rheni citeriores siti uidentur, inter celtas forsan collocādi, nisi q̄s recta a matronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus Belgis dispartiat, quibus Belgis pari ratione Viredunum, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Treuerensis in ducatu Barrensi cōsistens ascribitur.

Volgæ populi prouinciales nō lōge ab Artomicis, q̄ nunc Aurasicenses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, maßiliensibus, Gaballis, Cadurcis, Heluijs, ac rhutenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticū mare influit. Anennici pridem a nonnullis, nunc Auinionenses dicti. ciuitas est episcopalis prouinciæ Arelatensis olim, nunc uero Viennēsis maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani pōtifices sedē magno totius Italiæ incōmodo, maiore urbis Romæ tenuere septuaginta, et amplius annos, donec felicissimo euentu Italiæ restituti pontifices, ad hanc diem māserunt.

Vienna ciuitas metropolis in galliæ prouincia romanorum, nunc Delphinatu extra Celtas, Belgas, et Aquitanos, quā flu Rhodanus præterfluit ad eius citeriores ripas sitam, proxima Aruernorum finibus dispartiente Rhodano heduorum finibus Cesaris tempore, ad quos matisco oppidum, nunc ciuitas pertiebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, beneq; sita.

Velocasses populi inter belgas morinis, Neruijsq; finitimi proximi ambiāis, et atribatibus. hi hodie Castlestenses

INDEX

enses dicti in comitatu Flandriæ, et francorum regno, Morinensiq; diœcesi siti in star pagi sunt. hanc prouinciã repetit rex franciæ nunc a duce Burgundiæ.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruijsq; finitimi, nomen retinent in francorum regno siti, at ex magna parte in diœcesi Laudunensi, ac Sucssionensi, et ex toto in prouinciã Rhemensis, in starq; prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ oppidi sancti Quintini, quos rex repetit Vermãdois à Gallis mutata aliquãtulum nominatione dicti.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, et Aqtanos intra Sedunos, antuates, et in allobrogas, montesq; sancti Bernardi, et Brigam, quos Veragros Rhodanus flu. interlabitur. caput gentis est uicus. ubi abbatiã, cui sanctus Mauritius dicitur diœcesis Sedunensis, quicquid tamen agri trans rhodanum possidebam Celtis ascribitur. per hos ad mōtris illos, quos Cæsar summas alpeis nominat ex Gallia in Italiam uenientibus aditus est.

Veni populi inter celtas ex maritimis ciuitatibus oceanũ attingentibus, quæ Armoricæ appellãtur, pximi Vnellis, Osissinis, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, hi, ut quibusdã placet, etiã Vanes dicti sunt in prouinciã Turonēsi, et regno frãcorũ siti. ciuitas ẽ episcopalis, cuius a plissima erat auctoritas ois oræ maritimæ regionũ earũ in Britania britonãte. sunt præterea alij quidã populi Auinionensibus proximi Venuxinũ comitatũ incolentes patrimonio beati Petri subditi. hos partẽ galliæ prouinciæ Romanorum fuisse quibusdã placet.

Vuelli populi iter celtas ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus proximi Andebus, Venetis, Osissinis,

nis, Lexobijs, Curiosolitis, Sessuvijs, Aulercis, Rhedonibus inter ciuitates Armoricas numerati in prouincia Turonensi, & francorum regno siti.

Vellauni populi inter celtas proximi Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, et Aruernis, quorū sub impio esse consueuerant. ciuitas est episcopalis in prouincia Bituricēsi nomē retinēs, à multis tamē sancti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunum inter celtas oppidum Senonum propinquum Agendico Senonum oppido, ac Genabi oppido Carnutum, quod Genabis oppidū pons Ligeris fl. continebat. nec longe ab auarico, et Nouioduno oppidis Biturigum in francorum regno situm.

Vocatijs inter Aquitanos proximi Tarusatijs, Sontiatibus Tarbellis, Bigerronibus, Garūnis, Garitibus, Coccosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno francorum siti. ab his forte Vascones dicti. hos cōiectura est fuisse Vعاتicos. ciuitas est episcopalis in prouincia ausitana francorum regno sita, quos Vasatenses dicimus.

Vstipetes Germaniæ populi transrhenani, qui cum Tencheris, & magna multitudine hominum à Sueuis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum fluuium transierunt non lōge ab hostio, ubi mare in fluit, et menapiorum agros utrāq; fluminis ripam incolentes occuparūt ex hoc constat menapiorum sineis, quos pleriq; opinantur Iuliacenses fuisse multo latiores, maioresq; extitisse, & agros ducatus montensis Rheni ripis ulterioribus adiacentes, ac etiam Cliuensis possedisse.

Vbij Germani populi olim transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, ut est captus Germanorum, qui paulo sunt eiusdē generis, & cæteris humaniores,

INDEX

res, quia rhenū attingunt, multumq; ad hos mercatores uentitāt, et quod ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti, hos Sueui diu, & sepe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, et sibi uectigales fecerunt, multoq; humiliores, et infirmiores reddiderunt in quorum finibus Cæsar primo transrhenum exercitu per pontem in menapijs factum ducto, uastatis agris Si cābrorum se recepit. iterum autem paululū supra eū locum, quo antea exercitum traduxerat pōtem in finibus Treuerorū fecit, legiōesq; traduxit, cuius pōtis ultima pars transrhenana ripas Vbiorum continebat. hos esse Agrippinenses, nūc coloniēses a Claudio Cæsare agrippinæ uiro, acceptos plerisq; placet, qui, ut uerisimile est, a Sueuis cōpulsī, citra rhenum hortante Agrippina, urbem condere, & habitare cœperunt: quæ ciuitas paulo post cū romanorū socia esset, ac recēs cōdita fatali igne ut Tacit. scribit, cōsumpta est, et fere eodē tpe simili casu Lugdunum incensum, et dirutum esse cōstat, ut in epist. refert Seneca. Cæsaris igitur tempore coniectura est loca, ubi marchie comitatus a duce Cliuensi nūc possessus Vestfala oppida sunt, parsq; ducatus montensis incoluisse præsumuntur, quorum adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. hos Tacit. trās rhenanos etiā suo tempore fuisse scribit, quod forte ad utranq; Rheni ripā uicos, agros, possessionesq; haberent. Sic et Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & menapij tunc ad Rheni utranq; ripam, sic & Phrysij, et Ghelrenses, nunc ad ipsius rheni ambas ripas uicos, agros, possessionesq; habebant, & adhuc possident. quin et aliquando usq; ad rhenum fluium protensos Saxones fuisse quibusdam placet,

et, quod facile est, cum quis origine Saxo illic forte aliquid possederit, ut sepe principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit.

Vofecus mōs in finibus Lingonum à quo Mosa flu. profluit, non longe a fonte Matronæ flu. in Francorum regno situs.

Vocetus mons in Heluetijs. Tacitus.

Vatistica insulā in flu. Rheno finitimam Batauis, & Phrysijs, quæ est diæcesis traiectensis. Taci. Batauos aut quos Holādinos dicimus, longe alios esse certū est, ab illis Holādinis, q̄ prope baltū mare, ac Daciā habitāt, sicut & alia est circa id mare, & Daciam Zelandia.

Vuallis est pars flu. Rheni quam Mosa flu. recipit ante, q̄ in battauos, & mare oceanum, fluat, et est diæcesis traiectensis prope Nouiomagium oppidum et traiectensem urbem episcopalem nomen retinens.

Vindoniſe locum prope maguntiam urbem cisrhenanam. Tacitus.

Vascones in Aquitania populos. Taci.

Vetra castra hybernorū Romanorū locū citra, et prope Rhenum flu. amplum habentem uallū, cuius pars in collem leniter exurgens pars æquo aditur. Vbi oppidum, et obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu uolutus annis, & latitudo campanorum inter ciuitates Traiectensem, & Coloniensem, quibus hybernis obsideri, premique Germanias Cæsar Augustus crediderat. Tacitus. nunc in Cliuensi ducatu, situm.

Vadam inter Coloniensem & Traiectensem urbeis locum ultra Nouesium rheno flumini & cis cum adiacentem in ducatu Cliuensi situm.

INDEX

ATque hæc de Gallorū, Gallisq; qui aut proximi, aut finitimi sunt populis ita perstriximus ut quis uetustate illustrare pro uirili consilio fuerit, multa tamen inserta quoq; sint, quæ tēpora hæc recētiora, mores, et uiros, ac res præclare gestas ab his explicēt; nec tamen singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæq; libauimus. Nam si aliarum quoq; gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorū diuersas appellationes, aut fluminum, uires, res gestas ad hanc normam dirigere uoluissē, id sane & operosum nimis, ac immensi penē operis fuisset, & cōsilio obliuisci nostri uideremur, quippe qui ab initio Cæsarem tantū, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his gentibus hoc nostro indice complecti uoluerimus, reliquum operis, & in aliud tempus, & in alias commentatiōes reiecerimus. illud admonuisse diligentem lectorem uolo, multa illum ex uaria historiarum lectiōe collecturum, quæ Europam, & Asiam, ac Africam saltem oram litoralem notiora nobis factura sint. nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate, prohibet, sed ipsa orbis parens gentium omnium Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit. quis enim nescit eā Italiæ partem, quā Samnites Appuli Græci Campani illi tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiisse, quod olim Latium, nūc Campaniam, aut terram Romanam, quæ Gallia Cisalpina in Lombardiam, quæ Venetia in Marchiam Tarvisinam, quæ Flaminia olim nunc in romandiolam esse mutata. Iam quæ priscis illis temporibus clarissima oppida

pida fuerant, aut penitus concidere, aut in uicos abiere
 suatserq; omnino cū aliæ gentes, tum aliæ quoq; nomi-
 nationes diuersissimæ. Lyrin enim à ueteribus annè di-
 ctum iam septingētos abhinc annos à Gariliano castello
 quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi cō-
 struxerāt, Garilianum appellamus. Ticinū olim, nunc
 Papiam, à Papiro quodā Gallorum duce. Fregellæ ipsæ
 in Campania in pōtem curuum mutatae. Egnatia Apu-
 leia iuuenatium à nobis dictum Anienum ipsum patrē
 Tiberonum accolæ uocant. Sipus illa sēpiarum captura
 celebris, & inde nomen adeptæ, nunc Manfredonia uul-
 go à Mansfredo secundi Federici Imperatoris filio dici-
 tur. Verum longius, quam par forsū erat euagati su-
 mus. Cætera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altio-
 ri otio a nobis expectet.

FINIS.

Imprimebat Petrus Vidouæus Typis ac caris
 ceteribus suis, impensis honesti uiri Aegidij
 de Gourmont. Anno M.D. XXVIII.
 Mense Aprilis.

τῶ πονῶ ἀποχρίνεται τῆχῆ.

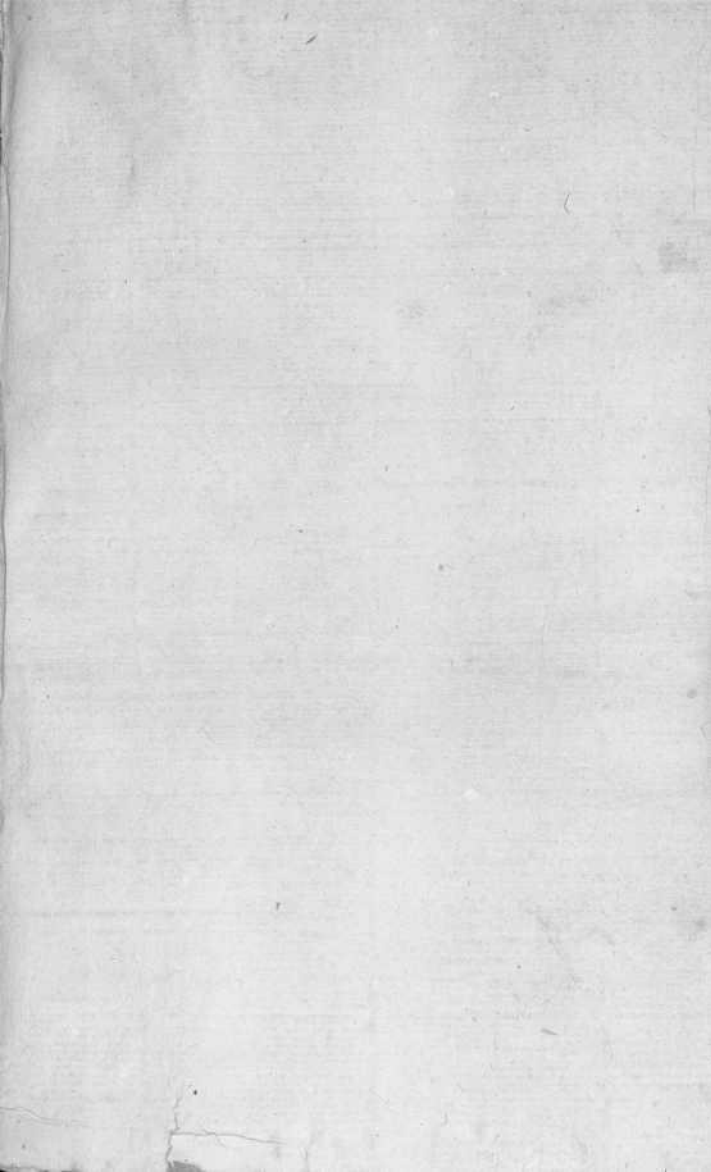
Regestum.

A B. a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z. aa bb cc dd
 ee ff gg hh ii kk ll mm nn. Omnes sunt Quaterniones.

இந்த உருவங்கள் மூலம்

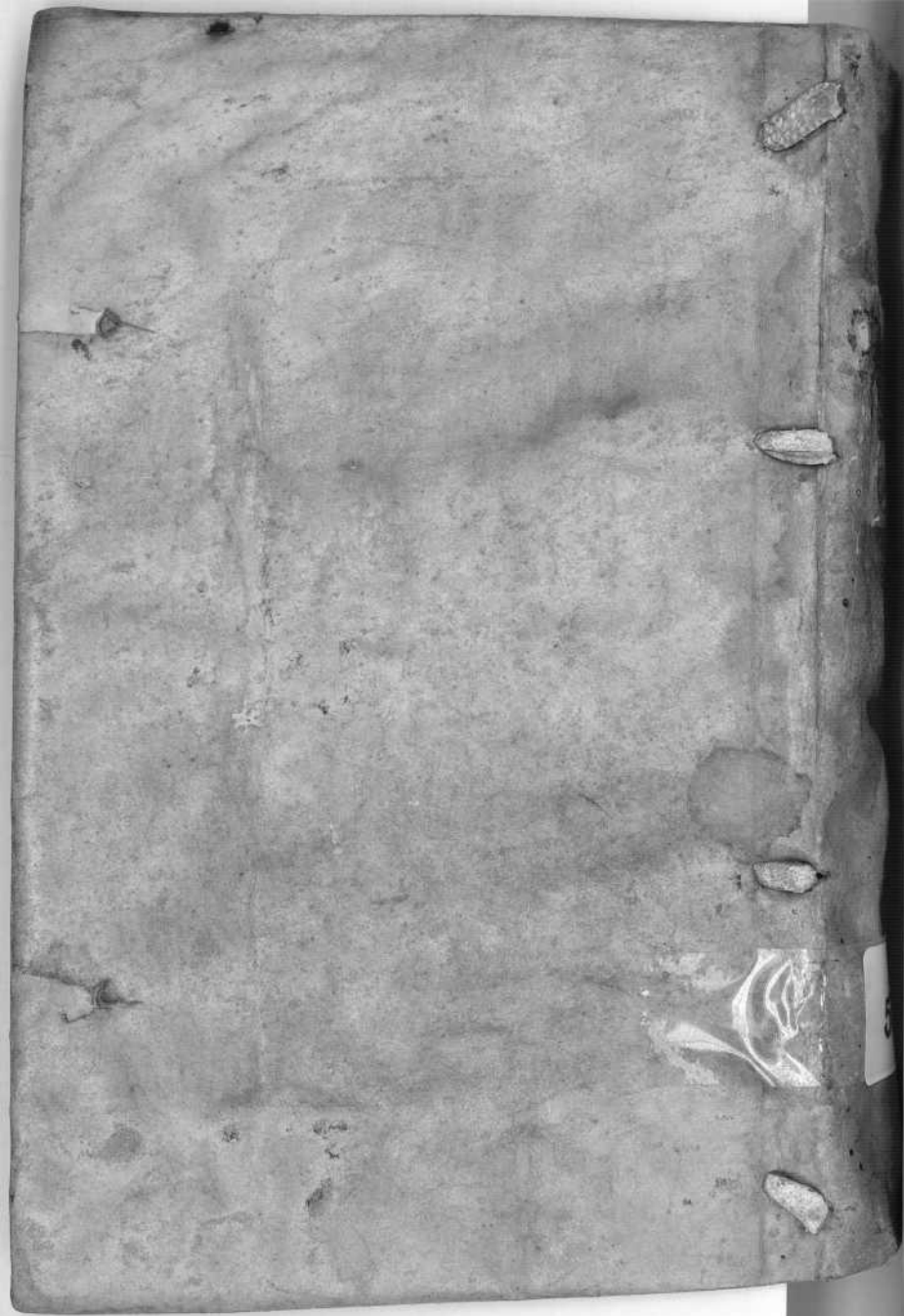

PAR SIT FORTUNA LABORI.

ANT
524